

МУҚАФАЛИТАНУ БАСТАУЫ

83.3 (БҚО)
594

БІЛГІҢ КЕЛСЕ,
АЛДЫМЕН
ЗЕРТТЕ МЕНІ

Кітаптың шығуына Алматы облысының әкімі
Серік Әбікенұлы Үмбетов демеушілік жасады

**БІЛГІҢ КЕЛСЕ,
АЛДЫМЕН
ЗЕРТТЕ МЕНІ**

**М.Мақатаев шығармалары туралы
ғылыми зерттеулер, танымдық мақалалар,
көзқарастар мен пікірлер.**

**Алматы
2010**

УДК 821.0
ББК 83.3 Қаз
Б 94

«Мұқағалитану бастауы» сериясының жобасын
әзірлегендер және кітапты құрастырғандар:
**Жақыпжан Нұрғожаев, Рысбек Сәрсенбайұлы,
Бейбіт Дәлденбай, Батық Мәжитұлы**

Б 94 БІЛГІҢ КЕЛСЕ, АЛДЫМЕН ЗЕРТТЕ МЕНІ. – Алматы
«Сарыжайлау» қоғамдық қоры, 2010. – 312 бет.

ISBN 978-601-217-144-0

Мұқағали Мақатаевтың артында қалған асыл мұралары ұлт рухани игіліктері болып саналады. Сондықтан оның тереңдігіне үйіліп, қыры мен сырын ашып, ұрпақтардың қажетіне жағу басты міндеттің бірі. Осы жұмыстарға ғалымдар, қаламгерлер, барша зиялы қауым өкілдері белсене араласуда. «Мұқағали журналы мұқағалитанудың басталуына өріс ашуға ықпал жағу үстінде. Сондай материалдардың бір тобын осы кітаптан аласыздар.

УДК 821.0
ББК 83.3]

ISBN 978-601-217-144-0

© «Сарыжайлау»
қоғамдық қоры, 2010.

Серік ҮМБЕТОВ

Алматы облысының әкімі. Сонымен қатар, ұлттық әдебиет пен өнердің жанашыры.

Жамбыл облысында және Жетісу жерінде көптеген ірі рухани шараларды жүзеге асырды. Мұқағали мұрасын зор ықыласпен құрметпен, ақынның 80 жылдық мерейтойына арналған іс-шараларға өзі тікелей бас көз болды.

АЛАШТЫҢ АЯУЛЫ АҚЫНЫ

– Мұқағали шығармаларына қазақ әдебиеті өлшемі бойынша қандай баға берген болар едіңіз?

– Мұқағали ағамыз да ақындық қуаты мол сөз өнерінің, ақындар көшінің жалғасы. Кеше мен бүгіннің ортасындағы дәнекер. Бабалар сөзін бүгінгі ұрпаққа жеткізуші. Мұқағали өлеңдері қандай күйде оқысаңыз да көңіліңіздің пернесін дөп басып жатады. Өлеңі арқылы бірде құрдасыңа, бірде сырласыңа айналып кете береді. Бір байқағаным, Мұқағалиның қаламынан бірде бір тақырып тыс қалмағандай. Отан, туған жер, отбасы, достық, адамгершілік сияқты тақырыптар өзіндік ерекшелігімен ақ парактың бетіне інжу-маржан секілді сап түзеп тұра қалғандай. Адамдардың бір-біріне немесе туған табиғатына деген шексіз махаббатын білдіретін лирикалық өлеңдері оқыған адамды бей-жай қалдырмайды. Міне, бұл ақынның сөз өнеріне, оның ішінде өлеңге деген адалдығының белгісі болса керек. Ақын бойындағы осындай дара дарын мен ерекше қасиеттері жоғарыдағы сіз қойған сауалға жауап беріп тұр емес пе? Мұқағали шығармаларына қазақ әдебиеті өлшемі бойынша ең жоғарғы бағалардың бәрі әлдеқашан беріліп қойған. Біздер сол бағаға лайықты ақынның бай мұрасын кейінгі ұрпаққа аманат ету жолында еңбек етіп келе жатқан жандармыз.

– Мұқағали өлеңдері тәуелсіз елдің азаматтарын елін-жерін сүйеге тәрбиелейтін басты құралдың бірі. Осы мүмкіндікті қалай пайдалануға болады деп ойлайсыз?

– Қазағын Абайдай сынаған ақын жоқ. Бірақ хакім жаман болсын деп емес, адам болсын деп сынады. Кей-бір керітартпа мінездеріміз жанына батып, қабырғасын қайыстырғаннан кейін қатты-қатты айтуға тура келді. Әлі де болса бойымыздан арылмай жатқан жалқаулық, жайбасарлығымызды, бекер мал шашкызатын мақтан құмарлығымызды батыра сынады. Әйтпесе, Абай өлеңдері адамгершілік пен имандылық иірімдеріне толып тұр емес пе? Абайды өзіне рухани ұстаз тұтқан Мұқағали ағамыз шөпті де, шөңгені де өлеңге айналдырмады. Әйтеуір, өлең болсын деп емес, өзімнен кейінгіге өнеге қалсын деп жазды. Шындығында солай болды. Мұқаңда Отанды сүюдің қандай керемет қасиет екенін көптеген өлеңдерінде айтып кетті. Оны шын пейілмен, ынта-ықыласымен түсініп оқыған адам шынымен де Отанды сүюді үйренері хақ. Ал Отанын қадірлей, құрметтей білген адам оның қиындығын көтере біледі. Қуанышына бар ниетімен қосыла алады. Мұқағали өлеңдерін тәрбие құралының бірі дедіңіз ғой. Ендеше Отанды қалай сүю керек екендігін білгісі келгендер Мұқаңды оқысын. Міне қараңыз. Жаңа парактастырып отырғанда көңіліме қонған мына өлеңді оқып берейін:

Самалы бол Отанның салқындаған,

Сандуғаш бол, сайратсын алтын далаң.

Семсері бол Отанның қынабында,

Сертке ұстаса, селт етпей жалтылдаған.

Азаматтарымыз семсердей өткір болса көр-жерден ілік іздеп, кемшілік тауып, бар-жоқты әңгіме ғып өзі өмір сүріп отырған тәуелсіз қазақ елінің ертеніне күдікпен емес, үмітпен қарайтын еді. Ақын өлеңінің өміршеңдігінің тағы бір дәлелі мына бір жолдарн да байқалады:

Әлемдік бейбітшілік керек маған,

Үнімен Отанымның үндесетін, – дейді ағамыз. Тура бүгінгі күннің келбетін сол заманда-ақ көріп, білгендей.

Расында да, тәуелсіз қазақ елі дәл қазіргі уақытта әлемнің назары ауып отырған бейбітшіліктің бесігіне айналған жоқ па? Ұлттар татулығы, діндер достығы, саясат сахнасындағы келелі келісімдер барлығы да ақын аңсаған «әлемдік бейбітшіліктің» көрінісі емес пе? Бұл күнде әлем жұртшылығы ақын ағамыз айтқандай. Отанымыздың үнімен үндесуде. Үндескені сол Еуропаның төрінен орын берді. Еуропалық қауіпсіздік пен ынтымақтастық ұйымына төраға болдық. Осы күнге жеткенімізге тәубе қылуымыз керек. Соның нәтижесінде тарих қойнауында көмескіленіп бара жатқан бабалар есімі қайта жаңғырды. Ерлігі мен даналығы елге мұра, ұрпаққа ұран болған тұлғаларымыздың есімін бүгінгі ұрпақтары тереңінен біле бастады. Осындай сәтте Мұқағалидай ақындарымыздың жыр жауһарлары кеңінен насихатталып, көптеген мәдени шараларда оқылып, көңілге тоқылып, санамызға серпіліс беруде. Міне, ақын өлеңінің ғажайып тәрбие құралына айналғандығы. Ендігі жерде осы үрдісті үзіп алмай, ұрпақтан ұрпаққа жалғастырудың жолын салып кетуіміз керек.

– Жыл сайын дәстүрлі өтіп жүрген «Мұқағали оқулары» өте жақсы үрдіске айналды. Әрбір бастаманың оң нәтиже бергені баршамызға ортақ жетістік. Осы біріңгі бастаманың өз мәнін жоғалтпай жалғаса беруі үшін қашан да қолдау керек емес пе?

– Әрине, қандай да бір игілікті істің ары қарай дамып, қанатын жаюы үшін мүмкіндігінше қолдап отыруымыз керек. Сонда ғана оның болашағы жарқын болып, бір ұрпақтан бір ұрпаққа жалғасып отырады. Облысымызда Жамбыл атамыздың туған күніне орайластырып дәстүрлі өтіп жүрген республикалық оқушы ақындардың айтысы, республикалық «Мұқағали» және «Ілияс» оқулары ақындық өнердің асқар шыңына айналған дара тұлғаларымызды насихаттаудың керемет үлгісі емес пе? «Жамбыл менің жәй атым, халық менің шын атым», деп жырлаған Жамбылдай жыр алыбын, «Өлсе өлер Мұқағали Мақатаев, Алайда өлтіре алмас өленді

ешкім», деп өлеңінің өміршеңдігіне зор сеніммен қараған Мұқанды, «Өз елі, өз ерлерін ескермесе, Ел тегі қайдан алсын кемеңгерді», деп кейінгілерге аманат сөзін қалдырған Ілиястай дүлдүлімізді шынымен де ең алдымен өзіміз бағаламасак, ешкім бізге өз жақсысын бермейді. Мысалы, Мұқағали оқуларын жыл сайын өзім барып көрмесем де, нәтижесін сұрап, қалай өткені туралы, қандай жаңа есімдердің жарыққа шыққаны жайлы сұрастырып, қадағалап отырамын. Бір қуантарлығы, әр жылда бірден, екіден талантты балалардың тұсауы кесіліп, аталары салған ақындық сара жолға түсіп жатады. Ертең еліміздің тізгінін ұстап, жарқын болашақты жасайтындар осындай ұлтын сүйе білетін, өнерін, тарихын, салт-дәстүрін сыйлайтын балалардан шығады. Оларды бала деп басынан сипағанымызбен, дананың сөзін айтпаса да, ойының қорғасындай салмағы бар екенін көргенде кәдімгідей әсерге бөленіп, әдемі күй кешесің. Ертеңгі күніне деген сенімің артады. Кішкентай ғана, қарапайым Қарасаз деген ауылдан шыққан Мұқағали сол аймақтың ғана емес, иісі қазақ жұртының ортақ перзентіне айналды. Қазақ поэзиясындағы өзі қатарлас шок жұлдыздардың ішіндегі ең жарықтарының бірі болды қазіргі таңда. Оның өлеңдегі жарық сәулесінен қаншама буыи жылыиуда, болашағының бағдаршамына балап, әр қадамын Мұқағали өлеңдеріне еліктеуден бастауда. Абай ағамыздың «Болмасаң да ұқсап бақ, бір ғылымды көрсеңіз» дегені осы болса керек. Біздің де мұндай шараларды өткізудегі негізгі мақсаттарымыздың бірі осы. Болар баланы бесігіндегі бұлқынысынан танытын ел емеспіз бе? Өлең өлкесіне қаз-қаз басқан балапандардың тұсауын кесіп, әр жыл сайын қанаттандырып отырсақ, қазақ руханиятына қосқан үлесіміз болмайды ма? «Мұқағали оқуларының» өткізілуіне келер болсақ, бұл шара өз арнасын дұрыс тапты. Әр жыл сайын наурыздың басында жыл құсындай болып, ақынның жыр құстары Қарасазға оралуда. Кімдермен біреге, Мұқаң өзі күнделігінде жазып кеткендей, «XXI ғасырдағы құрдастарымен» Қарасазға

келіп, Қарасудың бойына қонып жатыр. Биыл 80 жылдық мерейтойы болатындықтан жылдағыдан да әсерлі, әдемі етіп ұйымдастыру керек шығар. Егерде тың, жаңаша ұсыныстар туындап жатса, біз мүмкіндігінше қолдау көрсетіп, жандандыруға өз тарапымыздан қол ұшын береміз.

– Сүйінбай атамыз Қатағанмен айтысында күллі қазақтың шежіресін жырға қосып, бар қазақты бір қазақ деп біліп, мерейімізді асырды. Ал Мұқағали осынау үлкен түсінікті «Алатау, Алтай, Атырау» деп кең тынысты толғаныспен өлеңінің өзегіне айналдырды. Жетісудың екі замандағы қос ақынынан қандай сабақтастық ерекшелік байқауға болады?

– Сүйінбай бабамыз өз заманының дауылпаз ақыны. Айтыс өнерінің алып бәйтерегі іспетті. Суырып-салма ақындық өнердің ешкімге ұқсамайтын сара жолын салып кетті. Бір ғана өзіңіз айтып отырған Қатағанмен айтысы ғаламат шежірелік туынды. Тарихқа айналған бұл айтыс сол күйінде қалмауы керек. Мұны да мүмкіндігінше газет беттерінен беріп, ұрпақ санасына сыналай сіңіре білгеніміз дұрыс. Жоғары оқу орындарындағы әдебиет пен тіл мамандарының көркемдік құралына ғана айналдырмай, мектеп бағдарламасына толықтай енгізудің жолын қарастырсақ, нұр үстіне нұр болатын еді. Себебі, бұл айтыста шынымен де үш жүздің айтулы рулары өлең өрнегімен керемет суреттеледі емес пе? Тегін тану тектілік десек, сол тамыры терең тектілікті осы айтыстан таба аласыз. Өзіңіз айтқандай, Сүйекең бар қазақты бір қазаққа айналдырып, бір қазақтан бар қазақтың болмысын көрсетіп кеткені ақиқат. Кезінде Тезек төре: «Мен өмірімде екі ақынды көрдім. Оның бірі сөзі мірдің оғындай, қызыл иек Сүйінбай. Екіншісі – балта тілді Бақтыбай» деген екен. Өзі де ақын болған Тезек төренің сөзі бұл. Төренің көңіл төрінде қалған екінші ақын Бақтыбай Сүйінбайдан бата алғанын тарихтан бәріміз де жақсы білеміз. Яғни, Сүйінбай ақын қай жағынан болса да, тереңдігін таныта білді. Сөйтті де, тамыры терең тарихымызға есімін

алтын әріппен жазып кетті. Ал Мұқағалидың өзінің айтып отырған «Алатау, Алтай, Атырау» деген поэмасына келсек, мұнда да акын өз шеберлігін керемет көрсете білген. Қиял құсымен алып қазақ даласын қас-қағым сәтте-ақ аралап шығады. Әсілі, акындардың жаны романтикаға бейім келеді емес пе? Былайғы жұрттан ерекшелігі де осында ғой. Қуанса да, қайғырса да жанына дауаны осы өлеңнен табады. Сүйінбай бабамыз бен Мұқағали арасындағы ел мен жерді суреттеудегі шеберлік мүмкін, туған топырағына да байланысты шығар. Бір кездері Сүйінбай шыққан Жетісу өңірінің бір пұшпағынан өз уақытында Мұқағали шықты жарқ етіп. Сүйекең ел шежіресін толғаса, Мұқан жер шежіресін тіліне тиек етті. Екеуі де қазақ әдебиеті тарихының төрінен орын алды. Ұрпақ сабақтастығы мен әдемі жалғасын тапқан үндестік дегеніміз осы шығар.

– Мұқағали өлеңдерінің әнге айналуын бастап берген Нұрғиса Тілендиев. Талант – таланттың бағын ашуға ықпал жасайды екен. Осы төңірегінде ой өрбітсеңіз?

– Иә, көзінің тірісінде Мұқағалиды шын түсініп, оның акындық дарынына жоғары баға беріп, әрбір жаңа туындысына шын қуанған бірден бір тұлға осы – Нұраған, Нұрғиса Тілендиев қой. «Жігітінен қазақтың дос таба алмай» жүргенде қасынан табылып, ағалық ақылын айтып, құлазыған көңіліне рухани демеу болғанын жақсы білеміз. «Ағаның алды ақ жайлау» дегендей, Нұрағанның дархан пейілінің мейіріне бөленген кездерінде Мұқанның да қуатты қаламынан тамаша өлең жолдары төгілгені шындық. Мұқағали акынды көру мүмкін болмағанымен Нұрғиса ағаның алдын көріп, ақылын тыңдадық. Тумысы бөлек, ерекше жаратылған жан ғой Нұраған да. Бір қарағанда қаталдау көрінгенімен жаны жайсаң еді ағаның. Сөзі өткір, өзі тік мінезді болатын. Осы жағынан келгенде Мұқағали акынмен ұқсастығы бар сияқты. Мұқан да ақ алмастай жалтылдап, пендешілікке бой алдырмай, ақиқатын айтып өтті емес пе өмірден. Мүмкін Нұрағанның акынды жанына

жақын тартқаны да өзіне ұқсаған осы бір турашылдығы шығар. Шеңберге симай жүрген ақынға Нұрғиса ағамыз төрінен орын берді. Ел аузында мынандай әңгіме бар ғой: «Өмірінің соңғы кезінде Мұқағали Нұрғиса ағаның үйінде бір ай жатып, екеуі осы уақыт ішінде отыз өлең мен ән жазыпты. Яғни, күніне бір өлең, бір әннен. Ағаның «Дарига, домбырамды берші» деп тәтемізді шақырғанын қағып алған ақын «Дарига, домбырамды берші маған» атты өлең жазып, оған Нұрағамыз ән шығарып, бүгінгі таңда ел ішінде кеңінен айтылып жүрген осы бір әдемі ән дүниеге келіпті» дейді. «Саржайлау» әні де сол кездері шыққан екен. Екеуінің де шығармашылығында ұқсастық бар. Нұраған «Акқу» күйін шығарса, Мұқаң «Аққулар ұйықтағанда» поэмасын жазды. Бірі аққуды күймен қайырса, екіншісі – аққудың киесін жырына арқау етті. Ақын мен композитордың шығармашылық бірлестігінен қаншама жауһар дүниелер жарыққа шықты. Қос таланттың жүрегінен шыққан тамаша туындылар бір арнада тоғысып, «Өнер» деп аталатын алып дарияға құйып жатты. Бүгінгі ұрпақ сол дариядан жан құмарын басып, көңіл қошын тауып, шөлін қандыруда.

– Мұқағалидың 80 жылдық мерейтойын өткізу шараларын бір жыл бұрын орайластырып жатырсыз. Бұл да болса ақынға деген құрметіңіздің жоғары екенін көрсетсе керек. Осы орайда атқарылған және болашақта іске асуы керек деген игі бастамалар туралы айта кетсеңіз.

– Мұқағали ақынның мерейтойын өткізу туралы шешімнің қабылданғанын көзі қарақты оқырман басылымдардан, арда көңіл көрермен телеарналардан жақсы біледі деп ойлаймын. Арнайы комиссия құрып, ең алғашқы отырысын ақынның туған ауылы Қарасазда өткіздім. Туған жерінде бас қосқан әдебиетіміздегі қарымды қаламгерлеріміз, ауылдастары, өлеңдегі іні ізбасарлары бас қосқан жиында көптеген ұсыныстар айтты. Барлығын толық тыңдап шыққаннан кейін аудан, ауыл әкімдері мен облыс-

тағы басшыларға арнайы тапсырмалар беріліп, сол сәттен бастап-ақ алғашқы жұмыстары басталып кетті. Өйткені, Мұқағали бір рулы елдің ғана емес, Алаш жұртының аяулы перзенттерінің біріне, қазақ әдебиетінің шоктығы биік тұлғасына айналды емес пе? Яғни, ұлтымыздың мақтанышы болған ақынымызды барынша ардақтауымыз керек. Лайықты құрмет көрсету баршамызға ортақ міндет. Осы тұрғыдан келгенде облыс басшысы ретінде ең бірінші болып үн қосуым дұрыс шығар деп шештім де, той қуанышының алғашқы әсерін туған жеріндегі бауырларымызбен бөлісуді жөн көріп, бірінші отырысты да сол жерде жасадым. Ең бірінші болып қолға алынуы керек деген мәселелерді де сол ауылда айттым. Ол — Қарасаздағы ақынның мұражайы мен жол мәселесі болды. Бірден қаулы қабылдап, іске де кірісіп кеттік. Алғашқы жұмыстарымыз да өз нәтижесін беріп үлгерді. Сарыжаздан өткеннен кейінгі Қарасаз — Шәлкөде ауылына дейінгі жолды күрделі жөндеуден өткіздік. Шәлкөдеден Талас ауылындағы аралыққа ағымдағы жөндеу жұмыстары жасалды. Бір кездері бір сағаттан аса жүретін қашықтықты қазіргі таңда 15-20 минутта жүріп өткен ауыл тұрғындарының көңіліндегі қуанышты да естіп жатырмыз. Екінші бір мәселе болған ақын мұражайы да күрделі жөндеуден өтіп жатыр. 60 жылдық мерейтойында ашылған мұражайға осы күнге дейін ағымдағы жөндеу жұмыстары ғана жасалып келсе, бұл жолы іші-сырты түгелдей жаңаша сипат алмақшы. Жылдар тіпті, ғасырлар өтер. Сол кездерде ақын мұражайы тарихи жәдігерге айналып, келіп-кетушілерге ұялмай көрсететін мәдени мұрамыздың бірі болып тұруы керек. Бір жылдары «Ауылда кім көреді, Алматыға ауыстырсақ дұрыс болар еді» деген пікірлер айтылған болатын. Бірақ ақынның туған топырағында бір мұражайдың болғаны өте дұрыс. Өйткені, Мұқанның туған жері, соғыс жылдарымен дөп келген балалығы, алғаш қолына қалам алып, тұңғыш өлеңдерінің өмірге келген жері осы Қарасаз. Ал төскейдегі Шәлкөде

ауылы ақынның алғаш мұғалім, кейіннен ауылдық кеңесте маман болып еңбек жолын бастаған жері. Яғни, Мұқағали өмірінің алғашқы баспалдақтары басталған аймақта мұражайдың жоқтығы дұрыс болмайтын еді. Әрине, Алматы әдебиетіміз бен мәдениетіміздің ошағы. Ол жерде болса, келіп-кетушілер де ауылдағыдан анағұрлым көп болатын еді. Бірақ, Мұқағали ақынның шығармашылық әлемінің насихатталуы бір мұражайға қарап тұрған жоқ. Онсыз да кеңінен дәріптеліп жатыр. Алматыдағы ақын ескерткішінің басында туған күні ешкімнің тапсыруынсыз, Мұқағалиның өміршең өлеңдерін жаттап өскен баладан бастап аға буын өкілдерімен ақындар қауымы жиналып, дала сахнасында әдемі әдеби кеш өткізуді дәстүрге айналдырғанын жақсы білеміз. Жоғарыда айтқанымыздай, жыл сайын «Мұқағали оқуларына» республикамыздың түкпір-түкпірінен келіп жатқан балаларға не көрсететін едік. Туған жерін, ауылын көргенімен балғын балаларға негізгі керегі шығармашылық әлемін, өлеңге деген алғашқы қадамын насихаттайтын бір орынның қажет екендігі рас. Арысы Атыраудан, шығысы Шыңғыстаудан, Арқадан келіп жатқан оқушылар мен олардың ұстаздарына, басқа да қонақтарымызға ауылдағы Мәдениет үйінде өткен бір ғана шара аздық етіп, тіпті, сауын айтып жасаған әдеби, рухани шарамыздың аясын жұтаңдау етіп көрсететін-ақ еді. Бірден Мұқағали мұражайын қолға алғандағы негізгі мақсатымыздың да бір сыры осында жатыр. Сонымен бірге, ақын тойы қарсаңында шығарылуы тиіс деген үш кітапқа облыс бюджетінен арнайы қаржы бөлдік. Оған Мұқағали жайлы жазылған естеліктер, зерттеулер, мақалалар мен өлеңдер еңбекші. Республикалық ақындар мүшайрасын өткізсек, оның да жүлде қоры қомақты болуы шарт. Бұл жағы да назардан тыс қалмауы тиіс. Атамыздан қалған «Қонақ аз отырып, көп сынайды» дегенге сүйенсек, қонақтарымызды қарсы алып, шығарып салудың өзі үлкен жауапкершілік екенін естен шығармағанымыз абзал. Даласындай дархан пейіл қазақтың

дастарқаны жайылар, атан түйе сойылар. Бірақ тойымыздың негізгі мақсаты ас ішіп, аяқ босату емес екенін есімізден шығармағанымыз жөн. Мұқағали ақынның қалдырған мұрасын өз дәрежесінде насихаттап, жан дүниемізді рухани тазартып, жас жеткіншектерімізге үлгі болатындай, жауһар жырлар есінде мәңгі қалатындай өтсе, бір жыл бұрын бастаған тойымыздың тәтті жемісі сол болатын еді. Осындай игі бастаманың басы қасында жүргендіктен бұл шараның жауапкершілігі баршамызға ортақ екені айтпаса да түсінікті ғой деп ойлаймын. Аудан әкімі Аян Айтжанұлы да өткенде жақсы хабар жеткізді. Қарасаз ауылы маңындағы зиратта жатқан ақынның анасы Нағиман апамыздың күмбезін көтеріп, тойға келген қонақтардың анамыздың басына барып, құран оқытып қайтатындай жағдайға келтіріп, бір істің басын бітіріп қойыпты. Бұл турасында да кезекті өткен комиссия отырысының бірінде айтылған болатын. Бірден қолға алынып, оң нәтижесін беріп үлгерді. Алдымызда әлі де біршама атқарылуы тиіс жұмыстар баршылық.

– Серік Әбікенұлы, көктемде «Жырлайды жүрек» деген Мұқағали сөздеріне жазылған ән байқауын республикалық деңгейде өткіздіңіз. Бұл да сіздің өз ұсынысыңыз бойынша іске асты. Жоғары деңгейде өткен шараны қалың жұрт мерейтой шымылдығының ашылуы деп бағалады. Солай емес пе?

– Солай десек те болады. Тойдың болатын кезінде бәрін бірінен кейін бірін қарбаластырғанша мүмкіндігімізге келіп тұрғандарын өткізе бергеніміз жөн деп шештім. Себебі, Мұқағали әлемі бір күндік тоймен шектелмейтін, ауқымы кең, айтары мол дүние. Қасымдағы басшылармен бірге қаламыздағы ақын, композиторлардың басын қосып ақылдастым ең алдымен. «Ән кеші» деп өткізсек қалай болады деген ойларын айтты. Бұлай істеуге де болатын еді. Бірақ, Мұқағалидың сөзіне жазылған әндер қазіргі таңда барлық жерде орындалып жүр. Туған күніне орай Республика сарайынан бастап көптеген облыс, қала орталықтарында

да шырқалып жүргені шындық. Бірақ, Мұқаңның сөзіне жазылған әндер кеші өтікенімен, байқау өткен жоқ. Өтсе де, некен-саяқ шағын аудиторияларда. Сондықтан республикалық деңгейде өткізудің реті келіп тұрғанын айттым да, бірден іске асыруларын талап еттім. Қазылар алқасына да мәдениетіміз бен әдебиетіміздің, өнеріміздің маңдайалды, сүттің бетіндегі қаймағындай аға-әпкелерімізді шақырттым. Темірхан Медетбек, Сәкен Иманасов, Нұрғали Нүсіпжанов, Мынжасар Маңғытаев сынды ағаларымыз, Сара Тыныштығұлова мен Гүлвира Разиева әпкелеріміз, Ұлықбек Есдәулетов пен Батық Мәжитұлы, Рысбек Сәрсенбайұлы сынды бауырларымыз келіп, әділ бағасын беріп, тамаша ән кешіне куә болып, көріп қайтты. Ақын тойының шымылдығы осылайша Талдықорған төрінде ашылды десек те болады. Әнге айналған ақынның өлендері сол күні тойдың басталғанын хабарлағандай Жетісудың төрінен қанаттанып ұшып жатты.

– Қойнауы құтты Жетісудың бір пұшпағында дүннеге келіп, Алаш жұртының ортақ перзентіне айналған мұндай ақын өмірге жиі келе бермейтіні рас. Сондықтан ақын тойына барша қазақ елі атсалысса жұмыла көтерген жүгіміз жеңілдеп, абырөйымыз да ортақ болар еді. Сіз қалай ойлайсыз?

– Әрине, Мұқағали иісі қазақ баласына ортақ тұлға болғандықтан, Жетісудың тумасы деп бөлектеп, еншілеп алудан аулақпыз. Жоғарыда мысалға келтірген «Алатау, Алтай, Атырау» поэмасын қалай жазды, біздер де сол көзқарасты ұстанғанымыз жөн. Тойдың болатынын Мұқағали жырына арқау еткен еліміздің төрт бұрышына түгелдей жеткізу біздің міндетіміз. Ал қандай көмегің бар, не қосасың деп сұрап жатсақ, ыңғайсыз болатыны шындық. Өзіміз бастағандықтан соңғы нүктесін де өзіміз қойғанымыз абзал. Атағын Алатаудай асқақтатып бастап алғаннан кейін, кім не үлес қосады десек, «Көтере алмайтын шоқпарды білегіңе іліп нең бар» демей ме? Қазақы дәстүрімізбен тойға шашуымыз деп ниетін білдіріп

жатқандар болса, патша көңілдерінде. Ондай сый-сияпатын үлкен тойдың үстінде жасай берулеріне болады. Біздің міндетіміз өз тарапымыздан қолға алған ісімізді аяғына дейін шашыратып алмай, қыздың жиған жүгіндей әдемі етіп көрсете білу. Осының өзі ақынға деген құрметіміздің қандай дәрежеде екенін білдірсе керек.

– Кенді қазбаса, асылды ақтармаса – оны халық игілігіне жарату қиын. Сол байлық ептеп-ептеп игеріліп келе жатыр. Мұқағалитану үрдісі белең алып, бір бұлақтың көзі ашылғандай. Оның бір себепшісі ретінде «Мұқағали» журналын айтуға болады. Сіз алғашқы шыққан сәтінен бастап, ақын атындағы басылымнан қамқорлығыңызды аяп жатқан жоқсыз. Сондықтан журнал туралы пікіріңізді білгіміз келеді.

– Өзіңіз де білесіз, мен Елбасының шешімімен облыс әкімінің міндетін Райымбек бабамыздың 300 жылдық тойына бір күн қалғанда қолыма алдым. Келесі күні Ұйғыр ауданында Президентімізбен бірге аудан жұртшылығымен кездесіп, одан ары Қарасаз ауылында өтіп жатқан Райымбек батыр тойына бардым. «Мұқағали» журналының бірінші нөмірі батыр бабамыздың 300 жылдық мерейтойына арналған екен. Журналдың алғашқы санымен де сол кезде таныстым. Содан бері де бес жылдан асыпты. Сол күні тұсауы кесілген басылымның қаз-қаз басқанынан, адымдап жүріп кетуіне барынша көмегімді беріп келе жатырмын. Ал журналдың өзіне келетін болсақ, қазақ баспасөзі әлемінде өзіндік үні бар басылымға айналды. Ең басты ерекшелігі, журнал бетіндегі әрбір айдардың ақын өлеңінен алынып отырғандығы. Яғни, бастан-аяқ Мұқағали ақынның өзі сөйлеп тұрған сияқты. Мұқағалитанудың басты бір бағыты осы журналда жатыр. «Көш жүре түзеледі» демей ме? Аяғынан тұрып кеткенше қиындықтардың кездесетіні ақиқат. Бүгінгі таңда журнал сол асудан асып, өз арнасына түсті деуімізге толықтай негіз бар. Ендігі жерде ақын өлеңдері сияқты журналының да өміршең болуы басы-

қасында жүрген қаламгер, журналист бауырларымыздың еншісінде. Біз өз тарапымыздан болатын көмегімізді барынша беріп отыруға тырысамыз.

– Біздің міндетіміз ақынның жан жүрегінің қақпасынан шыққан өлең мұраларын кейінгі ұрпаққа аманаттап кету. Өзіңіз бастап мерейтойын өткізгелі отырған Мұқағали сіздің көңіл төріңізден қандай орын алуда?

– Күнделігін оқып отырсаңыз Ғабит Мүсіреповтің үйіңде болғанын, Ғабен «Аққулар ұйықтағанда» поэмасына жоғары баға бергенін, көрімдігіне алтын қаламын сыйға тартқанын жазады. Ендеше, Ғабендей адам тани білетін сөз зергерінің ықыласына бөленіп, алғысын алса, Мұқағалы да осал адам болмағаны ғой. Бүгінгі таңда тіптен мұқағалишыл жастардың қатары көбейді. Бағалап, басына көтеруде. Қарапайым халық осылай құрметке бөлеп жатқанда облыс басшысы ретінде үндемей қалсам, азаматтығыма сын болар еді. Сол үшін жақұт жырлары елімен бірге жасап келе жатқан Мұқағали Мақатаевтың есімін тағы бір мәрте жаңғыртып, сөз өнерінің, өлең әлемінің тойын жасағанды жөн санадым. Алғашқы қадамнан-ақ қалай басталғанын өзіңіз де көріп келе жатырсыз.

– Бұдан бұрын ақын тойына жыл бұрын дайындалыпты дегенді естіген емеспіз. Ондай жай Жетісу жерінде болмаған сияқты. Демек, бұл тойдың бұрынғы тойлардан өзгешелігі бар дейміз. Сонда ол қандай өзгешелік, ерекшелік болмақ? Әңгімемізді осындай сұрақпен түйіндесек. Біз ғана емес, жақсы істеріңізге тілекші болып отырған халықтың да сұрауы осы сияқты.

– Шәкәрім атамыздың бір әні бар еді ғой: «Бұл ән бұрынғы әннен өзгерек» деген. Ендеше бұл тойдың бұрынғы тойдан ерекшелігінің өзі осы – бір жыл бұрын басталғанында болып тұр емес пе? Оған жоғарыда айтқан атқарылған шараларды қосыңыз. Мұражайдың жаңаша сипатқа ие болуы,

ауылға апаратын жолдың сайрап жатуы, бір той қарсаңында үш бірдей кітаптың шығарылып, тұсауы кесілетіндігі, ақынды дүниеге әкелген анасына құрмет жасап, жаңа күмбез тұрғызылуы, республикалық Мұқағали сөзіне жазылған әндер байқауының өтуі ауызбен айтуға жеңіл болғанымен, ауқымы кең, атқарылуы біршама салмақты шаралар. Бүгінге дейін шешімін тауып, іске асырылып үлгерген осы жағымды жаңалықтардың өзі басқа тойдан өзгешелігін көрсетсе керек. Алла бұйыртса, алдағы күндерде де игі істерімізді жалғастыра бермекпіз. Аталарымыздың «Арық сөйлеп, семіз шық» деген сөзі дәл қазір бізге айтылып тұрғандай. Сондықтан атқарылған жұмысымызға мастанып, масаттанбай шүкірлік қылып, алдағы күндері қолға алынатын әдеби-мәдени іс-шараларымызды осындай абыроймен атқарудың қамын ойластырайық. «Тас түскен жеріне ауыр» деген қанатты сөзге сүйенсек, болашақта әлі де талай жауапты істер кезегін күтіп тұр. Бізге тойдың өткені ғана емес, соңындағы абыройы да қажет.

Әңгімелескен
Жақыпжан Нұрғожаев

Әбіш КЕКІЛБАЕВ

Еңбек Ері, Қазақстанның Халық жазушысы, ҚР Мемлекеттік сыйлығының, ҚР Президентінің Бейбітшілік және келісім сыйлығының, тәуелсіз «Тарлан» сыйлықтарының иегері. Мұқағали ақынның шығармаларына ең алғаш ақиқат бағасын берген қаламгер.

АЙТЫП ӨТКЕН АҚЫНДА АРМАН БАР МА

Ақын Мұқағали Мақатаев оқушы қауымға әуелі лирик ретінде көрінді. Сосын олар біршама уақыт Мақатаев-приликтің ізінен адасып қалды; оны көбіне-көп Маркс, Ленин туралы поэмалар жазған, тарихи алып тұлғалардың поэтикалық портреттерін жасаған үлкен эпикалық тыныс-тың иесі ретінде білді.

Рас, М. Мақатаев бірнеше поэмалардың авторы. Бірақ, сол поэмалардың өзінде оның лириктігі жеңіп кетіп отырушы еді. Ақынның ұзақ-ұзақ толғауларында ара-тұра палкымалары, өмір жайлы, азаттық жайлы, махаббат жайлы тебіріністері оқушы көңілін мол әсерге бөлеп, тебірентіп кететін. Алайда, ақын Маркс пен Лениннің қазақ поэзиясы топырағында естен шықпастан еңселі бейнесін жасап берді деп айту қиын.

М. Мақатаев бұл салада ұзақ ізденді, ұзақ еңбектенді. Ашық бояулы, анық үнді іргелі талант екені тағы даусыз. Бірақ, осыншама орасан еңбектің нәтижесі неге бұлай?

Мен М.Мақатаевтың әр жаңа поэмасын оқыған сайын осындай ойға калушы едім. Сол сауалдың жауабын ақынның кейінгі екі лирика кітаптарынан таптым.

Поэзия – адам жанын тебіренткен, айтылмай, бейнеленбей тынбайтын өктем рухтың бейнесі; ақынның өзге жұрттан артықшылығы – бүкіл болмыспен, табиғатпен табысып,

кез келген кісі әсерлене бермейтін құбылысқа тебіренетіні, кез келген кісі әсерлене бермейтін нәрседен әсерленетін.

Бұл – акынның табиғаты. Өлең ең әуелі тап осындай табиғаттан жаратылыс керек, ол сонда ғана табиғи; әйтпесе, жазып отырған кісінің өзін-өзі күштеуінен туған шығарма оқушыны да тебірентпейді. Бізде ұзақ уақыт поэзияның табиғатын, акынның міндетін бұлай түсінбейтін қисық қисындар да орын алды. Көбіне көп акыны кез келген ой мен сезімді былайғы жұрттың қолынан келе бермейтін поэтикалық түре түсіре қойғыш кісі деп түсіндік. Бұл қате түсінік әлі аласталып болған жоқ. Қазіргі поэзияда жасанды өлең неге көп дейтін сауалдың да ең түп жауабы осы. Бірақ, ондай одағай түсінікті өлең төңіректеген көлденең адамдар иемденіп жүрсе бір жөн ғой, ара-тұра мұндай аңғал қағидаға талантты-талантты деген акындарымыздың да иланатыны бар.

Әдетте, бір кітаптың ішінде талантты, сезім баурай алатын тәп-тәуір өлеңдерді оқып отырып, кенет кенеуі жоқ құрғақ сөздердің құбылмалы ұйқасқа, ырғаққа түскен тіркестізбесіне бір-ақ секіретініміз де сондықтан.

Сыншылар мұндай алақұлалықты, алақолдылықты, акындардың әлі де болса поэтикалық шеберлігінің жетіспей жатқандығымен түсіндірмекші болады. Расында да, бар пәк шеберліктің жетіспеуінен шығып жатса көнуге, шыдап көруге болар еді. Өміршең талант өспей тұрмайды, шеберлігі де жетісер. Бірақ, талантты-талантты деген акындарымыз қанша кітап шығарса да, ішінде белгілі мөлшерде акын рухынан мейірім таппаған әлгіндей өгей өлең жүреді. Ондай өлең оқушы тарапынан да пейіл таппайды, бірақ, бір ғажабы, кітаптан орын табады. Жарайды, ол өз алдына мәселе... Бұндай алақұлалық, алақолдылық шеберліктің жетіспеуінен емес, көптеген акындарымыздың өз талантының сырын жете зерттеп болмағандығынан, өз творчествосына, өз шығармасына деген қатаң талаптың жетіспеуінен: түптеп келгенде акын қызметіне деген әлгіндей қате түсініктен. Бұл түсінік акын тақырып тандағанда да, өз шығармасына өмірлік материал іздегенде де ықпал ете қоймайды. Бұдан 200 жыл бұрын Гете Германияда поэтикалық мәдениеттің өскені сонша. Ешкім

жаман өлең жазбайды, бәрі де мақтауды талап етеді, бірақ, ешқайсысын мақтамау керек деп жазып еді, өйткені, егер санға емес, саңлаққа зәру. Әлгіндей ұшқары ұғымды иемденетіндер, өлеңді жасауға болады деп ойлайтындар, қазіргі қазақ шенінің барша техникалық жетістігін бес саусағындай біліп болған, бүгін Әбділдаша жазса, ертең Хамитше, арғы күні Қадырша, енді бір күні Төлегенше жазып шыға келеді.

«Проза жазу үшін, – деді Гете Эккерманға, – айтатын бірденен болу керек; ал енді айтатын ештеңесі жоқ кісі өлең мен ұйқасқа ұмтылады; бір сөз артынан бір сөзді сүйрелеп, ақыр аяғында, расында ештеңесі жоқ болса да, әлденеге ұқсайтын бірдене шығады». Біздегі көп өлеңнің өлең болмай бірдене боп шығатынының сырына енді түсінуге болады. Бірдене жазғыштардың қазір, құдайға шүкір, қай-қайсысында да сауат жетеді. Олардың бұдан да аз уақыт бұрынғы әріптестерінің календарьды бағып, қай күннің кімге арналғанын біліп алып, соған арнап жаза қоятын ауруынан «айықты». Енді олар әдебиет табиғатын бұрынғыдан гөрі «тереңірек» түсінетін болды: қазір қай тақырыптың қандай өлеңнің базарда нарқы түсіп кетпей тұрғанда бір шетінен нәпақа көріп қалуға асығады. Қазіргі поэзияға «модашылдық» сырқаты осылай келді. Кеше «ракетаны» жазғыштар бүгін «арғымақты» көп жазып жүр, ертең олар Төлегеннің аруана жайлы жақсы өлеңін оқып алып, бота-тайлақ, мұрындық пен бұйда жайында көп жазып кетпейтініне кім кепіл?

Мұндай өлең жасағыштардың ақылдылау жағы өтімді тақырыптың, өмірлі тақырыптың иісін жер түбінен сезіп, алдымен бас қоятынды шығарды. Бірақ, ондай қомағайлардың өтімдінің нарқын түсіріп өміршенді өмірсіздендіріп жатқаннан басқа бітіріп жүргендері шамалы. Алайда, әлем әдебиетінде небір жайсаң тақырып әлденеше жылдар, тіпті ғасырлар бойы сарғайып өзін жазар өрслі талантты күтсе, біздің жаппай сауатты тұсымызда тақырып арамдағыштардың өте-мөте көбейіп бара жатқаны амалсыз қынжылтады. Жарайды, жаман ақын жақсы материалдың құнын уақытша түсіргенмен біржолата құнсыздандырып кете алмайды. Бірақ, тақырып

таңдаудағы тапшы таланттардың басындағы осы қомағайлық талантты деген ақын-жазушыларымыздың өздерінің де әлі жете меңгеріп, жете ұғынып болмаған тақырыбына, әлі жаны, өз рухымен әлі біте қайнасып, сіңісіп болып кете қоймаған өмірлік материалға асығыс киліге салатындары бар. Ондай мінез әдебиетте жасанды шығарманы көбейтпесе, жақсы шығарманы көбейтпейді, ондай шығарма оқушы қауым алдында автордың беделін түсірмесе, абыройын асырмайды.

Мұндай жағдай көбіне көп өз творчествосының азаматтық үнін әлеуметтік мән-маңызын көтерудің сырын қатетүсінуден орын алып жүрген кемшілік. Жас жазушыға әлгі тектес сын айтылуы-ақ мұң екен, өресі жетсін-жетпесін, әзірлігі болсын-болмасын үлкен тақырыптың біреуінің етегіне жармаса салады. Ондай асығыстықпен үлкен тақырыпқа баруын барғанмен үлкен нәрсе айта алмай, ол жазбай тұрғанда да белгілі жалпы ұғым, жалпылама ойларды қайта айтып шыға келді. Мұқағали Мақатаевтың ұлы көсемдер жанды поэмаларының оқушы көкірегін тереңдеп дари алмауының себебі де жұрттың бәріне белгілі жалпылама ой, жалпылама жайларды қайталап, одан арғыға тереңдеп бара алмағанынан болды. Ал жалпылама ой, жалпылама жайлардың өнер жасай алмайтындығын әсіресе, өлең жасай алмайтындығын бұл ақын соңғы лирика кітабының үстінде жақсы ұғыпты.

Азаматтың ақынға, өлеңге сырттан танылатын жанама қасиет, жанама сипат емес. Азаматтықты сырттан іздеп, сырттан қарастыратын ақын шынайы азаматтық өреге де ие бола алмайды, шынайы өлең де жаза алмайды. Онда өлең жазу процесі өреге де ие бола алмайды, жат өлең жасау процесін айналады. Азаматтық – өленнің, өнердің табиғи болмысы, азаматтық – ақындықтың ең түп табиғаты. Суреткердің былайғы жұрттан ала бөтен айрықша қасиеті де – оның айналаға, өмір құбылыстарына өзге жұрттан ала бөтен елгезектігі, өзге жұрттан ала бөтен сезімталдықпен, айрықша азаматтық құштарлығы мен рухани белсенділігі. Күллі дүние мұнын мұң қылып, күллі дүние қуанышын қуаныш қылу – тек суреткерлердің, ақындардың ғана қолынан келетін қасиет. Сондықтан да өрелі

тақырыштарды игеру суреткердің бойындағы әлгіндей өрелі өсудің заңды нәтижесі болғанда ғана табысқа жетпек.

Горькийдің суреткерге жеке өз басындағы, жеке өзіне тән субъективтік жағдайлардан күллі азаматтық мәні бар объективті сипат таба алатын адам деп анықтама беруінің мағынасы да осында жатса керек. Суреткер неғұрлым күллі қоғамдық, күллі адамзаттық мұң-мүддеге көтеріле соғұрлым табиғи, соғұрлым өрелі бола түспекші.

Осы арада Ольга Бергольцтің «Главная книга писателя – во всяком случае моя главная книга – рисуется мне книгой, которая насыщена предельной правдой нашего общего бытия, прошедшего через мое сердце» деген сөзі ойға оралады. Демек, өз жүрегің арқылы... Ақынның ақиқатқа барар тек жалғыз-ақ жолы бар, ол өз жүрегінің үстімен өтеді. Оған соқпай бұлттарып өтетін жолдың бәрі ақиқаттың да ауылына соқпайды. Ақын жырының ең алдымен тек өз жүрегінің терең тебіренісінен тууы – өлеңге қойылар ең басты талап, өлеңнің ең терең табиғаты. Онсыз жерде, ақын қаншама ұлы ой, ұлы идеялардың өлеңге түсірсін мейлі, ол бірден көкейіне қонып, көңіліңді баурап жан сыры болмай, әншейін ұйқастырылған уағыз болып шығады. Рас, өмірдегі мәнді-маңызды ойлар мен идеяларды уағыздау да керек. Бірақ кез келген лепірме уағыз жақсы өлеңнің орнына жүре алмайды да, ал шынайы өлең небір ұлы идеяны насихаттайтын мәнді уағыз, мәнерлі өсиеттің қызметін қашанда атқара алады. Олай болса ақынның жан сыры – өлең арқылы ақиқат табудың, қоғамның өрелі шындығын ашудың ең бір ұтымды жолы.

Мұқағали Мақатаевтың лирикасы осыған құрылған.

35 жыл

Отыз бесінші шуағым.

35 жыл күлдім,

35 жыл жыладым.

Кім біледі,

Енді қанша тұрамын?

35 көктем.

35 күз, 35 қыс, 35 жаз

Осал өмір емес-ау отыз бес жас...

Рас, 35 жас көпті көріп, көпті тауысатындай маңдай, ақ бас ғасыр емес. Бірақ, 35 жастың осал өмір емес екені тағы рас. Мұқағалидың өмірбаяны да өзінің дарынды достары Қадыр мен Жүмекен тақылеттес.

Бала бола алмадық,

Әке болсақ екен тек.

Қ. Мырзалиев.

Шаруа біліп әуелі

Ойнадық қой содан соң.

Ж. Нәжімеденов.

Есімде жоқ.

Бала боп өсіп пе едім?!

Болсам неге жылы сөз есітпедім?!

Есімде тек,

Білемін жеңіс – құстың

Біздің жаққа бір апта кеуіккенін.

Осылай өскемін.

Мен – солдаттың жандырып кеткен жалыны,

Сөнбедім де өшпедім.

Мен отыз бестемін.

Бұл талантты ақындардың бірін-бірі қайталағаны емес, бәріне де ортақ өмірбаян. Қиын кезеңде туғандар ең алдымен уақыт мәні мен уақыт сырына қанығатын болса керек. Қадыр да, Жүмекен де, Мұқағали да уақытты жырлайды. Үшеуін де уақыт асықтырады. Мұқағали да уақытты үзілмес мәңгілік, оралмас өмір, таусылмас ой деп ұғады. Сондықтан да, өткен соғыс тұсында, айнала-сы төрт жарым жыл ішінде, өмір мен өлімнің, ерлік пен ездіктің, бақыт пен қасіреттің барша сыр-сықпытын көріп алған оған 35 жас тым көп боп көрінеді. Бұл жерде ақын арифметиканы айтып отырған жоқ, «отыз бес жыл күлу» мен «отыз бес жыл жылауды» айтып отыр. «Ақын өзінің өмірбаянын ғана емес, өз жанының шежіресін жазады» дейді Потенбня. Ендеше, 35 жыл өмірді ақын боп, суреткер боп сүрсен аз ғұмыр, аз өмір емес екені әбден даусыз. 35 жыл адамға талай сыр ұқтырып, ақынға талай жыр ұқтырады.

Оңашада ойларым тыным еткен,
 Біздейлердің мыңы кеп, мыңы кеткен.
 Ақындар бар амалсыз бұғып өткен,
 Ақындар бар ішінен тынып өткен.
 Біздейлердің мыңы кеп, мыңы кеткен.
 Бізді олардың балама біріне де,
 Ұлыға да санама, іріге де.
 Қалам тартқан қазақтың бәрі де ақын,
 Абай, бірақ, қайтадан тіріле ме...
 Ойлы жас!

Өлең менің сырласымдай,
 Сырлассам да құмарым жүр басылмай.
 Айтып өткен ақында арман бар ма,
 Жүрегiнiң түбiне кiр жасырмай...

Ақынның шыны да, сыры да осы. Бұл – оның азаматтық арының сөзі, суреткерлік кредосы.

Күллі болмысқа осы кредомен үңіліп ақын шынында да, тек өз өмірбаянын жазып қоймай, біздің өрелі тұрғыласымыздың, зор адамгершілік иесі замандасымыздың рухани шежіресін жасаған. Поэмалардың кесек тұлға, ересен құбылыстарға бөлекше ыждаһат танытатын жас ақын лирикасында өмірдегі ең бір елеусіз, ең бір үйреншікті құбылыс пен құлыққа үйір; ол лирикасында үйреншіктіден үлкен мән, елеусіздіктен ерен ерлік танитын суретке ірлік зеректігін танытты. Мақатаев лирик «өмір дейтін өзгермес мекеменің алдында әжем мені қабылдаған» дейтін сәтінен бастап өз тұсын, әсіресе, жаутаңдаған балғын шағын көбірек жырлайды.

Рас, қайғы-қасіреті бар қаптаған,
 Ғұмырлар бар батқан және батпаған.
 Әкелгенмен әр адамға бір қайғы,
 Сол жылдарға қарғыс айту жат маған...
 Аңыздардан тере жүріп масақты,
 Рас, рас, көзімізден жас ақты.
 Бірақ со бір дауыл жылдар, от жылдар,
 Бәрімізді бір-бір батыр жасапты.

Ол Ұлы Отан соғысын адамдарымыздың күш-қуатына, тұрмысына ғана емес, ең алдымен рухани дүние-

сін түскенін үлкен сын деп біледі. Ол сол киын-қыстауға рухани шайқастарда жеңіп шыққан жеңімпаз сезімдерді жырға қосады. Олар – мейірімділік, адамдарға деген биік махаббат. Мақатаев жырларындағы майда қоңыр саз бен жарқ-жұрқ көзге ұрмайтын жұмсақ нұрдың өзі де, оның терең тебіреністі гуманистік мәнін айқындай түседі. Жас ақын зор адамгершілікті, биік гуманизмді елден ерек төтен ерліктерден емес, адамдардың бір-біріне деген мейірпейілінен іздейді. Оның өлеңіндегі адамдар шетінен жүзі игі, жүрегі жұмсақ жандар. Бірақ, ақын өмірді май тозғысыз идиллия қылып суреттеуден аулақ. Ол әрекетшіл мейірімді, өзгенің бақыты мен қуанышына тек тілектес қана болып қоймай, сол үшін бел шешіп күрсетін белсенді қайырымды жырлайды. Ол сонау ұлы шайқас, Ұлы Жеңіс жылдарында жарқырап көрінген моральдық сапаны дәйім биікте ұстауға үндейді. Ол қазіргі қылығымыз бен құлығымызды да сол жылдардағы моральдық биігіміздің деңгейімен өлшейді.

*Сонау бір жазда, жайлауда,
Соғыстың кезі, қой баққам.
Көңілім келмей байламға,
Көп нәрсені ойлантқан...
Жүгірген төмен құлдырап
Көрдім де таудың бұлағын.
Көзімнің алды бұлдырап,
Қалқайып екі құлағым,
Қабаржып, үнсіз жыладым.
Сондағы көздің жасынан
Ләззат алғам, нансаңыз.
Сұраңыз таудан, асқардан,
Еліме менің барсаңыз.
Сұрапыл сұрғылт, ашулы,
Сұраңыз таудан, асқардан.
Сондағы тамшы жасымды
Кем көрмен ұлы дастаннан.
Бұлақтан барып сұраңыз,
Көрді екен, кімді білді екен...
Бұғынып қалған бір аңыз*

*Бұйығып тағы жүр ме екен.
Жартастың жонын ұрғылап,
Кеудесін сайдың тепкілеп.
Сұрар ма екен сұм бұлақ;
Сол бала қайда кетті? – деп.*

Көзден мөлдіреп тамған көз жасыңа қандай сенсе-
ніз, дәл сол көз жасындай қағаз бетіне мөлдіреп түсе қалған
осы өлеңге де сондай сеніңіз! Оның ақиқат екенін жалғыз
Мұқағали емес, бүкіл бір ұрпақ қол қойып растай алады.
Өйткені, бұл – бүкіл ұрпақтың сыры. Сондағы көз жасы –
біздің бүкіл болысымыздың айнасы. Сондағы көз жасы
ешқашан естен шықпауға тиісті.

Ақын болайық, әкім болайық, космонавт болып жетіқат
көкті шарлайық, мейлі, соядағы көз жасының бір тамшысы
көкіректің ту сонау түп төрінде жату керек. Ол бізді өзінен
басқаға өзегі жібімейтін енжарлықтан, самарқаулықтан басқа
құмарлықтан сақтайды. Біз қазір не істеп, не қойсақ та, оның
ең әділ сыншысы – сол жылдарда көзі жаутандаған кара бала,
сары бала. Ол балаларды біз жүрегімізден бір мысқал жы-
рау жібермеуге тиіспіз; біздің сол жылдардағы көз жасымыз-
дай рухани тазалығымыз, ойымыздың анықтығы, сезіміміз-
дің мөлдірлігі сонда сақталады. М.Мақатаев жырларындағы
азаматтық пен адамгершіліктің түп бастауы да «сондағы көз
жасы». Ол оған айналасына адал қарауды, ақ қарауды үйретеді.

Сіздер сезесіздер ме?

Түсінесіздер ме?

Сенесіздер ме кісіге?

Сіздер?

Сіздер – көтергіш қрансыздар.

Шығарасыздар да, түсіресіздер де.

Заманның жүгі алақандарыңызда,

Алақандарыңызда, жоталарыңызда.

Айтсаңыздар болды балапандарыңызға,

Лаулаймыз өрттей от аламыз да.

Дәуірге – оттық, шырпы да – сіздер,

Тұтанасыздар да сілкінесіздер.

Құпия сандық құлты да – сіздер,

*Құлпының ашар кілті де - сіздер.
Қатыгез майдан, қанды жапанда
Белгісіз болып жоғалғансыздар.
Жігіт боп барып ерлік сапарға,
Шал болып қайта оралғансыздар.
Атадан қалған асылдарсыздар,
Дауылдансыздар, жасыннансыздар.
Өзен боп көлге қосылғансыздар,
Дән болып жерге шашылғансыздар,
Атаннан да жоталысыздар,
Жоталысыздар, боталысыздар,
Боталарыңыздың Отанысыздар.*

Жүректің бір дүрсілінен, бір демнен туған осы бір өлең қан майданнан қайтқандар мен қайтпағандарға арналған. Аға буынға, әке буынға арналған талай өлең оқып жүрсек те, жүректі түбіне дейін ақтара салған, көлгірсуден атымен ада, мұндай адал өлеңді оқып отырғанымыз осы.

Егер ақын:

*Оңай сөз ғой «Отанды сүйем» деген,
Не тындырдың «басымды иемменен?»
Оңай сөз ғой, құрбым-ау, оңай сөз ғой,
«Отан үшін өлемін, күйем» деген.
Өлім деген ерліктің қорегі ме?
Өлмей-ақ қой, бос сөздің керегі не!
...Егер Отан сыңсыған орман болса,
Жапырақ боп жармасқын терегіне.
Оңай сөз ғой «Отанды сүйем» деген,
Іс тынбайды «жанамын күйемменен...
Өгей әке емес қой Отан деген,
Отан мен атамдай иемденем,*

– десе оған ешкім қарсылық айтпайды, оның алдына көлденең тартар куәлігі – сонау бір жылдардағы көзжасы. М. Мақатаев азаматтықты ең алдымен, адамгершілік деп ұғады. Содан болар, оның жырлары адам болмысының сан сәттерін жіті реттеп, дәл байқаған суреткерлік толғамдарға толы. Оның адамдар жайлы жырлары құдды тірі клеткадай үзіп-жұлғанды көтермейді. Ал кітапта адамдық жыры көп.

Бәр-бәрін түгел келтіріп жату тіпті мүмкін емес. Сондықтан ақын жүрегінің нұры мен талантының қуатына көз жеткізу үшін бір-екі өлеңін оқып көрелікші.

*Бұлқынып жатыр
Келмейді-ау, құрғыр шамасы,
Бұқынып жатыр
Таусылды-ау, айла-шарасы.
Сәулемнің менің аяқ пен қолын матамай,
Бостандық берші, бостандық берші, мамасы.
Тұмшалап қойдың несіне сонша қаусырып,
Шандудан бөлек қалған ба шараң таусылып,
Аяқ пен қолын матамай бос қой, мамасы.
Кішкентай адам көрсетіп жатыр қарсылық...
Көкемді босат, аяқ пен қолын матама,
Көтеріп жүрем, көтеріп өтем жотама.
Басымды тігем,
Бармақтай менің сәбиім бүлдіре қоймас...
Бостандық берші ботама?
Мамасы, босат, еркімен өссін тал шыбық!
Ауа мен күнге. Ай менен нұрға малышынып,
Бұлқынып жатыр, ұмтылып жатыр, қарашы.
Кішкентай жүрек көрсетіп жатыр қарсылық...*

Немесе:

*Қалақтай едің, қабірінде қалақ тұр.
Туғанынды, өлгеніңді санап құр.
Сенің аңқау құлағындай қалқиып,
Қыр басынан қала жаққа қарап тұр.
Қызым менің, Гүлім менің, Аяулым!
Жатыр молаң жотасындай қоянның.
Құлпытастың құны маған бес тиын.
Бірақ таспен қалай жанишып қоярмын,
Қойман, ботам.
Керегі не көк тастың,
Қысқа ақ қар, жазда шалғын шөп бассын,
Өзің келген май айында ақ нәсер,
Ағыл-тегіл бізбен бірге жоқтасын,
– Керегі не көк тастың!*

Әкелік махаббаттың екі сәті – әкелік бақытпен әкелік қайғы. М.Мақатаев сүйегінді үгіп, жүрегінді езіп шығатын тылсым сезімді дәл сол қалпы, дәл сол жаратылысында жеткізген. Бұл тек сезіммен ұғар, жүрекпен түсінер сырлар. Адам болмысының сапасы шабандап, тілі күрмелген күйзеліс сәті мен естен адасардай қуаныш сәтінде, жайдағы сөзден табылмай, сырлы сөз, сиқырлы сөз іздегенде, жүйке-жүйкенің бәрін діріл жайлап көмейден емес рухың мен сезіміңнің бұған дейін байқалмаған бір тұңғыық түбінен шымырлап шыға келетін нағыз ақындық сөз деген осындай болар-ды.

М. Мақатаев – лирик адам болмысын мен сезім деп, жүрек пен тән деп екі жарып, екі бөліп жатпайды, адамды адам қып тұрған гармониялық бірліктің түп тамырын дәл басып, дәл табады.

*Жамылып сағыныштың сал шекпенін,
Сарғайып сенің үшін зар шеккемін
Зарықтыр, о тәңірім, жалықтырма?
Мәңгілік гашықың мен, ант еткенмін!
Көзіме көрінбесең, көрінбе сен,
Күнім боп тұра бергін көгімде сен.
Өлді деп ойлай бергін сонда мені,
Бұлт болып шуағыңды тұтып алып,
Нәсер боп селдете мен төгілмесем.
Көкке емес, жерге сонда құлайды арман.
Сел болып ағар, мүмкін, лайланған,
Сен сол кез кезбе бұлтқа бір қарап қой,
Сол – менмін көктің жүзін шыр айналған.
Білем, саған жете алман, гарыштасың,
Белгілі мәңгілікке табыспасым.
Дерте те емес, күйік те емес, жар да емессің,
Сен маған сағыныш боп жабысқансың...
Қайтсем екен сені ұстап қалу үшін?!
Сен маған шексіз дала сағымысың.
Мен өтермін, етермін өтермін мен.*

Мәңгілік сен қаласың, сағынышым! Соңғы жылдары махаббат жырлары көп жазылды, олардың егілгені де, төгілгені де, ойлысы да, ойнақысы да мол; ал бірақ, тап

мынандай мөлдір көзге түскен қанттан түк қалмай түгел еріп кеткен қаяусыз адал сезімнің күдіретті жырына тіптен тапшымыз. Махаббатты өзіндей күдіретті, махаббаттың өзіндей ыстық, өзіндей тұңғиық шықпаса, ол жайында жыр жазып та қажеті жоқ. М. Мақатаевтың «Қарлығашым, келдің бе?» кітабындағы махаббат жырлары сезім жалаңдығынан, парықсыздықтан атымен аулақ, өзек өртердей оттылықтан шынайылықтан тұратын шығармалар.

Олар іске бір ғана кісінің окшау күніреніс-тебіренісі емес, біздің замандастарымыздың рухани өресі сезім байлығын, ізгі тілеу, ақ ниетін жарқырата ашқан жалынды жырлар. Олар, ең алдымен, асқан адамгершілікті, биік азаматтық өрені танытады.

М. Мақатаевтың махаббат лирикасын оның жалпы суреткерлік тенденциясынан, былайғы творчествосынан бөлек қарау орынды болмас еді. Олар да – шын мәніндегі асқақ азаматтық дауысқа ие жырлар.

М.Мақатаев – адамдар арасындағы, өмірдегі, табиғаттағы жарастық пен келісімнің жыршысы. Оның туған ауылына, Алатау табиғатына, сүйген жарына, аяулы әжесіне, балаларына, достарына, сағынышты махаббатына – баршасына арналған өлеңдері де шын күйзеліс пен шын қуаныштан, шын сағыныштан туған жырлар. Олардын бояу әлемі мен әуенсазы да ақын көкірегінің толғаныс-тебіреністен жасаған; бәрі де адамның өз дем, өз тынысындай шынайы, табиғи. Мұнда әккі қасапшының пышағындай жаланған жалаң техника жоқ, өмір мен соған елтіген көңілдің қас-қабағын баққан үйлесімді шеберлік бар. Әдетте ішінде жақсы өлеңі көп кітап көп те, ішінде бірде-бір жаман өлеңі жоқ жыр кітаптары аса сирек ұшырасады. М.Мақатаевтың «Қарлығашым, келдің бе?» жинағы сондай айда-жылда бір ұшырасатын аса сиректің бірі.

«Дәуірмен бетпе-бет» кітабынан.

1972 ж.

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Әбділла ТӘЖІБАЕВ:

Мақатаев атты жарқын жүзіне, миллион адам миллион түрлі пікір пайымдаса да, ешбір кіреуке, көлеңке түспей келешекке қарай керуен түзеп, көше бермек.

Қадыр МЫРЗА-ӘЛИ:

Әдебиетті салынып жатқан ғаламат бір ғимарат, көк тіреген күмбез, сұлулық сарайы деп есептесек, сен соның талантты тас қалаушыларының бір егің.

Тұманбай МОЛДАҒАЛИЕВ:

Қазақ жырының аспанындағы аз ғана жұлдыздардың арасынан сенің жұлдызыңды біз оңай танушы едік. Сенің жұлдызың — ең шұғылалы, ең мейірімді жұлдыз.

Мұқағали МАҚАТАЕВ

«СІЗДЕР
АЛПЫСҚА КЕЛДІҢІЗДЕР»

Сіздер сезесіздер ме?
Түсінесіздер ме?
Сенесіздер ме кісіге?
Сіздер?
Сіздер — көтергіш крансыздар.
Шығарасыздар да, түсіресіздер де.
Заманның жүгі алақандарыңызда,
Алақандарыңызда, жоталарыңызда.
Айтсаңыздар болды балапандарыңызға,
Лаулаймыз өрттей от аламыз да.
Дәуірге — оттық, шырпы да — сіздер,
Тұтанасыздар да сілкінесіздер.
Құпия сандық құлпы да — сіздер,
Құлпының ашар кілті де — сіздер.
Қатыгез майдан, қанды жапанда
Белгісіз болып жоғалғансыздар.
Жігіт боп барып ерлік сапарға,
Шал болып қайта оралғансыздар.
Атадан қалған асылдарсыздар,
Дауылдансыздар, жасыннансыздар.
Өзен боп көлге қосылғансыздар,
Дән болып жерге шашылғансыздар,
Атаннан да жоталысыздар,
Жоталысыздар, боталысыздар,
Боталарыңыздың Отанысыздар.

Ақын «Алпысқа келдіңіздер» дейді. Бұл өлеңді жай ғана оқи салмай. тереңіне көз жүгіртіп, барлап қараңызшы. Әйтеуір, айта салмағаны анық. Біле-білген адамға алпыс деген — қасиет дарыған қарияның жасы. Ол өмір сүрудің нәтижелі белесіне шыққандықтың белгісі. Әрине, егер ұялмай өзіне-өзі солай есеп бере алатын болса ғана. Бұйырғанын берді, бұйырғанын алды. Ендігі тіршілікте,

иманды үміттерге ұйып, ұрпақтарының абыз айналып, түйгенін үлестіріп отырса жарасымды-ақ қой. Ақын алпысқа қызығып қарайды. Қызығып қарайтыны, «Бәрін де көргіңіздер. Бәріне көндіңіздер. Бәріне сендіңіздер. Бәрін де бердіңіздер» деген разылық жолдардан байқалып тұр. Осы міндеттерді түгелдей кінәратсіз орындап шығу адам үшін оңай шаруа емес. Пенделіктің бұралаң жолдарында ауып кететін, ауытқып кететін ойпы-тойлы сәттері аз болмаса керек. Ал, ақынның жырлап, ақынның паш етіп отырған алпысы — нағыз өнегелейтін биіктік. Ол — отызға да, қырыққа да, елуге де ой салуға тиісті. Алпысқа келуге арналған дайындықтың, алпысжылдық мерейтойды өткізудің дайындығы емес. Ең алдымен Мұқаң сол философияны тереңнен толғайды.

Алпысқа қызығып тұрып, ақын жүрегін сағыныштың мөлдір мұңы сыздатады. Алпысқа толмай кеткен әкелердің асыл бейнелері оның көзіне елестейді. Олардың нағыз қария болып, қанағаты қарын тойғызып, тірі жүрсе қазір төрге отыратынына еш шүбә келтірмейді. Себебі, олардың сабыры мен салауаты, иманы мен төзімі, ақылы мен сезімі сол отыздың өзінде бойларында бар еді. Олар бес күндік пәнидің жылтырағына алданбай, ертеңгі аллыстарына саналы түрде үнемі дайындалғанын ақын көңілдің ажырата алғаны рас қой. «Егер сонау қанды майдан болмаса, жүрек еді топайкөгі еңбектің». Олар қулықты малданбады, мықтыға жалданбады. Аузын ашса көмекейі көрінді. Қызғаныштың қызыл шіні мінбегі. Түсіне алтын кіріп аласұрмады. Ұлтын қадірлеп ұлықтай білді. Өмірді қызықтай білді. Олар — мазмұнға бай тірі оқулықтар сияқты болатын, атасына тартқан ұрпақ, әкесіне тартқан ұл өсірудің міндетін ешқашанда мойнынан түсірген емес. Олар тек осындай негізбен ғана жастарына жас қосатын еді. Амал нешік...

Жоқ, сол буын ешқашан ізсіз кетпеген екен. Мұрагерлеріне ұқсатып тәрбиелеп, өздеріне ұқсатып түлетіпті. Егер ақын «Мен егінсіз қалдырғам жоқ даламды, Мен көмусіз қалдырғам жоқ анамды, Мен әкесіз

қалдырғам жоқ баламды, Ешқашан да өлтіргем жоқ адамды» десе, бұл — әкелерінің болмысына, әкелерінің асыл тәліміне дегені разылық. Мұқаңның ұғымынша, қазақтың әр кіндіктен өрбитін тұқымдары ең алдымен міне, осындай болуы керек.

Алпыс — қариялықтың алтын қақпасы. Соның жауапкершілігін сезіне алмаудың пендешілігін сақтаса екен деп тілейсің. Әрі қарайғы кезеңдердің абырой-беделінің салмағы да осыған байланысты. Сақалы бар «бала» боласың ба, санасы бар гана боласың ба, тәлім алмаған адамның алдамшы қисық соқпағы қайда барып тірелетіні белгілі ғой. Ақынның алпысты мөлшер етіп нұсқалап тұрғаны да сондықтан емес пе. «Алпысқа келсек екен енді біздер» дейді. Жанның тілеуімен ғана, әйтеуір тірі жүріп өлмесек екен демеуді, маңдайымызға алпыстың нағыз абыройы бұйыра ма, бұйырмай ма деп алаңдайды. Сіздер үшін алаңдайды. Халықтың ақыны болып жаратылған таланттар ғана солай деп толғанатыны ақиқат.

Нұрлан ОРАЗАЛИН

Белгілі ақын және драматург. ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты. Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы.

Шығармалары әлем тілдеріне аударылған. Мұқағали мұрасын құрметтеуші.

ҚҰДЫРЕТТІ ЖЫРДЫҢ ҚҰНДАҒЫ

Мұқағали Мақатаев...

Тарих тұрлауына айналып бара жатқан жиырмасыншы ғасырдың рухани кеңістігімізге тарту еткен осы бір ұлы есімі тіліміздің ұшына оралған сайын, халқының жүрегіне өлшеусіз терең бойлап, елінің шексіз махаббатына бөленген, айдыны кең, аскары биік алып Жырдың ұланғайыр кеңістігі сана төрінде жаңғырары даусыз. Өйткені бұл есім бүгін де жан мен жүрекке азық болар қуатты жырдың қазақы баламасына айналып, халқының өміртану болмысымен біте қайнасып кетті. Қайда барсаңыз да Мұқағали Жырының алдан шығары хақ. Қалаға да, далаға да ортақ, ханға да, қараға да бірдей, кәріге де, жасқа да тән дүниелік құбылыстарды, сезім ахуалын, көңіл ауанын тап басып айтуда дәл Мұқағалидай жеңіске жеткен армансыз ақын кемде-кем...

Мұқағали – өзіне дейінгі өлең өру мен жыр сомдаудағы ұлттық мектептеріміз бен ұлы дәстүрлерімізді жалғап қана қоймай, оны жан-жақты дамытқан, тереңдеткен қазақтың өлең-сөзін жаңа заңғарларға көтерген, жана кеңістіктерге алып шыққан жиырмасыншы ғасырдың санаулы саңылақтарының санатынан, Әбділдә Тәжібаевтың сөзімен айтқанда, «қазақ поэзиясының асыл қазынасын өз жырымен молықтырған», «заманымыздың ғажайып ақындарының

бірі», ақынның өз сөзімен айтқанда, «күпі киген қазақтың қара өлеңін шекпен жауып өзіне қайтарған ерен Жырдың жаратушысы, ұлы тұлға, ұлы ақын.

«Поэзия!

Менімен егіз бе еді»

Сен мені сезесің бе,

Неге іздедім?

Алауыртқан таңдардан сені іздедім,

Қарауытқан таулардан сені іздедім.

Сені іздедім кездескен адамдардан,

Бұлақтардан, бақтардан, алаңдардан.

Шырақтардан, оттардан, жалаулардан,

Сені іздедім жоғалған замандардан...

...Сені іздедім.

Іздеймін тағат бар ма?

Сені маған егіз қып жаратқан ба?!», – деген тұу алыстан, ғарыш төрінен талып жетер ғайыпберен сарындай, тумысы бөлек, арыны қатты, тамыры терең жолдарды қайыра оқып, қайта електен өткізе отырып, еріксіз тебіренесіз. Ақын рухымен тілдескендей боласыз. Алып Жырдың жаратылысын, жаңа қыры мен сипатын танығандай күй кешесіз...

Өмірдің өзіндей қым-қуыт мінезді, алуан-алуан бояулы, қуанышы мен қайғысы, көлеңкесі мен күнгейі, шаттығы мен мұңы қатар өрілген, адам баласына тән толқу, тебірену, сезіну, ойға бату, мұң кешу, табиғат сұлулығы мен жаратылыс мазмұнынан үйлесім іздеу; адам жанының терең сырлы қатпарларын зерттеуге ұмтылу, тануға құлаш ұру; туған халқының тағдыр-талайын, бары мен жоғын екшеу – сыры мен жұмбағы мол ғаламмен сыралғы досындай қатар тұрып тілдесу, жан әлдилер жарындай ақ жарыла сырласу бақытына айрықша ие болған Ақынның Үні ғой бұл.

Уақыт өткен сайын ұлғайып, кеңейіп, зорая түскен осынау киелі де құдіретті Жырдың кеңістігін еріксіз кезесіз, қызыға шарлайсыз. Өлмес жырлардың шуағына, нұрына шомыласыз. Қуанасыз, мұңаясыз, өкінесіз, қайғырасыз, күрсінесіз, түршігесіз, толқисыз... Толқисыз да:

*«Соқ, соқ, жүрек!
Соқ, жүрек, қозғал миым,
Ми қозғалмай, ойды да қозғау қиын.
Жырсыз өмір – мен үшін өмір емес,
Жырсыз өмір – мен үшін тозған бұйым.»*

– деген Мұқағали ақынның жүрекжарды сөзіне сенесіз, иланасыз.

Нені жазса да күйіп-жанып, өртеніп жазатын, нені айтса да өзегінен жалын бүркіп айтатын, оқырманын ойымен баурап, сөзімен жадылап, қайталанбас халықтық кең тынысымен шалқытып, тәңір сипатты тектілігімен аспандата көтеріп әкететін өлең мен жырдың осынау телегей-тасқын әлеміне сүйсіну мен таңқалу, қызығу мен табыну ғана жарасатын тәрізді.

Ақын кеңістігін армансыз кезген оқырман жаны күйзелу, күйреу сезімінен гөрі арылу, тазару, өзін-өзі тану процесін көбірек бастан кешеді. Дүние дейтін алып жүректің кардиограммасы поэзия түрінде, муза тілінде сөйлей бастайды. Мұқағали ақын ұсынар қазақы бейнелеулер адамдық ойлау мен әлемдік ойлау биігіне көтеріледі. Мыңдаған жылдар бойы «жоғалған замандары» мен күйреген камалдарын, құм басқан қалалары мен мұң басқан даналарын бауырына басып, бұйығып үнсіз жатқан салқар сахара, сағымды таулар бір сәт өре түрегеліп, өлең болып, өріле құйылып жатқандай көрінеді.

*Не келіп, не кетпеген бұл ғаламнан,
Су тартылған теңізден, жылғалардан.
Нелер ұрпақ аттанған қуған арман.
Не бар дейсің өмірге тұлға болған
Не келіп, не кетпеген бұл ғаламнан.*

*Уақытты тоқтатар шамаң бар ма?
Бәрі өтеді: дәуірлер, замандар да.
Менің жаным ашиды мына өмірді,
Өтпейтіндей көретін адамдарға!..*

...*Бәрі өтуде,
Күн батып, кеш кіруде,
Жаңаруда дүние, ескіруде.
Болашақтан – бейтаныс ұрпағымыз,
Босат деп тұр орнымды,
Естідің бе?!.*

Ескінің жаңаға ығысып, орын беруі, жаңаның жарқырап, көзге түсуі – «Айдың толғанында жігіттің болғанынан жұрт назарын өзіне бұруы – заңды құбылыс! Тарих пен жаратылыстың мәңгілік тұрпатын айқындар жасару-жаңғыру, алмасу – жалғасу дейтін дүниелік қозғалыстар көзін қазақы ұғымдар аясында толғай отырып, жыр деңгейін кез-келген жұмыр бас пендеге ұғынықты, жалпы адамзаттық ұлы биікке көтере жырлау дегеніміз осы емес пе? Мұқағали ақынға ғана жарасар ой өру мен сөз өрудің мектебі ғой бұл. Төркінінде ұлы қасырет пен тегеурінді тектілік жатқан Жыр дүниесінің оқырман жүрегін уақыт өткен сайын жаулай түсуі де сондықтан.

Мұңының астарына парасат ұялаған, сырының айдынында күрескерлік Рух бебеулеген, жеке басының жан толқынын жалпыхалықтық телегейге айналдыра алған ақынның отыз жылға толар-толмас шығармашылық ғұмырына ой көзімен қараған жырсүйер қауымның бұл жайды аңғармауы мүмкін емес... Ақын қуанса, ағынан жарыла шын қуанып, мұңайса, таусыла шын мұңаяды. Өтірік мүләйімсуге, жалған жалбалақтауға жаны қас. Осы бір суреткерлік кредо оны әркез ұстараның жүзінде ұстайды... Арғы-бергі әлемнің ұлы ақындарына тән жыр жаратудың осынау қиямет-қайым үлгісі Мұқағалидың бағы да, соры да болғанын байқаймыз. Бағы – өлмес жыр жаратқаны. Соры – өз қоғамы мен өз ортасына сыймай, қасырет кешкені. Бағы – өтірік өлең жаза алмағаны. Соры – тапқан-таянғаны отбасын асырауға жетпей, өмірінің қиыншылықта өткені. Бағы – ойлау мен өлең өрудің теңдесі жоқ классикалық, әлемдік биігіне көтерілгені. Соры – соны дер кезінде өз замандастарының бағалай қоймағаны...

Бағаласын-бағаламасын, танысын-танымасын, өзіне, өзінің қайталанбас ақындық тағдырына іштей қалай сенсе, ол әр жырының ертеңіне, әр өлеңінің болашағына, туған халқының танымпаздығы мен жасампаздығына солай сенген. Мына ойы терең, өрімі өзгеше жолдар соның дәлелі емес пе?

*«Біз деген, досым,
Тағдыры қызық халықпыз.
Халықтың өзі қорғасын құяр қалыптыз...*

*...Білгендер білсін,
Білместер мейлі білмесін.
Қолдасын мейлі,
қорласын мейлі,
күндесін.
Қара тастан да мейірім күткен ақынды
Қатыгез жандар ашынтып алып жүрмесін.*

*Антейміз біздер,
Жеріміз біздің – халық-ты.
Халықсыз біздің Антейлігіміз қауіпті.
...Жұртына тастап кетпесе болды көшкенде,
Берендері үшін қорғасын құйған қалыпты»,*

– деген жолдарды қалай толғанбай оқуға болады? Көне грек мифологиясының алыбы, қуаты мен құдыреті қара жер болған орасан күштің иесі – Антейді Геркулес айласын асырып, жерден көтеріп алып буындырып өлтірген деседі... Ақындық тағдырды сол Антейге балаған Мұқағали өз қуаты мен құдыретін халқынан, халқымен бірге болар тағдырынан, халқына деген сенімнен іздейді. Бақ пен сордың ұлы майданында жүріп, сол сенімін, сол үмітін ол ешқашан үзген емес... Әрине бұл «майданда» оның қуанған сәті де, торыққан кезі де, адасқан тұсы да болды. Соның бәрі өрттей ыстық өлең болып өрілгенін, жыр болып төгілгенін көреміз...

Әрі-беріден соң ақынды ақын етіп жасаған да, ақынның әр жолын, әр шумағын мірдің оғындай етіп қашаған

да осы бақ пен сордың тайталасы ма дейміз? Мына пенделік пен періште-тірлік қатар өрілген күрделі дүниеге өз замандастарының көбінен өзгеше қараған, жаратылысы бөлек адамның жанашуы мен жан айқайының айқын да айбынды көрінісіндей болған жалынды жырларынан осыны аңғарамыз. Адамдар әрекетінен адалдық таба алмаған пенденің толстойшылап дүниені тәрк етуге бел бууы, адам жанын арашалар жалғыз жолды тек жырдан тауып, жырға ғана өзін-өзі байлауы, бағыштауы онсыз да күрделі пәнәуи тірлігін өз қолымен өзі күрделендіріп жіберуі – сол бақ пен сор майданының жемісі... Мұндай сәттерде ұлы Абайдың «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» деп ұлы Жаратушыға бұрылғанын, Мағжанның «Тәңірім бе, әлде байғыз ба? Тәңірім болсаң кел бермен. Қолымды көкке жайғызба!» деп белгісіз ұлы күшке жалбарынғанын білеміз... Ал Мұқағали ше?.. «Құдай жоқ, екінші дүние жоқ. Қызықтың бәрі осы жалғанда... Тек осы дүниеде...» деп тәрбиеленген дәуірдің перзенті болған, әкесі марқұм «ВКПБ тарихын ежіктеген» заманда мойнына пионерлік қызыл галстук байлаған ұлдың қаршадай кезінен-ақ әлдебір киелі ұғымға іштей арқа сүйеп, өсе келе:

*«Өмір деген осынау майданда бұл
Қолбасы да, қорқақ та сайрандап жүр.
Өмір менен өлімнің ортасында
Кетер ме екем келе алмай байламға бір?!»
деп, дай-дай тартысқа түскен сәттерінде:
«...Періштенің қайғысын бөліспедім,
Сайтанменен болса да келіспедім.
Не істермін? Тәңір-ау, не істермін!?!»*

– деп өзіне дейінгі ұлы ұстаздарына ұқсап ұлы Жаратушысына – Тәңіріне жалбарынуы таза Поэзияға тән құдыретті Мінез екенін енді-енді аңғара бастаған жокпыз ба?!.

Бір нығына – құдай, бір нығына өзі өмір сүрген жиырмасыншығасырдыңсалмағыбар куаныш-қайғысымен, кесір-кесапатымен қонған акынның дәуірлік идеологияның көзсіз жетегінде кетіп, ұраншылдыққа ұрынбауы, кезінде

өзіне қаншама тірлік кешу қиындықтарын тудырғанымен, ондаған ғасырлық бай мұрасы бар ұлттық поэзиямызға орасан олжа болып қосылғанын да Мұқағали өмірден өткен соң аңғарып, мойындай бастадық қой...

Құдайсыздық пен имансыздық адам баласына жабысар аса қауіпті рухани дерт екенін сол кездің өзінде-ақ жан-жүрегімен, ой-парасатымен, зерде-зейінімен сезінген ақынның:

*«Алла – ақиқат. Алаға сеніп өтем,
Адалдық пен ақиқат серік екен.
Адаспаймын Аллама сеніп өтем,
Арамдыққа баспаймын – жолы бөтен!» – деуі*
немесе:

*«Жаратушы – жалғыз ием, қуат бер,
Азабымды, тозағымды жеңейін.
Жаратушы – жалғыз ием, шуақ бер,
Өзіме де, өзгеге де төгейін»,*

– деуі тегінен-тегін емес. Бұл өмірдің мәңгілігін терең сезінген адамның, жұмыр бас пенденің ұлы жаратылыстың бір бөлшегі екенін бар болмысымен ұғынған жанның сөзі еді.

Жыр жазу – Мұқағали үшін ұйқас құрау ғана емес, алып табиғатпен тілдесудің, жанды жаратылыспен сырласудың, өмір қойнауларына ой жүгіртудің, «махаббат пен ғадауаттың мәңгі майданына» өз көзқарасын білдірудің ұлы құралы. Ой мен парасат, таным мен талғам – Мұқағали поэзиясының қос қанаты. Ойы – тұнық, парасаты – биік, талғамы – таза, танымы – терең өленнің өрісі қашанда кең. Көзбен көріп, қолмен ұстау мүмкіндігінен тыс дүниенің бәрі шынайы сезім мен асқақтық, биігіне көтерілген Жырдың ғана еншісіне тимек.

*«Белгісіз элементтер миымда ойнап,
Миым қайнап барады, миым қайнап.
Белгісіз ғалымдарға мекен болып,
Өз денеме өз басым бұйырмай ма?!»*

*Бұл ғаламның түбіне жететіндей,
Сұмдық-сұмдық сынаулар өтетіндей,*

*Мен басымнан қорқамын... Мен болмасам,
Атом-миым жарылып кететіндей.*

*Жүрген жан ем байымай, тапшысынбай,
Сарсаң болдым ертегі бақсысындай.
Басым қалды жасырын полигон боп,
Өзім тұрмын мақтаулы сақшысындай.*

*Мен басымды жасырам, жасырам кеп,
Миымдағы сынаулар басылар деп.
Мен миыма сенемін, ажал болмай,
Дүниеге шуақ боп шашылар деп!».*

Міне, жұмыр жердің кез-келген бұрышын жайлаған, жиырмасыншы атом ғасырында ғұмыр кешкен кез-келген жұмыр бас пендеге түсінікті сезім суреті, ой кескіні!..

Ақынның алғашқы өлеңі жарық көрген 1949-жылы алғашқы ашық жарылысы ұлы Абай туған киелі топырақта болған, қырық жылдан астам уақыт бойы ұлт тініне түскен жұлын құрттай жанымыз бен тәнімізді ғана емес, ұрпағымыз бен болашағымызды да қоса кемірген, ұзаққа, тым ұзаққа созылған «атом» дейтін қасыретті ұғым, әсіресе қазақ халқына соншама түсінікті екені айтпай белгілі. Тура айтуға болмайтын, тіл байланған кезеңде – 1970-жылы жазылған осынау батыр жырға, өз дәуірінің сұмдық бейнелеу құралдарына сүйене отырып өрілген өткір өлеңге қалай сүйсінбеуге болады?!

*«Жасырмай ойымды айттым талай-талай,
Қайтейін, кетті бәрі қарайламай.
... Айтарын ашып айтқан абайламай,
Дарига-ай,
Махамбеттер, Абайлар-ай!!!»,*

– деп, қиялап жүріп, қиядан-қиын жол тапқан, кеңестік дәуірге – ұлт тынысын тарылтқан, ұлыс дербестігін қысқан, еркін ойлауға тежеу салынған кезеңге өкпесі мен өкінішін, өзегін шарпыған жалынын бедерлі, көркем тілмен соншама шебер жеткізген ақынға оқырман қауымның өз кезінде де,

қазірде де қалай ризашылық танытқаны, танытып келе жатқаны белгілі.

Мұқағали өлеңін кең өрістерге шығарар өзгешеліктердің бірі – ақиқат кескіні мен шындық болмысын өзгеше өретін көркем сөздің, кестелі ойдың әрі қазақы, әрі әлемдік тұтастықта қолданылуы. Орны-орнымен жымдасып тұра қалар образдар жүйесінен күні кеше ғана өзіміз ауасын жұтып, суын ішкен, қуанышына бөленген, мұңына оранған дәуірдің қазақы суретін қалай тез тауып, тез танысақ, ойқиялымызды тарих қойнаулары мен жиырмасыншы ғасыр белдеулеріне ала қашар образдар мен географиялық атаулар да солай жиі ұшырасады. Бұл әдіс дәуір тынысын танытып қана қоймай, ақынның тұлғалық бітімінің даралануына, таным талдауының галлактикалық кеңістік айдынына ұзап шығуына айрықша үлес қосады. Ақын өліммен күресіп, ажалмен алысқан сәттерінің өзінде «сылдырағанң сөз бен «құлдыраған мұңның қорығында тұншықпайды. Жанымен беріле сырласады. Ең қадірлі, ең киелі ұғымдардың өзін әлгі «әрі қазақы, әрі әлемдік» сипаттарға жүгіндіреді.

«Өкінішті...

Мына құрғыр сырқаттың беті күшті.

Жүрегім көтеріліс жасап жатыр,

Бұзбақ болып кеудемде бекіністі.

Өкінішті...

...Не істемекпін?

Жаным-ай, саған шипа істемек кім?!

Жаралғанда бүтін ем. Үш бөлекпін:

Жүрегім – Африка, бауырым – Кипр,

Миым – Мұзды мұхиттай...

Не істемекпін?!».

Сананы сарсаңға салып, сүріндірмей, ойға жетелейтін, тұңғиықтан-талғажау, заңғардан сүйеніш сұрайтын адам мінезінің осы бір қайталанбас сәті мен жанға – дауа, емге шипа керексінген кезінің өзінен ақын («Жүрегім – Африка, бауырым – Кипр, «Миым – Мұзды мұхиттай» деген) тосын теңеулер іздейді, жиырмасыншы ғасыр-

дың 60-70 жылдарынан хабар айтар тарихи оқиғаларды образ ретінде әдемі пайдаланады. Жеке басының әрі-сәрі ауыр хәлінің өзінен әлемдік кереғарлықтар мен үйлесімсіздік нышандарын байқайды. «Жаралғанда бүтін ем. Үш бөлекпін...» деген терең де төркінді ұғымға қаншама мағына үстемеленіп отырғанын аңғарамыз...

Мұқағали-Жырдың кеңістігі – шексіз.

Мұқағали-Жыр қазақ даласын кезген Жолаушының көңіл ахуалын, жан әлемін еске салады.

Жүре берсең, жүре берсең... Көретінін: таусылмайтын салқар сахара... Сағым кешкен таулар... Оқырман ойын әр алуан бағытқа жетелер ірілі-ұсақты андыз-андыз соқпақтар... Жолдар... Даңғылдар... Шоғыр-шоғыр қайындар... Шокпыт-шокпыт төбелер... Дала төсін оңды-солды тілгілеп, «Батыстан – Шығысқа, Шығыстан – Батысқа» оқтай боп зулап, тартылған темір жолдар... Аспан төсіне сынадай боп қадалған Хан Тәңірі... Ұлы таулардың ара-арасына жайғасқан астаудай-астаудай керілген хан жайлаулар... Шашылған ауылдар... Шаншылған ғимараттар... Мұң кешкен мұнаралар... Тізілген тырналар... Төбе басын күзетіп, қалқиған қара шалдар... Құм, шағылдар... Тізіліп өте бастайды... Өте бастайды...

Әлденуақ сол шетсіз-шексіз қазақтың алқам-салқам даласын Дауыс кезгендей болады. Мұқағали дауысы:

«Қазынам бар.

Біреуге берсем бе екен?!

Өкпелейді-ау бермесем,

Берсем, бөтен.

Бар байлықты қойныма тығып алып,

Әлде мынау құмдардай өлсем бе екен?!

Қазынам бар,

Біреуге қисам ба екен?!

Ренжиді-ау қимасам,

Қисам, бөтен.

Әлде мына даладай бар байлықты

Бір өзім иемденіп, жисам ба екен?!

Қазынам бар,
Тәуекел сатсам ба екен?!
Өзіңдікін өзгеге сатсаң, бөтен.
Әлде мына таулардай бүркеніп ап,
Бүк түсіп, теріс қарап жатсам ба екен?!

Қазынам бар.
Қисапсыз шектеледі.
Қызғанады, біреулер жек көреді.
Бермеймін де, сатпаймын, көрсетпеймін!
Алам десең,
Алдымен зертте мені...», – дейді ақын дауысы.

Осыдан отыз жыл ілгеріде емес, мына өлең тұп-тура бүгін – қасиетті қазақ жерінің өзі де, қазына байлығы да жаңа дәуір талқысына түсіп, «Жер сатыла ма, сатылмай ма?» деп ел іші іркі-тіркі болып жатқан тұста жазылғандай әсерге бөлейді... Шамасы өнер мен өлең мәңгілігі осындай көріпкел әулиелігімен – алдағы ғасырлар төріне емін-еркін аттар қасиетімен өлшенсе керек?! Иә. Нағыз мәдениетті, іргелі поэзияға тән кеңістіктің қандайын болсын (жер, қашықтық, уақыт, т.т.) кешіп өтер, қақырата жүзіп, болашақ жағалауларына жетер қуатты Жыр мінезі қашанда осылай болары ақиқат.

Асылы ұлы ақындар өзінің бүгінінен гөрі ертеңіне көбірек сенген. Сене тұра, өмірінің көлеңкесі мен күнгейіне көнген, көп нәрсеге көз жұма қарап, ойының запыраны мен уын жырға төгіп отырған. Мұқағали да өзінің қысқа ғұмырын солай өткерген. Өзіне-өзі сенген... Ары таза, жаны мөлдір, жүрегі отты, рухы асқақ жырлар мен кең тынысты, көркем дастандар, сөз жоқ, сол Сенімнің жемісі.

«Көрер едің,
Шаламын ба, отпын ба?
Білер едің,
Ақынмын ба, жоқпын ба?..
Кектендірген хан Жәңгір де жоқ мұнда,
Кектенетін Махамбет те жоқ мұнда.

Түсінер ең,
Езбін бе, алде ермін бе.
Байқар едің,
Артықпын ба, кеммін бе?..
Мен Спартак бола алмадым, не шара,
Сенің өзің Цезарь болып көрдің бе?!

Сырым да – осы,
Жырым да – осы,
Алдында.
Байқашы бір,
Бықсыдым ба, жандым ба?
Махаңдар жоқ,
Махаңдардың сарқыты –

Мұқағали Мақатаев бар мұнда!», – деген бас-аяғы үш шумақтан тұратын осынау «Автограф» атты өлең ақынның сол өзіне, өзінің шығармашылық бақытына деген Сенімінің айқын дәлелі демей көріңіз?!. Үш шумақтың бойына үш бірдей дәуір кеңістігін бар кезеңдік сипатымен, күллі рухымен, өзіндік бояу-реңімен, болмыс-бітімімен, қатал кескінімен, қатыгез мінезімен қиюын тауып, өрімін ұқсатып, сыйғызып жіберген Ақын құдыретіне қалай таңырқамауға болады?!

Иә, Ақын, әуелі құдайына сенеді. Сонан соң... Жырына сенеді. Жырын құндағында тербеткен жиырмасыншы ғасырына сенеді. «Құрметтендер, жиырмасыншы ғасырды!» деп бар әлемге жар сала тіл қатады. Онысы өзіне жара-сады да... Жалпы, тумысынан шешен, кестелі көркем сөзге бай суреткер табиғатын тосын ойлар, күтпеген тұжырымдар әркез әрлендіріп, айналасына шуақ-нұрын мол шашып, қуаттандырып отыратындай елестейді...

«Қалқам,
Мен Лермонтов, Пушкин де емен,
Есенинмін демедім ешкімге мен.
Қазақтың қара өлеңі – құдыретім,
Онда бір сұмдық сыр бар естілмеген.

*Жат жерді жастанганда жазатайым,
Қанымен жазды, мүмкін, ағатайым.
...Қасиетіңнен, қара өлең, айналайын,
Қазақтың дәл өзіндей қарапайым...»,*

– деген шумақтардың абыройын асырып, аруағын аспандатып тұрған орнымен қолданылған екі-үш киелі сөз, қасиетті ұғымдар екенін байқаймыз. Олар – «қара өлең – құдыретім», «онда естілмеген бір сұмдық сыр бар...» Және «қазақтың өзіндей қарапайым» деген ғажайып мойындау. Міне, туған халқынан алған қазына-байлығын өзіне қайыра сый етіп ұсынар ақынның ой өру символикасынан ұлт пен әлемнің тағы да тұтаса кірігіп, бірігіп кеткен кескінін көреміз. Көреміз де:

*«Түзу-түзу тілінген таспадайын,
Қамшы өремін таспадан басқадайын.
Қаламасаң қамшымды аулақ жүргін,
Қараша үйдің есігін ашна, ағайын!*

*Түзу-түзу жыртылған аңыздайын,
Аңызыма неге нәр тамызбайын.
Қара өлеңі қазақтың қаза болса,
Қара көзден неге қан ағызбайын...*

*...Ақынмын деп қалай мен айта аламын,
Халқымның өз айтқанын қайталадым.
Күні киген қазақтың қара өлеңін,
Шекпен жауып өзіне қайтарамын»,*

– деген тіл жетпес перзенттік ұлы махаббат алдында толқып тұрып, үнсіз бас иеміз. Бас иіп тұрып, бірде мына жер үсті тіршілігінің күйбеңінен, жербауырлаған есеп-қисабынан, сатқындығы мен сайқалдығынан, алакөз күндестігі мен алақұйын бақастығынан жеріген сәтте:

*«Жапырақ-жүрек, жас қайың!
Жанымды айырбастайын.
Сен адам бола бастасаң,
Мен қайың бола бастайын...»,*

– деген жолдардың жан әлдиіне берілген ақын жүрегінің, енді бірде әлгі жапырағынан айрылған қайың қасында

тұрып, сүренсіз күздің сұрқай аспанымен сырласқанын көреміз. Жабыққанын байқаймыз. Жабығудың өзі сұлу да сымбатты! Сырлы да нәзік! Қай кездегідей ақын қиялы мен ойына алғаш келер, тілінің ұшына алғаш оралар киелі ұғым – Табиғат-Ананың періште құсы – Аққу. Аққулар... Ару құстар...

*«Аққулар, кешіріңдер, жазықтымын!
Қараймын керуеніңе қажып бүгін.
Адасып кетті-ау бірге сендерменен,
Алапат күшім менен нәзіктігім!»*

*Сыңқылдап созылғанда қанаттарың,
Таба алмай қалды менің тағат жаным.
Үзілген жолдарыңа, қарақтарым,
Үзілген жанарымды сабақтадым...»*

– деп сағына, сарыла қоштасқан сәт келеді көз алдына.

Сурет! Сурет болғанда қандай сурет! Жанына, жүрегі-не әлдебір сұлу сезім ұялатар, ойынды сағыныштың сазына бөлеп, дегбіріңді алар, аза бойынды қаза қылар, тәңір текті бір дауыс келеді құлағыңа. Келеді де кеуденді сабай бастайды. Тынышыңды кетіреді. Ұйқыңнан оятады. Намысыңа қайрақ салады. Жігеріңді жаниды. Сәйгүлік жалын сипатып, самұрық қанатына қондырады. Дүние күллі: «Бір күні, бір жылдары, бір заманда, уақыт қуатымды ұрлағанда... Шабыттың ақ бастауы құрғағанда... Құрғағанда...» деп күбірлеп, талықсып жатқандай болады. Құлаққа үн келеді тағы да:

*«Соқ, жүрек,
Солқылда ми,
Тасы, қаным!
Өмірге айтылған жоқ ғашық әнім.
О, Муза!
Бір өзіңе бас ұрамын,
Тездеп жет,
Мен бір жаққа асығамын...
...Айта алмай қалам ба деп ашынамын,
Мен бір жаққа асығамын...»*

– деп, бүкіл саналы ғұмыры мен тиянақ-тіршілігін тек өлеңге, өрісті де келісті өлең дүниесіне арнап, өмірден ерте, тым ерте кеткен, жиырмасыншы ғасыр поэзиясында айтулы ірі құбылыс болған Мұқағали Мақатаев мұрасы – бүгінде ұлтымыздың ұлы қазынасына айналып отырғаны ақиқат. Бұл – артық дәлелді керек етпейтін Шындық. Оған куә – ақын өлеңдері шалқыған жиын-тойлар, кештер, әр алуан салтанаттар, ресми, бейресми басқосулар, қайыра, қайта басылып, қолдан-қолға көшіп жүрген қалың-қалың жыр жинақтары, т.т. ақын шығармаларын насихаттаудың, танудың халық ішіне кең жайылған өзге түрлері мен үзіл-мес сұраныстың өзге көздерінің молдығы...

Ол өмірден өткелі де, міне, ғасыр ширегіндей уақыт өтіпті.

Қырық бес жасында бақилық сапарға аттанған қазақ жырының ақиығы тірі болса, биыл жетпіске толар еді... Әттең... Тұтас бір дәуір өте шығыпты... Бірақ Мұқағали жырлары кеше жазылғандай – ойлары ескірмес, сезімі еңкеймес, алпыс екі тамыры атқақтаған ыстық қалпында! Жігіт шағында!

Анасының құрсағында жатып, ақын жырының ақ дауыл мұңына, ақ ұлпа сезіміне бөленген ұрпақ бүгін жиырма беске толып отыр, ат жалын тартып, азамат болып отыр.

«Табиғат,

Жанымды алсаң,

Алшы менің.

Бір түйір жерге түскен тамшың едім.

Мұқағали жоғалса, қайтер дейсің,

Артымда қалсын жерім, қалсын елім»,

– деп соңғы демі үзілгенше тілеуін тілеп, амандығын сұрап өткен Елі – Қазақ жұрты да, міне, үстіміздегі жылы өз тәуелсіздігінің он жылын атағалы отыр...

Осыдан табаны күректтей жиырма бес жыл бұрынғы қыздар мен жігіттер адам жанын өзінің қайталанбас қалпымен арбап, жүрек атаулыны баурап алар киелі жырдың құндағында қалай тербелсе, тебіреніп, толқыса, мына тылсым сырлы жер үсті мәңгілігімен өзінше тілдесіп, өзінше сырласар, «жалғастардың жалғасы» саналар жас ұрпақ – жаңа адамдар да дәл солай Мұқағали әлемінің

ақ шуағына оранып, ақ жауынына шомылып, ақ айдынында жүзіп, ақ самалына кеуде тосып, ақ ұлпа қарын кешіп, ақ аязында тоңып, ақ бұрқасынында адасып, ақ түнегінде ойға шомып, бірде мұнайып, бірде қуанып, бірде шаттанып, бірде шамырқана шатынап, жаңа заманның жалында, жана дәуірдің камында ғұмыр кешуде... Бұлар да өздерінің ата-аналарындай Мұқағали жырымен нәрестелерін бесікке бөлеп, шілдехана тойларын өткізуде... Бұлар да:

«Құс та болғым келмейді!

Қанатым бар.

Қанатым бар күмістен жаратылған.

Сәби болғым келеді, сәби болғым,

Мына өмірден хабарсыз жаңа туған»,

– деп жұмыр бас пендеге ғана жарасар адамдық, ғаламдық сағыныштар толқынына бөленуде... Бұлар да мына сайын даланың изені мен жусанын әнмен тербетіп, бозаңытқан қырлардың боз, көдесіне тіл бітіріп, ақ селеуін мүлгітіп үйлену тойларын өткізуде... Үміттерінің отын Мұқағали жырымен үрлеп, Мұқағали жырымен сенімдерінің шырағын жағуда...

Иә...

«Ең бірінші бақытым – Халқым менің,

Соған берем ойымның алтын кенін...» деп өзі жырға қосқан, сенімін артқан, жырын аманаттаған «қалың елі – қазағының» өлшеусіз махаббатына бөленген, тамырын оқырман ойы мен санасына, халқының жүрегі мен жанына, елінің көкірегі мен жадына – уақыт желі, заманалар дауылы шайқай алмас тереңге жіберген бақытты да армансыз Ақын жаңа ғасыр қақпасын еитікпей, еркін ашып, жаңа мыңжылдық айдынына шығып отыр.

Қазақ жыры аманда, қазақ өлеңін оқитын ел аманда, мына сыры мен сиқыры мол ғаламды өзінің құндағына алып тербетер құдыретті Жырдың да халқымен бірге, ұлы Тауларымен бірге, ұлы Даласымен бірге өмір сүрері, ғұмыр кешері ақиқат.

Өнер мен Өлең мәңгілігі дегеніміз осы емес пе?

**«Ан-Арыс» баспасынан шыққан
«Мұқағали» жыр кітабынан**

Мырзатай ЖОЛДАСБЕКОВ

Белгілі ғалым. Филология ғылымдарының докторы. Қазақ әдебиетінің білгір зерттеушісі. Орхон-Енисей сына жазуларының сырын ашуға үлес қосқан оқымысты. Қазір Астанадағы тұңғыш Президент мәдениет орталығының директоры болып қызмет істейді.

МҰҚАГАЛИ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ БАҒЫН ЖАНДЫРҒАН АҚЫН

– Қазақта жақсы ақын көп. Мықты ақындар да аз емес. Десек те, қалың оқырманның ықыласы Мұқағалиға ерекше. Бұл күйдің сырын сіз қалай деп түсіндірген болар едіңіз?

– Кешегі Абай мен берідегі Қасымдардың жолын жалғастырған, болмысы бөлек, табиғаты терең Мұқағалидың шығармасына оқырманның ықыласы қай кезде де ерекше болмақ. Өйткені, Мұқағали Мақатаев бүтін бір ғасырдағы қазақ поэзиясын биіктетіп кетті. Ол құдіретті, ғажайып, ақиық, сыршыл, гуманист ақын, көзге көрінбейтін сиқырлы кербез бояулардан, бізге естілмейтін құпия, тылсым дыбыстардан тоят алатын жұмбақтығымен уақыт өткен сайын өзінің иіріміне тарта береді.

*Қалқам, мен Лермонтов, Пушкин де емен,
Есенинмін демедім ешкімге мен,
Қазақтың қара өлеңі – құдіретім,
Онда бір сұмдық сыр бар естілмеген...*

– деп бекер айтып отырған жоқ. Шынында да, ол тұлабойы тұтас өлеңнен, қазақтың қасиетті қара өлеңінен жаралған ақын.

Өз халқын жүрегімен қалтқысыз қалай сүйсе, халқы да оны шексіз сүйді. Бергі ақындардың Мұқағалиға ұқсағысы

келетіндігі, композиторлардың әнмен әлпештеп, қылқалам шеберлерінің ақын келбетін бояумен өрнектейтіндігі әлгі айтқанымыздың куәсі. Қысқасы, Мұқағали өлеңді қайта ойтқан, қазақ поэзиясының бағын жандырған ақын.

2006 жылы Президенттік мәдениет орталығында жырсүйер қауымға арнап М.Мақатаевтың туғанына 75 жыл толуына орай «Қазақ жырының Хантәңірі» атты жыр кешін өткізуіменіңде Мұқағали мұрасына дегенынтықтығымның белгісі еді. Артына өшпейтін өнеге, тозбайтын, таусылмайтын асыл мұра қалдырып кеткен ақын жырларын қайта оқып, жүрегіне қайта үңілгенімде Мұқағалидың құдіретіне бұрынғыдан да табына түстім. Сол кешке жиналғандар ХХ ғасырдың ұлы ақыны Мұқағали Мақатаевтың өзін, өз үнін, өз дауысын экраннан тыңдап, іштей «Мұқағали тірі болғанда қазақ поэзиясының абыз ақсакалы болып мына сахнаның төрінде отырар еді, амал не, бүгін ол кісі ортамызда жоқ. Бірақ рухы бізбен бірге. Бүгін мәңгілік рухпен қайта тілдесіп отырмыз» деп тарасқан еді.

*Батар күн,
Келер тун,
Атар таң,
Шығар күн,
Бәріңе, бәріңе құмармын!
Осы Мен осылай мәңгілік тұрармын,
Осы Мен сірәда өлмейтін шығармын.
Осы Мен өлмейтін шығармын,
Сәл гана мызғып ап, қайтадан тұрармын.*

*Қарасаз, қара шалғын өлеңде өстім,
Жыр жазсам, жұртым, елеңдестің.
Өлсе өлер, Мұқағали Мақатаев,
Өлтіре алмас, алайда өлеңді ешкім,*

– деп ақынның өзі айтқандай, оның шығармалары келер ұрпақтың да жүрегіне жол тауып, ғасырдан-ғасырға, заманнан-заманға, дәуірден дәуірге ұласып, адамзатпен бірге жасай береді.

– Мұқағали да Абай көрген биікті көрді дейді. Солай деп айтуға негіз бар. Себебі, екі ақынның көзқарастарында, үндестігінде бірін-бірі толықтыратын үйлесімдер жетерлік. Біз солай деп ойлаймыз. Ал, сіздің бұл жөніндегі пікіріңіз қандай?

– Пендешілікке періште көзбен қараған Мұқағали поэзиясының қайнар көзі - туған елі, өскен жері. Ол нені айтса да, нені жазса да үнемі туған өлкесімен үндестірді. Шекпен киген қазақтың қара өлеңін шапан жауып өзіне қайтарған мұзбалақ ақын Абайдан кейінгі поэзияның мазмұнын тереңдеткен әрі байытқан, отаншылдық сезімге бөлеген жыр-құдірет. Абай секілді Мұқағали ойдың да, жырдың да көсеміне айналды.

Мұқағали Мақатаев өлеңге интонация, инверсия, мазмұн тұрғысынан да көп жаңалық енгізген ақындығының үстіне жалпы адам баласын Абайша жанындай сүйді. Мұқағалидың поэзиясының дені сол адамды сүйуге арналған.

*Адам маған ұнайды қылығымен,
Толқынымен ұнайды, тұнығымен.
Біреулері тоңдырса шылығымен,
Біреулері жылтады жылуымен.
Адам маған ұнайды қылығымен.*

*Мен де адамға ұнаймын мінезіммен,
Сан сойқандық аттанар бір өзімнен.
Жақын тартса біреулер, сыртқа тепсе,
Өкінбеймін, өйткені кінә өзімнен.*

*Өкпелетті талайлар, өкпелеттім,
(Өкпелетіп адамды көктемек кім?!)
Жақсылық па, жүгірем құшақ ашып,
Жамандық па, оған да бетпе-бетпін.*

*Көзімен де, көңілімен баяндаған,
Адамдардың мінезі аян маған...
Қандай бақыт! Солардың арасында
Жетер жерге жеткенше аяңдаған.*

Осы ойларын ақын «Бар екен ғой жақсы адамдар» дейтін өлеңінде өрбітеді; өмірден ылғи жақсы адамды іздейді. Жаманды іздеп әуре болмайды, өйткені жаманның іздемей-ақ өзі табылатынын жақсы біледі.

*Бар екен ғой, бар екен жақсы Адамдар!
Жақсы жоқ деп айтпаңдар, бәтшағарлар!
Ренжісең қайсыбір «патшаларға»,
Күл шашпа кір шалмаған ақша қарға.*

*Ойладым да суық деп ақша қарды,
Суық болып, адамдар жат саналды.
Сәл жылыса, қар дейтін ериді екен,
Ағыл-тегіл суарып бақшаларды.*

*Күйі бөтен демеімін, үйі бөтен,
Жақсы адамдар бар екен, сүйіп өтем.
Жамандарды іздемен, өзі-ақ табар,
Жақсыларды табуың қиын екен...*

Бүгін бар да ертең жоқ адам туралы, қалай десе д бәрібір қимайтын өзінің замандастары туралы ақын осылай толғанады. Адам туралы Мұқағалидың ойлары ұлы Абайдың «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым» дейтін сөзімен осылай әдемі үндеседі. Абайша ойланады, Абайша тебіренеді, Абайша толғанады.

– Шығармашылық жұмыста тақырып таңдау дегеннің бар екені белгілі. Бірақ, тақырып таңдау қаламгерлік мақсаттың бір қыры ғана. Оның идеясын қаны мен жанына сіңіріп орындай алмаса бәрі бекер. Мұқағали сізді осындай ерекшеліктерімен таңдандыра алды ма?

– Мұқағали меніңше тақырып іздемеген. Өмір, тіршілік туралы толғанған. Толғанып отырып пайымдаған. Бір күнделігінде: «ақынның адамды зерттегені – өзін зерттегені» деген екен. Сондықтан болар, ақын өзі туралы көп жазды. Басты тақырыбы да – өзі. Өзі арқылы өмір туралы тебіренеді.

Адамдарға айтар өкпесін де, назын да, қайғысын да, мұңын да, жиренішін де, махаббатын да өзі туралы

өлеңдеріне сыйғызып, жеріне жеткізе жырлады. Адам баласындағы бар қасиетті де, пендешілікті де өзінен іздеді. Тіршілігінде ер-тұрманы түгенделмей кеткен ақынның үнін керең дүние естігісі келмеді. Сондықтан да оның жай таппаған жаны, аласұрған жүрегі от ішінде лапылдап, жанып жүрді. «Дұшпандарым тоқтаусыз шабуылдауда, олар мені құртып жіберуге де дайын. Егер біреу қолына мылтық беріп, ат десе, қайсысы болса да қолы қалтырамастан бүкіл адамзатты сүйген, ешкімге зияны тимеген мені сол заматта-ақ атып жіберуге әзір. Бәрі маған жат, жексұрын, жиіркенішті. Кімнің дос, кімнің қас екенін ұғудан мен баяғыда-ақ қалғанмын. Жоқ, менің достарым жоқ, мен тек айналамнан сегіз аяқты сұмдарды ғана көрем. Қорғана аламын ба, білмеймін. Олар маған білгендерін істеп бағуда. Милицияға да тапсырды. Көлеңкемнен қорқатын халге жеткізді. Әнеукүні асылып өлмек те болдым.

Балаларымды қимадым. Мені бұдан тек қана бір керемет құтқара алады. Ал мен кереметке қатты сенемін» – деп күңіреніп жазыпты күнделігінде қайран ақын.

Ақынның жанын осынша жаралаған, өмірден соншама түңілдірген не еді? Қызғаныш еді. Мұқағали тым талантты еді, дарынды еді өзгелерден. Тұлпар еді зулаған, сұңқар еді самғаған. Қазақ жыры тудырған құбылыс еді. Оның осынысын сол тұста әдеби орта көре алмады, көтере алмады.

*Жазылар естеліктер мен туралы,
Біреулер жан еді дер өр тұлғалы.
Біреулер тұлпар еді дер де мүмкін,
Бүтінделмей кеткен бір ер-тұрманы.
Аңыз ғып айтар мүмкін қылығымды,
Қылығымды ұнатқан жұлынуды.
Жақсы көрген дер мүмкін «жылыңуды»
Әйтеуір қазбас былық-шылығымды.
Жоқ жанды қиған емес жамандауға,
(Сол үшін рақмет адамдарға!!!)
Білемін, әйтеуір бір замандарда,
Жүреді жүз жыл жасап жаман қарға...*

*Жазылар естеліктер нешелеген,
 Көрерміз оның бәрін пешенеден.
 Әйтеуір, білетінім бір-ақ нәрсе –
 Көшеді өлең немесе өшеді өлең!
 ...Қулары, таудың қызыл түлкисі дер,
 Момындар, біздің үйдің кірпіші дер.
 Мәңгілікке өзіммен ала кеткен,
 Менің нәзік жанымды кім түсінер?*

Қарап отырсаңыз, ақынның бүкіл шығармашылығының арқауы, басты тақырыбы – адам өмірі. Адамның дүниеге шыр етіп келген сәтінен ақырына дейінгі жүріп өткен сан тарау жолдан тұратын алуан сала өмірін жырлайды.

– «Оңай сөз ғой Отанды сүйем деген» дейді Мұқағали. Осынау тіркестің өзінде қаншама терең сырлар жатыр. Ақын өзі айтқан сөздің қадіріне өзі жетті ме? Сіз оған қандай баға берген болар едіңіз?

– Отанды сүйемін деген бір басқа да, сүю бір басқа. Мұқағали – Отанын шын сүйген, туған еліне шын ғашық адам.

Мен Мұқағалиды көзім көрген, өз аузынан талай өлеңін тыңда-ған, шама-шарқымша қолғабыс тигізген, ниеттес болған кісілердің бірімін. Әр қалай жүріс-тұрысына, тіршілігіне қарамай, жақсы көрген кісімін. Мұқағали туралы, оның отаншылдығы туралы жазсам деп ақынның тірі кезінде-ақ талпындым. Бірақ жаза алмадым. Сәті де түспеді. Кезі де келмеді. Ойланып-толғанып, ал енді жазамын дегенде ойым онға бөлініп, қаламым шабан аттай баспай қалатын. Оның себебін өзім әлі күнге дейін білмеймін. Мүмкін Мұқағали да ұлы Абай секілді игеріп, танып бола алмайтын ұлылық па екен деп ойлаймын. Бұл екі ақын оқыған сайын жаңа қырынан ашыла береді.

Бәріміз даусыз мойындайтын, бас иетін ақиқат – Мұқағали туған жерін, елін, Отанын, ана тілін жан-тәнімен сүйді, тебіреніп жырлады. Отанды сүйіп жырлаудың озық үлгісін қалдырып кетті.

*Не сыйлайды, не береді келер күн,
 Не болса да тірі тұрсам көрермін.*

Желідегі құлынымын мен елдің,
 Көгендегі қозысымын мен елдің.
 Не сыйласын, несін берсін ел маған,
 Тұрсақ екен елім де аман, мен де аман.
 Таулар – менің таусылмайтын бақытым,
 Ал ырысым – ұланғайыр кең далам.
 Не істемекпін алтын, гауһар, жақұтты,
 Оларды іздеп өткізбеспін уақытты.
 Мен бақытсыз бола қойман сірәда,
 Туған елім болса екен бақытты.
 Дәнеңе де сыйламасын келер күн,
 Сый көрмей-ақ суалармын, сөнермін.
 Туған елім тұғырында тұрса екен,
 Әрі қарай...
 Әрі қарай көрермін...

«Ей, қалам ұстаған қаламдас бауыр, қарындастарым, халықты ұмытпаңдар! Халықсыз күндерің қаран, оны сүйемін деп байбалам салмаңдар. Оған тек ғашық бола біліңдер», – депті күнделігінде ақын. Жырларында туған жерге де, туған халқына да шексіз ғашық екенін қапысыз дәлелдейді. Ақынның кіндік қаны тамған жерге, Отанына деген шексіз махаббаты оның қай өлеңінен де сезіледі. Мысалы, «Қазақстан» деген өлеңіндегі:

Қазақстан!
 Пай, пай, пай!
 Ардағым-ай!
 Сен менің Шолпанымсың, жанған ұдай,
 Өзіңде өмір сүрген қандай бақыт,
 Өлмейтін махаббатым, арманым-ай!..

– деген жолдар осы айтқанымыздың куәсі. Отанын сүйген, оны жырлай білген ақын Мұқағалидай-ақ болсын.

Кемшіліксіз адам болады деймісің. Саллалау – ғалейки-уассалам Мұхаммед пайғамбарымыздың өзі «мен де сендер сияқты Алланың құлымын», – деген екен ғой. Мұқағали ақындығының қандай кемшілігінің бар екенін өз басым білмеймін. Бірақ ана жылдары «Ана тілі» газетінде жарияланған Мырзан Кенжебайдың мақаласын оқып

отырып қайран қалғаным есімде. Онда мынадай жолдар бар екен: «Сонда Мұқағали туралы бір ауыз сын айтуға болмайтын болғаны ма деп ойланып қалдық. Ойланып отырып, оның:

*Келші қалқам, шашыңнан иіскейін,
Иіскейін, бірақ та тиіспейін,*

– дегені сияқты «тротуарная поэзиясына»,

Бала едік, ә,

Бала едік кеше біздер,

Неше қыстар өтіпті, неше күздер

– дегендегі «күздер», «қыстар» сияқты былдырлақтарын да поэзияның ғазал бағындағы ғажап әуен деуіміз керек пе?» – депті мақала авторы.

Бәлкім, Мұқағали поэзиясында да кемшілік бар шығар. Бірақ өз басым мақала авторы келтіріп отырған үзіндіден кемшілік таба алмадым.

Ия, сынауға болатын болса, сынау керек, бірақ Мұқағалидай ақынның рухына тіл тигізбеу керек. Абай болу керек. Қиянат жасауға болмайды.

Мұқағали Мақатаев – Отан деген сезімге қылау түсірмеген ақын. Туған жерін, туған халқын Мұқағалидай жырлаған қазақта ақын жоқ. Ана бір жылдары жастарды отаншылдыққа баулитын «Кіндігімді кескен жұрт» дейтін шағын жыр жинағын құрастырғанда да осыған көзім анық жеткен еді. Туған жер туралы Мұқағалидай тебіренген ақынды сонда таба алмай қиналғаным есімде.

– Мұқағали – еуропалық классиктерді өте терең мәнмен оқыған қаламгер. Және одан жан-жақты ғибраттар алды. Осы ғибратты қазақтың қара өленімен шебер будандастырады. Енді осы жөніндегі сіздің ой-толғамдарыңызға құлақ түргіміз келеді.

– Будандастырды дейтінді қайдам, Мұқан Еуропа былай тұрсын, адамзат жасаған поэзияны меңгерген адам. Мұқағали жырлары кімнің де болсын жүрегін баурап, еріксіз елітіп әкетеді. Ананың мұңын, әженің зарын, жетім-жесірдің қайғысын, ердің ерлігін, пәк махаббатты, адалдықты, достықты жырға қосты. Осының бәрін бір ғана қазақ емес,

әлем тіліне аударса, өз ұлтының ақынындай, бүкіл адамзат сүйсініп оқыр еді. Дантенің «Құдіретті комедиясының» «Тамұқ» атты бөлімін, Шекспирдің «Сонеттерін», Уолт Уитменнің өлеңдерін қазақ тілінде сөйлетті. Ол өз алдына, бар саналы өмірін халқына, еліне арнады. Сөйтіп қысқа ғұмырында ұрпаққа ұлан-ғайыр мол мұра қалдырды.

*Ақынмын деп мен қалай айта аламын,
Халқымның өзі айтқанын қайталадым,
Күні киген қазақтың қара өлеңін
Шекпен жауып өзіне қайтарамын,*

– деп акынның өзі айтқандай, Мұқағали мен халықтың арасында үзілмейтін рухани байланыс қалыптасты. Сол себептен уақыт өткен сайын, тіпті сәт сайын оқырмандары Мұқағалиға оралып отырады. Оралған сайын мейірленіп, кәусар бұлақтың тұнығына қанғандай күйге бөленеді.

*Айқай, заман!
Даласына қаласы жарасуы-ай...
Айналып Ақмоланы қимай барам,
Аман бол, айналайып, мидай далам.*

Мұқан сол кезде-ақ Сарыарқа төсін осылайша жырға қосқан. Жырға қосып қана қоймай, болашақта қазақты әлемге танытатын, төрткүл дүннені аузына қарататын шешімдерді тап сол Сарыарқа төсінде қабылдатар ғажайып қала салынарын сезген ба дерсің! Нағыз өнер құдіреті деген осы. Мұндай ақыны болған халық – бақытты халық.

– Сол кездегі кеңестік заман тәрбиелеген барша қатарластары секілді Мұқағали да компартиялық саясатқа сенді. Содан барып партияның мақсат, мұраттарын жырға қосты. Алайда, кемел танымға жеткен өмірінің соңында сеніп келген бұл мұратының алдамшы сағым екенін білген тәрізді. Ақынды күйзеліске ұшыратқан бір себептер осы ма дейміз. Бұған сіз не дейсіз?

– Адам – өзі өмір сүрген қоғамның, өз заманының құлы әрі кескіні. Ешкім өз заманынан, өз қоғамынан тыс өмір сүре алмайды. Алланы да, Пайғамбарды да ұмыттырған идеологиядан тыс Мұқағали да өмір сүре алған

жок. Коммунистік идеологияны, оның көсемдері Ленинді, Сталинді жырламаған ақын жоқ. Олай болмауы да мүмкін емес еді. Сондықтан заманыңды жырладың деп ешкімді кінәлаудың жөні жоқ.

Әбден есейіп, толысқанда, кемеліне келгенде, ақын саясаттың алдамшы екендігіне көзі жетіп күйзеледі, тентек қойдай теңселіп өтеді дүниеден.

– Мұқағалимен сөйлесіп, емен-жарқын сырласқан кездеріңіз болды ма? Егер солай етсеңіз, есіңізде ақынның қандай жарқын сәттері қалды?

– Мұқағали көзі тірісінде жұрт қатары қомақты жинағын да көре алмай кетті. Көлемі әжептеуір делінетін «Өмірдастанның» өзі Мұқағалиның өлерінің алдында ғана шыққан еді. Одан бұрын шағын ғана жинақтары шығып жүрді.

Мың тоғыз жүз алпысыншы жылдардың ортасында мынадай бір оқиғаның куәсі болдым: Ол кезде «Жазушы» баспасы қазіргі Жазушылар одағының бірінші қабатында болатын. Поэзия редакциясы оң қол жақта, түкпірде еді. Редакцияны Сағи Жиенбаев басқаратын. Мен сонда қызмет істейтін Шона Смаханұлына келіп ем. Қараңғы, тар коридордың түкпірінде поэзия редакциясының алдында Мұқағали Мақатаев тұр екен. Қолында кітапша. Әркімді тоқтатып өлеңін оқығысы келеді. Ешкім тоқтамайды. Жанына мен келе бергенде:

– Мырзаш, тым болмаса сен тындашы, мына кітабым баспадан жаңа ғана шықты, әлі бояуы кепкен жоқ, – деп алып тұлғалы, асыл ағам биттің қабығындай «Қарлығашым, келдің бе?» деген кітапшадан өлең оқи бастады.

Мен тапжылмай тындадым. Солардың ішінде махаббат, қарлығаштар туралы өлеңдері есімде қалыпты. Өлеңді оқып болған соң:

– Осы күні жүрек дейтін пәле шықты, мазалап жүр, – деп алып жүрегін алақанымен уқалаған еді.

Жүрегіме жүк артып жүргенімде,

Қажыдың ба, байғұсым, білмедім бе?

Шайнау тиіп, шаршатып кім көрінген

Уландың ба, білмеймін, кірледің бе?

*Өңгеріп өзге жүрек қайда барам,
Өзгенің сұмырын қалай пайдаланам?
Сыйыңа рахмет, қайран Адам!
Өзімнің жүрегімдей қайда маған?
Тула, Жүрек! Өкінем мен несіне!?
Туған жүрек, әрине, өлмесін бе?
...Жоқ! Дәрігер! Қозғама, дамылдасын,
Әрбір жүрек өзінің кеудесінде!*

Бір күні кездескенімізде: «Көрмегелі көп болды ғой, ағаңа сәлем бермей кеттің ғой, пәтшағар! Сені жақсы көргесін айтамын ғой, көңіліңе алма. Мен бүгінде көгершіндерге арнап цикл жазудамын», – деп сол циклдан бірер өлең оқыды. «Көгершіндер, көгерсін жер, үйге кіріңдер, айтпесе өлерсіңдер. Күн жылынсын, ар жағын көрерсіңдер» дейтін сөздері есімде қалыпты. Ұмытпасам, сол өлеңдер көп ұзамай «Лениншіл жас» газетінде жарияланды.

Мен декан едім, бір жылы Мұқаң КазГУ-ге ұлын түсіруге алып келді.

– Мырзаш, мына ініңді қалайда түсір. Әйтпесе, Лашынның (жеңгей) алдында беделден айрыламын, – деді.

– Қайта беріңіз, колдан келгенді аямаймыз, – дегеніме карамай бала шығарма жазғанда қайран ағамыздың далада, көпшіліктің ортасында астына газет төсеп тапжылмай аулада отырғаны әлі күнге көз алдымда.

– Артына асыл мұра қалдыру мыңның бірінің қолынан ғана келетін шаруа. Сол мүмкіндік Мұқағалидың маңдайына жазылған екен. Халқына берерін берді. Бірақ, алатынын ала алған жоқ. Оның есесін бүгінгі ел-жұрты қалай толтыруы керек деп ойлайсыз?

– Халыққа берген адам сол халықтан аламын деп бермейді. Мың жасаса да, ешкім өмірден аламын дегенін түгел ала алмайды. Мұқағали өмірден аз нәрсе алған жоқ. Ол жарық дүниеден ғажайып ақындықты алды, халқының шексіз махаббатына ие болды.

«Өлең маған ақкудың қанатымен келеді» деген еді акын. Мұқағали толғанып, қиналып өлең жазбаған. Мұқағалиға өлең қонған, көктен түскен. Алладан жыр аяны, жыр баяны

келген кісі, періштелі акын. Мұқағали жырдан туған, өзі де тұнып тұрған өлең. Мұқағали өлеңдерінің ірі, күзден құлағандай кесек, мұхиттың түбіндегі терең, табиғаттың өзіндей таза, бұлақтай мөлдір; гәуһардай жарқырап, тасыған өзендей сарқырап, дулығалы батырдай буырқанып, тұла бойынан төгіліп, саулап тұратыны сондықтан.

Мұқағали секілді ұлылар тарихқа бір-ақ рет келеді, тарихта мәңгі қалады, халқымен бірге жасайды, асыл мұрасы қалың елінің қимас сырласына, мұңдасына, ұрпақты тәрбиелеудің өнегесіне айнала береді. Өзі ғасыр, заман асқан сайын тұлғалана береді, биіктей береді, күдіретке айнала береді.

Бүгінгі менің сұхбатымның да, сендердің шығарып жатқан «Мұқағали» журналыңның да Мұқағалиға керегі жоқ. Асыл жырды, мінсіз жырды ансаған бізге керек, келешекке керек, ұрпаққа керек. Халқымыздың асыл перзенті Дінмұхамед Меңлі-Ахметұлы Қонаев өмірінің соңғы жылдарында Мұқағалидай ғажайып адаммен замандас бола жүріп, бірде-бір рет кездесе алмағанына қатты өкінген екен. «Тентек, бірденені бүлдіреді» деп ақынды маңайына жолатпағандарға ренжіген екен. Рас қой. Таланттарды, дарындыларды кезінде танып, алақанға салып, бағалай білген жөн. Бағалай білейік!

*Дүркіреп тұрған көктемде,
Сіркіреп нөсер өткенде,
Күркіреп жатқан бұлтты,
Найзағай шапшып өткенде,
Есіңе мені алғайсың.
Қазбауыр бұлттар маңғанда,
Орманға жазда барғанда,
Арманда мені, арманда!
Оңаша, жалғыз қалғанда,
Есіңе мені алғайсың.
Қараша келген шақтарда,
Құлазып тұрған бақтарда,
Қурайлар сыңсып жатқанда,
Жапырақ жайрап жатқанда,*

Есіңе мені алғайсың.
 Ақ ұлпа жерді жапқанда,
 Ағаштар сырға таққанда,
 Бозарып атқан ақ таңда,
 Бозарып тұрып ақпанда,
 Есіңе мені алғайсың!
 Есіңе мені алғайсың!

– Мұқағали өлең жазғанда, сол жырды оқыған қазақ ең алдымен осы арқылы өзін-өзі толық танысын деп жазған секілді. Халыққа қызмет ету деген осындай емес пе? Сондықтан мұқағалитануды ғылыми негізде орнықтырып, алдағы уақыттарда оған үлес қосатын болсақ еш нәрседен ұтылмаспыз. Бұл жөнінде сіз әрі қайраткер, әрі қаламгер ретінде қандай жоба-жоспар ұсынар едіңіз?

– Мұқағали өз бағасын білді. Өлмейтінін, халқымен бірге мәңгі жасайтынын сезді.

*Батар күн, келер тун, атар таң, шығар күн,
 Бәріңе, бәріңе, бәріңе құмармын!
 Осы мен, осылай мәңгілік тұрармын,
 Осы мен, сірәда өлмейтін шығармын.
 Жақындық сеземін
 Жерден де, аспаннан,
 Жылылық сеземін
 Мұздардан, тастардан,
 Өмірім сірәда әріден басталған,
 Әріден басталып, мәңгіге тасталған.
 Осы мен өлмейтін, өлмейтін шығармын,
 Сәл ғана мызғып ап, қайтадан тұрармын.*

Бұл оның замандастары айтатын сөз еді, айтпады, айтылмады, біліп тұрған шындықты, әттең, айта алмадық. Айтқымыз келмеді. Сөйтіп тарихқа есемізді кетіріп алдық, орны толмайтын өкінішке қалдық.

«Жетім өз кіндігін өзі кеседі» деп, Мұқағали, сөйтіп, өз бағасын өзі айтты. Мұқағалидың алдында қазақтың ешбір игі жақсысы ақтала алмайды. Біз Мұқағали рухының алдында белшеден қарыздармыз, қарыздар бола береміз, өйткені бұл қарыз – біздің қазақ өлеңіне қарызымыз.

Өлген соң ғана қадіріне жететін қазақтың әдеті емес пе, Мұқағалиды елі-жұрты болып ақын дүниеден өткен соң танып, шарқ ұрып іздей бастады, Мемлекеттік сыйлықты да ол өлген соң берді.

«Қаласа да, қаламаса да жұрт мені ақын ретінде түсінеді, ал адам ретінде кім түсіне қояр дейсін. Түсінсендерші, мен туылғалы адаммын. Адам қалпымда қалам, әзілдегенсіп, жаны ашығансып, жақын тартқансып, ақыл айтқансып, арыңа тікенеңкей қадалатын әріптестерден арыла алмай-ақ қойдым-ау», – деп торығыпты жарықтық. Бар өкініші, сол төңірегіндегі «қамқоршылардаи» Мұқағали өліп құтылды.

«Мен – Адаммын! Түсінсендерші, мен ешкімге зияным жоқ адаммын ғой» – деп зар жылап кетті қайраи ақын. Әдеби орта, заман сонда да ақынның егілген жанын ұға алмады.

*Ей, менің қиын өткелім,
Қиналмай қалай өткелім?!
Қалай да қалай кеткелім?!
Қырыққа қалай жеткелім?!
Саялы бақты бөктерім,
Саяңнан кетем деп пе едім?!
Ей, менің қиын өткелім,
Қуанышым да көп менің,
Өкінішім де көп менің!
Ей, менің сайран мекенім!
Адамға бермес екі өмір,
(Әрине, болмас екі өлім)
Мен сенен ертең кетемін,
Айдынын қимас аққудай,
Айналып ұшып өтемін,*

– деп, Мұқағали елін, жерін қимай, қанаты сыңсыған аққудай айналып көктегі айдынына қонды.

*Ризамын өзім тіршілік етіп жүргенге,
Кімдерге жақпай, аяулы болып кімдерге.
Бақыт қой, шіркін, тіршілік ете білгенге,
Келу де оңай, кету оңай бір демде*

– деп ақын айтқандай, опасыз, алдамшы мына дүниеде бір-бірінді қажамай, аяқтан шалмай, етектен тартпай,

жағадан алмай, жүйкені тоздырмай, сыйласып өткенге, асылыңды бағалай білгенге, барынды қадірлей білгенге не жетсін, шіркін!

Баянсыз, опасыз өмірден әбден қажыған акын сөйтіп, бәрінен де безіп, ешкімге зияны жоқ, бейкүнә, пәк сәби болғысы келеді.

Мұқағали туралы айтылмай, жазылмай жатқан жоқ. Айтыла да, жазыла да береді. Ендігі жерде бәрін жүйелеп отыратын орталық керек, мұқағалитану ілімін қалыптастыру керек.

– «Мұқағали» журналы шығып жатыр. Бүгінгі таңға дейін оның нөмірлерінің ұзын саны елуден асты. Осы жобаны жүзеге асырып жатқан шығармашылық топқа қандай ағалық ақыл-кеңесіңізді айтқыңыз келеді?

– Мұқағали Мақатаевтай ұлы ақынның атын ардақтап, мұрасын насихаттап жүргендеріңнің өзі бақыт. Шын ақынды танудың, оны көпке танытудың өзі бақыт. Сендер сондай бақытқа ие болған ұрпақсыңдар. Мұқағалидың рухына табыну, оның мұрасына қызмет ету – жалпы поэзияға қызмет ету деген сөз. Елге, ерге істеген еңбектерің еш кетпейді, жана берсін. Табысты болыңдар.

Әңгімелескен
Жақыпжан НҮРҒОЖАЕВ.

Алматыдағы ақынның асқақ мүсіні

Мұқағалитануды қаламгерлер мен ғалымдар ғана қолға алған жоқ. Бұл мәселеге өнер иелері де ден қойды. Соның бір дәлелі – Мақатаев пен Желтоқсан көшелерінің қиылысындағы гүлзар алаңына қойылған ақынның асқақ мүсіні. Оның авторы – Нұрлан Далбай.

Жыл сайын ақынның туған күнінде осы ескерткіш алдында жыр мерекесі өтіп келеді.

Баққожа МҰҚАИ

*ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты.
Артына мол мұра қалдырған көркемсөз шебері.
Драматургия саласында да сүбелі шығармалар
жазып қалдырды.*

*Мұқағали мұраларын жинақтауда, ақынға
байланысты барлық шараларға белсене
атсалысқан қаламдас інісі.*

ЖҰЛДЫЗЫ ЖАРЫҚ АСЫЛ

1991 жылдың жазында Қарасаз ауылы тағы бір гүрмекке бөленді. Зиялы жұрт өкілдері, өлең сүйген жұртшылық, Мұқағали жырына тәнті болған мыңдаған оқырмандар ақынның 60 жылдық мерейтойына қатыссақ деп аспаннаулар өңіріне жол тартты. Жыр мерекесінің шаттығы бәрін қанаттандырып, өзгеше бір мерейге бөлеген болатын. Жалпы, иісі қазақтың мұндай гүбірлі тойда ынтымақтаса бас қосып, өсетін жұрттың баласындай бауырласқаны, қауымдасқаны ғанибет-ақ қой, шіркін!

Сол тойға жүректерін елжіреткен лебіздерін арнап келген қаламгерлер, әрине, аз болған жоқ. Бірақ, кішісі үлкеніне жол беретін қазақ дәстүрін де олар мықтап ұстанды. Бұл — ағасы тұрып інісі сөйлемейтін тектіліктің бір белгісіндей болған. Мәселен, Мұқағалидың тетелес інісі жазушы Баққожа Мұқаидың арнау сөзі өзінің жариялану кезегін бүгін алып отырса, оған таңданатын не бар. Есесіне сол тойда Бердібек Соқпақбаев ағамыздың әңгімесі мұқағалитанудың ішкі сипатын аңғартқандай ерекшелігімен назар аударған.

Жазушы Баққожа Мұқаи «Мұқағали» журналына жеке мұрағатынан екшеп алып, сондағы сөзінің мәтінін ұсынған егі.

Бүгін ғой Мұқағали туралы жақсы тұжырымдардың легі мол. Ол – заңдылық. Ал кеше ше? Сол жайлардың парқын көңілге бір түйіп қойып, ақын інісінің тебіренісі мен көзқарасына ден қойсаңыздар дегіміз келеді.

Қазақ халқының тарихында жұлдызы жарық асыл азаматтардың аз болмағандығын баршамыз жақсы білеміз. Араға айлар, жылдар, ғасырлар түсіп, олар біздің алыстаған сайын сол аяулыларымыздың тұлғасы бұрынғыдан да зорайып, абырой-атағы бұрынғыдан да биіктей береді екен. Таудың биіктігін алыстан ғана білуге болатыны рас. Ұлы тұлғаларды тану үшін де жылдар керек. Осы бір шындықты бізге Абай, Мұхтар, Қасым, Мұқағали өмірі дәлелдеп берді. Заманалармен жарасып жүретін ұлыларды әр ұрпақ, әр заман өзінше танып, өзінше бағалайтындығы және ақиқат. Алдындағы аға мен қатар жүрген құрбының өз уақытында Мұқағалидың қадіріне жетпей, оны жаңа талап, жас ұрпақтың, қара ормандай халқының аспанға көтеріп, абыройын асырғаны баршамызға бір шындықтың бетін ашып берді. Біздің түсінігіміз – бүгін барша халық болып алпыс жылдығын тойлап жатқан Мұқағали Мақатаевтың ең үлкен тойлары, қасы мен досын, алыс пен қалың ағайынды мойындатар заманы алда екен. Мұқағали Мақатаев бар болмыс, алып тұлғасымен көрінер асқар биігіне, Табиғат-ана еншілеп қойған ұлы тұғырына өрлеп барады. Ол сол биікке туған халқының жығылмайтын туын, ешқашан жасымайтын намысын заманалар бойы кіршік шалмаған ары мен ұятын алып шығады. Осынау тіршілігінде өмірдің азабы мен мазағын, зорлық пен зомбылықты көп керсе де рухы жасымаған, асыл қасиеттерін жоғалтпаған қазақ халқы аяулы перзенті Мұқағали Мақатаев болып жарық дүниеге жан сырын айтады.

Біз халықтың санасын қорқынышпен күрсаулаған аяуы жоқ аяр уақыттың қабарынан қорқып, ақиқатымызды айта алмай, көкірекке толған ащы айғайды сыртқа шығара алмай булықтық. Әділетсіздігі шектен шыққан замана бізден өткенімізге бөтеннің көзімен қарап, бөтеннің көзімен баға беруді талап етті. Соның салдарынан біз жылдар бойы ұлы бабаларымыздың ұлы жорықтары, ұлы істері туралы басқаша

сайрадық, олардың ел мен жер бостандығы, тәуелсіздігі үшін тындырған істерінен басқаша мазмұн іздедік. Сол уақыт бір халықтың өткені мен бүгінінің арасындағы байланысты үзуге тырысты, кеше мен бүгінді жалғастырып тұрған алтын көпірді қиратпаққа күш салды. Қарыны тоқ, дарыны жоқ шуылдақ ата-бабасының ғасырлар бойы жасаған ұлы мұрасына жойқын шабуыл жасап жатқанда өмірі заманның қаһарынан ықпай анасының тілі, бабасының ділі үшін шырылдап барып отқа түскен нағыз азаматтар аз еді. Сол аздың алдыңғы легінде Мұқағали Мақатаев жүретін. Ол уақытпен алысып, бет қараппаған уақыттың қолайына жақпалы. Сөйтіп ол уақыттың құшағына сыймай кетті. Мұқаң өмірлік мақсатын, ары мен ұятын бір сәттік арзан алданышқа айырбастай салатын «кішкентай» адам емес еді. Мұқағали Мақатаев ар мен ұяттан, шындық пен намыстан жаратылған жан еді.

Ұлы тұлғалар тірлігінде ғана емес, мәңгілікке айналған екінші өмірінде де адамзат баласының алдындағы перзенттік міндетін абыроймен орындай береді. Олар халықтың басын біріктіруші ғажайып күш. Олар – ұйытқы.

Мұқаң да баршамыздың басымызды қосып, өзімізді-өзімізге танытып жатыр. Дәл бүгін қазақ даласының тағы бір қасиетті төрінде Мұқанның ең бір аяулы ағаларының бірі, халқымыздың дүлдiл ақыны Қасым Аманжоловтың 80 жылдық тойы өтіп жатыр. Мұқанның сол тойдың төрінде, Қасым ағасының жанында отырғанына кімнің күмәні бар?! Ұлы халықтың ұлы тойлары ұлы перзенттеріңіз өтпейді.

Қазақ тілінің, қазақ өлеңінің, қазақ ұлтының абыройын асырып, мерейін үстем еткен ұлы перзенттерге, олардың өлмес рухына тағзым етейік. Дүниенің төрт бұрышын шарлап, халықтың атынан сөйлеп, халқының атын әлемге әйгілеп жүрген сол перзенттердің даңқы арта берсін.

Мұқағали сияқты перзентті дүниеге әкелген аналарға – анамызға, Жер-анаға, Мұқанның бесігі – Қарасазға, ұрпағының қадірін білер кара ормандай халқыма алғыс, жарық дүниенің нұры жаусын. Халқымыздың болашаққа бастар жолы кең, алды жарық болсын, әлеумет.

1991 жыл.

Аян НЫСАНАЛИН

Оңтүстік Қазақстан облысы, Бәйдібек ауданында туған. Ақын және әдебиет зерттеушісі. Республикалық басылымдарда қызмет еткен.

«Лениншіл жас» газетінде еңбек етіп жүргенде Мұқағали шығармаларын жастар басылымына үзбей шығуына ықпал еткендердің бірі. Мұқағали мұрасына ден қойып келеді.

ЖЫР ДАРИЯСЫН ШАЛҚЫТҚАН

(«Бес бейне» толғауынан үзінді)

Өмірге ақындардың бәрі жалғыз.
МҰҚАҒАЛИ.

Бұлардың бәрінен ол уақыт жағынан маған жақын тым. Иә, қазақ поэзиясын Мұқағали Мақатаевсыз елестете алмайтынымыз имандай шындық. Оның жыр жұлдызы жарқырап жанып тұр. Ол өмірге шөліккеп өтті. Қит етсе қазір ойға қонбайтын Мұқағалишыл, Шәмшішіл, Оспанханшылар болып, рабайсыз естелік айтатындар мен жазатындар көбейген үстіне көбейе түсті. Кезінде әлгілердің кейбірі оларды көрсе теріс айналатын сынай танытатын еді. Енді ше? Заманның қас-қабағын аңдатын сұрқылтайлар өзіне су жұқтырғысы келмейді. Әрне, ақша мен байлықты рухи дүниеден биік қойған қоғамда басқаша болуы да мүмкін емес. Бірақ, шашасына шаң жұқтырмайтын шаңқабоздардың шаужайына жармасу қай уақытта да жараспайды. (Батыраштар мен қотыраштар әруақытта болған).

Қазақ жырының дариясы шалқып, қуатты да, шуақты нұрлы қайнары ешқашан сарқылып көрген емес. Өзінің үдемелі түрлі-түрлі өсу мен даму кезеңдерінде ұлттық поэзия көркем ойдағы көшбасшылық қадір-қасиетінен айырылмай,

әрқашан келешекке тартқан көш-керуеннің алдында болып, көркемдік келісімімен сан ұрпақ сана-сезіміне сәуле түсіріп рухи көкжиек ашып, өнегелі имандыққа үндеп, көсемдік те, шешендік те көрсетіп келе жатқан осы өнер түрі асыл қазынамыздың ең негізгісі болып мәңгі қала береді. Оның тарихы мен тағдырында небір қиыншылықтар кездеседі. Негізінен қазақ – ақын халық. Ғасырлар қойнауынан Сыпыра жырау мен Асанқайғының, Қарға бойлы Қазтуғай мен Бұқардың асқақ ақындық та, азаматтық үні әлі естіліп тұрғандай: Махамбет пен Абай, Жамбыл мен Мағжан, Ілияс пен Қасым бастаған ұлы жұлдыздар шоғырының жарығы жыр көгінде сөнбей жарқырап тұр. Ақын – сөз пайғамбары. Ол ешқашан өмір дауылдары мен жауындарынан бас сауғалап қынбайды. Әманда, асау ағыстарға қарсы барады.

Жиырмамыншы ғасыр қасіретке толы болса да оның екінші жартысында, (енді батыл айта беруімізге болады), өлең өнерінің көсегесін көгерткен тұлғалар аз емес еді. Төлеген Айбергенов өз өртіне өзі өртеніп кетті. Жүмекен Нәжімеденов те жалтақтамай көз жұмды. Қазақ поэзиясының маркасқасы Мұқағали да мұң кешті. Өректің Өтежан Нұрғалиев шықты. Ол жыр теңізіне бірден күмп етіп, айдынына кең құлаш сермей, еркін жүзіп кетті десек, оғаш ой болар еді. Аңысын аңдып, ақырын басып, анық жүрді. Оның көзі мен өзін көріп, ірі денесін айқара құшақтап, жанға майдай жағатын сөзін есітіп, ағалық қамқорлығын сезінгендер бұл есімді ұмыта алмайды ешқашан. Күні кеше ғана қасымызда жүріп, кішілік пен кісілікті, ізгілік пен інкәрлікті, асыл мұрат пен адамгершілікті ту етіп, асқақ алып өткен ақын ағаның бар бекзат болмысы барған сайын биіктеп барады бізге. Тегі асқарлар неғұрлым алыстаса, соғұрлым айқын көрінетіні рас шығар.

Қазір араға біршама уақыт салып, ойлап отырсақ, М.Мақатаев өмірі – өлеңге, өлеңі өмірге айналышты. Сондықтан, оның өмірбаянына сәл тізгін тартып, көкірек көзін жүгіртіп өткен ләзім. 1961 жылдың көктемінде Алматы кинотехникумын жаңа бітірген желбуыз төрт жігіт (Бакыт, Болат, Әбу және мен пақыр) көңіліміз алып ұшып, тұңғыш төркіндейтін қыздай болып, Нарынқол асып, нартәуекел

дегеніміз бар. Сонда мен алғаш тәшін етіп, таң қалдырғаны тау табиғаты мен құдіреті еді. Шындар бір-бірінен қанша асып түссе де, иіңтіресіп, қойындасып, бауырласып, биіктеп шырқай береді. Егер жер бетінде, имандай шыным, ғаламат сұлу тау болса, ол біздің аспанмен тілдескен – Тәңіртаулар. Мұзарт басын мәңгі – мұң бұлты бүркеп тұратын Хантәңірі алыстан қол бұлғап, шындарына өрмелегеидей бас айналып, жүрек лоблығын болатын. Дүрбі салғанда көз жетер жерде қиядағы құж-құж құз үстінде марқасқа құлжа қылт етіп, бізге қасқая қарап, қаннен қаперсіз тұрды. Қалың ой құшағындағы қойнаууды өжет шаңқылымен оятып, қайсар ұшқан қыран өркеуде қалпымен ұзап бара жатты. Әлдеқайдан аңырай соққан салқын самалдан жасыл шыршалар шынар басы суылдап, сыңсып, жамырап біртүрлі тылсым күй шертті. Оның тәкаппар тілін кім біледі? Кез келгенге жарықтық жаратылыс өз жұмбағын шешіп бере бере ме? Оның тек өз бауырынан өрбіген перзентіне бүйрегі бұратыны хақ. Ол кезде Мұқағали енді-енді екпін алып, жасқаншақ жырларын оқырман жүрегіне жол тартқызып жүретін. Кейіннен оның Қарасазы қазақ жыр жағырапиясына Абайдың Жидебайы, Ілиястың Ақсуы, Қасымның Қарқарасымен қатар енетінін аңғармаппыз-ау. Әй, перуайсыз жастық-ай!

Зәңгір көк тіреген шаңыт шындар, шүрат шалғынды Шалкөденің шалғынды баурайы, бота көзіндей мөлдіреп, жалбызды жағасына күміс шашқан тұма суының кәусар сыңғыры бала Мұқағалидың ойын әлдилеп, қиялына қанат бітірген алтын бесігі еді. Бірақ, балалықтың бұлтсыз күндерін қатал тағдырдың өзі қызғанғандай екен. Жаңа қоғамның қарышты құрылысына қамсыз кіріскен Отан шетіне қанқұйлы жау тиіп, батысы өрт шалғанда әкесі өзі тіленіп, майданға аттанады. Зұлмат соғыс тақсіреті мен қасіреті Мақатаевтар шаңырағын да шайқалтып кетті. Отағасы Калининград бағытында болған сұрапыл шайқаста ерлікпен қаза тауып, «қара қағаз» суық хабар әкеліп, Нағиман ана қаршадай Мұқағалиға жедеғабыл үш ұлымен жесірлік қамытын киді. Балдай тәтті балалық шағы жаралы жұлдызға тұспа-тұс келген өз тақылеттес

карадомалақтар сияқты болашақ ақын да ерте есейіп, етек жауып, арба айдап, соқа салып, тырма тартып, шөп шауып, масак терді. Бұл өртеңде өскен өмірбаян өзекті өртейтін өлең болып өріліп, өрісті өрнек тапты. Сөйтіп, оныншы сыныпты интернатта бітірген Мұқағали еңбекке ерте араласты. Алдымен ауылдық кенестің хатшысы, қызыл отаудың меңгерушісі, комсомол қызметкері, жетіжылдық мектептің мұғалімі, міне, М.Мақатаев өткен әуелгі мектебі осындай. Сонда шәкірт, бозбала жас Мұқағали поэзияға қалай келді? Қандай-қандай өлең өнегесін алып, творчестволық тәлім түйді: кімді мұқият оқып, кімді пір тұтты? Замандасымыз болса да, өкінішке қарай, бұл жөнінде біз мүлде аз біледі екенбіз. Тек журналистік жолын алпысыншы жылдар басында Нарынқол аудандық «Советтік шекара» үнқағазында бастаған ол кейіннен аз уақыт «Жұлдыз» журналында жалғастырды.

...Бүкіл түз тіршілігіне тосын тыныс, жабайы жаңа леп, уақыттың қолайсыз уағызын әкелген Жаңа дәуірдің рухи революциясы Аспантаудың алпыс аясындағы кішкентай Қарасаз аулын да айналып өтпепті. Ликбез жарығы жертөледен асып, әлжуаз сәулесі санаға түсіпті. Талбесік тербелген сәби құлағына құтырған қаңтар боранының уілі алғашқы бесжылдықтар балғасының дүрсілі бірге жеткізгендей. Бірінші бесжылдықтармен тәй-тәй басып, тұсауы кесіліп, буыны бекіген бүлдіршін кең дүниеге солармен қоса елеңдеп, елегізіп, құмартып, қызығып карағандай екен. Ол әкесі соқыр шам жарығымен құралпыластардың «шам түбінде ВКП(б) тарихын ежіктегенін» есінде сақтапты. Жалпы, М.Мақатаевтың етек жауып, ес жиған балалығы, жоғарыда айтқандай, жаралы соғыс жылдарына сәйкес келген жиынтық өмірбаян. Мөлдір бастау алған арна сол шаққа сілтейді: «Бәрі есімде – мекенжай, тұрағым да, тек есте жоқ күлдім бе, жыладым ба?! Балалық шақ жармасып жүретұғын, өгіз жеккен соқаның құлағында». Қаншама катігез болғанмен, уақыт уытын қайсар жас жүрекке де дарытады: «Майдандағы әкеме оқ жібердім, айырбастап күлшемді қорғасынға» –

қандай тауып ащы айтылған ақиқат. Қаршадай қаһарман қайыспайды. «...Қарды жауға біз де шықтық түренмен. Аңыздардан тере жүріп масақты. Рас, рас, көзімізден жас ақты. Бірақ, со бір дауыл жылдар, от жылдар, бәрімізден бір-бір батыр жасапты».

Кейде тұрмыс-тіршіліктің тентек толқындары тосын мінез танытып, жұлдызды жағадан кері тебеді. Бұл әулет те буынып-түйініп қоныс аударды. Қош, Қарасаз! 1962 жылы ауыл-аймақ, бау-шарбағын қалдырып, Мақатаевтар үй-орманымен біржолата Алматыға көшіп келді. Бұдан арман қарай оның бойында енді екі дүлей сезім - дала мен қала қатар ұштасып, алмакезек қоңыр домбыраның қос шегіндей ширғығып, шарлысып жатты. Жас ақынның алғашқы адымынан Махамбеттің сарынын іздегендер де болғаны анық. Оны қимағандығымыз емес, алайда, шындығын айту керек, шынтуайтында, Мұқағалидың балғын қолтаңбасында І.Жансүгірұлының «Жетісу суреттері» мен Қ.Аманжоловтың «Өзім туралысының» жырақ жаңғырықтары, әдемі әсерлері жатқанын жасырмай айтсақ ешкімнің қытығына тимейді. Одан ұтпасак, ұтылмаймыз. Үлкен ұстазға іштей ізеті мен құрметі мол шалымды шәкірт содан соңғы іңкәр ізденістерінде өзінше соныға тартты. Дәстүрді дәстүрше, жаңашылдықты жаңашылдықша ұйпадарлы ұғынып, ұстаныл, оның көлеңкесінде көп ат шалдырмай, өлең өлкесінде өзіндік өрнекке қарай батыл бет бұрды. Бейнелілік құралдары байыл, ішкі үні ерекше екпін алып, түрі мен мазмұны тереңдеп, қай тақырыпқа қалам тартса да, жанданып, түрленіп, құлпырып шығатын болды. Табиғат та қайта түлеп, біртүрлі әйдік ажарға, толық сырға түр-түсті бояуларға толып, бүйректі бүлкідетіп, бауырына тартатын: бірауық мұң-мұнарына орап қайтадан жансарайын ашып, жайнап шыға келетін. Мұқағалидың күркіреп келген көктемін, жадыраған жазы, – күреңсе күзін, ақиқөз ақпанын ешкімнің мезгіл-маусымымен шатастырмайтынымыз шындық. Бәрі-бәрі де өз бояу реңктерімен, өз көрік-кескінімен, сыр-

сыйпатымен, шырай-шұғыласымен баурап, әлдилеп, әнде-тіп, құдіретті рухи қуатты сездіреді. «Сыр дүние-ай, сикы-рың көп не түрлі, бір көрсетпей өтесің-ау бетінді... Жанып-сөнген жұлдыздар інірдегі стадион секілді» суреті басқа бір реуішке айналып желпітеді.

Шайқалып нұр,

Маужыраған мамырдан май тамып тұр.

Жайқалып соққан баз сағым қайта ағып тұр.

Айталық сыр,

Серуендеп жүр, қалқам, қайталық бір.

Бара-бара қарапайым көрініске жан бітіп, қыз-қыз қайнаған көкірегіңнен үндестік пен үйлесім іздейді. «Шып терлеп, дала бусаған, сағымы қайнап шымырлап. Бозторғай ұшты жусаннан, сүйінші сұрап, шырылдап» қайдағы бір шуақты шаққа бастайды. «Тыныштық деген жан ізгі, сағынып келген жардайын. Оянып кетер тәрізді, сипасаң болды маңдайын...». Әйтпесе, жайлаудың жазғы түні ше: «Жұлдызды аспан тұр жайнап, кеудесіндей маршалдың». Одан кейін қарашаның қарбаласы қалай: «Дүрліккелі даяр тұр, дүрліккелі. Секем алған пілдердің құлағындай, желпілдейді үйлердің түңліктері». Оған ілесе қабарына алып, қылышын сүйретіп қырын келген қыс кейпі қандай: «Бұққан қоян секілді қыстап жатыр, бұғып алып таудың бір койнауында». Ақын шығармашылығында бұл егіз тақырып ажырамастан қамшы өріміндей қатар өріліп, домбыраның қос ішегіндей жарысып жатыр.

Таулар – менің таусылмайтын бақытым,

Ал, ырысым – ұлан-ғайыр кең далам.

Ондайда дала дидары әр қырынан жақсы жарқырап ашылатын:

Боз далам, күрең далам, жасыл далам,

Кісі емес саған келіп бас ұрмаған.

Құныға құштарым бір қанбай қойды-ау,

Қалай ғана құшармын гашық – далам?

Соған жедеғабыл, ақжарма көңілмен өзекжарды ой өрбітіп: «Өзіңдей алып болып тұмаған соң, Адам болып жүрудің не керегі...» деп күрсіністі күй түйіп, іле-шала

жаймапшауақ күндей серпіліп шыға келеді: «Керімсал менің кең өлкем, жетемін саған мен ертең... Туған жер болар құс төсек, Аспаның – көрпе, жамыл да, Дамылда, жаным, дамылда, Бақытты сол бір шағыңда». Ал, тау оған барша тіршіліктің тірегіндей көрінетін, оның кеуде керіп, қалай масаттанып жазамын десе де қақысы бар еді.

Тау дейтін алып жүрек Ана туған,

Мен – таулықтын.

Таудан мен жаратылғам.

Киіктің сүтін еміп ержеткенмін,

Қуат алып қыранның қанатынан.

Ол аздай-ақ, «Ұйықтасам түсіме ылғи тау кіреді» дей тұра, кісілік ірілікпен кимас қолқа салады:

Ығысыңдар,

Ей, таулар,

Ығысыңдар!

Орын сайла ортаңнан жұмысым бар.

Ата болып, не маған ұрысыңдар,

Адам болып, немесе ұғысыңдар,

Ығысыңдар, ей, таулар, ығысыңдар!

Аз мезгіл ішінде «Ильич» (1964 ж.) «Армысыңд достар!» (1966 ж.), «Қарлығашым, келдің бе?» (1968 ж.), «Мавр» (1970 ж.), «Аққулар ұйықтағанда» (1973 ж.), «Шуағым менің» (1975 ж.), «Дариға – жүрек» (1978 ж.), тағы басқа да жарқын жүректің жарқылдарынан туған жинақтардағы жағұт жырлар ұлттық әдебиетке толысқан талант келіп қосылғанын тұспалдатқызды. Олардан мәңгі өмір сұлулығына сұктанып, сырлы саз, толғақты толғам, түйін, асқақ жырлап өткен ғашық ғұмырдың кең тыныс-тіршілігінің ыстық лебі еседі. Атамекен аспанында жырларын қырандай қалықтатып, айдын көлінде аққудай сұңқылдатады. М.Мақатаев поэзиясының терең тамыры халық қуанышы мен қайғысында, кешегі де, бүгін мен ертеңде жатыр. Тәлімді бұл шығармашылықты ешкімнің ешқашан жатырқамасы хақ. Иә! М.Мақатаев талантының

берік таскамал тұғыртасы -- шандағына аунап, өрекіген өзеніне шомылып, құстар қикуын тыңдаған туған топырағында, соған тартып туғандықтан солай. Қайда болып, қайда жүрмесін, Қарасаз ғұмыр бойы тепсінген ой, уылжыған балшырын сезімнің дінгегіне айналады. Ақын қала мен тау, атақоныс арқылы Отанды, адамзаттық алтын бесігі – жұмыр жерді сүйеді. Жұдырықтай жүрекке кең дүниені сыйғызып, әлем кеңістігіне құлаш ұрады. Кемелденіп келе жатқан кенен жұртының ақыны екенін бір сәт есінен шығармайды. Жүрек құбылнамасы әлеуметтік өзгерістер мен уақыт желіне нәзік бұрылып, сондай сезімталдықпен көрсетеді. Ол сезім алтын шуақтарын тамшылатып, не айтса да, бар ықылас жан-тәнімен айтады:

Басымды иіп, тіземді бүгіп тұрып,

Ажарымда айдындай шуақ тұнып.

Отанымды сүйемін күліп тұрып,

Отанымды сүйемін жылап тұрып.

Оның маздаған махаббаты осылай жарқын көрініс табады. Дегенмен, аталмыш жырлардың бір аяғы қалада, енді бір аяғы адамның арпалыстағы дүниетанымын аңғарып, соның қоңырқай күн кешкен тіршілігін таратып әкетіп жатамыз. Ауылдан мұқым үзілді-кесілді күрт қол үзе қоймаған кешегі түз түлегінің енді бас қалаға біржола сіңісіп кете алмаған жанның күрделі күйі алдымызды орайды. Содан атамекенге деген сағыныш оты да бөлекше күйдіреді көкіректі. Ол орынсыз аңсау емес еді. Қозғаушы күш болатын. М.Мақатаев поэзиясының асқақ азаматтық пафосы, гуманизмі, әсіресе, адамдарды, солардың талай тағдыр толқынына түскендігі қарама-қайшылықтағы тұлғасын жырлағанда айқын көрінетіні ғанибет. Оның сырттай қарабайыр көрінгенімен, жалын атқан жырларында қаншама лирикалық кейіпкердің келбет-кескіні, бет-бейнесі көз алдымыздан өтеді. Бәрі де бітеу жаралған емес, күйініш пен сүйініш, пәктік пен асқақтық, безбүйректік пен бауырмалдық, осалдық пен мықтылық, тоңмойындық пен елгезектік, зинақорлық пен зияттық сықылды жұмыр бастыға тән қылық-әрекеттердің иелері болып жүр. Сонда ақын жүрегі сезімталдықпен жамандықтан жақсылыққа қарай, тастүнек-

тен сәулеге қарай бұрылып тұрады екен. «Қалса екен нәрім ауамда, мына даламда, түспесе екен көлеңкем тірі адамға». Екіталай өмір шайқасында оның ешкіемер кесірткедей өңін өзгертетін қуыс кеуделерге, тоғышарлыққа, бойкүйездікке, жандайшаптар мен данғойларға енжар, ездерге жаны қас. Ақын салыстырмалы түрде адамдар арқылы өзін, өзі арқылы адамдарды жіті зерттепті. «Алдымен зертте мені», сонан соң «Қиын не бар адам жанын зерттеуден? Мен келемін өз жанымды зерттеумен, бірде аяз, бірде жалын өрт кеудем», одан әрі тағы да: «Басқа жанның жан сырын ұғу үшін, өзімді зерттегенді жөн көремін» деп бар ащы ақиқатын жайып салып, терең толғанды. Кім болса да, оның ауыл адамдарын, тіпті қарттар мен кейуаналарды қандай сүйспеншілікпен жырлайтынын байқар еді. Қалжыңдасып отырып бірге насыбай ататын қарттан («Жұмыстан соң»), «Әулиедегі» ақсақалға дейін бір-бірін қайталамайтын қаншама ақылмандар образы бар. Олардың арасында «Төрт баланы тыныштыққа құрбан ғып, төрт келінді төрт адамға ұзатқан» (Қандай қасірет!), соңынан көксерке маңырап «күреңмен қырға асып бара жатқан» шопан, «екі тізгін, бір шылбыр қолға ұстатқан» жылқышы аталар бір дегеннен байырғы танысындай көзге ыстық басылады. Абзал аналар бейнелері де шеберлікпен бедерленеді. Туған жер топырағын тұмар ғып тігіп жатқан боз қалтадай «Сөнбейді, әже, шырағына» дейінгі бекзат бейнесімен, іс-әрекетімен, мейірбандығымен есте қалатын кейуаналар жаныңа қандай қымбат. Бұлардың бәрі ақын үшін жай көненің көзі емес, асыл қадір-қасиеттің кеніші, өнегелі-тәрбие мен рухы асқақтықтың қайнары. Халық даналығының сипаты, жарқын жастығының жалғасы, жанының қаһармандығы мен сұлулығының алтын сандығы іспеттес.

М.Мақатаев үлкен азаматтық өлшемдермен ойлайтын ақын. Жанына жауһардай жиған биік адам танымын ұлғайтып, жеке тағдыр, жеке тұлға арқылы сатылап ел, жұрт, халық деген ұлы ұғымға көтеріледі. «Не сыйлайды, не береді келер күн? Неде болса тірі болсам көрермін. Желідегі құлынымын мен елдің, көгендегі қозысымын мен елдің. Не сыйласын, несін берсін ел маған?! Тұрсақ

екен елім де аман, мен де аман», «Күйінішін халқымның, сүйінішін, өз үніммен жырласам деген едім», «Жақсы сөзім – жан игі халқым үшін. Атақ қуып, бақ қуып, данқ қуып, біреулерден жүргем жоқ арту үшін», «Сәби-халқым сарыла сыр ақтарам, жалған ой, жасырын күй жырақ маған. Сенің үнің мендегі, сенің шының, сенің ойың санамда тұрақтаған», «ең бірінші бақытым – халқым менің, соған берем ойымның алтын кенін. Ол бар болса, мен бармын, қор болмаймын, Қымбатырақ алтыннан нарқым менің». Күптігей көңіл өстіп ой толқындарын кешіп, жүрегі жарылардай лүпілдейді. Ол ең алдымен халқының ары мен намысын, инабаты мен ибасын, ақиқаты мен тазалығын алға тартады. Соны айтып, өзі де жырымыздың ақиқаты мен арына айналады.

Біз Мақатаев өнер өмірбаянын ілкіалды сөз еткенде оның бір кезеңіне сокпай кете алмайтынымыз кәдік. Ол – ақынның аз-кем уақыт Мәскеуде болған кезі. Мұқағали Тверь бульвары, 25 үйге (М.Горький атындағы Әдебиет институты) барып жүріп, кеудесіне көп нұр құйып, жадына көп тоқыды. Бұнда А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь, Л.Н.Толстой, А.С.Есенин, В.В.Маяковский және басқалардың іздері сақталып жатыр әлі. Шабытының шаңқай түсіне тап болған ол «Түсіме тау кіреді», «Сынық қанат шағалам», «Жүрегім – менің жанартау», «Сағындым ғой», «Пушкинмен қоштасу», «Есенин – Маяковский», тағы басқа өрнекті де, көрнекті де өлеңдерін жазды. Сол азғантай күндерде онымен бірге жүріп, бірге тұрғандардың бір парасы Мұқағалиды қимай еске алып, талантына тәнті болғанын үнемі білдіріп, аузына тастамайды. Әйтпесе, Мәскеуді әлденемен таң қалдыра қою мүмкін емес. Ол көз жасына сенбейді. Институт қабырғасында жүрген 5-6 жылда Тәкен Әлімқұлов бастаған бір топ жас аз тұз-дәм татқан жоқпыз. Бірақ, бір мәселенің басы ашық: Дала перзенті құсұйқы қалаға сыймай кетті. Кім біледі, аға әріптесімнің сол көңіл күйін тап баса алдым ба, әлде жоқ па, білмеймін. Мақатаев «Мәскеуде» атты өлеңінде былай өрледі:

*Қос ақын мұңдасады, сырласады,
Бірі – пір, бірі – шәкірт жыр қашады.*

*Кішісінің көз алды сағымданып,
Бұлың-бұлың алыста қыр қашады.*

*Өзегі – өрт, жаны – жалын, көзінде – уыт,
Кілең бір беймазалау сезім қуып.
Арманы асықтырып тұр тағы да,
Тоқтайды жазатайым төзім туып.*

*Ол Пушкин алаңында тұр толғанып,
Күні ертең жиналады жолға анық.
Тартады тау өзені тауға қарай,
Тағдыр – тұлпар тізгінін қолға алып.*

*Өкініп күндеріне кеткен жаңсақ,
Толайым тілегіне жеткен жанша.
Даласына қарлығаш ұшып кетті,
Шыдамады кеңістік көктемді аңсап.*

*Соры ма, әлде ақынның шығар бағы,
Сыңар қанат шағала сыңар тағы.
Москвада жүргенде Мақатаев
Сағыныш теңізінен шыға алмады.*

*...Қос ақын, мұңдасады, сырласады:
Бірі – пір, бірі – шәкірт жыр қашады.
Кішісінің көз алды сағымданып,
Бұлың-бұлың алыста қыр қашады.*

Зады, қырандар самғаған сайын арқаланып, көру нүктесі кеңейді. Табиғат тұлпар мен сұңқар такілеттес, хас ақын да соларға ұқсас. Одақта әдеби ортада болып, Алматыға оралған соң ол біріеше толғау мен поэма, жырлар туғызды. Бұл кезде ақын тіршілік тауқыметін көп тартып, жаны жүдеп, үлкен жүрегі әлеуметтік әділетсіздікке төзбей, торға түскен арыстандай аласұрып жүрген шағы еді. Менің қолжазбаларымның ішінде М.Мақатаевтың СОКП ОК Саяси Бюросының мүшесі Д.А.Қонаевқа жолдаған хаты мұқият сақтаулы тұр. Ол кезінде «Егеменді

Қазақстан», «Жас қазақ» пен «Жас қазақ үнінде» басылып, оқырмандар оның мазмұнымен аз-мұз таныс. Қандай қасірет! Азап шеккен акын өмірді жан-тәнімен сүйе тұрып, бойыкүйездерден бойы суып, тоғышарлардан түңілгенін ашына айтады. Ақыл-кеңес сұрап, қолұшын беруді өтінеді. Бұл хаттауда да тек жеке бастың ғана емес, асыл азаматтың ой-толғанысы мен миқнатының іздері менмұндалайды.

Мұқағали дәлдүріштерге қасақана қасарғандай, жырдарияның алапат айдынына кең құлаш ұрды. Шапқан сайын үдей түсетін тұлпардай тынысы ашыла түсті. Тақырыбы тереңдеп, ішкі мазмұны байығанына талай куәгер болғаным бар. Бұл аралықтағы туындыларды (қай жанрда болсын) шын мәнінде шабыттың шырқау шыңына шамырқанып шыққан суреткердің дара қызық қолтаңбасын танытып, жан шыңырауынан түзілген жауһар жырлар ыстық жүрекке тынымсыз жол тауып жатты. Мұқағалидың мақамды лирикасы анда-санда сөз болып жүргенмен, эпикалық шығармалары қазақ поэзия сыны үшін әлі зерттелмей жатқан тың – түрен түспеген тың. Табиғат талақ еткен жан қасіретіне құрылған «Аққулар ұйықтағанда» мен өмірсүйгіштік рух өрнегіндей, ұшқынындай «Өмірдастан» поэмалары, тарихи сезім мен бүгінгі таным ұштасқан «Шолпан» мен от жүректің одасындай «Отаным, саған айтам!» толғаулары жеке-жеке пікір пайымдатып, арнайы қадалып, сөз айтуды керек етеді.

М.Мақатаев қазақтың қазіргі мен келешек поэзиясының арасына нұрлы да сырлы көпір тұрғызып жалғастыра беретініне дау жоқ. Оның ар жағында өз қол күші, ашы маңдай тері, ақыл азабы мен көкжиегі көтерген жыртауы көз ұшында биіктей береді. Оның санқылдаған даусын сағынып есітетін боламыз. Мұқағали қазақ ақындары әулетінің үркердей аз тобына іні, біразына замандас, ал, көбіне аға еді.

Ол: *Айтылған жоқ өмірге ғашық әнім,
Қашан айтам, қашан мен басыламын?!!
Айта алмай қалам ба деп ашынамын,
О, Муза!
Мен бір жаққа асығамын,*

– деп тіршілікке беймаза үн қатып тұрғандай әлі.

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Мұхаметжан ҚАРАТАЕВ:

Мұқағали ер ақын егі, ересен ақын егі, ерекше ақын егі. Себебі, тура айтатын әділдігімен, батылдығымен ер егі. Тауып айтатын қасиетімен ересен егі. Таптырмайтын ерлігімен ерекше егі.

Фариза ОҢҒАРСЫНОВА:

Мақатаев бұл жалғанға қалдырған жарық сәуле — жырлары халқының басын құрап, елдік пен бірліктің, рухани тұтастықтың байрағына айналып отыр.

Мұзафар ӘЛІМБАЕВ:

Мұқағали поэзия сарайының есігін өзі еркін ашып төрледі, жыл асқан сайын өрледі...

Мұқағали МАҚАТАЕВ

ЕЙ, АҚЫНДАРДЫҢ ЖАРЛАРЫ

Ей, ақындардың жарлары!
Ақын деген табиғат қой,
Қысы, күзі, жазы бар.
Көктемі шуақты,
Аймала да, ақыныңды жазып ал,
Кеше біреу жылатты.

Ақындарың бұлттанғанда сөкпендер,
Нәсерлетсін бір керім.
Ақын жасын абайлаңдар, төкпендер,
Көзелерге құйыңдар да,
Сіміріңдер, күндерім!

Ақындардың жалғыз тамшы жасынан,
Жанға шипа табылар.
Себебі онда адам ұлы бас ұрған,
Адалдықтың нәрі бар.

Ей, ақындардың жарлары!
Бақыт деген бастарыңнан
кете алмай жүр айналып.
Кете алмай жүр, қона алмай жүр,
бастарыңа байланып.
Әне, ақының келе жатыр,
ұланғайыр пайда алып.
Ұланасыр ойланып,
ұланасыр қайғы алып.
Кешіріңдер, ақын деген,
міне, осындай бай халық.

Өлеңгі қай жерден іздеу керек деп мойын созудың кейде қисыны жоқ. Айналаның бәрі өлең. Көкіректің көзімен қараған талант оны күнде көреді. Күллі дүние жырдың көк теңізіндей болып шалып тұр. Аспан да, жер де, ағаш та, шөп те күбірлеп өзара сөйлеседі. Бұл — тіршіліктің мәңгілік дыбысы. Оны ести алатын құдіретті қабілет

иесі — ақын. Ақын ғана толқын-толқын ырғақты ақ қағазға айнытпай түсіру міндетін ойдағыдай атқарады, ақ адал парызын мінсіз орындайды. Мұқағали қасиеттерін қарастырғанда, біз оның осындай ерекшеліктеріне тәнті боламыз. Ақынның әр шумағында терең мазмұн, шебер қисын, өзіне қарай тартып тұратын тіл сұлулығы бұлақ тұнбасындай мөлдіреп тұр.

Сіз Мұқағалиның: "Ей, ақынның жарлары!" деген өлеңін оқыған шығарсыз. Қайталап тағы оқыңызшы. Небары төрт шумақпен шектелген жырда ұшан-теңіз әңгіме бар. Нағыз ақынның қандай екені, қандай болып жаратылғаны көзіңізге елестейді. Сол шындықты ең алдымен ақынның өмірлік қосағы жанымен, жүрегімен қапысыз түсінсе екен дейді. "Ей, ақынның жарлары!" — соларға арнап үн қатқан жүректің мөлдір толғанысы.

"Ақын деген табиғат қой, қысы, күзі, жазы бар. Көктемі бар шуақты". Дұрыс айтады, теңеуі қандай нық! Оның сезімі бүршік атып гүлдеген шақта, райхан гүлдерінің иісіне мас болып, асыл арманға жеткендей рахат күйге бөленесіз. Ал, жазиралы жазына кездесіп көргіңіз бе? Ғажайып жасыл гүниенің құшағына енесіз. Енді бірге сарғайған реңге еніп, күздің мұңды сағыныштарын шертеді. Ақын көңіл суынғанда ызғарына шыдамай, қалтырайтыныңыз да анық. Осы құбылыстарды тұрақты көріп, күн сайын куә болатын кім? Әрине, ақынның жары.

Ақын жары болу оңай міндет емес, ол ақын табиғаттың тамырын басатын танушысы, қолдаушысы әрі қорғаушысы. Солай болса екен дейді Мұқағ. Қасындағы адам өлең жазарда ақындық образға еніп, жыр әлемін кезгенде, оның иығына қонған шабыт құсын үркітіп алмау — ақынға жасаған жақсылықтың ең қасиеттісі. Нағыз өлең осындай құбылыстардың нәтижесінде күнәсіз сәбидей болып гүниеге келеді. Өлең — нәрестенің кіндігін кесіп, оны жөргекке орап құндақтау да сенің міндетің, ақынның жары. Ақынмен өмір қосудың қызығы да, қиындығы да осында. Ол өзгермейтін заңдылық.

«Ақындардың жалғыз тамшы жасынан жанға шипа табылар. Себебі, онда адам ұлы бас ұрған адалдықтың нәрі бар!». Дүниеде жыр перзені — ақынды аяйтындар аз. Неге дейсіз бе? Егер ақынды аяса әділдік пен шындықтың жолы үнемі болуы тиіс қой. Осыған келгенде, кекірігі азған пенденің кезегесінен бір нәрсе кейінге қарай тартады да тұрады. Күнімдіктің қолдың кіріндей буы дес бермей, құдайдан қорықпай, ұятты қанжығаға байлап алжасатынымыз бар. Мұндай жағдайда пенделерді аяп періштелер жылайды дейді. Періштемен бірге ақын да жылайды. Ақын жасының парқын біліп, «көзелерге құйып, сімірген» жар ғана қайраткерлік рухқа ие.

«Келеді әне, ақының ұлан-асыр ойланып,

Ұлан-асыр қайғы алып,

Ұлан-асыр пайда алып!

Кешіріңдер, ақын деген міне, осындай бай халық!». Менделеев таблицасында бәрі бар. Сол сияқты, ақын бойында да бәрі бар. «Оның кешегісі — бүгінгі, бүгінгісі — ертеңгі», — деп Фабаң, Фабит Мүсірепов ақын табиғатына ғажапмінездемені бекерден бекер берген жоқ. Шынтуайтына келсек, ақын жары — нағыз байлықтың иесі, ұлы кеніштердің мұрагері. Түбінде шаңырағын інжу-маржанға толтырып, үйін салтанатты сарайға айналдыратыны анық. Шатасып қалмаңыз, бұл — өлеңші емес, нағыз ақынның еншісіне ғана бұйыратын мәңгілік тағдыр.

Мұқаң осынау философияны сығымдап отырып небары төрт-ақ шумаққа сиғызған. Қолымыздан келгенше соны тарқатып қарайық. Ақын жырын үлкен дайындықпен, зор ынтамен, терең зергемен оқығаныңыз дұрыс.

Жанболат АУПБАЕВ

Қаламы қарымды журналист. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері. Көсемсөз шебері. «Ашылмаған аралдар» сериясымен жазған кітаптары оқырмандарды сүйіндіруде.

«Егемен Қазақстан» газетінің бас редакторы, «Мұқағали» журналының алқа мүшесі.

«РАЙЫМБЕК! РАЙЫМБЕК!»
ДАСТАНЫ

«Лениншіл жаста» қалай жарық көрген еді

Қараша айы. 1981 жыл. “Лениншіл жас” газетінде жұмыс істеп жүрген кезім еді. Қабылдау бөлмесіндегі қыз редактор Сейдахмет Бердіқұлов ағамыздың шақырып жатқанын айтты.

Бастықтың бөлмесіне келіп кіргенімде ол кісі алдындағы әлдебір қағазға қарап ойланып отыр екен. Аман-саулық сұрасқаннан кейін: “Мынау Мұқан, Мұқағали Мақатаевтың “Райымбек, Райымбек!” деп аталатын тың туындысы”, – деді жөткірініп қойып.

Мына сөзді естігенде таңғалып, жүрегім атқақтап қоя берді.

– Ол кісі шынымен сондай шығарма жазып қалдырып па? – дедім мен сол сәтте не айтып тұрғанымды өзім де түсінбей.

– Жазып қалдырған, – деді менің аңғыртқа ұшып тұрғанымды жақтырмаған Сәкен. – Жазып қалдырған соң, алдымызда тұрған соң айтып тұрмыз ғой. Ал мұны жариялау үшін ойлану, көп ойлану керек болды. Реті енді келгендей. Өйткені бұл шығармаға байланысты біз академиядан пікір сұратқанбыз. Ол қағаз да келді. Міне, қолда тұр. Енді тек...

Сейдахмет ағаның: “Енді тек” деп барып тоқтай қалғаны мына мәселеге байланысты болып шықты.

Дастанға алғысөз жазып, оны тарихи негізбен дәйектеген Қазақ ССР Ғылым академиясының Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының бөлім меңгерушілері Халел Арғынбаев пен Кеңес Нұрпейісов екен. Редактордың пікірінше мұнда бәрі бар, бірақ, газет үшін екі нәрсе жетіңкіремейді. Атап айтқанда, оның біріншісі, ғалымдар әкелген алғысөздің академиялық стильмен тым сірестіре жазылып, қасанданып тұрғандығы да, екіншісі мұндағы саяси реңктің жетімсіздігі. Сәеңнің айтқаны, мен осыларды түзеуім керек екен. Атап айтқанда, аннотация-алғысөзді алдымен “Лениншіл жастың” стиліне салып, публицистикалық пафоспен желдіртіп, желпінте жазып шығуым қажет. Содан соң онда сол кездегі атап өтілейін деп жатқан даталы оқиға – Қазақстанның Россияға өз еркімен қосылуының 250 жылдығы міндетті түрде көрініс тауып, ғалымдардың алғысөзіндегі бар факт – Қангелді, Сатай, Бөлек батырлардың орыс патшайымы Анна Ионовнаға хат жолдауы мәні зор мәселе ретінде саяси реңкпен айтылып өтілуі тиіс.

– Поэманың газетке жариялануына жол ашатын да, ол жарық көрген соң бізді түрлі қокан-лоқыдан қорғайтын да осы екі нәрсе, – деді редактор дастан мен алғысөздің мәтіндерін қолыма ұстатып тұрып. – Сондықтан бар өнерінді салып, әдемілеп жаз.

Бөлмеме келген соң поэманы, оқуға отырдым. Керемет эсер етті! Ғаламат бір сезімге бөлендім! Сол алғашқы оқудағы әлі күнге дейінгі есімде қалған жәйт, маған поэма аяқталмай қалған шығарма сияқты болып көрінді. Содан соң ғалымдардың жазып, академияның мөрін басып тұрып әкелген екі беттік алғысөзімен танысуға отырдым. Ақыры не керек, бір күннен соң төмендегідей аннотация-алғысөз дүниеге келді.

“Зымырандай зулаған жүйрік уақыт күн санап бізді үлкен бір қуанышты оқиғаға – Қазақстанның Россияға өз еркімен қосылуының 250 жылдық мерекесіне жақындатып алып келе жатыр. Екі халық арасындағы ғасырлар асқарынан асқан осы ұлы достық датасы ақ пейілмен аталып өті-

лер мезетте қай-қайсымыз да болмасын мына бір мәселеге ерекше мән беруге тиіспіз. Ол – осы тақырыпқа қатысты тарихи оқиғаларға барынша байыптылықпен көңіл бөлу, ұлы достыққа дәнекер болуды аңсаған, соған алғышарттар жасауға талпынған жандар есімін ұмыт қалдырмау, оларды бүгінгі ұрпаққа қадери-халінше таныстыру. Танымдық сипатпен баяндалар тарихи негіздегі мұндай фактілер бізде жеткілікті деп айта аламыз.

Алымды ақын Мұқағали Мақатаевтың бұрын оқырмандармен жүздеспеген “Райымбек, Райымбек!” атты туындысында жоғарыдағы жай – Қазақстанның Россияға өз еркімен қосылар қарсаңындағы күрмеуі көп күрделі бір кезең драмасы зерделілікпен көрініс тапқан. Олай дейтініміз, поэманың басты кейіпкері Райымбек және осы шығармада аты аталатын Қангелді батыр тарихта болған адамдар. Қангелді, ХVІІІ ғасырдың алғашқы ширегінде жоңғар басқыншыларына қарсы күресте аты шығып, 1733 жылы Төле би, Сатай, Бөлек батырларымен бірге Россия патшасы Анна Ионознаға Ұлы жүз қазақтарын өзінің қоластына алу жөнінде хат жолдаса, оның немересі Райымбек халық арманы – сол достық жолын одан әрі жалғастыра түскен.

Райымбек пен Қангелді батырлар жайындағы қысқаша мәліметтер «Қазақ Совет Энциклопедиясының» 9 және 11-томдарында бар. Ал, Ұлы жүз қазақтарын Россия қоластына алу туралы Қангелдінің қолы қойылған өтініш хат 1961 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасынан жарық көрген “Казахско-русские отношения в XVI-XVIII вв” деген документтер жинағында жарияланған.

Ақын М.Мақатаев біз сөз етіп отырған өзінің бұл шығармасында жоғарыдағы тарихи мәліметтер мен халық арасында сақталған деректерді екшей отырып, Райымбек өмірінің бастапқы кезеңін сол уақытқа, сол кезеңге тән оқиғамен баяндаған. Кең ауқымда жазылмақ болған поэманың көркемдік қасиеттерін әдебиеттанушылардың үлесіне қалдыра отырып, біз мұндағы өмір бояуы, тарихи оқиғалар сол кездегі заман шындығына сай бейнеленген деп

айта аламыз. Халықтың сүйіктісіне айналған ақынның тың туындысы оқырмандарының жүрегінен жол табары анық. Қазақ ССР Ғылым академиясы Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтының бөлім меңгерушілері: Х.Арғынбаев, тарих ғылымының докторы, К.Нұрпейісов, тарих ғылымының докторы, профессор».

Ғалымдардың атынан қайта жазылған осы алғысөзді оқыған Сейдахмет аға ондағы бұдан бір күн бұрын өзі айтқан екі мәселені орындалғанына көңілі толды-ау деймін: “Саяси реңк беруің сәтті шығыпты. Бәрі бір-бірімен жымдасып тұр. Енді аннотациядағы осы “достық қалпағының” астына дастанды орналастыруға күш салайық”, деген екі-үш ауыз сөз айтты да материалға қолын қойып баспаханадағы терімге жіберді. Міне, осы вариант еш өзгеріссіз үш нөмірге бөлініп басылған поэманың 29 қараша күнгі алғашқы тарауымен газетке шыққан еді.

Мен бұл тақырыпты жылдар өткен соң неге еске түсіріп, неге тәптіштеп жазып отырмын? Оған екі нәрсе себеп болып отыр. Біріңшісі, бүгінгі ұрпақ қазір аттары еш қиындықсыз еркін аталып жүрген Қабанбай, Бөгенбай, Наурызбай бастаған қазақ батырларының есімдерін айтудың осыдан 25 жыл бұрын қандай қиын болғанын білсе екен деймін. Оның нақты мысалы жоғарыда біз баяндап отырған Райымбек баба туралы дастанға жазылған алғысөздегі саясат араластыру мәселелері.

Екінші, осыдан 4 жыл бұрын Алматы облысының Нарынқол өңіріндегі атақты Шәлкөде жайлауында ақын Мұқағали Мақатаевтың 70 жылдық тойы өтті. Ашық аспан астында орнатылған мінбеде сөйлеушілер өте көп болды. Сонда есімі елге белгілі жазушы ағаларымыздың бірі: “Мұқағали Мақатаевтың “Райымбек, Райымбек!” дастанын баспасөз бетіне шығаруға мұрындық болған азамат – Сәрсенбі Дәуітов. Ол Қазақ ССР Ғылым академиясының сол кездегі вице-президенті, академик Ақай Нүсіпбековке кіріп, поэма туралы пікір жазғызып алып, “Лениншіл жасқа” апарып беріп, ғалымның сол

алғысөзімен Мұқағали Мақатаевтың батыр баба туралы туындысы жарияланды”, –деп қойып кеп қалды. Мына сөзді естігенде біз не дерімізді білмедік. “Жоқ, олай емес!”, – деп айғай салуға той үстінде ұят. Осылайша іш қыстамыз ішімізде қалған жай бар.

Енді сол қателікке баба тойы қарсаңында кеш те болса уәж айтуға тура келіп тұр. Мәселенің мәнісі мынау. Бірінші, ақын Мұқағали Мақатаевтың “Райымбек, Райымбек!” поэмасын газетке шығаруға мүдделілік танытқан да және соған қатысы бар жауапкершілікті мойнына алған да ол – “Лениншіл жастың” сол кездегі редакторы Сейдахмет Бердіқұлов. Одан басқа ешкім емес. Рахмет айтсақ, осы ағамызға рахмет айту керек. Екінші, ғалым Ақай Нүсіпбеков ешуақытта поэмаға алғысөз жазған емес және ондай түсініктеме жастар газетінде академиктің атымен жарық көрген жоқ. Алғысөзді тәуекел деп жазып, оған қолдарын қойып алып келген сол кездегі тарих ғылымдарының докторлары Халел Арғынбаев пен Кеңес Нұрпейісов. Оған осы кісілердің менің қолымдағы академияның мөрі басылған алғысөз тексі мен 1981 жылдың 29 қарашасы күнгі “Лениншіл жастағы” аталмыш авторлардың фамилиясымен берілген аннотация куә.

Ғарифолла ЕСІМ

Философия ғылымдарының докторы, академик. ҚР Парламенті Сенатының депутаты. Абайтануға үлкен үлес қосқан қаламгерлердің бірі. Адам және қоғам туралы толғаулары оқырмандарынан жақсы баға алды.

Сонымен қатар, Мұқағали шығармаларының астарына үңіліп, жыр қазынаның асылдарынан философиялық ой түйіп келеді.

«ДІН – ҒЫЛЫМНЫҢ АНАСЫ»

Мұқағали жырының философиялық сыры

Бұл Мұқағали Мақатаевтың өткен ғасырдың 70-ші жылдары жазған өлеңінің алғашқы жолы. Ол заманда атеизм (дінсіздіктің идеологиясы) мемлекеттің саяси қызметін атқарғаны көпшілікке белгілі. Дінді ғайбаттап сөз сөйлеу кеңестік мәдениеттің бір өлшемі болатын. Қоғамдағы саяси ағымға сай, ақындар да дінді сынап жазуды дәстүрге айналдыра бастаған. Сол «Құдайсыз заманға» тап болған ұрпақтың өкілдерінің бірі – ақын Мұқағали Мақатаев еді, бірақ оның сөзі өзгеше болды. Жоғарғы жақтағыларға дінді қаралап жазса ұнайтынын, марапаттарға ие болатынын ақын білді. Алайда Мұқағали ол жолға түспеді. Жаны жаралы болып, дүйім жұрттың ішінде жалғызсырап, сергелденде жүргенде тұла бойына, табиғи болмысымен енген мұсылмандық нұрын шашпай-төкпей сақтап, ешкімге ұқсамайтын дін туралы өзінің формуласын ұсынды, ол дінді ғылымның анасы деген даналықтың үлгісі еді.

Мұқағали өмір сүрген кезде дін ғылымының анасы емес, керісінше ғылым діннің «көкесі» атанып, материализмнің дәуірлеп тұрған тұсы болатын. Мұны қазіргі елуден асқан ұрпақ өкілдері жақсы біледі. Асылы материализм мен ғылым көбіне-көп бірге жүретін феномендер. Ғылым деген миф емес, ол айқындықты нақтылы тәсілдерге

негізделген дәлелдемелерді қажет етеді. Олай болмаса ғылым болмақ емес. Ғылымның осындай халі, әрине, дүниеге материалистік түсініктер жүйесінің қалыптасуын талап етпек. Бұл ғылыми үрдістегі қалыпты жағдай. Ғылымсыз дүние көркін түсінбек түгіл, болжау мүмкін емес. Сондықтан ғылымды дінге мүлдем қарсы қоюшылық нәтижелі іске бастамайтыны, ақын Мұқағали Мақатаевқа белгілі жай болғанымен, ол социалистік қоғамға жат түсінік болатын.

Ғылым болмыстың яғни, барлықтың заңдылықтарын танып-білуші. Ғылым Жаратушының жаратқандарын зерттейді, оларды жеке-жеке талдайды (классификация жасайды), типологиясын анықтайды, оны арнайы пән арқылы қарастырады. Ғылымның аса қарқындылығының мұсылмандық терминологиясына салсақ пендешілікке түсіп кету қаупін үнемі де мүмкін етіп отырады. Ғылымның, технологияның ғажап жетістіктері, әрине, адам білімін дін білімінен жоғары қоюға негіз болатыны адамзаттың өмір сүру тәжірибесінен белгілі болып отыр. Осындай ғылымның қарқынды үрдісіне сай келетін философиялық формасы – материализм. Осы дүние таным кеңестік заманда атеизмге ұласты. Атеистік мәдениет совет халқының өмір сүруінің рухани кеңістігіне айналды, ал Мұқағали болса, жердің тартылыс заңын бұзып шығып орбитаға көтерілген космонавтардай, заманның рухани кеңістігінде «тартылыс заңын» бұзып, дін ғылымның анасы деген биік санаға көтерілді. Алтынның қасиеті сол, ол қайда болсын, мейлі құл-қоқыстар астында жатсын, өзінің саф тазалығын сақтайды, ол сонысымен алтын. Ол аталуымен емес, өзінің затындағы тазалығымен – алтын. Мұқағалидың дін мен ғылымға қатысты ойлары осы метафораға тікелей қатысты. Кезінде еркіндеу жүрген ақынның аузынан мұндай терең сөздің шығуы, әрине, оны жадағай түсінгісі келгендерге таңқаларлық іс болып та көрінуі ықтимал, ал оның ақындық қасиетіне қанық жанға, ол түсінікті хал болса керек деген пікірдемін. Ақындық ізгіліктің белгісі.

Табиғатында періштелік болмысы болмаған жан ешқашанда ақын болмақ емес. Мейлі томдап өлеңдер

жаз, бірақ табиғатында періштелігі болмаса ол әшейін сөз құрастырушы. Сондықтан ол мәселенің күретамырын деп басып:

Дін – ғылымның анасы,

Дін – ғылымның әкесі,

Дін – ғылымның көкесі,

– деп тұжырым жасаған.

Салыстыру білімнің бір тәсілі, бірақ жаратылыстың кереметтілігі сонда дәлме-дәл, бір-бірінен айнамайтын ешнәрсе жоқ, әрбір жанды нәрсенің тек өзіне тән мөрі бар. Солай бола тұра, білмек үшін салыстырып жатамыз, салыстырғанда «өлшем ақсап жатады» деген орыс мәтелі осыдан шықса керек. Осы салыстырма тәсілін қолдана отырып, Мұқағалидің «дін – ғылымның анасы» деген формуласын ғұлама ақындар айтқандарымен салыстырсам, есіме физик Альберт Эйнштейннің мына бір сөздері оралады.

Альберт Эйнштейн ғылым мен дін туралы көптеген құнды пікірлер айтқан адам, ол әсіресе, діни сезімді, оның тегін ғарыштық құбылыс деп қарастырып отырып, дін мен ғылымның табиғи бірлігі туралы айтқан, осы сөздердің дәлелі ретінде физик-ғалымның өзі айтқан ойларынан үзінді келтірейін: «Мне вполне понятно Ваше упорное нежелание пользоваться словом «религия» в тех случаях, когда речь идет о некотором эмоционально-психологическом складе, наиболее отчетливо проявившемся у Спинозы. Однако я не могу найти выражения лучше, чем «религия», для обозначения веры в рациональную природу реальности, по крайней мере той ее части, которое доступна человеческому признанию. Там, где отсутствует это чувство, наука вырождается в бесплодную эмпирию. Какого черта мне беспокоится, что попы наживают капитал, играя на этом чувстве? Ведь беда от этого не слишком велика.

(Письма к Морису Соловию).

Альберт Эйнштейн. «Собрание научных трудов» Москва, 1967, «Наука», стр. 564.

Эйнштейн: – Не думаю, чтобы высказанная Вами концепция религии была очень глубокой. Истинно великие религиозные люди исходили совсем из другой концепции.

Салливан: – Но Вы, профессор, согласны с тем, что Достоевский является великим религиозным писателем?

Эйнштейн: – Согласен.

Салливан: – Мне кажется, что основная проблема, рассмотрением которой он занимался, – это проблема страдания.

Эйнштейн: – Я не согласен с Вами. Дело обстоит иначе. Достоевский показал нам жизнь, это верно: но цель его заключалась в том, чтобы обратить наше внимание на загадку духовного бытия и сделать это ясно и без комментариев. При таком подходе никакой проблемы не возникает, и Достоевский никакой проблемы не рассматривал.

«Альберт Эйнштейн. «Собрание научных трудов» Москва, 1967, «Наука», стр.164).

Эйнштейн: – Если говорить о научной истине в целом, то необходимо развивать творческие способности и интуицию. Все задание научной истины можно возвести из камня и извести ее же собственных учений, расположенных в логическом порядке. Но чтобы осуществить такое построение и понять его, необходимы творческие способности художника. Не один дом нельзя построить только из камня и извести. Особенно важным я считаю совместное использование самых разнообразных способов постижения истины. Под этим я понимаю, что наши моральные наклонности и вкусы, наше чувство прекрасного и религиозные инстинкты вносят свой вклад, помогая нашей мыслительные способности прийти к ее наивысшим достижениям. Именно в этом проявляется моральная сторона нашей природы – то внутреннее стремление постижение истины, которое под названием amor intellectualis так часто подчеркивал Спиноза. Как Вы видите, я полностью согласен с Вами, когда Вы говорите о моральных основах науки. Но обращать эту проблему и говорить о научных основах морали нельзя.

(Альберт Эйнштейн. «Собрание научных трудов». Москва, 1967, «Наука», стр.166).

Нетрудно понять, почему церковь различных направлений всегда боролась с наукой и преследовала ее приверженцев. Но,

с другой стороны, я утверждаю, что космические религиозные чувство является сильнейшей и благороднейшей из пружин научного исследование. Только то, кто сможет по достоинству оценить чудовищные усилия и кроме того самоотверженность, без которых не могла бы проявиться ни одна научная работа, открывающая новые пути, сумеют понять, каким сильным должно быть чувство способнос само по себе вызвать к жизни работу, столь далекую от обычной практической жизни. Какой глубокой уверенностью в рациональном устройстве мира и какой жадной познания даже мельчайших облеской рациональности, проявляющейся в этом мире, должны были обладать Кеплер и Ньютон, если она позволила им затратить многие годы упорного труда на распутывание основных принципов небесной механики! Тем же, кто судит о научном исследовании главным образом по его результатом, не трудно составить совершенно неверное представление о духовном мире людей, который, находясь в скептически относящемся к ним окружении, сумели указать путь своим единомышленникам, рассеянными по всем землям и странам. Только тот, кто сам посвятил свою жизнь аналогичным целям, сумеет понять, что вдохновляет таких людей и дает им силы сохранять верность поставленной перед собой цели, несмотря на бесчисленные неудачи. Люди такого склада черпают силу в космическом религиозном чувстве. Один из наших современников сказал и не без основания, что в наш материалистический век серьезными учеными могут быть только глубоко религиозные люди.

(Альберт Эйнштейн. «Собрание научных трудов». Москва, 1967, «Наука», стр.128-129).

Шынында, неліктен дін – ғылымның анасы болмақ, мәселенің ақиқаттығы сол ма, әлде бұл поэтикалық метафора ғана ма? Осы жайға қысқаша түсінік берейік. Біріншіден, тарихи жағдайға қатысты айтсақ, дін біздің қазіргі лексикамыздағы қолданып жүрген ғылымнан бұрын болғаны шындық. Ерте замандарда дін мен білім жеке-жеке бөлінбеген. Білімді, сауатты, ғұлама адамдар дін кеңістігінде, дін қызметінде болған. Мұндай жағдайға дәлелдерді көне Египет, көне Үнді, Қытай, Грек, т.б. өркениеттерден кездестіруге

болады. Бұл үрдіс еуропалық өлшемдердегі жаңа заманға дейін сақталып келді. Айталық, Тибет ламалары, католик монахтары, сопылық ағымдағы дәруіштер, т.б. мысалға келтіруге болады. Ғылымның діннен бөлінуі, негізгі жаңа заманнан басталады, оны еуропалық дәстүрде секуляризация деп атайды. Бұл уақытта шіркеу мемлекеттен бөліне бастады, зайырлы дәстүрдегі университеттер қалыптаса бастады. Ғылым дінсіз жетілуіне мүмкіндік алды. Ғылыми жаңалықтар Жаратушының ақиқаттығынан, оның жоқ екендігін дәлелдеу жағында болды. Мұны ғылымдағы романтикалық заман деуімізге болады, яғни ғылым дін аясынан шығып, енді оған қарсы қуатты күшке айнала бастады.

Екіншіден, дін ғылымның атасы дегенді қазіргі түсінікке салсақ, айтарым жоғарыда Альберт Эйнштейн айтқандай, ғылым Жаратушының жаратқандарын зерттейді. Бұл мәнінде ғылым дегеніміз Жаратушымызды танудың жолы. Ғылым жолы Алланы тану жолы. Барлықтың қасиеттерін, заңдылықтарын, кереметтігін ашып, оны адамзат игілігіне айналдыру ғылым мен технология ісі, бірақ ғылым табиғатында шайтанның барын естен шығармауымыз керек. Ғылым болмысында тәкаппарлық, эгоизм бар, оның болуы да түсінікті, себебі ғылым барлықтың, Жаратушы жаратқан байлықтың (нығматтардың) кереметін ашып, адамзатты таң-тамаша қалдырып отырады, атом қуатын пайдалану, ғарышқа ұшу, Айға ұшып барып, қайта оралу сияқты кереметтер. Мұның бәрі Алла ісі емес, адам ісі деген түсінік қалыптасып, Жаратушы идеясы сырт қалып отырғаны да көпшілікке мәлім. Мұқағали болса, осы керемет феномен ғылымның анасы да, әкесі де дін дейді. Сонда дін дегеніміз не? Менің пайымдауымша, дін адам мен мінсіз болмыстың табиғи байланысы туралы – сана. Адам болмыстың «тұтқыны», ол туады, өседі, ақыры өледі. Одан өзге тағдыр адам баласына бұйырмаған. Адам өз болмысын жеңе алмайды, сондықтан мифте, әдебиетте, дінде – Тағдыр деген ұғым бар. Тағдырды жеңу адамға мүмкін іс емес, себебі оның екі сипаты бар, бірінші адамның еркінен тыс табиғаты, оны халықтық санада «жазу» дейді. Бұл тағдырдың адамдарға көнбейтін қуаты, екіншіден, тағдырдың адамның еркіне

қатысты жағы, яғни адамның өз тағдырына өктемдігі, ол адам еркіне, қайрат, ақылына байланысты жағы. Тағдырдың адам еркінен тыс жағы – дінге қатысты, ал тағдырдың адам еркіне қатысты жағы – ғылымға қатысты, сондықтан дін ғылымның анасы. Ғылымның қуаты Жаратылыстың барлығын, оның кереметтігін дәлелдеді, ол жаратылысты жаратқан жаратушы туралы сана, ол – Дін. Осы тұрғыдан келіп, ақын дін ғылымның анасы деген.

Мұқағали, сол өмір сүріп отырған дәстүрдегідей, ғылым мен дінді бір-біріне қарсы қоймайды. Ол екеуі де қажет деген, бұл кеңестік идеологияға мүлдем сыймайтын түсінік болатын. Атеист – коммунистер ғылым арқылы дінді жоққа шығаруды қоғамдық санаға әбден шегелеп тастаған. Діннің бос әуре екенін ғылым арқылы дәлелдейтін мектеп оқушыларына физика, биология сабақтарында тәжірибелер жүргізілетін. Әрине, мұндай қарқынды насихат өз дегеінін берді, жастардан атеистер тәрбиеленді, олар қазір аға ұрпаққа айналды, олардың түсінігінде әлі күнге дейін ғылым мен дін бір-біріне қарама-қарсы ұғымдар. Осы дәстүрде маркстік-лениндік философия қалыптасты, оның жолында жүргендерді де әлі азшылық деп айта алмаймын. Расында, ғылым арқылы құдайдың барын дәлелдеу қиын, себебі ғылымның кеңістігі өлшеулі әрі шектеулі. Құдай дегенде біз өлшеусіз, шектеусіз шындық, ақиқат туралы айтпақпыз, ол ғылымның мүмкіндігінен тыс жатқан мәселелер, сондықтан ақын Мұқағали:

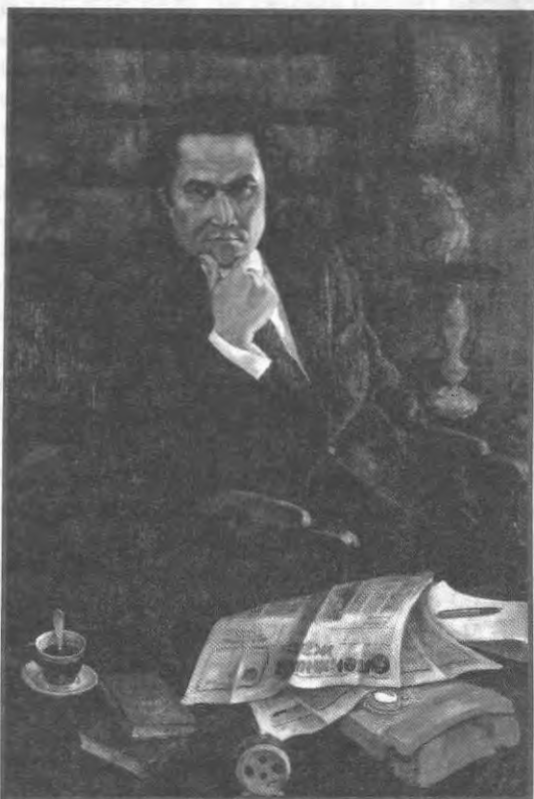
Қол қусырып құдайға,

Ғылым мен дін, бірге бар,

– дейді.

Адамзатқа ғылым да керек, дін де керек, әрине, бұл айтуға жеңіл сөз, ал осы екеуінің үйлесімдігінің табылуы қиынның қиыны, бар таластар, түсінбеушіліктер осы мәселеде. Ақын, Мұқағали болса, дін мен ғылымның, Жаратушының құдіреті екендігіне еш шүбә келтірмей, тайға таңба басқандай етіп айтқан мұны ақынның интуициясына негізделген, оның кемеңгерлігі әрі болашақты болжай алатын парасаттылығы деп мойындауымыз керек. Біздің дін мен ғылым туралы бүгін айта бастаған сөзімізді, ол 1970 жыл айтып тастаған.

Ойлы портрет

Мұқағалидың ақындық өмірін зерттеп, шығармаларының тақырыбына арқау еткен қылқалам шеберлерінің алғашқыларының бірі – суретші Тоққожа Қожағұлов. Оның жыр перзентін бейнелеген майлы бояумен жасаған портреті көрушілерді ерекше сүйіндірген болатын. Суретші ақынның ізденіс үстінде отырған сәттерін дәл бейнелей алды. Осы шығармасы үшін Т.Қожағұлов жастарға арналған «Дарын» Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды.

Бақыт КӘРІБАЕВА

Қарағанды облысы, Жаңаарқа ауданында туған. Белгілі әдебиеттанушы ғалым. Филология ғылымдарының докторы. Абайтану, Әуезовтану саласына өзіндік үлес қоса білді. Көптеген зерттеу еңбектердің, монографиялардың авторы.

Сол сияқты, Мұқағали мұрасын зерттеуге де ұдайы ден қойып келеді.

МҰҚАҒАЛИ ЖЫРЛАРЫНДАҒЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ИІРІМДЕР

Қазақ поэзиясының аспанына сөнбес жұлдыз жағып кеткен ақын – Мұқағали Мақатаев. Соңғы минуытына дейін армансыз жанып өткен ақын. Тағдырымен, ажалмен бетпе-бет келіп сан сайыста оның рухын жеңгізбеген де сол ой мен сезім күші еді. Бойын жеңген ажал оның ақыл-ойын, сезімін жаулай алмады. Керісінше, күрес үстінде, әлсіз жүрекпен-ақ ми қатпарындағы сезім сәулесі сыртқы өмірдегіден де артық бояумен, өмірден де артық күдіретпен, өзгеше бір ой ағыны тасқындап құйылып жатты. Адам рухын асқақтатқан сол сезім күдіретінен поэзия жаратылады. Ол ақылдан да, әлемдегі бар тіршіліктен де биік өзіне бас игізетін тылсым күш. Мұқағали ешкімнің уысына ілінбеген осы тылсыммен тыныстады. Осы тылсымның сырын ашты. Қазақ лирикасын осы тұрғыдан байытты.

О, Муза,

Тағдырыма немісің?

Күрсініп, көкірегім, күйеді ішім.

Мен сені жаңартам деп келгенім жоқ,

Сен мені жаралғансың сүйеу үшін,

– дегенде ол өнер аруағын армандап отырған жоқ, иык тірестіре қатар отыр. Тең отыр. Өлеңдегі реалистік сипат – сол. Ал бұрын поэзияда Муза қашан да романтикалық сипатта жырланатын.

Мұқағалидың поэзиядағы аруағы мен арқасы біздің өткендегі арқалы ақындардан мағыналық та, мазмұндық та жағынан ірге бөле бастайды. Біздегі арқалы ақындар көбіне импровизациялықпен шектелетін. Оның бәрінің жиынтығындай Иса творчествосы дара тұр. Ал Мұқағали Исамен тікелей сабақтаса алмады. Тамырынан нәр алғанымен өзгеше өнім береді. Мұқағали Абай, Қасым дәстүріне бой ұсынды. Әлем әдебиетінің озық жетістігі қайткенде де ұлттық саианы, ұлттық болмысты жаңалады.

Үнемі жанара жетіліп отыру – өнер біткенге тән сипат. Дүние жүзі мәдениеті тек осы жолмен ғана жетіліп келеді. Шыңдала тазарып келеді. Ендеше, Абай арқылы жер бетіндегі дария мұхиттар мен ұлттық жыр бұлағының жалғасуы да заңды құбылыс еді. Мұқағали осы мектептің түлегі. Халық поэзиясының бар күдіреті шоғырлана келе дара тұлға арқылы жарқырай көрінетіні бізге өнер тарихынан мәлім.

Ал, Мұқағали бұлардың биігіне қай тұрғыда көтеріле алады. Осыны кім біледі? Абай мен Пушкинді туғызған тарихи кезең ұқсас. Әлбетте, поэзия тарихының кезеңі. Өсіп-жетілу эволюциялары ұқсас. Яғни, объективтік-субъективтік жағдайлардың толысып пісуі бірдей. Міне, ғасырда бір рет туатын бірегейлер осылайша тарихи үндес еді.

Жоғарыда да айттық, Абай, Пушкин, Лермонтов творчестволарын жетік білу арқылы қазақ поэзиясын Еуропа мәдениеті деңгейіне көтерді. Жаңа сапа енгізді. Талант қуатының қайнар бұлақ көзін тапты. Алайда, бұл ұлы тұлғалардың ақындық сыр-сипатының барлығы бірдей еді деген сөз емес. Сөз саптаудағы ұлттық ерекшелікті айтпаған күннің өзінде талғам, ойлау мәнері поэзиядағы ішкі ырғақ тұрғысынан екі ақынның өз ерекшелігі жеткілікті. Ол өз алдына сала.

М.Мақатаев творчествосының бастауы да осы жер. Оған Пушкин мен Лермонтов емес, «қазақтың қара өлеңі күдіретім» дегізіп отырған да солардың мәдениет биігін игергендігінің белгісі деп қарауға болады. Неге десеніз, қазақтың қара өлеңі бұрын бұлайша ой мен сезім кілтінә

реалистік жолмен көтеріле алған жоқ-ты. Жазба әдебиеттің Абай дәстүріндегі сұңғыла тұлғасы Мақатаев еді деу сондықтан. Поэзиядағы ой мен сезімнің кемелдік алуы, егіз өрімдей бір-бірімен астасуы, өзгеше бір бусана, бұла күш танытуы – субъект тегеурінен хабар береді. Абайдан да, Пушкиннен де енші алатын тұс – осы тұс. Әбекең Абай мен Мұқағалидағы талант күшін Пушкинмен тым жалпы мағынада салыстырады. Ал, шын мәнінде олардың іштей үндестік жақтары да бар. Дүние қабылдау, бағалау, айту тәсілі жағынан бұлар бір-бірімен рухани туыс. Ақын өз ойынан қаншалық сезім кешсе, телегей-теңіз сезімнен ой түйеді. Осыдан оның рухы асқақтайды. Сөйтіп, адам пешенесіне біткен сезім атаулының кульминациялық нүктесіне көтеріледі. Яғни, өнерге, поэзияға тән сезімдік сатыға жетеді. Сөйте-сөйте субъект объектіге айналады. Мұқағали творчествосы осылардың толық айғағы.

Оның сол ойлы сезімі – бір өмір. Ғұмыр кешесін, тыныстайсың. Ой мен сезімді бұл жерде бөліп тастай алмаймыз. Сезім күші ме, жоқ әлде қызулы сезімнің тұтануына ой тұрткі ме? Ажырату қиын, қажет те емес сияқты. «Бейуақ іңірдегі көңіліме күй болып күңіреніп енші далам» деген жолдарда ақынның сарғая күткен сағынышынан гөрі уыздай ақ махаббаты басым. Күйректік емес, күрескерлік, мұң емес, жігер ғой. Контексте «дала» деген сөзі синехдода қызметін атқарып тұр деуімізге тура келеді. Өйткені, бұл жалғыз сөзге көп мағына сыйып тұр. Жалқы арқылы тым жалпыны меңзейді. Халық деген ұғыммен ұштасады. Оның тағдырын, өнерін, жайсаңдығын, асылын, жасығын, ойпаңдығын, улылығын, кішілігін ақын түгел құшуға әзір. Ақын осының бәріне ортақтасады. Ақын осының бәрін сүйеді. Ақын осының бәрін қылша мойнымен өрге сүйреуге бар. Неткен күш, неткен еңбек, енткен сезім! Ақынның әрбір өлеңі осындай ұлы мақсаттың бір-бір шақпағы. Бірақ ақын сезімін жарияламайды, сезімін шағады.

Өзін өзі қызықтаудан, түсініксіз бұлдырлықтан ақын аулақ. Жұрттан тон-теріс айналмайды. Сондықтан оның әр шапағы анық, айқын, таза халық тілінде жетеді.

Таныс өлке,
 Таныс аймақ,
 Таныс маң.
 Анау жерде – құрбылармен алысқам,
 Анау жерде – құрбы жанмен табысқам,
 Алба-жұлба ақша бұлттар жарысқан.
 Таулар әне ұйықтап кеткен данышпан,
 Жолдар анау, шұбатылып шаңы ұшқан,
 Таныс өлке, таныс аймақ, таныс маң.

Осы жолдарда керемет сурет жатқанымен акын осы жолдар арқылы суреткерлікті мұрат тұтып тұрған жоқ. «Сүйем» деген сөзді бір рет те естімейміз, бірақ мұнда суреттен сезім басым. Тілдің ұшымен емес жүрекпен сүйген акынның сезімі де қарапайым, жер бетіндегі адамға тән, түсінікті сезім. Қазіргі көп акындарымыз «Сүйемсіз» сөз сабақтамайды, соның салдарынан поэзиядан гөрі өзі өз жариялау болады да шығады.

Мұқағалидың шынайы акындығы, поэзиясы осы фонда анық көрінеді.

«Шабындықтар, Егістіктер, Тоғайлар. Төбелердің төбесінде көк айдар. Ақ сағыммен араласып аулаққа, сағым болып бара жатыр көп ойлар» әлгі жолдардың жалғасы. Әлгі сезім шабытқа айналып бара жатыр. Сезім шарықтау шегіне көтеріліп келеді. Бірақ стильде бәлендей өзгеріс жоқ, бар болғаны сезім қоюланған сайын, сөз маңызданып барады. Яғни, сезімнің шарықтауы – ойдың бастауы екенін акын өзі де айтып отыр. Қашан да биік сезім ойға жетелейді. Сезім ләззатымен тұншығып қалу акындарда көп кездесетін жайт. Мұқағали поэзиясының кеңістігі кеңі түсетіні сол, шырқау сезімнен ой өріс алады. Қанаттанады. Бұл, әрине, талантты акындарға тән қасиет. Сол ойды түйіндегенде барып акын жаны тоят тауып, тыныстайды. Ширыққан сезім шешіледі. Көріп отырмыз, шағын өлең күрделі шығармаларға тән композициялық құрылысымен ерекшеленеді. Мына жолдар:

...Айналайын!

Атамекен, Ақ мекен!

*Қандай қазақ іздеп сені тапты екен?
Туған өлке тәтті екен ғой,
Тәтті екен!*

Шығарманың шешуіне лайық. Лирикалық өлеңде мұның бәрі сезімнен өрбіп жатуы шағын туындыға табиғи рен береді. Яғни, ақын сезімінің ғана құлы емес, оймен тиянақтауға машық.

Мұқағалидың өте көп өлеңдерінде сол биік сезімді жырлау, сол биік сезім билеген күйін шерту негізгі орын алады. Өлеңнің мазмұнын құрайды.

Осы шынайы сезім оның творчествосының соңына қарай алмастай суырыла түседі. Ақынның қалыпты, шуақ жаздай лирикасы сезімдік драматизмнің шытырман үлгілерін туғызады. Ал, негізінен Мұқағали қайталап айтамыз, ақындықты сүйеді. Реализмге бас ұрады. Бос қиялға берілу, жел сөзге желек арту – ақынға мүлде жат қылық. Оның романтизмі шын мәнінде реализммен қанағтас. Бұл әдістің поэзияда салтанат құруына ақын қосқан үлес мол. Бұл ерекше назар аударарлық мәселе. Оқыған жерде ұмыт қалатын арзан өлең, жалған сезімді өмірдің өзімен суарылған Мұқағалидың бағалы жырлары жер бетінен ысытып тастағандай. Өзі ғана шолпандай сәуле шашады. Өзі ғана зорайып иелік ететіндей.

*Жасырмай ойымды айттым талай-талай,
Қайтейін кетті бәрі қараламай.
Айтарын ашып айтқан абайламай,
Дарига-ай, Махамбеттер, Абайлар-ай!!!*

– деген қарапайым ғана, ауызекі тілдегі өлең ұйқасында терең, ақындық кредо жатыр. Абай, Махамбет мектебіндегі өмір ғой ақынның көздеп отырғаны. Ынтығы да, жыр етері, пір етері де сол өмір. Оның өлеңінің өмір мінездес болуы да содан.

Бөрікті аспанға атып, аттан салып,
Жігіттер, мақтанбалық, мақтанбалық.
Қашаннан қазақ деген сыр мінезді,
Мақтаусыз да мақтансыз жатқан халық, – дегенде де ақын өмір маңызын көксіп отыр. Поэзия өзін өзі жариялаудан,

жар салудан емес, өмірлік мұрат, түйінді тоқтам екенін тереннен ұққан ақынның лебізі, реакциясы.

Қысқасы, Мұқағали арқылы қазақ поэзиясы жел сөзден арылды. Жұрт доктан-бардан ұйқас құрудың өлең емес екенін түсінді. Мұқағали жырларынан кейін өлең жазу қиындады. Ал таланттар үшін, о, тұман арасынан жарқырап күн шықты! Сөздің ғана емес, ой сәулесі сыңғырлап, аққу қанаттары қазақ даласын думанды мерекеге бөледі. Шынайы музамен жолығысты. Шын мәнінде ақынның поэтикалық ерекшелігі сөзден гөрі ой ауқымымен қиял дүниесінің байлығымен өлшенетіндей.

Ақынның суреткерлік қиялы қанша биік болса, сонша дәрежеде оны жер бетіне жақындатады. Мұқағали сияқты аса дарынды ақынның шабыт көзі де, әсемдіктің нелер сиқырына тартатын құдіретті музасы да аспанда емес, жерде екеніне көз жеткіземіз. Адамның ғана ойлау, қиялдау мүмкіндігінің құдіреттілігіне көз жеткіземіз. Иә, өмірдегі әрбір тыныстың бір жұтым ауаның құнына жеткен, бағалаған сирек ақын еді Мұқағали.

Мұқағали – жер бетіндегі адам табынатын қасиеттен ұғым-дүниелердің бәрінен «күдай» жасаған ақын. Туған жер, адам қадірі, ананың да ақ сүті, адалдық, т.б. ең жоғарғы нота тіліне айналады. Міне, осы жерде оның өлең техникасын сөз етуге болады. Поэзияның алғышарты саналатын ұйқас мәселесі өз мәнінде ақынның ойлау арсеналына сай. Жалпы өлең техникасына мықты мән берген ақын. Бұл аса үлкен мәні бар мәселе. Өйткені, көркемөнердің негізгі мақсаты – сезімді екінші кісіге жеткізе алуында ғой. Иә, осылардың бір-бірімен үндестігінен поэзия шамы жанады.

Мұқағалидың ақындық лабораториясы шынында да күрделі. Өйткені, ол алдымен, адам болып өмір сүрді. Онда да от пен судан жасқанбайтын, сәби көңіл, батыр қолды, ақынжанды жаратылысымен өмірлік ситуациялардың қайсысымен болса да бетпе-бет келіп жүрді. Ендеше, ол үнемі муза қууға туған жан бола тұра өнерден гөрі өмірмен қоян-қолтықтасуға мәжбүр болды. Ақынның осы адалдығының өзі поэзиясына қолтаңба қалдырды.

Ақын образын, стильдік беталысын айқындады. Ақынды өлтірмейтін негізгі қасиеті – осы. Ақын өз поэзиясымен тірі тұлғасын сомдап кеткендей. Өмір мұраты – адамзат көшінен еш қалмайтын, ескірмейтін мәңгілік мәселе ғой. Осы тұрғыдан Мұқағали мұрасының ғұмыры ұзақ.

*Жер мен көктің желініп арасында,
Желігесің түсесің қара суға.
Құйын қуған қаңбақтай аласұра,
Ей, өмірім, зымырап барасың ба?*

Өзін тап басып таныған шынайы жолдар. Қабаттардың қабаттарына өтетін ақын назары, ақыл-зеректігі не түрлі жұмбақ сырлардың шешуін шешіп тастайды. Ұшқыр ойдың даналығы поэзияға қандай келіседі.

*Шаң шығарып ізінен құйындаған,
Барасың ба, өмірім, қиындаған!
Сыйың маған,
Ей, өмір, сыйын маған,
Сыйыңды алам мен сенің бұйырмаған,*

– деген ақындық пафостан туған өктем үн ғана емес, ақындық алып күшті сезінуі, көркемөнерге лайық субъектінің қатпарлы шындығын ақылмен дәл ажыратуы.

Көркемөнердің жібекше судыраған сусымалығы сонда, Мұқағалидың әлгі пафосты жолдарын әркім-ақ қолданады. Бірақ дарымайды. Оның тұтас тынысына, бітім болмысына үйлеспейді. Мұқағалидан ондай кездейсоқ жолды кездестірмейміз. Ол – бүтін. Әрбір жолы сол бүтіннің кішкене бөлшектері. Сол бүтіндікке жетпейінше ақын дараланбайды.

*Бәрі де бар...
Басымда бәрі де бар.
Жан емеспін жарымжан дәріге зар.
Жетпейтіні – жүректің әні болар,
Бақыт, бақтың тарыдай дәні болар...*

Жүрек сөзі ұлы шындықпен үйлеседі-ақ. Шынайылық пен шындық келісімі поэзия тудырып тұр. Шындыққа жүгінесіз, шынайылыққа елжірейсіз. Қуанып, шаттанасыз. Табиғаттың алдында бас иетін әрбір адамды аялап мұңға

батасыз. Поэзия осындай табиғи да терең сезімді оятудың құралы. Адамға деген сүйіспеншілік туғызатын поэзия ғана – шын поэзия. Мұқағали жырларының бұл тұрғыдан орны өзгеше. Мұқағалида абстракциялы ешнәрсе жоқ, бәрі нақтылы. Шығармасына алыстан тақырып іздемейді. Ешкімде жоқ «махаббат» жырланбайды. Бәрі таныс, бәрі түсінікті. Бірақ күйкі-шүйкі емес, ең маңызды, ең мықты өзіндік өзгешелігі мен қасмиетін паш етеді. Сонша асқақ шындық адам жүрегінің қалыпты ырғағымен жетеді. Ең ғажабы сонда, оның жүрек сөзі тұнған поэзия. Жүрек лүпілдеп сокқан сайын сырмен бірге муза төгіледі. Ақын өзінің ешкім қол созып ала алмайтын шабыт шалқарына да осы майда-қоңыр үнімен көтеріледі.

*Көбейте берме, жаным, шашың ағын,
Жаным, сен жасымағын, жасымағын.
Нөсерлетіп, бір сәтте басыламын,
Шашылады шұғылам, ашыламын.*

Үлкен мінбеде емес, ақынның жарына айтқан жалғыз ауыз сөзі ғой бұл. Алайда, бусанған поэзия буы бұрқырап тұр. Тіпті, ақынның қара көзі де – поэзия. Қара көздің өн бойындағы үйлесім мен үндестік, келісім мен кесектік, ұйқас пен ырғақ тандандырады. Силлабика күдіретін ашып бағады. Біз ақынның ең қарапайым шумақтарындағы поэзия элементіне әдейі үңіліп отырмыз. Оның болмысының өзі поэзия екеніне көз жете түседі.

*Сауығып келем,
Жинап та келем есімді.
Сағынып қалдым,
Саламат өмір кешуді.
Тағат таппастан,
Тартамын алға көшімді.
Жазып бітпестен жазбаған маған өшуді.
Қиын ғой
Қиын...
Көшіңді жолға жоғарған.
Жана алмай бықсып, ошақта отын жоғалған.
Жаға алмай сенсең жалын мен отты*

Сол арман.

Жалындап тұрып,

Өртеніп кетсең, жоқ арман!

Ақын өлең жазып отырған жоқ, көңіл-күйін сізге баян етіп отырғандай, сол ауызекі әңгімеде үлкен өмір жасап жатқан үлкен жүрек тынысы бар. Бүкпесіз тура жетер сыры ешбір бейнелілік тілемейді. Сол тұнық қалпында поэзиядай бұлды, поэзиядай құнды. Мұқағалидың көп туындылары осындай. Әсіресе, бояу, жалған жалаудан аман.

Сондықтан да Мұқағали әр сөзіне орын іздеп ұйқас құрамайды, оның ой жүйесі сезім қабаттарының өзі табиғи ұйқасынан тұратындай. Жоғарыдағы жолдар ұйқасында мін бар ма? Белгілі 11 буынды не 7-8 буын өлшеміне қамалып отырған жоқ. Еркін ой, ерікті ұйқасқа жетелейді. Бірақ, ақ өлеңдегідей «қара кесек» емес, ағып тұрған поэзия шумағы. Өлең формасы оның текшелі ой айшығын бұза алмайды. Ендеше, сол төкпелі поэзияның ішкі мазмұн байлығы қосылғанда өлеңнің өрісі биіктей береді. «Жалындап тұрып өртеніп кетсең, жоқ арман» деген қисық қимыл ғой. Қасымды еске түсіреді.

Әйтеуір кінә тауып бір жеріңнен,

Сынауға тіптен құмар кім көрінген.

Бірақ та,

Білесің бе, ей, кім көрінген,

Айтсын деп ақиқатты тіл берілген!

Бұл да әлгі шумақтың стиліндегі, характеріндегі өлең. Сонымен бірге, өмірдегі ақын тұтынған принцип пен ақын поэзиясынан хабар беретін, азаматтығын анық көрсететін жолдар. Жаны жайсаң, адал жан өмірдегі тұрақты тартыстан бойын аулақ ұстай алмайды. Ақынның поэзиядағы бұл мінезі де Абай, Қасым дәстүріне жалғасады. Азаматтықтан биік ақындық болу мүмкін емес.

«Кей-кейде мына өтірік күлген көзіңнен сұмдық бір жаттық сезінем. Безінем онда өзіңнен, өзіңе деген достығымнан да безінем» деген өлең шумағын қара сөзге оп-оңай айналдыра салдық. Ал, өзге ақындардың кез келген шумағын қара сөзге оп-оңай айналдыра салдық. Ал,

өзге акындардың кез келген шумағын қара сөзге айналдырып дәл мұндай мархаба таппайсыз. Яғни, Мұқағали өлеңдерін поэзия етіп тұрған оның ырғақ, ұйкасы ғана емес, сөздің ішкі құнары, өңін қалай айналдырсаң да ойсырамайтын терең мазмұндық қасиеті. Мұқағалидың әрбір өлеңінен біз осындай қасиет көреміз. Табиғи ұқсас деп отырғанымыз мүмкін сол мазмұнның саралығы болар. Әйтеуір Мұқағали өлеңі жұғымды да сенімді. Мөлдір бұлақ суын сіміре бергендейсің, сарайың ашыла түскендей.

Табиғат құбылысымен егіз акын оны жан сезімімен қоса өреді. Өйткені оның бойын алған алаулы сезім ие берместей тасқынды еді. Суреткерлікке мойын бұрғызбай, өз жетегінде ұстады. Бірақ акын өз сезіміне өзі өртеніп, құзаршыңның басынан құлаған қырандай мерт болған жоқ. Елін, жерін, туған жер топырағын армансыз құша, қай тәсілмен болса да өлең жолдарына айналдырып кетті. Асқақ сезімде қайта түлеген табиғатпен мәңгілік табыстырып кетті.

Өткінші жаңбыр өрекіп барып өткенде,

Үздік те создық тырнаның үні жеткенде.

Киіз үйлерге қараймын дағы бөктерде,

Бірза боламын осы бір ырғын көктемге.

«Апыр-ау, мынау аңсатып жеткен көктем бе?» табиғат бұл жерде де сезім факторы. Тұтануды ғана күтіп тұрған сезім лау етеді. Жанып біткенше тоқтамайды, сіздің де дегбіріңіз бірге ұшады. Бұған ешкімнің ортағы жоқ, ешкімнің игеруіне көнбейтін таза «мұқағалилық» стиль деп қараған жөн. Ал, мына жолдарда:

Аспан кетті араз боп наурызбенен,

Наурыз жүр жоғалған бағын іздеп.

Көктем жетті көрісіп, жанын үзген,

Қыс аттанды қоштасып, тағы бізбен.

Көктем жетті көл-көсір шуақ қуып,

Қыс барады қиылып, жылап тұрып.

Шатырында үйлердің наурыз жүр,

Мұз көрпесін ақпанның лақтырып.

Жүмекеннің, Төлегеннің, Қадырдың, Өтежанның да ортағы бар. Абайдың «Қысынан» басталған бейнелі-

лік көрінісі бұл. Осы типтес өлеңдерге ақын таланты көп тітіркене қоймайды. Поэзияда игерілген анда-санда жәй ермек ететіндей. Алайда, көп ақындар осы тәсілді творчестволарына арқау еткенін де көрдік. Поэтикалық өлшеміне айналдырады. Мәселен, Өтежан мен Жұмекен негізінен осы ырғақ, осы тәсілде жазады.

*Ілініп тұн тұр тауларда,
Дамылдап тірлік қалған ба?
Алыстан оттар жанады,
Жай таппай мына жалғанда
Адасып жүрген арман ба?*

Міне, Мұқағалидың қасқа жолы осылай көсіледі. Қас тұлпар бауырын жазғанда маңына жанды жуытпайды. Қамшы тұрмақ тізгінді де тигіздіртпейді. Осылай көсіле берер еді, талуды білмей көсіле берер еді, оны ой тоқтатады. Ой ғана алаңдатады.

*Жарқ етіп, кейде бір өшіп,
Бұлаңдап шалқып, тұр есіп.
Сөндірмек болған самалмен,
Сөнгісі келмей күресіп,
Бір жанады оттар, бір өшіп.*

Жанарын сонау медиенге қадап, шарпыған сезім отын ой елегінен өткізіп, бары мен базарын безбенге салады. Осы тұстағы ақынның қол жеткен табысы, поэтикалық биігі тым жоғары. Абай жеткен психологиялық өрнек, Абай жеткен терең сезім анализі, Гете масштабы.

Мұқағали творчествосы бүгінгі қазақ поэзиясында өркен жайған дәстүрімен бағалы. Әсіресе, лирикалық баяндаудың өзгеше бір саздылығы, қоңыр самалдай жағымды әуені Мұқағали арқылы келеді. Жалпы Мұқағали стилі лирикалық баяндауға келгенде су төгілмес жорғадай бүлкілдейді. Осы стиль оны поэмаларға жетеледі.

*Есіңде ме,
Екеуміз де елде едік.
Екеуміз де жоқ нәрсеге шөлдедік.
Есіңде ме тар лашық, аласа,
Еденіміз текемет пен алаша.*

Аласа үйде – асқар таудай тамаша

Аласұрып қуанушы ек балаша.

Сонда біреу екеуімізге қараса,

Тамыз...

Жылға, тоғай.

Оңаша:

Шіркін, сол шақ!

Тамаша еді тамаша!

Онда тамыз, мұнда, міне, қараша...

Міне, мұнда лирикалық баяндаудың өзгеше бір үлгісі бар. Лирикалық жолдардан сезім мен сөзді ойнатудың үндестігі сезіледі. Сонда поэзия тілінде ойнатудан нұксан келмейді. Мұндай тәсіл көпшілігінде сезімнің графикалық формасына айналатынын көріп отырмыз. Жаңа үлгі, тың табыстары ақынның негізгі құнарынан, негізгі творчестволық методынан ешқашан жырақтамайды. Қайта, толықтырып, жетілдіре түсудің жолдары секілді. Оның қандай да жаңалығынан арналылығының салқыны сезіліп тұрады. Жоғарыдағы жолдарда тармақ өзгергенімен, ойнақы мінез, өзгеше бір жеңілдік дарытқанымен 11 буынды қара өлеңнің қойнауынан шығып жатыр. Сырттан телінген ешнәрсе де жоқ, бұл тұрғыда бірінен бірі өткен жыр моншақтарын Мұқағали томдарынан молынан ұшыратамыз. Сусын қандырып, рухани жасайсың-ақ.

Мұқағалидың шын талант биігіне көз жіберсеңіз, бас айналады. Бақсақ, көздің жауын алатын жыр-дан гөрі поэзия сиқырымен бойыңды булайтын жырлары көп. Соның ішінде оның поэзия асқары адам психикасы мен дүниетанымындағы штрихтарды тап басуы биіктеп барады. Философиялық ілімнің поэтикалық тілмен жазылған трактатына айналады. Философиялық мәні зор шындық поэзияға айналып, тұнып тұр.

Иә, Мұқағали психолог ғана емес, психологияны кеңінен меңгерген ақын. Әсіресе, оның сезімдік психика циклы – эстетикалық өріс емес зерттеу. Ол өмірді зерттейді. Өзін өзі зерттейді. Осы жолда адам өз сезімі арқылы қалай биіктеп, қалай аласаратынын ашты. Адамдық пен хайуандық

шекарасын бөлді. Адамдық сезімнің осынша көрнекілігінің өзі жамандықты әшкерелеудің құралы бола алады. Абайша ашық күрес Мұқағали талантынан осылай жаңаша жол тапты.

*Сезбейсің ғой, сезбейсің ғой сен мені,
Көрмейсің ғой кереметті мендегі.
Түсінсейші сарсаң болған пендені
Түсінсеңші!
Ақыл-ойым кем бе еді?!*

Бұл дір еткен сезім, мөлдір лирика тамшысы ғана емес, бойды буған бұла күш талант күшінің сыртқа шыға алмай бұлқынған сәті. Іштегі ұлы дүниенің жарыққа шығардағы заңды толғағы. Зәр жұтқандай қиналыс, ерні кезере шөлікпей, перзентін көруге зарыққан ананың «жыр» келбетін көргендей боламыз. Бір сәт ақын поэзия анасына айналғандай, қасіретіне, қасиетіне қанығамыз, камығамыз.

*...Қулары таудың қызыл түлкісі дер,
Момындар біздің үйдің кірпіші дер.
Мәңгілікке өзіммен ала кеткен
Менің нәзік жанымды кім түсінер?*

Мұнда ақын сол жыр-перзентін аңсайды. Іштегі асыл қазына-адамдық асыл сезімнің неле жақұтын қатарын бұзбай түсіріп үлгере алмағандай болады. Адамдарға бәрін жарқыратып ақтара алмағандай көрінеді. Адамдықтың шынайы асылын жайып салса пенделік құлқын, жат қышығын жояр ма еді...

Текстің сыртындағы мұндай ойлар ұшығын ақынның өзге де жырларынан оқыған сайын тереңдей түсінеміз. Текске сыймайтын тылсым сырдың қадіріне көпке дейін өзінен бойлай алмасын да ақын көріп отыр. Өз биігін өзі бағдарлап отыр.

Ақын алдымен жарық дүние, жақсыны сүюден бастап, өмірді сүюдің құлына айналады. Сүюден жүрек пен сәбиге, періштеге айналады. Күрделіліктің көгіне көтерілген ақын о бастағы сәби күлкісіне қайта оралады. Адам болып айқасқан арыстан жүрек қанатты періште болып қалықтайды.

Жер бетіндегі нағыз адам өлмейді, періштеге айналады екен-ау. Ендеше, оның интеллектісіндегі осы ерекшелік

бүкіл творчествосының арқауын белгілейтін өлшем. Азамат ақын адам боп өледі. Нағыз ақын мен азаматты бөлу қиын. Олай болса, Мұқағали творчествосы ақын-азамат адамша ғұмыр кешкен парасат иесінің жазбаларынан бөтен ештеңе де жоқ. Жоғарыдағы үш атаудың қасиетті киесі оның әрбір демімен сыртқа шығып отырады. Оның шеберлігі де поэзиялық қуаты да тек сонымен сабақтас. Лирика мен ақынды біте қайнастыратын да осы қасиет.

«Алайда, аласапыран тіршіліктің алдында күресе алмай тек сілейдім» азаматтық борыш, адамдық хакысы емес пе? Дәрменсіздікпен беттескенде қандай қайғылы күй шығарып, лирикалық бояу шашады. Атаманыз, мұнда күйректік тұрмақ элегиялық та сарын жоқ. Оптимистік лиризм.

Доссызбын деп айта алман халқым барда

Саясында халқым бар салқындауға.

Қарғамаса болғаны халқым мені

Айналсам болғаны нарқым дауға...

Қалт-құлт етіп мейлі мен күн кешейін

Күн кешейік, еліммен бірге осейік.

Мені әзірге, ей, тағдыр, мазалама,

Емін-еркін жұртыммен тілдесейін!

Ақтық дем қандай жалынды жігерге толы. Іргелі ізгілік, сарқылмас сағынышқа толы. Көл-көсір сезім мен парасат биігі, азаматтық пафос өзгеше үндеседі. Алдын болжаған интуиция-данышпаны лирикалық жанрлардың шырақшысындай. Сөнбейтін поэзия шырағының кепіліндей. Алаулаған от сезім күнгірт тартса сөнбес шыраққа айналып жан түкпіріне жарық түсіреді. Сәуле түспес жан толқыныңды жылытады. Тозбайтын, түгесілмейтін ақын сезімі түсін өзгерткенімен маңызын жоймайды. Осылайша жалғаса береді, жалғаса береді. Кеудесінде жаны бар сезім көші тарих керуеніне айналғанымен ұшар басында ақынның зор тұлғасы, тау тұлғасы жасырынбақ емес. Ғасырларға қол бұлғайды. Ұрпақтарға құшақ жаяды...

Ақынның шын мәніндегі поэзия отанынан алатын орны біздің жалаулы жолдарымыз деп ғана түсінбеу керек. Өйткені, ақын сезімінің драматизмі тым нәзік. Қатпарлары

күрделі екенін естен шығармау керек. Әсіресе, өзгеден гөрі өзгеше бағасын білетін, құнына құныққан ақынның өмірмен қоштасуы сезімнің нелер тылсым иірімдерін үйірді-ау. Мәселен:

*Туған жер сағындырды, келді есіме,
Өзім кепіл енді оны көрмесіме.
Тағыдай тауда өскен тарлан едім,
Таңылдым емхананың бөлмесіне.
Кім кепілдік береді өлмесіме!
О, дәурен, неткен гажсап сүйікті едің!
Жайылған жасыл маңда киіктері
Таңғы самал жататын сүйіп мені,*

– деген жолдарда ынтық жүрек лүпілі өзгеше әлем жасайды. Туған жер енді бір кездегі «шыршаларым, аршаларым, бәріңе арнап мен бүгін ән саламын» дегеннен бөлекше бебеулейді. Көз алдында бал-бұл жанған туған жер табиғаты енді сазды мұң ойнаған бейіштің кең сарайына айналады. Мың күндік бейіштен бір күндік жарық артық екені еске түскен сайын сағыныш сазы асқындай түседі. Амалы таусылғандай күй кешеді. Бірақ санадағы сарқылмас муза талант құрады. Еш толассыз өз міндетін өтеуде.

*Қасқа бұлақ басынан неге кеттім?
Не деген әсел айдаған көбелекпін.
Еркіндік, еркелікті місе тұтпай,
Тасқа әкеп өзімді-өзім шегелеппін.
Пай, пай, пай!*

*Сағындым-ау, сағындым-ау!
Талықсып тар төсекке таңылдым-ау!
Қапыда қалтылдаған жаным мынау,
Жаратқан, неғылдым-ау, неғылдым-ау?!*

– деген жолдар әл үстіндегі адамнан қалай тумак? Ақын жаны жол таппай шарқ ұрған сайын поэзия әлемінде жасын ойнайды. Бұл бір тітіркенген сәт қана емес, Мұқағали поэзиясының бір бөлігін қамтитын лиро-психика философиялық мәнді саласы. Иә, ақын бірде асқақтап кетеді, қырандай қалықтап, көз ұшына көтеріледі, бірде балаша егіледі, құшағындағы сәбиге айналады, енді

бірде дүние тұтқасын қолына ұстаған әмірші. Ең ғажабы, осы мәнді мазмұн мінсіз поэзия мүлкіне айналады. Ақын поэзиясының сөнбес күні шығады жарқырап.

Жоғарыдағы жолдарда сезім драмасы бар болмысымен шырққан шытырман күйінде жүректі ғана емес, сананды да билейді. Яғни, ақын лирикалық сезім-күйді бейнелеу миссиясынан жоғарылап кетеді. Сын сағатта тығырыққа тірелмейді, жанының бар трагедиясын өзгеше бір шабытпен аша отырып, философиялық ұлы шындықпен беттестіреді. Адам мен табиғаттың мәңгі қауышар сәтін лирика құтымен өрнектейді. Тым нәзік табиғи сезіммен жеткізеді. Ақынның мәңгілігі, ұлылығы осында. Дәл осы тұстағы талант құдіретінде. Диапозон кеңдігінде.

Ақынның бұл қатардағы лирикаларының характері әртүрлі. Жоғарыдай сезімді тура жеткізетін ұшқыр үлгілермен бірге ойын астарлы жеткізетін аса бейнелі өлеңдері де баршылық.

*Күн бүгін тұрып алды күңіреніп,
Шіркіннің ашылмайды реңі түк.
Күреңіткен ауылдың сырт жағында
Мені де отыр ма екен біреу күтіп
Күн сияқты ол дағы күреңітіп.*

Психологиялық күй қандай бейнелі өрнектелген. Поэзияның өрт-желі басылып күздің қоңыр лебі көңілге біруақ байыз тапқызғандай. Жанған жүрек табиғаттың мәңгілік құдіреті алдында кішілік танытып, мойынұсығандай. Бұл мою емес, табиғи мойындау. Жеңіліс емес, жете түсіну арқылы жеңіске жету. Биікке көтерілу.

*Кім күтсін, кім жоқтасын онда мені,
Күтетін бір махаббат болған еді.
Күте-күте күдерін үзген шығар
Күреңіткен мына күн сол ма тегі?*

– дегенде де пессимизм емес, оптимистік лиризм аңғарылады. Әдемі мұннан нәр алып, өзгеше өмірмен тыныстайды екен. «Бұл күнде жоқ әжелер, аталарым, кім күтсін, кімнен барып бата аламын».

Көріп отырмыз, ақын бар қасиет тұғар «пірлерін» шақырады. Жан жайлауында солармен ақырғы рет сайран

құрады. Өзгеше бір ынтық деммен қауышады. Жоғарыдағы жолдардағы сезімге әсер етерлік күшті лирикалық қуат осы факторлардан туып тұр. Сонымен бірге, ақын сезімінің жетегінде кетіп, тасада қалып бара жатқан әлгі жолдардағы сөз күдіреті, шахмат жүрісіндей орын тапқан сөз кестесінің де рөлі айрықша. Бұл жазбалар сөз жоқ, ақын рухының талмай іздеген, айнымай ілген қасиетті еңбек жемісі. Сондықтан «Мені де отыр ма екені біреу күтіп, күн сияқты ол дағы күңіретіп» дегендегі немесе «Күте-күте күдерін үзген шығар, күреңіткен мына күн сол ма тегі» сияқты символдық бейнелі сезім, өмір сырымен бірге поэзия сиқырын игергендігінің кепілі. Бұл өмірден гөрі поэзияға ғана тән тылсым. Тым астарлы, терең қабаттағы символ. Ол айтып отырған қыз оның нақты махаббатынан бөлек. Өмірге деген өлшеусіз махаббаттың қылаң берген қызыл түлкідей бір көрінісі іспетті. Сол арқылы өлеңге тарап тұрған сазды мұң, тым-тым әріден маздаған өмір оты, махаббат ұшқыны, көркемөнер үлесі. Романтикалық асқақ рух қана іле алатын алтын құс, сол ғана қона алатын алтын тұғыр.

Біз жоғарыда да баса айттық, Мұқағали айтқыш ақын. Оның айтқыштығы анықтықпен ғана бағаланады. Не күдіреті тек реализммен тұғырықтайды. Бұл сыншы емес, ақындыққа сирек бітетін қасиет. Поэзия табиғатына тән бейнелілікті де ақын жете меңгергеніне жоғарыда көз жеткіздік. Әсіресе, ақынның реалистік пландағы стиліне сыналап қана өтетін бейнелі деталь Мұқағали поэзиясына ауқымдылық береді. Өмірдің ар жағындағы кеңістікті меңзейтіндей.

Сүйгісі келе берер сүйген ерін

Сүй, жаным!

Сүйкімді бір күйге енемін.

Жүрегіміз жақыннан бірге соқсын,

Ағытшы бешпентіңнің түймелерін.

Қатты ескертетін бір нәрсе – бұл сияқты интимдік өлеңдер Мұқағалида жалғыз-жарым ғана. Оның ұлы махаббаты интимдік дүниелерге мойын бұрғызбайды. Ал, мынау өлең ашық сырды әдемі жеткізеді. Дөрекіліктің ізі

жок. «Ағытшы бешпентіңнің түймелерін» деген жол ұлттық инабаттың символындай. Бірақ ол махаббаттың қалқанын бетке ұстап жасқаншақтап тұрған жок. Еркін сезім, еркін ой кідіріссіз төгіледі. Алдау-арбау, бөгде қылық, бөтен сөзге орын жок. «Тар төсекте төсінді иіскер ме едім жалаңаш» деген Абай жолдарының әсем толқынды биязы ғана бір түрі. Олай дейтініміз, осы шумақ характері өлеңнің өн бойында бірдей емес. Келесі шумақ импровизаторлық сипат алады. Әлгіндегі қалыпты шындық динамикалық өріске ұласады.

*Сүй, жаным,
Сүйе бергін, кім біледі.
Бір кезде еске аларсың, түнді, мені.
...Жалт етіп өте шыққан баяғыда,
Жастықтың толықсыған бір күні еді.*

Тармақ саны бірдей болғанымен өлеңнің композициялық құрылыс өзгереді. Соңғы екі тармақ уақыт аралығын кеңістікпен жалғайды. Міне, бұл Абайдың реалистік дәстүрін ақынның жаңаша өрнектеуі. Өлеңнің үшінші шумағындағы мынадай романтикалық бейнені де Мұқағали Абайдан алған жок:

*Ұялып барады өтіп бұлақ бала,
Бұйығын үн қатпайды жылап қана.
Баланың маңдайынан сипалаған
Дірілдеп айдан тамған шуақ қана.*

Өлеңнің интонациялық дәстүрінде Сұлтанмұрат, Илиястың үлестері бар. Табиғатты тану, оны сезімде бейнелілікпен тірілту реалистік әдебиетімізде Абайдан басталғаны рас. Мына шумақта да сол дәстүр бар, бірақ Абай стилінен іргелі өзгешелігі ақынның ғана емес, поэзиямыздағы тың тыныс ретінде сезілмей қоймайды.

Біріншіден, тұтас шумақ тек бейнелі тіл айшықтарынан құралып, символға тұтасуы – ұлттық поэзиямызда сирек кездесетін құбылыс. Ақын шеберлігі сонда – ол сирек таланттар ғана көтерілетін символдық табыстарын реалистік өрнекпен ұштастыра біледі. Еліге құмартумен символикаға бой алдырмайды. Мәселен, жоғарыдағы бес

шумақ өлеңнің жалғыз-ақ шумағы символ мәндес. Алайда, оның өзі терең мазмұнмен, бейнелі тіл құралдарының тың, ойының сонылығымен символдан гөрі өзгеше эстетикалық категорияға ойысады.

Екіншіден, бес шумақтан тұратын таза сезімдік өлеңге сюжеттік желіс алғандай бір қызмет атқарып тұр бұл шумақ. Бұл көркемдік шешімде лирикалық өлеңдерімізде көп кездесе қоймайды. Жалпы бұл тәрізді шумақтарда кей сәттерде талант қырынан жалт ете қалғаны болмаса, негізінен Мұқағали творчествосына етене тән сипат дей алмаймыз. Эстетикалық өзегін, поэтикалық жұмбақ сырын нақты көрсетуге еш көнбейтін сан қырлы поэзия шұғыласы табиғаттың өзімен өрелес қанша асқақ болса, сонша құпия. Ақынның асқақ үні сол поэзия болмысы. Бұл екеуін ажырату мүмкін емес. Үшіншіден, өмір шырынына қанбастай шөл ақын өлеңдерінен жалын атады. Көп жағдайда ондай сезімді оймен өріп, ақылмен тұзақтаса да, патетика сезілмей қалмайды.

О, өмір!

О, не қылған сиқыр едің!

*Қалай-қалай соғады құйты желің?!
Діңкелеп, шаршап келіп жантайғанда,*

Тәтті бір түс көрсеткен ұйқы ма едің?!

Осы өлеңнің негізгі эстетикалық мирасы мынау еді деп тап баса аламыз ба? Бірақ жалғыз шумақ ақынның жалын атқан жан лебіндегі естіледі. Ең алды ақынның көрік-кеудесінен ұшқан от ұшқыны жетеді бізге. Содан кейін барып поэзияның өзге қасиеті – көркемдігі, терең мазмұнды философиялық астары, сөз кестесі, т.б. көңіл аудартады өзіне. Уақыт талабына орай туған поэтикалық орамдар ақын талантының биік деңгейінен шешім табады. Канондық схема өлеңде жоқ. Оқырманмен бетпелетін ауызекі стиль. Бірақ мәселе осы биік поэзиялық деңгейді. Бұл жерде әңгіме ақынның сөз саптауында ғана емес, немесе өлеңнің интонациялық өзгешелігі де емес. Оның бәрі екінші планнан көрінеді. Мәселе, поэзияның тұзақтауға көп көне қоймайтын эпицентрін ақын-

ның аша алуында. Ол қарапайым сөздерден құрала ма, күрделі, метафоралық айшықтардан тұра ма – қатаң заңдылық жүрмейді. Қай жолмен болса да көздеген поэтикалық «қамалдың» алынуында. Бір-ақ ауыз қарапайым шумаққа сонша тоқталуымызда осынша сыр бар. Әдеби сауатымыз бен зерттеу сауатымызды жиып қойып осы шумақты оқығанда қандай әсер алып, күй кешеміз. Әңгіме өлең сөздің сол қадір-қасиетінде жатыр. Ақынның өзегін жарып шыққан сөз қуаты мен ой маңызында жатыр. Поэзия дегеніміздің өзі ұйқас пен ырғақ қана емес, аз сөзге көп мағына сыйғызарлық өмір философиясы ғой. Нағыз ақын текстінің артында ұйқасқа ілікпеген тұтас дүниетанымы, өмірбаяны, эстетикалық мектебі жатады. Ендеше, Мұқағали өлеңдерінің де қалың қабаттары том-том еңбек. Олай болса, оның творчествосы, поэтикасы, поэтикалық ерекшеліктерін саралаумен тынбайды. Оның философиясы, эстетикасы ауқымды зерттеулерге сұранады.

Мәселен, «Діңкелеп, шаршап келіп жантайғанда, тәтті бір түс көрсеткен ұйқы ма едің?» Қандай нәзік, сазды жетсе, астары сонша кең жатыр.

Ақынның өмір жайлы түсінігінің өзінде көркемдік мағына, эстетикалық мұрат, философиялық ой тұр.

Ақын бейнеттен зейнет күтуді өмір деп ұғады. Адамша ғұмыр кешудің шын бақытын нұсқайды. Сондықтан бұл екі ұғымды қашан да қатар қояды. Оның поэзиясынан тоқмейілсіну, табысқа мас болу, шаттыққа шалқу сияқты көңіл-күйдің сезілмеуі де содан. Ақындық пен ақылды тең ұстай білудің өзі талант. Азаматтық деңгейдегі шынайы суреткер дегеніміз сол.

Мұқағали поэзиясының басты ерекшелігі ауқымды прозалығында. Роман, повесть жүгін арқалайтын өлеңдері аз емес. Мазмұнға негізделген сюжетті өлең-поэмаларының әңгімелеу шеберлігін көздеп отырғанымыз жоқ. Ол өз алдына әңгіме. Мұқағали шығармаларының эпикалық тынысы кең. Бір қарасаңыз, сезімдік штрихтардан құралған роман оқып отырғандай сезінесіз. Сезімнен гөрі өмірді терен зерттеген жазушымен жолығасыз.

Терең ойлы философты көресіз. Бұл жалпы жайды әр ақын творчествосына телуге болмайтынын ескеріп, нақты дерекке жүгініп көрейік. Біріншіден, ақынның бұл қасиеті өлеңдерінің композициялық құрылысына қатты әсер еткен. Лирикалық сипатты өлеңдерінен біз көбіне «мазмұн» көреміз, философиялық толғаныс танимыз.

Не керек осы адамға?

Бүгін бе, болашақ па?

Ақылгөй кәрілік пе, бала шақ па?

Қиын-ау, өзің жатып жерошақта,

Жансыз тән, жанарсыз көз – болашақта.

Мінсіз лирикалық шумақ, сезімдік өлең алдымызға өмірдің күрделі сауалын тосады. Елестетіңізші, өнердің қай саласына да объект болатын эскиз ғой. Ғылымның да мәңгілік мәселесі.

Дәл осы көшеменен кім жүреді,

Он жылдар, жүз жыл өтер кім біледі.

Оны тек сол шақтағы күн біледі,

Оны тек сол кездегі түн біледі.

Бұлардың уақытпен бір жүрегі.

Кім салқындап отырар мына бақта?

Ойын-сауық ана жақ, мына жақта.

Сонда қалай?

Осы бақ орнында

Адамдар алма-кезек құламақ па?!

Лирикалық өлең прозалық өлшемге қалай ауысканын сезбей де қаласыз.

Мұқағали өзін алғаш ақын етіп әйгілеген «Махаббат диалогы», «Қарлығашым, келдің бе?» сияқты дүниелері арқылы-ақ лирика табиғатына проза енгізген еді. Жанр ішіндегі осы бір жанрды ой шеберлік жағынан шыңдады, мазмұн жағынан тереңдетті. Ақын диалог пен монологты қатар өрді. Негізгі тәсіліне айналдырды. Поэтикалық сыр-сипаты өзінше. Мұны алдымен түрлік жаңалық деп таныған жөн.

Қазақ лирикасында психологизмді Абайдан кейін айрықша тереңдеткен І.Жансүгіров еді. Бірақ Жансүгіров

қазақ өлеңінің қаймағын бұзбай отырып сезімдік динамика жасайтын. Ал Мұқағали болса детальдік штрихтарға ерекше ден қойды. Жоғарыдағы диалогке құрылған өлеңнің мынадай финалы бар:

*Білдім де артқы мойын бұрмасымды,
Тауға да, тасқа да ұрдым бұл басымды.
Сені еске алсам, келеді өмір сүргім,
От сөнді,
Отауым жоқ
Жын басылды...*

Лиястың «Күй», «Күйші», «Құлагер» арқылы көтерілген поэзиядағы психологизмнің жоғарғы сатысы, сезім арқылы симфония ойнатуының мәнері бар. Сөз қойнынан ақтарылған маржан тек мағынамен ғана асылданатын, жанды психикамен ұштасатын дәстүрі бар. Сонымен бірге, өлең де алты тармақтан тұрады. Тармақ саны әр түрлі. Алайда, өлең тек буыға негізделгендіктен тармақ саны ырғақ пен ұйқасқа бәлендей өзгеріс әкеліп тұрған жоқ. Мәселен, соңғы үш жолды бір тармаққа сиғызсақ, 11 буын кара өлеңнің бір жолы шығады да қояды.

Бұл өлеңдегі негізгі жаңалық үшінші тармақта. Ұйқасқа ешбір нұқсан келтірместей қиысып тұрғанмен ол 13 буыннан құралып, қалған шумақтағы кара өлең табиғатындағы ұйқастан шығыңқырап тұр. Өйткені бұл ерікті ұйқас элементі. Өлеңге ауызекілік сипат беріп тұр. Ақын шеберлігі сонда, үңіліп зерттемесеңіз, сезілмейді де.

Ақынның туған жерге арнайы айтқан «арнау» өлеңдерінің де денін монолог пен диалог элементтерімен өрнектейді. «Сағындым ғой», «Арулар, хош болыңдар», «Саржайлауым» өлеңдері арнау сарынды, риторикалық кара өлең ұйқасты жырлар. Соның бәрінің керемет келісімінен туған жырлар.

*Сағындым ғой, саялы тау арасы,
Сағындым ғой, жанымды дауалашы!
Көрсетпестен көк шалғын көміп таста,
Қарағайлы қалың ну қамалашы!
Жапырағын жамлтып, гүлін төсеп,*

*Бірің жастық болсаңшы, бірің төсек.
Екеумізге, ерке өзен, жараспай ма,
Тыным алмай күн бойы күбірлессек?*

Адам баласына бітер сезімнің мұң мен қуаныштың, ерлік пен нәзіктіктің символы ғой бұл. Шынайы трагедия мен шын бақыттан өрілген өрім секілді. Бұл сияқты, өмірді өнерге айналдырудағы құдірет адамға дарыған сый әрі өнерді өмірден де биіктететін тұс.

Лирикалы сөз төгіліп тұрған сезім мен ұйқас құдіреті болғанымен, өлеңнің композициялық құрылысындағы риторика, арнайы айту элементтері де белгілі дәрежеде көркемдікке қызмет етіп тұр.

Ақын көркемдіктің көгіне көтерілген не бір пафосты, поэтикалық сәтті табыстарынан да біз осы тәсілді танимыз. Мәселен:

*Аққулар, кешіріңдер, жазықтымын,
Қараймын керуеніне қажып бүгін.
Адасып кетті-ау бүгін сендерменен,
Алапат күшім менен нәзіктігім!
Ақ көлдің айдын төсін шимайлаған,
Сұлулар, жатыр сені қымай далам.
Аққу боп неге ғана жаралмадың,
Адам боп өзіме-өзім симай барам.
Аққулар, алданыш пе ең, арман ба едің?
Қош енді, қанатым жоқ самғар менің!
Нуларым сыңси жылап қалды-ау менің,
Суларым жетімсіреп қалды-ау менің?*

Осы өлеңдегі ақын сезімінің трагедиялық нүктеге көтеріле алған асқақ романтикасын формалық жағынан оның аққумен тілдесуінен, сырласып-мұндасуы арқылы жүзеге асып тұр ғой. Яғни, мұнда да өзіне қарата сөйлеу, әңгімелесу, сұрақ-жауап іздері бар. Риторика өзгеше бір нәзік арқауға айналады.

Ақын халық поэзиясының үлгісін өзгертпей пайдаланатын тұстары да бар. Үлгі ұлттық дәстүрді еске салса, ішкі мән Мұқағалилап атой салады. Екеуі де жүрекке ыстық ұялайды.

*Керімсал менің кең өлкем,
Жетемін саған мен ертең.
Аймалап мені қарсы алар,
Желтуіш – самал, жел – еркем,
Саялы салқын көлеңкем.*

Байқайсыз ба, ұлттық көне дәстүрге келгенде ақын бауырын жазған тұлпарша көсілмей ме? Шын мәнінде еркіндік алады. Сезім драмасында от боп өртенген ақын толғақты сезімді толғағанда қанатын қақпайды, қалықтайды. Сөздердің қойындасуы мен ұқсасы қандай! Әр тармақтың соңғы бунағындағы үйлесім – өзгеше ұйқас жемісі. Соңғы сөздердің ұйқасына мән берейікші, «таулардың» – талдарың – орманың – жан-жағым – арманым». Немесе «алып ұш – сағыныш – қанып іш». Яғни, түйдек Абай дәстүрлі реализмнен қоса суырылып тұр.

Талантты ақындар творчествосы өнермен егіз екені мәлім. Өнерді Абай өлеңдеріне объекті етіп, жырлағанын білеміз. Одан кейінгі Ілияс мектебі де, өз алдына сала Қасым, Сәкендер ше? Ал, Мұқағали олар салған дәстүрден сәл ауытқитындай. Біріншіден, ол өнерді арнайы тақырып етпейді. Бірақ оның барлық творчествосының арқауы – өнер. Оның өлеңдерінің саздылығы, яғни музыкалығы тікелей ән-күйден сабақ алуында. Бірғақ төңірегінде ғана емес, ақындық рухын өнер рухымен суарып отыратындығын айтамыз. Бұл тылсым сырды Мұқағали өзінің «Домбыра», «Ән» деген екі өлеңінде тереңірек ашып береді. Қара сөзбен, ғылыми стильмен емес, ақындық стильмен-ақ өнер өңірін ашады. Өнер құдіреті мен өзіндегі сезім құдіретінің шарпылысын бірінде драмамен, бірінде эпикамен жеткізеді. Екеуінде де шынайы өнер аруағымен жолықтырады.

Ал, Мұқағалидың «Ән» атты өлеңін түгел болмаса да, толығырақ келтіруге тырысайық. Өйткені, ол жеке-жарым сезімдік шумақтан құралмайды, тұтас драмалық-сезімдік симфония.

*Сұмдық-ай, осы біреу мұң дауысты,
Шыға алмай көкіректе туған ұшқың.
Күй тартып көкіректе боздатады*

*Сұмдық-ай, осы біреу мұң дауысты,
Іздеп мен ойға да ұштым, қырға да ұштым.*

Өлеңнің экспозициясы. Ерікті ұйқас, еркін жол. Ақын емес кейіпкер сөйлеп отыр. Сөйлеп отырған жоқ, алдағы драмаға психологиялық ситуация жасап отыр. Сахна әзірлігі, оқиға алда.

*Осы бір боздау үнді естігенде,
Ән болып көкейімде есті жел де.
Ойыма ойран салып осы бір үн,
Бауырымды ұстарамен кескілеуде.
Апыр-ай, қайдан шықты, қайдан келді?
Астаң-кестең сапырды айран-көлді.
Адамдар, айтыңдаршы, әлгі бір үн,
Апыр-ау, қай маңда еді, қай маңда еді?
Толқытты-ау, көңілімнің айран-көлін.*

Міне, драмалық коллизия. Ән әсерінен ақын осындай күй кешеді. Есінен айырыла есенгірейді. Өнер аруағы ләззаттан да өзге, өнер аруағы шалықтатады. Япыр-ай, ақыннан гөрі өн бойын дыбыс билеп алатын күйші, композиторлар қасиеті ақын бойына қайдан біткен дейсіз?! Бірақ ол ән жазбады, сөзге құлады. «Өнер алды – қызыл тіл» деді, ақылы Абайды сыбырлап. Ақын сол музыка құдіретімен сөзді жарысқа салды. Өлең құрылысындағы, сюжетіндегі драма элементі содан туындайды. Сезім динамикасының өзі табиғи драмалық сюжетке айналады. Әлгі де коллизияның шешілуі мына жолдардан анық көрінеді.

*Жүрегім жетімсіреп қалды-ау менің,
О, құдірет әлде бір алдау ма еді?
Тұлпардың құлынындай бұла дауыс,
Тұтқындап жан-жағымнан алды-ау мені.*

Ақын жаны жұмбақтың шешуін тауып, тыным тапқандай. Сезім қысқан қыл арқан алқымын босатқандай. Сезімнен титықтаған ақынның құр сүлдері қалды. Боп-боз құр шүберектей өңіне дейін көз алдымызда тұр. Міне, мұның бәрі драмалық қуат. Шекспир қаһарманынан қай жері кем? Гамлеттің жанын қиған сезгендік, Отеллоның бойын буған сезім күші де осы емес пе еді?

«Тұлпардың құлынындай бұла дауыс тұтқындап жан-жағымнан алды-ау мені» деген қандай азапты да, аруақты еді?! Қалыпты шындық. Әдеби бейнеліктен өзгеше ақиқат. Періштеге айналған пәк сәбидің киелі үніндей естіледі. Тазалық пен дәрменсіздік ғана қалған ақын жанын құдіретті муза ғана тербейді, әлдилейді, ақтық сағатта аңсаған жерсуы, топырағымен емес, музасымен ғана тілдеседі. Сөйтіп азаматтық арманынан биіктейді. Жерге емес қанатын қомдай көкке ұшады.

Ал, «Домбыра» атты өлеңнің табиғаты кең тынысты эпикамен сабақтас жатыр. Сезім ширғыуы жоғарыдағыдай драмалық қақтығыстармен емес, шексіз кеңістікпен өлшенетіндей.

*Дарига, домбыраңды берші маған,
Жаныма келші, жарым, келші, балам!
Бейуақ іңірдегі көңіліме
Күй болып күңіреніп ениші, далам!*

– дегенде қаншалық кең пішімді сезім дархандығы жатыр.

Ақындық парасаты мен асқақ сезімі тасқа басылғандай анықтық табады. Ешкім орап өте алмайтын кеңдікпен, ешкім өшіре алмайтын мәңгілікке ұласады. Сезімін сабыр мен санаға бағындыра отырып, онын бар мәйегін шығаратындай. Бар маңызын ұсынатындай.

Қорыта айтқанда, өкініш пен өмір қатар өбкен зор тұлға өнердің де ең биік тұғырына көтерілді. Иә, Мұқағали поэзиясы – өзгеше өлең, өзгеше.

Шәмша БЕРКІМБАЕВА

Қазақтың ұлтжанды қыздарының бірі. Ұлттық идеологияны жастардың санасына сіңіру барысында көптеген қайраткерлік қызметтер атқарды. ҚР Білім және ғылым министрі болды. Қазір Алматыдағы Қыздар педагогикалық университетінің ректоры. «Мұқағали» журналының алқа мүшесі

ТУҒАН ЖЕР АҚЫНЫМ ДЕП ТІЛ ҚАТАДЫ

М.Мақатаевтың 70 жылдық мерейтойына арналған салтанатты жиындағы сөз

Ғасыр ақыны, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты, ұлы тұлға Мұқағали Мақатаевтың мерейтойына арналған жиында қарындастарының атынан, нәзік сезімді әйел қауымы атынан сөйлеудің ретін келтірген тағдырыма ризамын.

Ақын жырларында анасы – мейірім мен жылылық көзі, қыздары – көзқуанышы, жары – отбасынын ажары, береке-сі, жеңгелері – ағайын бірлігінің тұтқасы. Ал кейбіреулердің пендешілігін көріп қиналғанда, өзі айтқандай, «Қазақтың жігітінен дос таба алмай» поэзиядағы рухани қарындасы болған жігіттермен ақыл-қайраты, парасаты тең түсер қазақтың Фаризадай қызына мұң шағады.

Әйелдің сезім әлемін, сыршылдығын, нәзіктігін, кейде батыл қимылға да бара алатын өрлігін шебер өрнектеген екі ақын болса, бірі Мұқаң шығар деп ойлаймын. Мен ұлы ақынның асыл мұрасын зерттеп жүрген ғалым емеспін.

Мен ақынның өлеңдеріне біржола құлап, мәңгілік ғашық болған көп оқырман қарындастарының бірімін.

Мен тек Мұқағалидай ұлы құбылысты жастар таныса екен деп жүрген, оның жырларының сұлулығын, тереңдігін, асқақтығын түсінсе екен деп жүрген ұстаздар қауымының

өкілімін. Осындай ізгі мақсатқа аз-кем үлес қосқанымды өзіме бақыт санайтынымды да жасырғым келмейді. Ақынның 70 жылдығында бұрын-соңды болмаған республикалық студенттер айтысын өткізудің, «Мұқағалитану» курсының 10 сағаттық бағдарламасын жасатудың, өзі «Кіндігімді байлаған қазығым-ай» деп жырлаған қасиетті Қарасазда оқушылар мүшәйрасын өткізудің негізгі ұйымдастырушысы болғанымды айтсам, құрметті қауым, мақтанды деп сөкпеңіздер. Осы жұмыстардың басы-қасында жүріп менің байқағаным, ақын жырлары жастар жүрегіне жол тапқан. Сондықтан «Я, Аллам! Жауыздықтан сақтай гөр» деп, адамдарды адамгершілікке шақырған.

*«Таулар – менің таусылмайтын бақытым,
Ал ырысым – ұлан-ғайыр кең далам»,*

– деп туған жердің қадір-қасиетіне жетуге, оны сүюге баулитын жырлардың иесін мен ұлағатты ұстаз дер едім. Қаскелең қаласының Абай мектебінің оқушысы Лилия Лімбаева былай деп толғады.

*Қия шыңның қол жетпес шыңдары ма?
Шынары ма, сезімнің сыңары ма?
«Поэзия, сен менімен егіз» дейсің,
Мен ғашықпын өзіңнің жырларыңа.*

*Өлең, жырың – Тәңірдің бұлағы ма,
Жылынады жүрегім шырағыңа.
Өлең өріп, жыр қуып жүргенімде,
Сен айналдың киелі тұмарыма.
Жырларыңа сыйлапты Тәңір бақты,
Бас қойсам-ақ жүрегім дабыл қақты.
Қайқы қылыш жүзіндей өткірін-ай,
Үмітімнің лапылдап шамын жақты.*

Бала жүрек ұлы ақынмен рухани үндестікке талпынады. Мұқағалидың «Абай жаққан бір сәуле сөнбеу үшін», «Қасым солай болмаса, иесі Қасым» немесе «Сізді көрсем, жомарт бір күзді көрем» дейтін «Ғабана», «Сөйлесен, бурадайын лықсып-тасып» дейтін «Әбділдаға» сияқты өлеңдері есіңізге түседі.

*Туады, туады әлі нағыз ақын,
Нағыз ақын бал мен у тамызатын.
Жесірдің айырылмас сырласы боп,
Жендеттің көзінен жас ағызатын.
Туады, туады әлі нағыз ақын!*

– деп, ақын өзі де үкілі үмігін болашақ ұрпағына артады. Осы орайда бүгін жас ақындарға мемлекет тарапынан камкорлық қажет екенін де айту керек.

Егер Мұқағали оқулары тұрақты өтіп тұрса. Қанша бұлақтың көзі ашылар еді, әрі ол ақынның кіндік қаны тамған Қарасазында өткізілгені абзал. Біріншіден, ақынның мұражайы бір ауылдың ғана емес, бүкіл өлең сүйер қауымның ортақ құндылығы. Екіншіден, «Сен менің еліме бар» деген өлеңінде:

*Мен туралы сөйлейді шоқыларым,
Мен туралы сөйлейді топырағым,
Мені сұра бастаудан, жылғалардан,
Тоғайдағы көлшіктен, тұнбалардан,*

*Мені сұра сағымнан қуған арман.
Тал шыбықтан сұрағын сырғаланған.
Таудан сұра, найзадай шыңдарынан
Шыға алмай таң сәріде Күн қадалған,*

– деп, ақынның өзі айтпақшы, Аршалы сайы, Шалкөде жайлауы, Елшенбүйрек тауы, сол өлкенің байырғы ғұламасы Хантәнірі оның жырларынын эстетикалық қуатын еселендіре түседі. Бір кезде туған күнінің тойланбағанына қамыққан ақынның мерейтойы еліміздің ешқашан тарқамайтын бүкілхалықтық ұлы тойына ұласып, оның «жыр-ғұмыры» мәңгілікке кетті.

*Аян зой, аймағыңның сыры маған,
Сөйлейсің, сөйлейсің сен, ұлы далам!
Мен сенің көкке ұшырған бозторғайың
Шырылдап жерге түспей тұрып алам!*

Ұлы ақынның рухы өзі шексіз махаббатын сыйлаған туған жерінің, тұғырында тұрса екен деп тілеген туған елінің рухани көгінде. Әрқайсымызды ғажайып сезімге бөлеген, еліміз-

дің Тәуелсіздігі баянды болуы үшін, артықшылығымен қоса қайшылығын да ала келген ғаламдану деген процесте, адамзат әлемі мидай араласқан заманда ұлттық болмысымызды сақтап қалу үшін халқымызды рухани биіктікке жетелейтін Мұқағали өлеңдері керек. Жаңа дәуірдің саясатын жасайтын, қатаң бәсеке ғасырында туған халқының мерейін үстем етер бүгінгі және болашақ ұрпақ ақынның аманат жырларын оқығанда қазақы рухты жанымен, жүрегімен сезінсе, қазақ болғанына масаттанып, көңілі өсіп, қуанып отырса деп тілеймін. Ана тілін – бақытым деп санаған, дінінің тазалығын, жерінің тұтастығын, елінің амандығын тілеген, шырылдап «Ақиқаттың ауылын» іздеген ақын жырлары, әсіресе, жастардың өмірлік серігіне айналса деп тілеймін. Ол жалаң мақтаныш үшін емес. Мемлекетке атын беріп отырған ұлттық рухы биік болуы үшін керек. Қазақстанды Отаным деп санайтын басқа ұлт өкілдерінің осыны түсінуі де бізге байланысты. Иықтасып өмір сүріп жатқан олармен сыйластығымызды нығайта отырып, ұлттық мүддемізді де қорғай білу қажет. Ұлан-ғайыр жеріміздің тарихи иесі – біздің халықта ел бірлігі, жер тұтастығы, мемлекетіміздің қауіпсіздігі үшін жауапкершілік мол. Жуырда өткен ұлттық мерекемізде Елбасы Тәуелсіздік тағдыры өз қолымызда екенін, оның нығайып гүлденуі баршамыздың рухани ізденістеріміз бен ыждағатты еңбегіміздің арқасында жүзеге асатындығын тағы да еске салды. Ұлтымыз, ұрпағымыз жаңа ғасыр мен мыңжылдық талаптарына қайткенде төтеп бере алады деген өзекті мәселенің айналасында ойлануға шақырды. Еліміздің саяси және экономикалық бостандығын баянды ете отырып, ғасырлар бойы санаға сіңіп қалған құлдық психологиядан біржола құтылу, кейбір ішкі-сыртқы саяси күштердің ұлтымызды дін арқылы, тіл арқылы бөлшектеу әрекетіне жол бермеу, заң арқылы мемлекеттік дәрежеге ие болған киелі ана тілімізді шын мәніндегі халықаралық қарым-қатынас тілі, экономика, ғылым тілі деңгейіне жеткізу сияқты ізгі мақсаттар бар. Халқымыздың осындай өрелі міндеттің биігінен шығуына Мұқағали сияқты ұлыларымыздың жалынды, ойлы, сыршыл жырлары ықпал ете берсе екен.

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ:

Жас Лермонтов бүкіл орыс қоғамына баға беріп, күреске шақырған. Бұл ұстаздық етудің тамаша үлгісі. Мұқағали да халыққа ұстаз болуға жарайды екен.

Зейнолла СЕРІКҚАЛИЕВ:
Мұқағали мұрасы, сұлулық үлгісі бүгінгі біздің игілігіміз ғана емес. Мұқағали мұрасы, маржан поэзиясы — болашақ ұрпақтардың да еншісі, қастерлеп—қадірлейтін қазынасы

Әбілмәжін ЖҰМАБАЕВ:

Әрбір ірі ақындар сияқты Мұқағали да қазақ поэзия—сын жаңа кеңістікке көшіріп қондырды да, өзі соның мәңгілік тұрғыны болып қалды.

Мұқағали МАҚАТАЕВ

ӨМІР ЖАЙЛЫ

Өмір жайлы сұрай берме сен менен,
 Өмірді мен әлі зерттеп көрмеп ем.
 Өмір жайлы білгің келсе, қартқа бар,
 Қан майданнан жалғыз ұлы келмеген.
 Жесір келін, бір нәресте көрмеген,
 Жетім шалды бала орнына тербеген.

Өмір жайлы не түсінем мен деген...
 Өмір жайлы сұрай берме сен менен.
 Өмір жайлы білгің келсе қартқа бар,
 Өміріне кегі кеткен, өлмеген,
 Жалған айып таңылғанда көлденең,
 Ақиқаттың аппақ туын бермеген.

Содан сұра, содан сұра өмірді,
 Нені көрді, нені сезді, не білді?!
 Неге ақылды ақымақтан жеңілді,
 Біреу жылап, біреу неге көңілді?!
 Содан сұра, содан сұра өмірді.

«Өмір жайлы сұрай берме сен менен, Өмірді мен әлі зерттеп көрмеп ем» дейді. Аңдап қарасаңыз, ақын бұл жерде білгенін айтқысы келмей бәлсініп отырған жоқ. Өз білігін өмір деңгейімен өлшегенде түкке тұрмайтынын шүбәсіз мойындап тұр. Өйткені, өмір баршамыздан биік.

Ақын бәрі ғажап, бәрі керемет деп ешкімді алдағысы келмейді. Егер солай десе, өмір мұңының кермек дәмін татқандардың алдында нендей дәлел айтып ақталмақ. Сондықтан ол «Өмір жайлы білгің келсе, қартқа бар, Қан майданнан жалғыз ұлы, келмеген. Жесір келін бір нәресте көрмеген, Жетім шалды бала орнына тербеген...» дейді. Ал, ол адамдар жамандығынан осындай күй кешкен жоқ қой. Олардың да үміті мол еді, аңсаған арманы бар еді. Қолын созды ұстай алмады, жүгірді жете алмады. Жанғаны

сөнді, басына түсті, көнді. Бәлкім, бұл тағдырдың жазуы шығар? Десек те, бұл ең алдымен нысапсыздық пен озбырлықтың шектеусіз кеткен дүлей сойқанынан туындап отырған қасірет. Соғысты, сойқанды тұтатқан нысапсыздық иесі өзін ғана отқа салған жоқ, бүкіл халықтың обалына қалған күнәһар атанып отыр емес пе? Ақын өмірді қадірлей алмайтындардың кімдер екенін қасірет шеккендер ғана жасырмай айта алады деген түйінге тоқтайды.

«Жалған айып таңылғанда көлгенең, Ақиқаттың аппақ туын бермеген». Олар ерлік те жасаған жоқ, батыр да атанған жоқ. Басты «кінәсі» өтірік айта алмады. Бар тазалықтан ар тазалығын биік қойды. Соның жолында қиындықтан қыңбады. Жалғандықтың алдында басын иіп жалбарынбады. Міне, өмірдің нағыз мәнін осылар біледі дейді ақын. «Неге ақылды ақымақтан жеңілді, Біреу жылап, біреу неге көңілді? Содан сұра, содан сұра өмірді». Егер солардан сұрап, соларды дұрыстап тыңдап, одан кейін тиісті қорытынды шығарып отырсақ, еншімізге бұйырған өмірді кінәламайтын деңгейге жететін едік. Амал не, мұндай сауалдардың төңірегінде басын ауыртып, шын толғанатындардың аманда, аз болатыны өкінішті. Ақын осы өлеңі арқылы үлкенге де, кішіге де ғажайып философиялық ой салады. Жолы болғанның жөні осы екен деп күшіңді көрсетпе, одан да иманды да қайырымды ісіңді көрсет дейді.

Өмірге келген адам өмір хақында үнемі дұрыс пайымда болуға міндетті. Қажет болса, бір күндік сәуле оған сол үшін берілді ғой. «Өмір жайлы сұрай берме сен менен» дегенмен, өмірдің сырын бәрібір ақыннан сұрағанның ешқандай айыбы жоқ.

Бексұлтан НҰРЖЕКЕЕВ

Бексұлтан аға Мұқағали туралы айтудан да, толғанып, тебіреніп жазудан да жалыққан емес. Сонау алғашқы лекте ақын өлеңдерін жинап, оны төрт том етіп жыр сүйген жұрттың қолына тигізді. Өткен жылдары қоғамдық ұйымдар ол кісіні «Мақатаев атындағы сыйлықтың лауреаты» атандырғанда «Бұл – мен үшін ең үлкен марапат» деп қуанғаны есімізде.

МҰҚАҒАЛИ ҚАЗАҚҚА МӘҢГІ ҚЫЗМЕТ ЖАСАЙДЫ

– Ақын дүниеден озған соң да, бәрі ойдағыдай реттеліп кете қойған жоқ. Тіпті, басын қарайтудың өзі оңай-ға соқпапты. Естүімізше 4-5 адам ғана осы жұмысқа бел шешіп кіріскен дейді. Соның бірі өзіңіз екепсіз. Осы оқиғаларды еске түсірсеңіз дегіміз келеді.

– Бейіт басына ескерткіш орнату мәселесіне Бакқожа екеуміздің араласқанымыз рас. Мүсіншіні Бакқожа марқұм өзі тауып, мүсінін өзі жасатып, маған бәрі даяр болғанда Жандосов пен Сәтбаев көшелерінің қыйылысындағы шеберханаға ертіп апарып бір-ақ көрсетті. Мүсіннің астына жаздырған өлеңді Лашын жеңгемізбен бірге үшеуміз ақылдаса отырып, «Жан азасы» дастанынан бір шумақ алуға алдын ала келіскенбіз.

Бұрынғы Пастер көшесін Мұқағали Мақатаев атындағы көше деп атау жөніндегі пәрменді Алматы әкімі Заманбек Нұрқаділов жасады. Пастердің үлкен ғалым екенін көлденең тартып, оған да біраз ағамыз қарсылықтарын жазды. Дүние жүзінде атақты ғалым, әрине, көп, бірақ қазақ жеріндегі абырой-атақ алдымен қазақтың өз перзентіне тиесі болу керек деп ұққан халық ондай шәлкем-шалыс пікірлерге дер кезінде тойтарыс берді.

Мұқағали атындағы көше бойына қойылған ескерткіш – Алматы қаласындағы сәтті жасалған ескерткіштердің

бірі. Оның авторы Нұрлан Далбай бауырымыз кейін Әбілхан ағаның да ескерткішін әдемі жасады, алайда оны қойған орын Мұқанді-кіндей сәтті емес, тұрған орны, ешкім көрмесін деп, ескерткішті әдейі тығып қойғандай әсер қалдырады. Мұқағалиға ескерткіш орнату ісіне марқұм Алтынбек те, қазіргі министр Мұхтар бауырымыз да нақты азаматтық үлес қосты. Құдайға шүкір, қазір Мұқанның өлеңі де, аруағы да қазақ халқы үшін үлкен қасиет саналады. Қазақ халқының ынтымақтастығына Мұқанның шығармалары тірі адам қатарлы қызмет жасап келеді.

Кеңсайдағы Мұқанның бейітіне ескерткішті орнатып жатқанымызда, кенет бір тосын оқиға болды. Гранит тасты орнына қойып, енді жан-жағын мықтап жатқанымызда, төменнен тарс еткен мылтық даусы шықты да, артынша шың еткен оқ дәл төбемізден ұшып өтті. Біз бір-бірімізге үрейлене қарастық.

– Біреу әдейі атты, – деді Баққожа, – өңі сұрланып.

Біз оған нанарымызды да, нанбасымызды ба білмей, дереу төменге үңіліп, жан-жағымызға сақтана қарастық. Оқты әлде-кімнің сай жақтан атқанын анықтадық та, біраз даурығысып барып тынышталдық. Ол күні жеңгеміз Лашын мен Мұқағалидың бала-шағасы және Баққожа екеумізден басқа бейіт басында ешкім болмады. Шынымды айтсам, оған мен бәлендей мән бергем жоқ.

– Сіз «Кәріс қыз» деген керемет әңгіме жаздыңыз. Онда Қызылорда өңірінде тұратын кәріс қызының Мұқағали поэзиясына деген сүйіспеншілігі нәзік сезімдермен баяндалады. Осы шығарманың тууына не себеп болды екен деп ойлаймыз. Ойыңызды ортаға салсаңыз жақсы болар еді.

– Мұқағалидың махабат жайындағы өлеңдері ылғый мұң мен өкініштен тұрады. Соның өзі де оның өмірін тереңірек түсінгісі келген адамды сан алуан ойға итермелейді. Ал Мұқағалидай саңлақ ақынның жеке бастық өмірі кімді қызықтырмайды? Мені де қызықтырды.

1980– жылы мен «Көктем–3» шағын ауданынан пәтер алдым. Иса Байзақовтың Мақпуза деген әртіс қызы болған.

Оның күйеуі әнші Бердібек Бейсенов еді. «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» деген Абайдың әнін жақсы айтқаны үшін ғана ол кісіні көп адам біледі. Мен де сол дәрежеде ғана сырттай білетінмін. Жаңа пәтер алғанымда, со кісілер маған көрші болды. Олар бірінші, мен екінші кіреберісте тұрдық. Бір күні кездесе қалып әңгімелескенімізде, Бердібек аға өзінің Мұқағалимен қазақ радиосында бірге істегенін, сонда оның бір кәріс әйелмен байланыс жағағанын айтып қалды. Мен қадалып сұрай бастадым, ол білгенін бастан-аяқ айтып берді. Содан бастап осы оқыйға үнемі менің мыйымда жүрді. Әсіресе, Мұқағалидың неге өзін «махабаттың құрығы ұрған» адам санайтынын түсінуге тырыстым. Бейсенов айтқан әлгі бір әңгіме ойымнан шықпай жүрді. Сөйтіп жүргенде, өзім бір кәріс келіншекпен достасып қалдым. Әлгі келіншекке біресе Мұқағали болып, біресе Бексұлтан болып қарайтынды шығардым.

Ол кезде «Жалын» баспасында істейтінмін. Бір жазда жазушы Сұлтанәлі Балғабаев мені Сыр бойына – туып-өскен жеріне шақырды. Бардым. Қызылорданы қызыға көріп шықтым. Сырға шомылдым, арғы бетіне қайықпен өтіп, тоғайын араладым. Ғажап әсер алдым. Сол Сырдың жағасында тұрып кәріс келіншекті ойладым, өзімнің жағдайымды Мұқағалидың жағдайымен шендестірдім. Лашын жеңгемнің көзі тұрғанда Мұқағалидың кәріс келіншегі жайлы ашып жазуға болмайтынын түсіндім. Сондықтан «Кәріс қыздың» мекені Алматы емес, Қызылорда болып өзгерді де, әңгіме туды. Мен ол кезде Мұқанның кәріс әйелі жайлы әлі егжей-тегжейлі білмейтінмін. Кеңірек мәліметті кейін, атап айтқанда, осы ХХІ – ғасырдың басында ғана жазушы ағамыз Оразбек Сәрсенбаевтан естідім.

Ол шындықты о кісі әлі баспасөз бетінде ашып айтқан жоқ, сондықтан о кісінің рұқсатынсыз ол шындықты жария етуге менің қақым жоқ деп ойлаймын.

«Кәріс қыз» атты әңгімем 1984 жылы «Жалын» алманағында жарияланды. Бір жолыққанымызда Лашын жеңгем: «Иә, сондай бірдемесі болған сыйақты», – деді де,

оған онша мән бермегенсіді. Мен де ашылып артық ештеме айта қоймадым. Тек: «Е, менікі көркем шығарма ғой», – деп, ақталғандай болдым. Шынымды айтсам, жангемнің сабыр сақтап, салқын сөйлегеніне қатты қуандым.

– 1981 жылы Мұқағалидың 50 жылдығы тұңғыш рет аталды. Оның басы-қасында тағы да сіз жүрдіңіз. Сол кездегі Алматы облысының бірінші басшысы Кеңес Аухадиев Мақатаевтар отбасына бөлмесі көп жаңа пәтер берді. Осы пәтерді алуға сіздің әсеріңіз болды дейді білетіндер. Соның шындығын енді өз аузыңыздан естігіміз келеді.

– Менің Кеңес Аухадиевпен комсомол қызметінде жүрген кезімнен таныс екенім рас. Қазір де сыйласпыз. Райымбек бабамыздың басына алғаш ресімі ескерткіш тас қойғызуға Кәкеңнің тікелей қатысы барын бұрын да жазғам. Мұқағалидың «Лениншіл жасқа» шыққан «Райымбек! Райымбек!» атты дастанын жариялауға қалай қызмет жасағанын айтып, Сәрсенбі Дәуітов інімді таныстырғанымда, оған риза болған Кәкең «Орбитадан» үш бөлмелі үй беріп еді, кейін Мұқағалидың өз отбасына да «Пионер» атты дүкеннің үстінен жақсы пәтер берді. Оның бәрін менің емес, Кеңес Аухадиевтің Мұқағали шығармашылығын түсініп сыйлағаны, құрметтегені деп бағалаған жөн. Мұқағалидың мемлекет өткізген тұңғыш тойы – елу жылдығы да кезінде Кәкеңнің пәрменімен өткен. Ол жайында Әбділдә Тәжібаев ағамыз Кәкеңмен арнайы жолығып әңгімелескен. Әбекең ол кезде Мұқағали мұрасын жариялау кәмесіесінің төрағасы болатын.

– 80-ші жылдың басында Мұқағалидың «Жырлайды жүрек» кітабы республиканың Мемлекеттік сыйлығына ұсынылды. Бірақ, қайтыс болған ақынға берілмейді деген желеумен ұсыныс қабылданбапты. Сонда сіз бастаған қаламгерлер ақын үшін барын салып жүгірді деп естідік. Бұл жайдың мәнісін журнал оқырманына қалай баяндап берер едіңіз?

– Иә, ол кітабын сыйлыққа «Жалын» баспасы ұсынды. Мен ол кезде сол баспаның Бас сарашысы едім, Қалдарбек

деректірі болатын. Сыйлыққа ұсынылған шығарма ол кезде баспасөз бетінде кеңінен талқыланатын. «Социалистік Қазақстан» газетінің сол кездегі басшысы Балғабек Қыдырбекұлы аға оған белсене араласты. Еңбек Ері Зылиха Тамшыбаева әпкеміздің пікірін арнайы барып, үйіне қона жатып алып келіп Балғабек ағаға жариялатқыздым. Бір мен емес, біразымыз жүгірдік. Фариза екеуміз біраз ағамыздың үйіне барып, өтінішімізге қол қойғызып та дауыс жыйнадық. Бірақ, ол жолы Мемлекеттік сыйлық Мұқана берілмеді. Қазбалай берсең, бұл өзі өсегі көп дүние, сондықтан сол кездегі көмесиенің іс-қағаздарын мұрағаттан қарап отырып әңгіме еткеннен дұрысы жоқ.

Араға жылдар салып барып ақыры ол сыйлықты Мұқаңның алғанын жұртшылық біледі. Кезінде жасалған кателікті кеш болса да түзету деп түсінемін мен оны. Ал ол сыйлықтың берілуіне Алтынбек Сәрсенбаев ініміздің ықпал еткені де есімізде.

– Сіз басқарған «Жалын» баспасы Мұқағали мұрасын жинақтап төрт том етіп шығарды. Ақынның «Күнделіктерін» де дереу кітапша етіп бастыңыздар. Бұл әрекеттер кәсіперлік құлшыныс па, әлде, ақын мұрасына деген ұлы құрмет пе? Қандай көзқарастарға тоқталар едіңіз?

– Әрине, ұлы құрмет! Тек ұлы құрмет! Төрт томдықты құрастыру жұмысын Оразақын ағаға тапсырып едік, бәрін тап-тұйнақтай етіп әзірлеп берді. Оған Мұқаңның бала күнгі өлеңдерінен бастап дана күнге дейінгісі түгел кірді. Оны шығару да өз-өзінен оп-оңай шешіле салмады. Біресе таралымы жөнінен, біресе қай астанадан шығару мәселесі жөнінен ары тарт, бері тарт болып өтті. Ең бастысы: Мұқаңның негізгі жазғандары халқымен түгел дерлік табысты. «Түгел дерлік» деп отырғаным, кім біледі, әлі адасып жүрген бірен-саран шығармасы табылып та қалар деп ойлаймын. Мәселен, о кісінің күнделіктері түгелдей қолымызға тиген жоқ.

– 2001 жылы Мұқағалидың 70 жылдық мерейтойы өтті. Сол тойда негізгі баяндаманы сіз жасадыңыз.

Мұны ақынға іні бола білген қаламгерге көрсетілген үлкен құрмет деп түсіндік. Баяндаманы жазған кезде қандай тебіреністерді бастан кешірдіңіз? Сол туралы әңгімелеп берсеңіз дегіміз келеді.

– Ол тойдың қарсаңында мен ауруханада жатқам. Тойға аз-ақ күн қалғанда Нұрлан Оразалин хабарласты. «Беке, белгілеп отырған баяндамашымыз аяқ асты «атказ» берді. Өзіңіз енді алып шығыңыз!» – деді өтініп. Мен қолма-қол сауығып кеткендей болдым. «Атказ» берген адамның пендешілігіне ызаландым. «Әй, бәтшағарлар, әлі мені жарыққа шығарғыларың келмей ме?» – деп, кейіп тұрған Мұқағали көз алдыма келді. Дереу баяндаманы ауруханада жаздым да, ауруханадан шыға сап Қарасазға тартып отырдым. Мұқағали жайында айтуға мен қай кезде де дайынмын.

– «Мұрагер» продюсерлік орталығы Мұқағали атындағы сыйлық белгілеп, оның марапат қағазын және төсбелгісін алғашқы лауреат ретінде сізге берді. «Бұл мен үшін ең үлкен марапат» дегеніңіз тыпдаған елдің есінде. Сол сөзді әрі қарай жалғастырып айтсаңыз қалай болар еді?

– Оны қанша жалғастырсам да, сол кездегіден артық айта алмаймын. Мұқағалидай шын таланттың өзі де, өлені де қызғаныштан, іштарлықтан қиянат көріп, шетқакпай болып кетпеуі үшін қызмет қылудан артық қандай абырой керек адамға? Мен оған біржола бел шешіп кіріскен адаммын, сондықтан Мұқаңның атындағы сыйлық – мен үшін шын мәнінде ең үлкен мәртебе. Сол сыйлықтың алғашқылар қатарында сазгер бауырым Тұрсынғазы Рахымовқа берілгені мені аса қуантты. Себебі ол – Мұқаң шығармасын өзек етіп алғаш ән жазған адамдардың бірі. «Сәби болғым келеді» дейтін ғажап әнді ол өзі сәбилі болғанда, балконда отырып шығарған екен. Қазір ол ән бізге Мұқағалидің өзіндей әрі көзіндей ыстық. Өнерлі ағасына өз өнерімен ондай ескерткіш орната білген талантты құрметтеу – Мұқаңның өзін құрметтеу.

– Бұл күнде ақынға іні болатындар жетіп артылады. Десек те, сіз секілді нағыз інілердің жөні бөлек. Және

олар саусақпен санарлық. Сондықтан, Мұқағалиға деген сағыныштарыңыз мәңгілік шығар деп пайымдаймыз. Бүгінгі оқырманға жүректеріңізді толқытқан сағыныш саздарын қалай жеткізген болар едіңіз?

– Мұқағалиды сүю – қазақты сүю. Нарынколдық немесе Қарасаздық болғаны үшін емес, әрине. Ол – өзінің карапайымдылығымен пендешілігін де, кендешілігін де өзгелер құсап өңдемей, жасырып-жаппай ашық-шашық жырлап өткен, халықтан ештеңені жасырмай жазу керетін өз өмірімен үлгі етіп өткен адам. Ол – халықтан да, мемлекеттен де сый дәметпеген, керісінше өзін өз халқына өле-өлгенше қарыздармын деп түсініп, сол қарызын халқадарынша өтеп үлгеру үшін, жанталаса өлең жазып, соңғы сағатына дейін ауруханада қолынан қаламын тастамаған кемеңгер қазақ. Оны оқып түсінген сайын кез келген адам қазақылана береді. Ал қазақ болғысы келмейтін қандай қазақ бар?!

Асқар ЕГЕУБАЕВ

Шығыс Қазақстан облысы, Күршім ауданында туған. Адуынды ақын және білгір ғалым. Филология ғылымдарының докторы. Қысқа ғұмырында үлкен еңбектер атқарды. Өрнекті өлеңдерін, зерттеу кітаптарын бүгінгі ұрпаққа мұра етті.

Мұқағали шығармаларын зерттеуге ерекше назардан аударған еді.

ӨМІРІ ӨЛЕҢГЕ АЙНАЛҒАН АҚЫН

Бүгінде самғауы биік қазақ жырының сырлы өлкесінен Борын тепкен Мұқағали Мақатаевтың саңлақ үні халық санасына сіңді деп айтуға негіз бар. Ақынның шыншыл, сыршыл қоңыр дауысы әдебиет әлеміне орнықты. Өзімен-өзі, бірде қатты, бірде ащы араласқан, айғайласқан, арпалысқан мазасыз Ақын-Жүрек миллион жүректі адамгершілік, суреткерлік тегімен жылытып келеді. Сонда есте көп сақталатын да, еріксіз тілге, зердеге нәр болып таматын табиғаттың тұлғалы, тұрлаулы тебіреністі жырлары.

*Кең дүние, төсіңді аш, мен келемін,
Алынбаған ақым бар сенде менің!
Бұйрат құмдар бұйығып шөлдегенім,
Бура бұлттар – бусанып терлегенім, –
деп қайталаймыз ақын жырын.*

Поэзия!

Менімен егіз бе едің?

Сен мені сезесің бе,

Неге іздедім?

*Алауыртқан таңдардан сені іздедім,
Қарауытқан таулардан сені іздедім.*

Сені іздедім кездескен адамдардан,
 Бұлақтардан, бақтардан, алаңдардан.
 Шырақтардан, оттардан, жалаулардан,
 Сені іздедім жоғалған замандардан.
 Сені іздедім досымнан, қасымнан да...

– деп күбірлейміз асыр-тасыры мол ХХ ғасырдың аласапыранды толқын-толқынында қақпақыл ойнап жүріп. «Ақ кимешек көрінсе, сені көрем... Ақ кимешек жоғалса нені көрем?» – деген жолдар тілге оралғанда, көкірек көзі ашы-тұщысы аралас мұңға толады. Әже... Ақ кимешек... Уақыт... Иә, өмірдің заңы. Кәдімгі пенделік сезім. Жас өседі, жасамыс қарғаяды, қарт жанынан әл таяды. Бұл табиғат заңдылығы. Солай болуға тиісті. Сөйте тұра, «таныс дауыс, таныс сөз, таныс мәсілі» ақ әже, «су сұраса сүт берген, айран берген» қайран жеңге – исі қазаққа төл ұғым, төл сезім, табиғаттың өзі берген Ұлттық асыл қазына. Сол себепті де ақын сезімі этнографиялық әлеміш емес, табиғи толғаныс, терең әрі тәтті мұң. Қазақ тұрмысына, қазақ баласына ғана тән ерекше сезім күйі. Есейген сайын адамның алдағы күнге қызыға қарап, ұмтыла түсіп, соңында калып бара жатқан сәтті күніне жалт етіп бір карағанындай алақұйын сәт. Бұл адам жаны мен жалған дүние арасындағы мәңгілік арпалыс, диалектикалық заңдылық – Қазақ ақынының түйсінуі, тебіренісі сол мәңгілік тақырыпты өзгеше бір ренде жеткізеді. Қай тақырып болсын шынайы сезімнің шарпуына оранса, шыншыл жүрек лүпілін жеткізсе, несі бар?! Адам өз өмірінің әр кезеңін әлсін-әлсін әртүрлі жағдайда еске алып отырмас па? Өткен өміріңсіз бүгінгі тіршілігің жарым-жарты. Керісінше, бүгінгі өмірсіз өткен күнді қалай сезінерсің? Бұл түзілімі күрделі құбылыс – жеке адамның да, ортаның да, қоғамның да тыныс-тіршілік болмысын жеткізгендей күй.

.. «Неге ертерек суалдың, жаным Анам», «Жоқ! Дәрігер! Орнатпа басқа жүрек! Басқа лүпіл жасама, басқа леп. Қалай айтам, бүлінген жүрегімді, білдірмей доғдыр алып тастады деп?! Өңгеріп өгей жүрек қайда барам. Өзгенің ғұмырын қайтіп пайдаланам»,

«Өзімнің жүрегімді жерлеп келіп, Өзгенің өмірін қайтпін жалғастырамын?», «Неше мың жыл мен неге жасамаймын, Мың жыл жасап жүргенде қара қарға?!» «Қызым менің. Гүлім менің, Аяулым! Жатыр молаң жотасындай қоянның. Құлпы тастың құны маған бес тиын. Бірақ таспен қалай жаншыпқоярмын!», «Қайран біздің шешелер! Арды ойлаған, Шілік шауып, ши орып, бау байлаған...». Бұлар – ақын шығармаларындағы әр алуан өлеңдерді алуан тынысты тармақ, толғамдары. Азаматтық парасат сөзі, адамгершілік көңіл толқулары, адам, адалдық деп лүпілдеген тіршілікке інкәр жүрек тынысы. Оқушының жанына, жүрегіне қозғау салмаған, бірге толқытып, бірге тебіренген өлең – өнер емес. Мұқағали өлеңдерін отты, жігерлі десек те, бірыңғай сазды, сыршыл, шешендік, ақылгөйлік сарындары бар десек те, нақ басып дәл сипаттай алмас едік. Мақатаев жырлары – азаматтық жан дүние сырлары. Кәдімгі жұмыр басты пенденің күнделікті тұрмыс-күйінен туындап жататын жан тебіреністері, ақынжанды адамның, ақын жүректің бұлқыныстары. Ал, оны өлең тілінде жеткізуде жоғарыдағы атаған сипаттардың бәрі де туынды табиғатына сай әр тұста әртүрлі деңгейде көрінеді. Әммеге әйгілі ақиқат – адамның, былайша айтқанда, кәдімгі жұмыр басты пенденің бойында, мінез-құлқында, тағдырында жақсылық пен жаманшылық қатар арпалысып жүр. Тек кейде жақсының бел алатынына, кейде жаманның дендеуіне қарай, «жақсы адам», «жаман адам» дейміз. Ақын жырларының жан өзегі – осы Адам атты ұлы тұлға бойындағы екі ұдай тайталас. Жақсы мен жаманның тайталасы, текетіресі. Ақын уытты жырларымен (пендешілік, арамдық, көрсеқызарлық, жауыздық, қара ниеттілік, екі жүзділік толып жатқан түрлі зымияндықты білдіретін) жамандық атты ұғымның өзін тұншықтыруға, жоғалтуға құштар. Жақсы жыр, жақсы сыр, асқак тебіреніс жамандықты жеңуге тиіс деп сенеді автор.

Осы тұрғыда Мұқағали Мақатаев творчествосының шыншылдық, сыншылдық сипатын анық көреміз.

*Кешіргін, Отан кей-кейде,
Басып бір кетем гөй-гөйге.*

Тілі шықпаса, сәбиін
 Тұщынып, сірә сөйлей ме?
 Тасынып біраз мен кейде,
 Басылып қалам деңгейде.
 ...Ашынам арзан ағайға,
 Ашынам арзан жеңгейге.
 Ашынам, қайта басылам,
 Басылам-дағы тасынам.
 Адамдықтарын алтынмен,
 Өлшегендерге ашынам!
 Мансапқорлардың қасынан
 Шықпайтандарға ашынам!
 Жалданып өскен жасынан,
 Жағымпаздарға ашынам!
 Айрылған адал досынан
 Алаяқтардан шошынам
 («Отаным, саған айтам!»),

– десе, бұл ақынның дидактикалық ақылгөйлiгi емес, кәдiмгi қазақтың жыр үлгiсiндегi тегеурiндi тебiренiсiнiң жаңа көрiнiсi. Белгiлi, үйреншiктi ұғымдар дегенге сыймайтын, әдеттегi танымдық, ақиқаттық шарттылықтардың ақындық жандүние тәрiндегi шұғылалы көрiнiсi. Жағымпаздық атаулының жағымсыз қасиет екенi айдан анық. Соның өзiн ақын өз мәнерiмен, өз мiнез-құлқымен бейнелейдi, жағымпаздықты «Жалданып өскен жасынан» деп жаңаша ораммен, жерiне жеткiзе айтады. Жасынан жалданып, тәуелдiлiкте өткен тағдырда, өмiрде, азаматта не өмiр, не тiрлiк бар? Әдебиеттiң тегiнен сiңген асқақ мiнез – адам жанының бұла таза, тарпаңдығын жырлау. Адамдықтың асыл қасиетi – жан дүниенiң, тән мен сезiмнiң тәуелсiздiгi, бейкүнә тазалығы, бостандығы үшiн күрес. Ақындық та, поэзия да адам жанының кең мағынадағы еркiндiгiн, еркiн рухын толғаушы. Өлең авторы сол үшiн ашынады, сол үшiн күйiнедi. Ақын өмiрлiк шындықты өз жүрегiнiң әсерiмен, өз ақыл сезiмiнiң көрiгiнде суарып шығарған.

*Айтса айтсын айыбымды бетке қарып,
 Қайтемiн қаламымды кекке малып.*

*Арам шөптің орнына гүлді қырқып,
Әйтiуiр жүргенiм жоқ кетпен алып.*

*Басымнан кемшiлiктер өткенi анық,
Несiне өкпелеймiн көпке налып.
Ащы жырым құйылса өтке барып,
Ашырқанып, алайда, сөкпе халық.*

*Мұңымды айтпай,
Шау тартатын жайым жоқ шетте қалып,
(«Айтсын деп ақиқатты тiл берiлген»)*

– деген жолдарды оқығанда ақынның азаматтық тұлғасы көз алдымызда биіктей түседі. Алысқа да апаратын, аспанға да шығаратын ақиқат екеніне тағы да мойын ұсынамыз. Не айтса да, қара қылды қақ жарып, ағынан төгіліп сөйлейтін суреткер тұлғасы орынсыз асып-таспай, көргенін көргендей, барды бардай етіп ашық толғауымен асыл.

В.Белинский орыс әдебиетінде жарық жұлдыздай жарқырап туып, мәңгілікке қайталанбай өткен Гогольдің бірыңғай ел тірлігін, халықтың күнделікті тұрмыстық психологиясына, салт-санасына байсалды көрегендікпен зер салуы жөнінде: «Мүмкін, сонысымен ол біржақтылау, бірсарындылау көрінетін де шығар, бірақ сонысымен де ол бәрімізді де тереңірек, нұсқалырақ, бірегейлі әрі шыншылырақ», – деп жазыпты. 1845 жылы «Өлі жандардың» екінші томын жазу себептерін жазған төртінші хатында Н. Гоголь: «Тек ғажайып тамаша характерлерді ғана сомдау» біздің тегіміздің кереметтігін көрсетпейді, «бір буынды әдемілікке, әсем асқақтыққа тәрбиелеу үшін оның нағыз жамандығын да бар тереңдігімен көрсету шарт», – деп жазыпты. Бұл Гоголь творчествосының кредосы... Белинский анықтауынша, «Нағыз ұлттық суреткер», «прогресс, даму, парасаттың ұлы көсемдерінің бірі»... атанған Гогольден кейін ғана бүкіл орыс әдебиетінде өмірдің шынайы қайшылықтарын бірінші кезекте, айқын жырлау ағымы күшейе, бедерлене түскені даусыз. Бүгін де шыншылдық бағыт әдебиетіміздің елеулі ілгерішіл принциптерінің қатарында.

Нақ осы әуен, нақ осы әділ сыншылдық Мұқағали Мақатаев творчествосының ерекше мінезінің бірі. Мұндай сыншылдық қазақ поэзиясының реалистік туындыларына тән классикалық дәстүр ренктерінен саналады. Абайды, Сұлтанмахмұтты, Қасымды даралап көрсеткен ерекшеліктің өзі – осы сыншылдық өткірлік, өлеңнің өзегіне өмірдің отын кую. Өмірдің ащы шындығымен бақай есепшілердің бетін күйдіру. Бұл өлеңнің мінезі ғана емес, ақынның, азаматтың үні, ел ішінде Халық-Ана салтынан сүйегіне сүтпен сіңген қасиеті. Әдебиеттің дамытушылық қуаты да осындай сипатында ғой.

Өмір де бір өзен. Өлең де бір өзендей, тұңғыық. Мұқағали жырлары бірде үн-түнсіз шымырлап қайнап, тереңге тартып, бірде ақ күміс бұлттарын түйдектетіп аспанға атқан сол өмірдің өзіндей. Егер дәстүрлі зерттеу «салтына» бағынсақ, өлеңдерді алуан-алуан тақырыпқа жіктер едік (Отан, ана, махаббат, пенделік тебіреніс, табиғат, т.б.). Ол бір жағынан дұрыс та шығар. Бірақ, ақын жанын, талант қорытпасын, жүрек жарды сезімді жіктеп, жіліктеуге бола ма? Қай тақырыпты да, проблеманы да көркем шығарма биігіне көтере, шынайы толғау – хас шеберлік, аса таланттылықтың ғана мандайына жазылған мүмкіндік.

Қарағым сені, жайым жоқ кем көретін,

Бимағұлым тағдырың сен көретін.

Зат болып неге жүрегім жаралмаған,

Қарғаларым, сендерге тең бөлетін?!

(«Көретін күнім алдымда»)

Жүрек – жыр, жүрек – сыр, жүрек – сезім. Жүрек – жыр мүшелеп бөлетін зат емес. Ақын жыры тұтас бір буынның, уақыттың, дәуірдің кесек бір бөлігінің өзгеге ұқсамайтын, өз мінез-сымбатымен көрінген көрінісі. Сонау, «Армысындар, достар?!», «Қарлығашым, келдің бе?», «Мавр» жинақтарынан бастап, соңғы «Өмір – өзенге» дейінгі туындылардың бәрінен үзілмес бір ізді, жібек желдей жанға жайлы сырлы сазды, өзіндік дәстүр арнасын сезінесің. Ол – қай өлеңде болмасын ақынның монолог, диалог түрінде ауысып келіп отыратын ашық сыршыл-

дық, шынайы әңгімешілдік рухтағы бүкпесіз, кібіртіксіз тіл қатуы.

*Қарлығашым, келдің бе, қаршығадан саумысың?
Аман-есен жеттің бе, айыр құйрық нау құсым?
Оралдың ба тағы да өзің өскен ұяға,
Оралдың ба, сүйіктім екеуің де бармысың?*

– десе де, осы өлеңнен соң он-он бес жыл өткізіп барып, «Жаңбырда» өлеңінде:

*Жақсы едің ғой,
Құлын мүсін қылықтым,
Тұзағына түстің қандай құрықтың?
Қайдан жүрсің?
Жүзің неге сынық тым?
Неге ұмыттың, неге бізден суыттың?*

– деп тебіренсе де, ақын жанының мейірлі лүпілін өз сезім күйімізбен жатырқамай жалғастырамыз.

Жатырқамай, жаныңа жақын келіп сыр ашқандай. Ол сырдың салмақтылығы, парасаттылығы – жалтақсыз, жанға жылы тиетін азаматтығында. Керек жерінде сәбилік мақтанышпен, керек жерінде мысқыл-кекесінімен, ирониямен «Лирикалық менін» ашық ақтарып отырады. Сонымен де замандастың асқақ та, парасатты, кесек тұлғасын көзге тосады.

Сөз жоқ, Мұқағали Мақатаев таланты жетпісінші жылдар поэзиясында кемел биігінде, қазақ лирикасының кең төрінде дер кезінде көрінді. Сол бір он жыл, яғни жетпісінші жылдар поэзиясы сөз болғанда, ірі таланттарымыздың аса аз, санаулыларының ішінде Мұқағали лирикасы асыл сезім, ыстық ілтипатпен аталары анық. Ол бұл құрметті тіл безеген желбуаз шешендікпен де, таңдай қаққызуға талаптанған білімдарлықпен де, қырлап-сырлаған түрлік (формалық) құбылтулармен де алған жоқ. Оның сиқырлы қуаты – асқар биікке көтерген қасиет – халықтық саз, халықтық рух, әркімнің жүрегі жатырқамай жақын тартатын қонырлау сазды әуен. Тауып айтылған ой тарланға тән тыныс болғанымен, табиғат жаратылысынан келісті тұлғасын тапқырлыққа мансұқ етпейді. Мұқағали ақын ретінде ойды

ойып алып, дайын күйінде қалтаңа салып бермейді, ойды өрбітеді, ойды тіршілік процесіндеі дамытады, шоғын маздатып, қызуын өршітеді. Табиғи өрісті арнасымен желілеп жеткізеді. Соның бәрінде де сініп, жетеңе жедел белгілі бір шынайы құбылыстан, өмірлік оқиға, детальдан тілге тиек табады. Сөйтіп, өлең өрнектері ассоциациялық поэтикалық түзілім, қатарлармен санаға шымырлап жетеді.

*Арсыз күлкің тиылмас, жылауың да,
Айтысында басылмас, ылаңың да.
Араздасып ағайын кетер еді,
Бір қария болмаса бір ауылда.
Біз қария болғанша,
Кім біледі?...
(«Қариялар азайып бара жатыр»)*

*Көктем кетті, күз міне жуықтады,
Бармысыңдар, бауырлар қырықтағы?
Бәрің тірі қалдың ба, қарығанда
Қырықыңшы жылдардың суықтары?*

*Тағдыр бізден бәрін де аямаған,
Жылатқан да жұбатқан, аялаған.
Ата-қаздан айрылған балапан ек,
Аспан асты, жер үстін паналаған.
(«Бармысындар, бауырлар қырықтағы?»)*

Екі өлең де қарапайым жолдармен басталған. Поэтикалық ойдың өрбуі, экспрессивтік әсердің үдеу үстіне үдеуі бірте-бірте өлеңнің өз табиғатын, өз құйынын тудырған.

Бәрі анық, айқын, ой да өз биігіне көтеріліп, кемел деңгейде толық жеткеі, қанша сарқыла, таусыла егілсең де, бұдан ары төгілте сыр ашу мүмкін емес шығар?! Сырт көзге шалынбаса да, бүгінгі қазақ лирикасындағы ерекше бір тыныстың, жаңа лептің шарпуы бар. Бүгінгі оқырман символикалық реңкті, жадағай суреттілікті жасанды ұраншылдықты тез айырады әрі ондай өлеңдерді оқымайды. Өмірдің, тіршілік құбылыстарының өз тұрғысы өмір-

дің өзінің асқак, пафосы өлең табиғатына тым жақындай түскендіктен, шешендікпен, тақпақшылдықпен әсіре теңеу, әсіре бейнелеумен бірыңғай қалу мүмкін емес. Мұқағали Мақатаев өлеңдерінің осыған орай айрықша ерекшелігі – өзіндік мәнер-нәшіннің ұтымды, оралымдылығы. Акын ұсақ көріністерден, майда зергерліктен гөрі кесек картиналарға, тынысты полотноларға үйір. Бәрін: шеберлікті де, иненің көзіндегіні ілердей байқағыштықты да соған бағындырады. Бейнелеп айтсақ акын туындыларының ішінен тұтастай өлең – полотноны, өлең-портретті, өлең-картиналарды айнытпай көреміз. Мұны, тек шеберлік деп қана қойсақ, қысқа қайырғандық... Шеберлік болғанда, өлеңнің құлын мүшесіне сынық сүйем артық ет жолатпайтын кірпияз тазалық, назарды кез келгенге жамырата бермей, нысананы киядан шалатын суреткерлік қырағылықпен қоса, сол айтпақ ой – нысананы ұзатпай іліп түсер алғырлық. Демек, шеберлік тұғыры:

Тіл (ақындық) тазалығы...

Ой саралығы...

Тебіршіс терендігі.

«Соғыстың соңғы көктемі». Өлең бес шумақ. Бес шумақта бес беттік баяндаумен де, бес бөлімді кітаппен де жеткізгісіз үлкен сурет көзге елестейді. Тұтас бір дәуірдің көктемі ой-шұңқырымен айқын көрінеді.

Көп болды жасыл тауларға,

Жап-жасыл бұлттар шөккелі.

Әкелді шуақ бар маңға

Соғыстың соңғы көктемі.

Жап-жасыл шыбық, тал-дағы,

Орманның жасыл шекпені.

Қуанта бірақ алмады

Сонау бір үйді шеттегі,

Соғыстың соңғы көктемі...

Көктем – қуаныш, көктем – тірлік көктеуі, алда – жазира жаз, мәуелі күз бар... Осынау үлкен алып әлемнің бір нүктесіндей, жарық дүниенің елеусіз ғана қаралы нүктесіндей – қаралы үй... Манадан бері, төрт шумақ

бойы әсем бір өрнекпен бейнеленіп келген сурет осы нүктеге келгенде тітіркенеді, тіріледі. Осы нүкте арқылы адамзаттық мәні бар драмаға ауысады. Сөйтіп, өлең туған. Нағыз азаматтық, адамзаттық тебіреніс дүниеге келген. Болмаса, «Беташар» өлеңінде:

*Боз ала ауыл жастары,
Бозбала күнін тастады.
Бозжаулық жауып қыздарға,
Шаңырақ құра бастады.
Үйленді біздің ағай да,
(Үйленбе деуге қарай ма?)
Бәсіре жалғыз көк тайын
Сойғызып жатыр сарайда,
(Той жасап бермек қалай да).*

Сезімді, жан тебіренісін бұдан артық қалай жеткізерсің. Және де, дәл осылайша тек Мұқағали Мақатаев ғана айта алар, ақтарыла алар. Бейнелеп айтсақ, бұл жан дүние тазалығы, сезім құдіреттілігі. Мың қайталап айта беретін шынайылық осы. Анайылық емес, шынайылық. Шынайы болғандықтан да поэзия сазына бөленіп тұр. Жалтақсыз, жалтарусыз ойды, ішкі тебіреністі бәз күйінде көзге тосқан, көңіл толқуын кіршіксіз хас таза күйінде өлең тіліне көшірген.

Ақын кредосы – шыншылдық, сәби сезімге ғана сиятын албырт шыншылдық. Оны оқырмандармен өзекжарды сырлас, айнымас пікірлес ететін алтын арқауы да осы – шыншылдығы. Дүниені, болмысты, құбылысты өз көргеніндей бүкпесіз, көркемдік шындық көрігінде келістіре қорытады. Оқырман қауым талғамы мен аңсары сондай поэтикалық шындыққа іңкәр. Балқытушы тұлғасы ақын жырының алғашқы жолдарында былай көрінеді:

*Қызыл науамен
Қызыл от ағып барады.
Қызыл адам жүр
Қып-қызыл өңі, жанары.
Қызыл ұшқындар ысқырып қызыл жалындай,
Қызыл қаһарын қызыл адамға жабады.
(«Балқытушы»).*

Әсірелеу бар ма? Бар... Әйтсе де, өмірдің өз суреті ғой. Тіпті, ақынның тапқырлығына, көз алдындағы көріністен еш артық қоспасыз тудырған поэтикалық ассоциациясына тәнті боласыз. «Мен сені сағынғанда» деген өлеңінде қызғанышын «қызғаныштан мұз шайнап, тұз жаладым» деп екі-ақ жолмен жеткізеді, енді бір өлеңінде («Байқалмай өткен махаббат»):

*Бозқырау аты кірпідей,
Келетін әкең жұмыстан.
Тазыдан қашқан тұлкідей,
Ініме мен де жылысқам*

– деп ойнақы, естен кетпес әсерлі сурет сызады.

*Еменде жапырақ – жүректер,
Үп етсе самал, дір еткен...
(«Жазғырма мені, жан аға...»).*

Жапырақ – жүрек дегенде, расында да, ақынның көрегендігіне, байқағыштығына бас шайқайсыз. Сондай-ақ, Сырбай Мәуленовтің «жапырақ – терек жүрегі» деген жолдарын еске алғанда, қазақ поэзиясының өзіндік ортақ реңін де сезінгендейміз. «Көшеде»:

*Мен жолымды берейін, өт, қарағым,
Несін күттің, несіне көп қарадың?
Қор болмассың құлыны текті ананың,
Жолын алсаң, өзіңдей текті ағаның, –*

деп аяқталады. Халыққа жүрегі, тебіреніс-талғамы жақын ақын дегенде, осындай туындыларын тілге тиек етеміз. Автор осы өлеңінде сөзбен емес, халқымыздың салт-дәстүрі, түсінік-талғамы, жалпы психологиясы арқылы поэтикалық қуатты еселеген. Аға жолын қиып өтпейтін әдемі салтымыз, ініге ізет жасап, жолын, пейілін, ниетін ұсына аларлық үлкендік мәрттігіміз, ананың еркесін «құлыным» деуі – осының бәрі қаншама қарапайым болғанымен, көкіректе күй сазындай (тілмен айтып жеткізгісіз) тебіреніс тудырады. «Ұқсастық» жырында даланы анаға ұқсатқан ақын:

*Тамыры иіп
Тәтті бір ұйықтап алғасын.*

*Ана шайына,
 Дала нөсерге қангасын.
 Далаға дихан
 Анаға адал жолдасы
 Тыңайтпақ болып,
 Даярлап жатыр қалжасын,*

– дейді. Осындағы поэтикалық эмоция «Тамыры иіп», «Шайға қану», «Тыңайту», «Қалжа» атты халықтық ұғым, халықтық сөздер арқылы санамызға шымырлап жол табады. Бір ғажабы, белгілі тіркестер, бұл жерде өзгеше құбылып құлпырып кеткен. Мұқағали ақын, көбінесе ұғым, түсінік-таным арқылы сөйлейді. Сол арқылы аз сөзге көп мағына сыйғызады, әрі мағына байлығын экспрессивтік мән бояуын қалыңдатады.

*Түспесін десең егер сезімге кір,
 Жанарым, менің ылғи көзімде жүр!
 Жамандық көрсен менің қабағымнан,
 Жас болып төгіліп кет жанарымнан, -
 («Жанарым»).*

дегендер тәрізді.

*Өкінішті...
 Мына құрғыр сырқаттың беті күшті.
 Жүрегім көтеріліс жасап жатыр,
 Бұзбақ болып кеудемде бекіністі.
 Өкінішті...
 О, жүрек!
 Менің алтын қазығым-ау!
 Қайтейін, қажыдың-ау... ,
 ...Қытықтағаң бауырдың «назы» мынау.
 Қажыдың-ау, байғұсым, қажыдың-ау!
 Не істемекпін?
 Жаным-ай, саған шипа істемек кім?
 Жаралғанда бүтін ем, үш бөлекпін:
 Жүрегім – Африка, бауырым – Кипр,
 Миым Мұзды мұхиттай...
 Не істемекпін?...
 («Емханада»).*

Заманның тынысы мен ақынның мұңы ұштасып кеткендей.

Бүгінгі күннің, бүгінгі дәуірдің, яғни ақын өмір сүрген кездің тынысы да осы... «Жүрегім – Африка», «Бауырым – Кипр» дегенді басқа дәуірде айтып көрінізші?... Ешкім түсінбес еді. Бүгін осы үш шумақ қазақ топырағындағы бір ақынды бүгін планетамен қауыштырып тұрған үш таған.

Жүрек туралы өлең, толғаулар ақынның жиі-жиі оралып, қайыра айналып соғып отыратын иіріміндей. Тек жүрек тақырыбы арқылы-ақ жарық дүниеге, адамдарға, тіршілік атаулыға қатысын ақын ақтара жеткізеді. Бүкіл оқырмандарға таныс «Майгүлге» өлеңінен кейін:

Бұлданба, жүрек, бұлданба!

Жиылып досың тұрғанда.

Жиырып сені жентектер,

Жымысқы қайғы-мұң бар ма?

Бұлданба, жүрек, бұлданба!

Қызығы тайып, қызы өлген

Жалғыз-ақ сен бе бұл маңда,

– деп басталатын өлеңін жариялады. Жүрекке қарата айтылған қайрау сөз, өзіне деген тоқтам. Өзіне деген медет. Жүрек туралы жырларынан мысалдарды көптеп келтіруге болады. Соның бәрінде де ақын сезімтал да нәзік, кейде ұяң, кейде ұятты, кейде мейірімді, кейде қатыгез жүрегімен сырласа, мұңдаса, ренжісе отырып, оқырманын талай-талай ордалы ойдың ауылына қондырады. Сөйтіп, жалпы адам баласына тән жан дүние қалтарыстарының қасиеттері құпияларын шешеді. Ең бір кастерлі сезімдер туралы ойландырады, толғандырады, сыр ақтарады.

Мұқағали Мақатаевтың ақын ретіндегі, азамат ретіндегі бөлекше мінез жаратылысына тән қасиеті – ештеңеден бейтарап қала алмайтыны. Ол көзімен көріп, көңілімен бағамдағай жайды басқаға да, өзіне де, оңашада да, көпшілік ортасында да бүкпесіз, жалтақсыз қолма-қол айтады. Өзгенің айыбын да, өзінің айыбын да жасырмай, бетке баса біледі.

Бұл арада «Айтып өткен ақында арман бар ма, жүрегінің басына кір жасырмай!», – дегенді автордың өзіне бағыштаған дұрыс!

Сондықтан да ақын қысылмай-қымтырылмай, еркін, кібіртіксіз сөйлейді. Тосылып, тосырқамайды.

Отан, ана туралы ақындар көп жазса да, өзгеге ұқсатпай, өзінше жырлаған санаулы ақынның төрінен де Мұқағали Мақатаевты көреміз. Отан ол үшін аса қасиетті ұғым. Бүкіл өмірлік, күнделікті тірлігіне тұрақ болған алтын тұғыр. Хас тұлпардың қасиеті бәйге, көкпарда көрінетіндей, ақынның өзіндік үні, өзіндік мәнері, мінезі де осындайда жарқырап, даралана түседі. 1975 жылы «Шуағым менің» жинағында:

Кешір, шеше!

Мәңгілік майдандамын...

Түсін, шеше!

Отаныма бер мені басы бүтін,

Нашар әйел тапқан ұл дегізбеймін!

(«Арнау»).

– деп жазса «Өмір-өзен» жинағында ақынның Отанға, туған ел, өскен жерге деген ыстық махаббатты құс жолындай жарқырып көрінген. Осы жинағындағы, кейін таңдамалы кітабына қосылған елге, жерге махаббатың толғаған туындылары ақынның ерекше бір азаматтық пафосын алға тартады.

Кешіргін, Отан, кей-кейде,

Басып бір кетсем гөй-гөйге.

Тілі шықпаса сәбиің,

Тұтығып, сірә, сөйлей ме?

Тосылып кейде мен біраз,

Басылып қалам деңгейде,

– дегенде Мұқағали Мақатаев тек лирикалық қаһарман мұратын ғана сездіріп тұрған жоқ, батыл да астарлы да толғаған.

Ұлы Отан соғысы, одан кейінгі кезең әдебиетімізге үлкен бір белес болып енді. Мұқағали бұл тақырыпты да өзінше көріп, өзінше зерлеп үлгерді. Бұлар оның жеке сөзі ғана емес, бүкіл замандастарының, тұстастарының тебіренісіндей қабылданды. «Сенбеймін әкен өлді дегенге мен, Себебі ол үйімізден тірі аттанған» дейді ол «1941 жыл. Ақпан» туындысында. Осы тақырыпта ақынның ғаламат

жаңалығы бар. Ол сол бір қатыгездіктің мұз тілі сумандаған сол жылдарға лағнет айта тұрып, сол жылдың жақсылығын, өмірінде калдырған жылы беттерін күдіреттей кастерлейді. Өйткені, ол тек өткен қиындық қана емес, тағдыр. Ал, тағдырды кім оп-оңай белден сызып тастай алады.

*Бірақ сол бір дауыл жылдар, от жылдар,
Бәрімізден бір-бір батыр жасапты.*

*Сол жылдарға қарғыс айту жат маған,
Сондағы мен ерлігіме мақтанам, –
дейді лирикалық қаһарман. Шынайы, нанымды.
Бір ән бар бүгінгі ұрпақ естімеген,
(Сонау бір соғыс жылы естіген ем).
Сол бір ән көмейіме кептелгенде,
Өмір дейтін керуен- көшті көрем,*

– дейді бір өлеңінде. «Қайран жеңгем!», «Құрдас-тарға», «Жаралылар», «Қыркыншы жылдардағы бесік жыры», «Қайран жандар!», «Майданның бәйгесінде» сияқты өлеңдері аталмыш тақырып ауқымындағы өзіндік өрнек, пайымдауларымен дараланған. Егер осы өлеңдерді өмірбаяндық ретімен жіктер болсақ, сұрапылдың бір ұрпақ жан дүниесіндегі қайғылы да шырғалаң ізін бедерлі көрсететін тынысты бір үлкен полотно шығар еді.

Отан, махаббат жайлы жырларынан да ақынның тазалығын, азаматтық арлы үнін естиміз.

Айналайын!

Ата мекен, Ақ мекен!

Қандай қазақ іздеп сені тапты екен?!

Туған өлке тәтті екен ғой,

Тәтті екен,

– деген жолдардағы сезім тереңдігі қандай!

Сері күннен жалығып кәрі күннен,

Жалғызсырап кей-кейде жерідім мен.

Біреу сонда жанымнан шықпай тұғын,

Жаны бірге менімен серігім бе ең?!

Қысылтаяң сәттерде саған келдім,

*Жасырмай-ақ халімді жаман дедім.
Адам ба едің!
Мұңым менен сырыма ортақ болған,
Аяулы панам ба едің!*

– деген шумақтардағы тұнық сезім шапағы ше? Енді бір өлеңдер желісінде ақынның шаттық шалқуы, өмір шіркінді қия алмай, қысылып шыққан жан дауысы, достарға деген назы, адамға деген аманаты алып өзеннің арынды ағыстарындай арпалысып жатыр. Мұндағы өлеңдердің өзегінен де, өрнегінен де, тыныс демінен де ақынның жинақтан жинаққа үзілмей жалғасып, өсіп, өркен жайған ой мен сезім мәселесінің куәсі боламыз. Муза туралы ойлары тереңдей түссе, «Тағы да Майгүл туралы» жаңа жыры әкелік махаббаттың шоғымен жүректі шымырлатады.

*Араша тұра алады кім өлімге,
Жата бер мені күтіп түнегіңде.
Әзірге тірі жүрем бұл өмірде,
Сенің орның оңаша жүрегімде.
Майгүлім, гүлім менің, көгім менің,
Жүрегін қияр дейсің өлімге кім,
Сен – менің жүрегім ең,
Дегенменен,
Елессің... енді маған көрінбегін...*

Жүрегін жеген сағыныш сезімі... Бауыр еті балаға деген махаббат өрті...

Ақын жүрегі балаға да, далаға да, адамға елжірей тебіреніп, егіле жырлайды. Сан-салалы тақырыптағы, түрлі жанрлардағы шығармаларының жан өзегінде сол сезім мен адалдық жарасымды табиғи өрімін танытады.

Мұқағали Мақатаев поэма жанрында да ерекше қолтаңбасымен дараланады. Қазақ тарихының құбылысты мәселелеріне барумен бірге өзі өмір сүрген кезең шындығына да қалам толғады. Саяси-элеуметтік, қоғамдық-саяси сарындағы поэмаларының өзінде шынайы көңіл шамырқаныстарына толы көркем шындықты бейнелейді.

Ол поэма жанрын тақырыптық жағынан байытты, жанрлық-стильдік тұрғыдан жаңғырта түсті. Дастан, поэмаларында

лирикалық сарындар, азаматтық-әлеуметтік тыныс, тарихи арна барынша жеке-дара оқшауланып көрінді. Саяси тақырыптарға да барып бірнеше талантты поэмалар қалдырды. «Аққулар ұйықтағанда», «Дариға жүрек», «Арман», «Досыма хат», «Алтай-Атырау», «Мұзбалақ», «Қырандар, кош болындар», «Ару-ана» поэмалары әдебиет тарихында елеулі орыны бар, көркемдігі кемел, психологиялық талдауларға ден қойған, қазақ елінің әр кезеңдегі ахуалын, ұлттың жан дүниесін терең ашып көрсеткен туындылар. 1973 жылғы мерзімді баспасөзде жарияланып, кейін кітаптарында жарық көрген «Аққулар ұйықтағанда» поэмасы ақынның шығармашылық өмірінің ерекше бір шоқтықты биігі. Поэма кезінде әдеби үрдісте де соны серпін әкелгендей болды. Негізінде, Мұқағалидың поэма, дастан секілді ірі жанрлардағы шығармалары көркемдік табиғаты жағынан лиро-эпикалық сипаты басым болып келеді. Лирикалық жырдың шебері, оның ішінде адам баласының ішкі психологиялық иірімдеріне сергек көңілмен тереңдеп баратын ақындық қасиет дастандарында да ерекше көрініс беріп қалады. «Аққулар ұйықтағанда» поэмасының көркемдік бітімін алдымен осы ыңғайда түйсінуге болар еді,

*Өзен де жоқ сыймаған арнасына,
Жылға да жоқ даламен жалғасуға.
Таста тұнған жаңбырдың тамшысындай,
Қалай біткен мына көл тау басына?!
Мөлдірейді, қарайды қарға, шыңға,
Жалғыздықтан жамандық бар ма, сірә?!*

— деген сынды ашық та сыршыл сазбен басталатын поэма әсерлі суреттерін біртіндеп қоюландыра түседі. Таста тұнған тамшы мен тау басындағы көлдің шендестірілуі, сол көлдің өзінің шыңға, қарға мөлдіреп қарауын кейіптеу, жарасымды ақындық синтаксис шығарманың жоғары эстетикалық танымдық талғам биігін бірден айқындап береді. «Жетім көлдің» тұнық суреті, мөлдір сұлулығы мөлдірете жырланады.

*Әлдилеп ақ төсінде бермей тыным,
Ақ айдын ақ мүсінін тербейтұғын.
Бұл көлге мылтық алған саятшы емес,*

*Тірі жан аяқ басып келмейтұғын.
 Аққулар аман-есен қайтқанынша,
 Суына «Жетім көлдің» шөлдейтұғын.
 (Суымен сырқаттарын емдейтұғын).*

Сыршыл сұлу көріністер мен тебіреністі эпизодтар алма-кезек ауысып, поэзияның өзіне ғана тән сымбатты түзілімімен баурап алады. Сындарлы сыршыл лириканың ұшқын атқан саздары поэманың эпикалық тынысына тыныс қосқандай.

*Аққулар...
 Аққу мойын, сүмбе қанат,
 Алаңсыз тарануда күнге қарап.
 Айдынның еркелері, білмей тұрмын,
 Етермін тағдырыңды кімге аманат?!
 Жаны сұлу ақ еркем, ары сұлу!
 Бір мамығы майысса ауырсынып,
 Тарақ етіп тұмсығын, тарайды кеп,
 Тарайды кеп, тарайды қауырсынын,
 Құм тұрса да бір түйір ауырсынып,
 Жаны сұлу ақ еркем, ары сұлу!*

*Ақ қанатын сабалап, асыр салып,
 Бірде сұға сүңгиді басын малып.
 ... Ойнасынышы, данасын ерке құстар,
 Тыныштығын олардың қашырмалық,
 Мерген отыр жағада.
 Ей, ақша бұлт,
 Жаулығыңмен оларды жасыр барып.*

Поэманың сындарлы сымбаты сөйтіп сұлу сырлы суреттердің, терең сезім тебіреністерінен түзіледі. Сюжеті қарапайым, поэмаға тән кесек бейнелеулер де жоққа тән. Лирикалық туынды. Кейіпкерлердің кейіптелуінде де әлдебір шарттылық қыландайды. Оқиға қисыны қарапайым: ана баласының жанын алып қалу үшін, тәуіптің ауыр науқаста жатқан баласын аққумен аластау керек дегені үшін ана аққуды көзі қиып атады. Атады да дәстүрден аттағаны үшін, киелі құстың қарғысы мен наласына ұшырадым ба

деп күйініп, күңіренді. Ал аққулар «Жетімкөлде» көрінбей кетеді. Халық санасындағы наным, сенім, сұлулыққа деген қастерлі сезімді асқақтата көтере жырлайды. Шығарма классикалық лирикалық шығармалар дәстүрінде туған әдемі сазды туындылар қатарында ұзақ сақталатындығы, оқырмандардың талай-талай толқындарының рухани талғамын қанағаттандыратындығы ақиқат. «Аққулар ұйықтағанда» қазақ оқырманының жан дүниесін етене жақын ұлттық шығарма және өз кезеңіндегі әдеби үрдіс тынысының мектебін танытады.

«Райымбек! Райымбек!» поэмасы көркемдік шеберлігімен қатар, қазақ тарихының қатпарлы тарихына батыл баруымен тарихи аса ірі тұлғаның әдеби-көркем бейнесін алғаш рет даралап сомдауымен тағы бір жаңа белесті ашты. Поэзияда қазақ тарихының күрделі тақырыбын жан-жақты саралап берді. Поэма жазылған тұста қазақ прозасында тарихи тақырыптарға арналған күрделі романдар тізбесі жарық көре бастаған, тарихи тақырып қазақ әдебиетінің басты проблематикасына айналған болатын. Осынау күрделі тақырыпқа Мұқағали өз қатарларының ішінде алғашқылардың бірі болып қалам толғады. Сонымен қатар, жұртшылық алдында айтылмай келген батырдың сом тұлғасын сомдады.

*Желпініп барып, желігін жұрт та басқан-ды,
Оқыс бір гажап оқиға сонда басталды.
Жалғыз бір қара жұлдыздай ағып келеді,
Қараңғы түнде қақ жарып тіліп аспанды.*

*Қу даладағы құйын ба дерсің, ойнаған,
Қыран ба дерсің, қылт еткен құсты қоймаған.
Өз атын өзі ұрандап бала келеді,
Қамшы сабына жейдесін ту гып байлаған.*

*Жайына қалып өлі аруақ пенен тірі аруақ,
Келеді бала, есімін өзі ұрандап.
Тірілер шошып, жағасын ұстап, тұр аулақ,
Өлгендер көрде, түскен де болар бір аунап,
Келеді қыршын есімін өзі ұрандап!*

«Райымбек! Райымбек!» поэмасы кең тынысты жанрдағы ақын шығармаларының ішінде өз ерекшелігімен танылды. Ақынның жеке шығармашылық өмірінің биік бір белесін айналды да, стильдік мәнері жағынан қолтанбасының жаңа бір қырын ашып көрсетті.

Ақынның өзінің жаназасындай, аққу әніндей «Моцарт. Жаназасы» өнердің биік нотасында өмір философиясына бойлатады. «Табыт үні», «Халық үні», «Жесірлер үні», «Жетімдер үні», «Бесік жыры» тараулары – ақындық қуатымен де, түйсік тебіреністерімен де шеберлікті танытқан, қайталанбайтын әсерлі толғамдар. Ақынның поэма, дастандары суреткердің дүние таным кеңдігін, білім-парасатын, ұлттық әдебиеттің тынысын әлемдік әдеби ізденістер, адамзаттық тебіреністер арнасымен тоғыстыра алуымен бірге, ақын шығармаларының тақырыптық-көркемдік кеңістігін барынша кеңейтті. Поэзияның ірі жанрларында күрделі тақырыптарды, ұлттық мәселелерді, тарихи таным табиғатын талантты толғауымен ол жетпісінші, сексенінші жылдар әдебиетінде өзгеге ұқсамайтын, бітімі бөлек, терең із қалдырды. Сондай-ақ, «Ильич», «Шекарада», «Большевиктер», «Мавр», «Чили – шуағым менің», «Космонавт ойлары» сынды поэма, дастандары да замана тынысына үн қосумен қатар, талантты да көркем ізденістерімен дараланады. Совет дәуірінің шындығы ортасында, идеологиялық сарындардың өзегінде жазылса да, көркемдік тұрғыдан «Ильич», «Мавр» сынды поэмалары – ақындық таланттың қуаты мен қарымдылығын, алымдылығын аңғартатын дүниелер. Жеке талант пен қоғамдық саясаттың ара қатынасындағы күрделі байламның бір шындығы осы тұста байқалады. Талантты ақынның шеберлігін танытатын көркем шығармалары және қазір күні өтіңкіреген саяси тақырып қайшылығы. Қалай дегенде де, қаламгердің шығармасы шын талантты, шебер жазылған болса, әдебиет тарихынан шетте қала алмайды. Оның үстіне Ленин, Маркс сынды тарихи тұлғалардың жеке адамшылық келбетін толғаған

туындылардың да саясат жөнімен таразыға тартылуы әділеттілікке жатпас еді. Яғни, қай тақырыпқа жазылса да, шын талантты суреткерлік туындылар әрдайым өз биігінде калуы тиіс.

Қазақ өлеңінің сыршылдық, ұлттық нақыштарына өз өрнегін қосып, түрлік, стилистикалық, троптық жағынан құнарландырып байытқан. Мұқағали Мақатаев таланты, туа бітті ақындық дарыны ұлттық поэзиямыздың мәртебесін өсірген осындай шығармалармен дараланады. Ақынның барлық еңбегі тұтастай алғанда, өткен ғасырдың екінші жартысындағы қазақ елінің рухани дүниесін, тұрмыс-күйін, арман-мүддесін, тарихи тұрғыдағы ұлттық портретін шыншылдықпен хаттаған асыл мұралар қатарына жатады.

Қазір Мұқағали Мақатаевтың жүрек сырын, жырын, өмірін білмейтін қазақ кемде-кем.

Оқырман мен өлең ара қатысындағы уақыт табы осыдан да аңғарылады.

Кезінде мерзімді баспасөзде толық жарияланған «Реквием» («Жан азасы») толғауы «Өмір – өзен» жинағына недәуір ықшамдалып енген болатын. Бұл – ақынның аққу әні еді. Бірақ ол ақынның жарық дүниемен, миллиондаған оқырмандарымен қоштасуы емес, мәңгілік қауышу тебіренісі болатын «Жан азасы» – өмірге, кең дүниеге деген мәңгілік іңкәрлік үні. Ақын жүрек, азамат жүрек қана мынау ұлан-ғайыр өмірді барша ләззатымен, барша қиындығымен бәз күйінде осылайша аңсайды:

*Қомағай көңіл құмартып өткен әр неге,
Тірлікте сонау түскемін талай әуреге.
Кешкен өмір де,
Корген бақыт та, барлығы
Жетпейді екен зой
Бір күндік сенің сәулеңе,
Бір күндік сәуле...
Бір күндік жарық мекенім!
Мәңгілік түнек-қапасқа қалай кетемін.
Келмейді-ау тілім...*

Өлгеннен сұра дер едім,
Тірі жандарға,
Өмір дегеннің не екенін.
Өмір дегенің – бір күндік сәуле екен ғой!..

Өлеңмен де, өмірмен де бүкпесіз қауышып, қалтарыссыз сүйген ақын жүрегі соңғы деміне дейін кіршіксіз сезім өртіне өтті. «Жүрегінің түбіне кір жасырмай» айтып кетті, армансыз ақтарылып кетті.

Ол қазақтың қарапайым тілінің нәрі мен мәнін Абай, Қасымдардан кейін түсініп жазып, түсіндіріп өткен бір ақын. «Сөз өнерін дертпен тең» көрген, парасатты қаламгер.

Ол әр өлеңінде, ер шумағында бүкпесіз, ақжарқын көңілімен сазды сыр төгіп отырғандай. Өлеңнің ырғағынан да, тербелісінен де ақынның қимылын, дауысын, мәнерін естіп, мінез-кұлқын танимыз. Өйткені ол өлеңнен, өнерден сыр іріккен емес. Өлеңге өз жан дүниесін ашты, өлеңнің сырлы құпияларын жария етті.

Ал, өлең жолдарына өмір болып құйылу таланттың талантының басына қонар алтын құс.

Мұқағалиға үн қосқан суретші

Суретші Темірхан Ордабеков гравюра жанры бойынша Мұқағали өлеңдерін қылқаламмен өрнектеді. Сол сериялы суреттердің «Мұқағали Мақатаев бар мұнда» деген бөлімін оқырманға ұсынып отырмыз.

Темірхан суретші ақын шығармаларының терең сырларына бойлаған. Ондағы сұлулық пен нәзіктікті шынайы түсіне алған. Жоғарыда аталған сериялы шығармаларды тұтас қарағанда бәрінің осындай ұйғарымға келетіні анық.

Кеңес ҮШБАЕВ

*Медицина ғылымдарының докторы.
Республикалық «Фармация» компаниясының
президенті. Әдебиет пен өнерге жанашырлық
танытып келе жатқан қайраткер.*

*«Мұқағали» журналының алғашқы демеушісі.
Ақын атындағы басылымның алқа мүшесі.*

ЖҮРЕГІ ҒАШЫҚ ЕДІ АЗАТ ТАҢҒА

Жасыратын ешнәрсесі жоқ, Мұқағали менің туысым, менің бауырым. Бәріміз таудың топырағынан жаралдық, таудың суынан нәр алдық. Ал ағаның ақындығына келетін болсақ, ол – бүкіл қазаққа ортақ тұлға. Сенің де, менің де ойда жүрген мақсат, мұратымызды, арман-үмітімізді анық суреттеп айта білген заңғар талант. Ондай дарын дүниеге өте сирек келеді. Сондықтан, нағыз тұлпардың нарқын дәл бағалағанымыздың сауабы мол.

Мұқағали ағамның жырларын қайта-қайта ақтарам. Қайта-қайта оқимын. Ол бізге үнемі ғажайып сыр шертетін жанашыр. Ол жас таңдамайды. Баласың ба, қариясың ба, бәрібір. Қашанда сенің ойлау деңгейіңнің алдында жүреді. Жалынымен қаныңды қыздырады, ақылымен сананы тереңдетеді. Абай қазақтың ұлы ұстазына айналса, Абай данышпанның шырағын жаға алған Мұқағали да қалың жұртына сондай қызмет атқарған ұлы перзент. «Біз де өлеңді жазбаймыз ермек үшін, Жаздық үлгі жастарға бермек үшін, Абай жаққан бір сәуле сөнбес үшін» дегені қоғам жауапкершілігін сезінген қайраткерлік емей немене?!

Кешегі Кеңестер Одағы кезінде қазақтың дербес тәуелсіздігін армандап ойлауға мүмкіндіктер болмағаны шындық. Қазан төңкерісінің арқасында теңдікке жеттік деп, соған шүкіршілік етіп өмір кешкен жағдайлар болды.

Менің Мұқағали ағама таңғалатыным, ол бодандық ойдын қамытын басынан ерте сыпырған екен. Қазақтың ежелден қалыптасқан табиғи болмысына сызат түсе бастағанын ақын жүрегі дәл аңғарып, жаны алапат арпалысқа түскенін енді білдік. Ата тәрбиенің, ұлттық инабат пен имандылықтың нағыз жоқтаушысына айналғанын өлеңдерін оқыған кезде оны жете түсінесің.

«Ей, қазақтың баласы есіңе ұста, Өлсем, өлем сірә, мен намысымнан» деп жырлағаны қалғып бара жатқан ұлттық сананы оятуға қосқан үлесі немесе «Қариялар азайып бара жатыр» деп ескерткенінің өзі тұнып тұрған философия. Егер, ұлт ділінен, дінінен, тілінен айырылса, ондай ұлыста жетіскен қария бола ма? Ал қариясы арзандаған халықтың қасиетінің қаша түсетіні тарихтан белгілі ғой. Міне, осы тектес толғамдарды кесек турап, оқырманына үздіксіз ұсынды. Небары қырықтың ішіндегі жас жігіттің абыздарша сөйлегеніне сүйінбеске хақымыз жоқ.

Біз бодандық қамытын мойнынан сыпырып тастауға бұлқыныс жасап, дүлей күшке жасқанбай қарсы шыққан желтоқсаншыл жастарымыздың күрескерлік әрекетін кейде стихиялы қозғалыс деп түйіндегіміз келіп жүр. Меніңше, бұл дұрыс емес. Сананы қозғайтын күш болмаса, бір күнде бәрінің дүр етіп көшеге шығуы мүмкін емес қой. Міне, осындай психологиялық дайындықтың пісіп-жетілуіне сөз жоқ. Мұқағалидың жалынды жырларының да бір себеп болғанына кәміл сенгім келеді. Сондықтан, Мұқағалиды азаттықтың ақыны деп атауымызға толық қисын бар.

«Мына бақты көргендер төбеңдегі, Қорқыт, Асан тіріліп қайта келсе, Қуанғаннан қайтадан өлер ме еді», дейді менің қайран Мұқағали ағам. Расында, бүгін қазақтың басына бақ болып қонған тәуелсіздікті Мұқағали көрсе не болар еді. Оның ақындық шабыты ерекше шалқитын еді. Жүрегінен тамшылаған өлең халқының жігерін жанып, қуатына күш қосар еді. Өзі жоқ болса да, өрнекті сөзі бүгін де тәуелсіздіктің қадірін тереңнең тану үшін жұмыс істеп жатыр. Еліміздің қай түкпіріне барсаң да, жастың да, кәрінің де Мұқағали мұрасын қасиеттеп жатқандары сондықтан.

Мұқағали арманына жетті. Оның арманындай болған Көк байрағымыз желбіреп, төрткүл әлемнің бәріне «мен қазақпын» деп асқақ биіктерден көрініп тұр. Ақын өзі есімі берілген Алматы көшесінен қыран жанарымен замана күйін бақылап, көкжиекті шолып тұрғандай. Желтоқсан мен Мақатаев көшесіндегі ескерткішке бір тәу етіп бас ию біз үшін қасиетті парыз. Сонда менің байқағаным, оның айналасы жазда да, қыста да гүл шоқтарынан арылмайды. Бүгінгі тәуелсіз қазақтың ұрпақтарына да Мұқағали соншалықты керек екен.

Биыл ақын ағаның дүниеге келгеніне 75 жыл, дүниеден озғанына отыз жыл болды. Бір ғажабы, ақын әлі тірі сияқты. «Өшеді өлең, немесе көшеді өлең» деп өзі айтқандай, ол кісінің жырлары тіршіліктің барлық қозғалыстарымен үйлесіп, келешекке қарай көшіп бара жатқанын көріп қуанасың. Тіпті, Алматының бір бұрышынан маңдайы жарқ етіп шыға келетіндей елендейсің. Сағынған жұрты солай деп ойлайды. Ақынның мәңгілігі деген осындай-ақ болатын шығар.

Мен ол кезде студентпін. Тау тұлғалы ағаға сәлем бермей тұра алмаймыз. Үлкенге ілтипат көрсетпесе ұяттан өртенетін қазақы тәрбиенің тәлімі бізді осындай инабатқа телитін. Оның үстіне өлеңі жасындай жарқылдаған ақын дидарын бір көрудің өзі арман.

– Қалай, бауырым, ел-жұртың аман ба? – деп бастап сенің бетіңе сағынышпен көз тастайтын еді. Маңдайыңды иіскеп тұрып, өзі де елжірейтін, сені де елжірететін. Мұқағали ағада адамды өзіне тартып кететін ерекше бір күш бар еді. Меніңше, ол күш – адалдық, азаматтық, ақындық еді. Ешқашан өтірік айта алмайтын сондай адамдар ғана түбінде қырандар мекендейтін биіктерге қарай самғайды екен.

«Бір өлеңі бір елдің мұрасындай» болған Мұқағали аға әр сәтін тек халқына арнады. Сол үшін ізденді, сол үшін еңбектенді. Сол үшін инемен құдық қазды. Кітаптарын мұқият ақтарып көрінізші, сапасыз, жасық, ортанқол бірде-бір өлең жазбапты. Иә, біз ақыннан бәрін алдық. Енді осы еңбектердің қарымтасын қалай қайтармақпыз. Сондай

толқыған шақта: «Кеше ғой студент едім. Бүгін ғалыммын, кәсіпкермін. Шіркін-ай, Мұқағали ағам енді жолыкса, не қаласа соны беріп отыратын едім, – деп іштей күбірлегенім бар. Бұл тек менің ғана сөзім емес, Мұқағали жырына бас қойған күллі қазақтың сөзі. Оған сенімім кәміл.

Әрине, «өлгендер қайтып келмейді». Бірақ, ақын рухы «Мұқағали» журналы болып арамызға келіп қосылды. Ол енді мұқағалитанудың жолын ашуды мұрат етіп отыр. Мұндай ізгі ниетті қалай қолдамайсың? Оны Мұқағалидың көзіндегі көріп, қолтығынан демеп, күш бермесек не болғанымыз. Бұл идея ғасыр ақынын сүйген Алаш ұрпақтарының ортақ парызына айналса қандай жақсы! Қазан айы – қасиетті ай. Осы айда алғаш рет Тәуелсіздік декларациясы қабылданды. Азаттығымыздың оң жағынан ай, сол жағынан күи туса екен. Мұқағали да солай деп жырлаған.

Төлеген ТОҚБЕРГЕНОВ

Оңтүстік Қазақстан облысы, Қызылқұм ауданында туған. «Жазушы» баспасында, «Жұлдыз» журналында, «Қазақ әдебиеті» газетінде жұмыс істеді. Әдеби және көркем аударма саласында еңбек етті.

«Тоғыз тарау», «Үш тоғыз», «Қос қағыс» атты әдеби сын-мақалалар кітаптары бүгінгі қазақ оқырмандарына мұра болып қалды.

КӨКІРЕГІ – КӨКТЕМ ЖЫР

Мұқағали – көкірегіне күй тұнған ақын еді. Көмейінде күміс күмбір бар-тын. Кейінгілер айта-айта жүрсін деп, тағдыр өз арамыздан ертелеу жұлып кеткен ақынның өлендерінде ұшы-қиырсыз кең даламыз сыр шалқытып жатыр еді. Аспантау, аласа қырат-қырқаларымыз, саумал көл, сары белдеріміз сағыныш лебін аңқытып, ақырын ғана дамылдар еді. Біз айтып отырған ақын сонда табиғат өзі салған ән-самалдан кейде мұң артып, кейде арманға толы қиял шалқытып, көкірегіндегі күйге жыр-толғауларын қоса тартып, тасып-төгіліп кетер еді.

Кеудесі күмбір ақынның, бәлкім, ақындықтан өзгесі айтуға тұрмас та. Енді бүгінде оны жоқтайтын біздер қазақ өлеңі әлемінде жарқыраған бір жұлдыздың Уақыт шіркінге ілесе алмай ағып өткенін ғана айта береміз. Енді бүгінде Асқар Сүлейменов өз сөзін тастай беріп, ел-жұртқа Мұқағали өлендерін оқып беріп отырғанын лайық көрсе, өнерге біртабан жақынмын дейтін жастар жаппай жатқа айтатын боп жүр. Ол ол ма, тірлігінде қызғаныш ойлағандар, енді, көзі кеткен соң кешірім жасап, кең пейілден табылар болады. Ал оның өзі: «Ақынмын деп қалай мен айта аламын, Халқымның өз айтқанын қайталады», – дер едім. Шіркін дүния-ай, біле-білгенге осынау егіз жолда қандайлық ақын мінез жатыр десеңші! Асқақтық пен кішіліктің астасар

тұсы да осы екен ғой. Инсаф ойлаған ақын, ақын боп туған халқына ілтифат сезімін бұдан артып жеткізе алмас та.

Мұқағали өлеңдерінде көкірекжарды мұн, тау баурайының таңғы шығы, сол шықтай мөлдіреген арман сыры бар, өткен күннің өкініші, аңғарусыз, бір демде сып етіп өте шыққан күндердің өкініші бар. Үздіге айтылып, өбектей беретін сары уайым емес, бірақ ансау-арманға бөккен сағыныш, сағындыр түсер үміт лебі бар. «Дарига шіркін» деп сыр шерту басым болуы да содан шығар. «Көп кешікпей көктем де келер енді...»

Осынау жалғыз жолды ақын адамның, алғы өмірге асыққан ақынның сағыныш-шері, үздіктірген үміт, тағатсыз жүрек лүпілі ағал-тегіл жырға айналып жүре берген. Жалғыз жолдан, жарқылсыз, жай сөздермен-ақ айтылған қарапайым жолдан ақындық алапат күш сезіледі. Сол, мейлінші жұпыны жолдан-ақ, көңілге қуаныш нұр себелейді. Еріксізден еріксіз, ықтиярсыз «Көп кешікпей көктем де келер енді» деп қайталай бергің келеді. Домбырада күй шертіліп жатқадай, сен де ойлан, серпіл, көңіл хошын өссін, жүгір, қуан, далаға шық, төңіреке, мынау жарық дүнияға көз сал, сағыныш арт, сарғайған дерттен арыл, сергі деп тұрғандай. Ей, адамдар, көктем – жастық, көктем – келешек, соны ойландар, көңілдегі кір кетсін, көкірекке нұр тепсін, жаңғырып, қайта түлейтін жер-әлеммен бірге сен де желпінер шақ таяу деп еске салғандай. Және сонда, осынау жалғыз жол кәрнай дабысы да, дабыл да емес – ол озан салып, өзеурлеп тұрған жоқ, қайта сезімтал жүректің хош иісті, нұрлы шуакты сезінуінен шығып жатқан жан лебізі десе лайық. Осы сөзді біз шынайы шындықтан көркем шындықтың туындауы, қарапайым ойдан ақындық ойдың өрбуі дер едік. Білетіндер айтқан өлеңде ой мен сезім әсте бөленбеуі керек-тін.

Ал енді ақынға ақын көзбен қарап, шын таланты қайсы, қайсысының қарымы қаншалық деп сауал тастар болсақ, көбінің-ақ арғы түбі көрініп қалар еді. Тіпті от басы, ошақ қасында жиын жиналыста қасыңнан табылатын бөлекше талант, өзгеше талантты, табиғатында тамырды тереңнен

тартар тарлан боп, бөлекше аталып, айтылумен жүрген марқұм Мұқағалида да үңіле қарап, зерделей түссе, көп өлеңіне кәдімгідей көңіл жуаситынын байқар ек. Ал жеме-жеге келгенде өлеңге көңіл жуасымауы керек, қайта көңіл тулап, толқуы керек. Көкірекжардыны айтыпты, не айта алмапты деп тулауы керек. Және сонда, осындай ойға қалдыратын тек Мұқағали ғана ма? Өлген соң, бұл дүниядан өткен соң ғана солай ма? Жоқ, олай емес, тіпті аузын айға білейтін бүгінгі көзі тірі атақтылардың талайы-ақкөңіл жуасыту, тіпті жұбату түгіл, селт еткізбес өлеңдерді сан қайталап жүрген ауыз жаппас, бір саппас тайқы мандай екенін жасырғаннан не шықпақ.

Ал Мұқағалидың көктем туралы өлеңдері көп емес. Демек өзін-өзі қайталап, оқырманды мезі қылмағандықтан да, көктем жырлары көкейден еш кетпейді. Көкейден кетпеген сон жанымызды толқытқаны, ақын жанының толқығаны. Көктем-жырларын түгел талдап көрсек, осы бір ерекшелікті байқаймыз.

Көктемнің келуі ақын үшін қуаныш: белгісіз, бірақ белгісіз бола тұра алға ұмтылдырғын, биіктерге құлшындырған шат сезім; жүректі жарып ұшқан шабыт құсы – үміт құсы; шұғылалы үміт, сонымен бірге өгіп бара жатқан күндердің жүрекке тепкен сызаты – жабықтырған мұң; көкірек кернеген сағыныш – шалқыған сезім, шарқ ұрған қиял; жан толқытқан, жаңа бір тебіреніс, жаңа бір серпілістер оятқан қуаныш.

Содан да шығар, Мұқағалидың көктем-жыры оқи бастағаннан-ақ көңілге ән боп құйылып, өз-өзінен әуенге айналып жүре бергендей.

*Көп кешікпей көктем де келер енді,
Көгеретін тіршілік көгереді.
Қу бұтағы арса-арса кәрі еменге,
Келер көктем, білмеймін, не береді?!*
*Көп кешікпей көктем де келер енді,
Көгереді ауылдың төңірегі.
Ерте кеткен досымның қабірі тұр,
Келер көктем, білмеймін, не береді?!*

*Көп кешікпей көктем де келер енді,
Барлық нұрын көл-көсір төгер енді.
Сағынышын сарыққан жап-жалғыз,
Менің жесір жеңгеме не береді?
Көгереді...*

Барлығы көгереді:

Ой да, қыр да, даланың төбелері.

Әлі құрып баратқан ауру досқа,

Осы көктем, білмеймін, не береді?

Көп кешікпей көктем де келіп қалар,

Есінетіп, есіртіп, ерікті алар.

Азан-қазан аспанның қоңырауы,

Жақсылықтан тұрса игі беріп хабар...

Көктем туралы қаншама жырлар туған, қаншама ақындар көктемді өзінше жырлаған. Бірақ Мұқағалидың көктем-жыры жастық аңсатқан, жер бетін жасарта жаңғыртқан маусым-шақты қызықтап, тамсану, шалқып-тасу емес, арман аңсатар, үміт арта тұрып, күдік ойлатар айрықша әсем дүние. Ойланасың да, сосын: көктем де келер, мына дүния көгеріп, дүркірей түлеп, түрленер дей тұра, ақын жанын толғандырған бір белгісіз мұң қапталдаса беретіні несі екен дейсің. Шұғылалы үмітпен қатар таусылмас мұң жарысып, қалмайтыны несі. Шәркез ойларға бастайтыны несі! Демек, ақын жүрек мынау жарық дүнияға тек бір жағынан, күн жағынан ғана қарамай, күнгей-теріскейін бірдей шолған екен ғой. Жабыққан көңіл, торыққан сезім тұнып тұрған ой-теңізге шомған екен ғой. Қуаныш, үміт, сенім арта келген көктемнің өзі де батар күндей мұнартып, мұң артып жатады екен дә. Міне, ой, сезім қабат өрілген шынайы поэзия осындай...

Мұқағалида «көктем де келер» деген үміт айрықша сезіледі: ал, «көктем келеді» десе, онысы таусылмайтын қуаныш. «Көктем келді. Өмірдің келешегі – Көкпен бірге дүркіреп төл өседі. Сағым қыздың ап қашып орамалын, Асыр сап тентек жігіт жел еседі. Көктем келіп ауылға қыз көрікті, Таң-тамаша дүниеге жүзге еніпті. Асқар ала таулардан асып әрі, Аяз атаң барады мұз бөрікті». Міне, көктем келгенде осылай жырлаған ақын, көктем келмес

бұрын:

*«Көктем де келер,
От ойнар әлі аспанда,
Көгерер емен, қайың, жас талда,
Дүлейдің шоғы түспесе екен деп тіле,
Аспанда апат зарядтар жағаласқанда*

– деп келер күнге үміт артып, жақсы тілек-тілеумен қарайды. Көкірегі кіршіксіз, ойы тұнық, сезімі таңғы шықтай мөлдір ақынды бір ауық күмән-күдік билеп кететін тұстар жоқ емес:

*«Сазға тағы оралды сары ала қаз,
Сарша тамыз тағы да бола ма жаз!..
Салқын жайлау, самал жел, саумал бұлақ,
Жатар ма екен көпіршіп, таудан құлап?
Биыл жазда тағы да көгере ме,
Былыр күзде қуарып қалған құрақ?
Сары уайым салудың не керегі,
Көгерді, бәрі де көгерді!..
Көп досымды жоғалттым осы қыста,
Келесі жаз, білмеймін, не береді...»*

Ақынның көктем-келешектен үміт үзгісі жоқ. Сары уайымға салынғысы келмейді. Өзіне өзі тоқтам сап, «көгереді, бәрі де көгереді!» деп сенім артады. Сөйте тұра, көп досынан айрылған өткен қыстан кейін келесі жаздың не беретінін білмеймін деп күдік ойлайды. «Сары ала қаз оралды сазға тағы, Ақ тырналар аспанды боздатады. Сұңқар көкек тоғайдан сұңқылдаса, Қай-қайдағы мұңымды қоздатады...», – дейді ақын.

Ақын көңілі – аласұрған дауыл, Ақын көңілі сағымқуған аптап ыстық, бірде сіркіреп тұрған ақ жауын. Әлгіде ғана мұң шалған ақын енді бір ауық, «Не деген ғажап еді биылғы Май!» деп алып:

*«Шуақ жанып барады, шуақ жанып,
Құмарланып барамын, құмарланып!
Теріскейден, түстіктентөгілген нұр,
Шыдамды алып барады, шыдамды алып»,*

– деп шалқиды. Шабыттана шарықтайды. Дала да нұрға

бөгіп, шуақтар жанып, ақын да құмар артып, шыдамсыз күйге түседі. Қуаныштан сезім тулап, құштарлық жалын лаулайды. Сөйтіп, «Биылғы Майда» ерекше шалқыған ақын, енді бір өлеңінде: «Дүние Майда неге құлпырады?!» деп өзіне өзі сауал тастай отырып, жұрттың көкірегіндегісін деп басуға тырысады. Сөйтсе, Майда «Шуағын тастап жер төсіне, шұбатып шуда шашын Күн тұрады» екен; «Қайың – Ана сырғасын сәби самал, Сипалап, сылдырлатып» жұлқылайды екен; «Көңілде көлдей тұнық сыр тұнады» да, ол өзі «бұлақтардың сылқым әні» секілді екен; «Қара тастың маңдайы шып-шып терлеп, Ақынның жүрегінен жыр туады» екен; айта-айта келгенде, ақын жүректі тасытқан, шабыт жырын шалқытқан АДАМДАР екен, олардың Май мерекесінде сап түзеп, шеру тартып, қол ұстасып, қатар жүруі екен. Ақынның ой түйер тұста:

*«Келдің бе, керім-көктем, думандатып,
Армысың, Адамзаттың ынтымағы!» –
дейтіні де содан екен.*

Ақын тағы да:

«Күркіретіп,

Дүркіретіп,

Мына келген көктем бе?..

«Айжан көктем, тұра тұр!»

– дейді. Қимайды. Бүгін келген көктем өте шықпай кідіре тұр, жан жадырасын, шалқысын дейді. Айхай көктемде «Шып терлеп далам бусанған», «Нұрына күннің қақтанып, Шуақтап жатыр кең өлкем» дейді. Сосын, төрт қырлап жонған кристалл жыр шумағы төгіледі:

Шуаққа толы жан-жағым,

(Шуаққа құмар бұл жалған)

Шуақта шыбық – талдарым,

Шуақтап тұрып бүр жарған.

Ақын көктем – шуақты, көктем – нұрды өктем жырлайды.

«Мына бір келген мамыр ма?!

Мамырла, дала, мамырла.

Арқаңды төсеп жауынға,

Дамылда тірлік, дамылда»

– дейді. Сөйткен ақын енді бір өлеңінде:

«Япыр-ай
 Неткен көктем!
 Көктем!
 Көктем!
 Дүние-ау,
 Сен осылай көкпеңбек пе ең!» –
 деп тамасанады да, тағы бір өлеңінде:
 «Осы бір көктемді көгерген,
 Жүз жылдан кейін көккерер ме ем!»

– деп қиялдайды. Қиялдайтын себебі көктем-ғұмырды, қас-қағым сәттей қысқа ғұмырды қимайды. Қимас көңілден ғана өзек өртеген өкініш, сарғайған сағыныш, жүрек сыздатқан мұң туындайды, қимас көңілден, қиялшылкөкіректен ғана көктем-жыр туындайды.

Мұқағали көктем туралы көп жазбаған дедік. Бірақ сонын өзінде, өлеңдерінің көбінде дерлік көктем жүрек боп соғады, көктем жыр болып қонады. Оның сағыныш-сырға, мұңшыл лебізге, үзілмес үмітке толы өлең жолдарынан біз мәңгілік көктем лебін сеземіз. Қайнаған өмір шындығынан туындаған көктем-жыр шуағын ұғамыз.

Әдетте, поэзия туралы сөз болғанда, азаматтық әуендер деп табиғат жырлары, махаббат ғазалдары деп бөлгіштеп жатамыз. Сонда бейне бір көктемді аңсаған, сүйіспеншілікке ынтызар, табиғатты аялаған көңіл-күйден туған лирикалық жолдар азаматтық әуен еместей, Отанды, халықты, елді, жерді сүйемін деп тікелей айтпаса, ол азаматтық әуенге жапастай көреміз. Мынау жарық дүние – кең дала, шуақты күн, құбылған ауа, түрленген түн, батар шақ; мынау қыбырлаған тіршілік, құжынаған өмір, жүрек соқтырған тылсым сезім, ойға үңілткен жұмбақ сыр, жамандықтан түңілткен таразы көңіл – осының бәрі азаматтық әуен тудырар болмыстың өзі емес пе! Дәл осы тұрғыдан қарасақ Мұқағали көкірегінен бұрқырап шыққан көктем-жыр азаматтық асқак сезімнен табылары хақ. Мұқағали қазірігі заманғы күллі әлемдік толғақты мәселе – Планетамызда табиғи ортаны қазқалпында сақтау, оны ядролық жарылыстар апатынан сақтау мәселесіне де үн қоса білген ақын.

Мұқағалидың жұрттың бәрі білетін «Тоғай төңірегінде» дейтін елу жолдық өлені бар.

*«Тоғай еді Қарсудың ар жағы,
Қайда кеткен қамыс пен талдары?!» –
деп басталатын сол өлең:
«Талды қиған нетктен суық қол еді,
Тоғай тозған...
Енді, сірә, жоқ емі.
Бұл өңірге не көрінген, тәңір-ау?!
Бұл өңірде соғыс болған жоқ еді», –
деген ашынған сөзге ұлғаса келе:
«Тау, орманда,
Мына титтей тоғайда,
Топ-топ киік жайылатын...
(Сол ойда...)
Үміт үзін үріккен аң, ұшиқан құс,
Енді қайтып бұл өңірге жолай ма?!»*

– деп туған жердің тағдырын ойлаған ірі азаматтық әуен табады.

Ақын көңіл қашан да тыныштық тілеген. Өзі бұзбайтын ол тыныштықты басқа ешкімге бұздырғысы тағы жоқ.

*«Ұқсайды бар тыныштық жер бетінде,
Ұйқыдағы сәбидің келбетіне.*

Ояту былай тұрсын, рұқсат жоқ

Ұйқтап жатқан ұлымды тербетуге», – дейтін ақын ұлы Отан соғысы жылдарында ес біліп қалған, ауыр шақтың ащы дәмін татқан, соғыс таксіретін өзі де тартқан қасірет артқандарды көп ұшыратқан. Алдына бара қалса: «тыныштық па балалар?» деп сұрай беретін күзетші шал Мұратты көрген.

«Шатынаған соғыс салған сызаттан,

Кәрі кеуде жалын атқан, сыз атқан.

Төрт баланы тыныштыққа құрбан қып,

Төрт келінді төрт адамға ұзатқан»

со қарияның:

«Сәлеміңе қайтаратын жауабы:

–Тыныштық па? –деп сұрайды әуелі...

Күн күркіреп, шатырласа найзағай,
– Тыныштық па? – деп қарайды аспанға».

Өйткені «Сәл ұйқтаса, төрт немере төрт жаққа, Көзден ғайып болатұғын секілді». «Төрт баланы тыныштыққа құрбан қып, Төрт келінді төрт адамға ұзатқан» қарияның көңіліне бұққан қауіп-қатер әлгідей болғанда; «сұрапылдан сәби оралмаған», Сәби-Ана бейнесі тіпті де естен кетпейді. Соғыс сұмдықтың адамдардың жан жүрегіне салған жарасы әлі де жазылып болмағаны ойландырады. Соғыс бітті. Жау жеңілді. Тыныштық оранды. Бірақ оны көрген адамдардың көзінен жас, көкірегінен дерт арылған жоқ. Міне, СОҒЫС атаулының, әсіресе, дүнианы түгел қамтыған сұрапыл соғыстытың зардабын ақын осылай жырлайды.

Мұқағали Мақатаев 1931 жылы, ақпан айының 9-ы күні, Алматы облысы, Нарынқол ауданның «Қарасаз» деген жерінде дүниеге келген. Жалғыз ұлы Сүлейменнен көрген алғашқы немересін әжесі Тиын бауырына салып, тәрбиелеп өсірген. Әкесі Сүлеймен ешкімнің ала жібін аттамаған момын кісі екен. Мінезімен ел-жұртына ұнап, шаруашылық басқарыпты. Ұлы Отан соғысы басталғанда, майданға аттанып, хабарсыз кетеді. Әке бейнесі Мұқағали поэзиясында ылғи да бедер тауып отырады.

«Отыз бесінші көктемімде»:

Отыз бес жыл өмірді кезіп келем,

Енді от бес бола ма, сезіктемем,

Әкем менің есімде ,

Шам түбінде,

ВК (Б)П тарихын ежіктеген,

– деп, ол «1941 жыл. Ақпан», «Көзің нұрсыз дейсін сен», «Шаруа һәм жауынгер» жырларында әке бейнесін еске алады.

Мұқағалидың ақын болуына әжесі Тиын мен шешесі Нағиманның ықпалы тисе керек. Ақынның өзі айтуынша, екеуі де қазақтың ауыз әдебиетін – айтыс, дастан, аңыз-ертегіні көп білген көрінеді.

Мұқағали ауыл мектебін бітіргеннен кейін өмір қосын ерте тартады, ерте үйленіп, он тоғыз жасында әке болады.

Алғашқы өлеңдері 1949 жылы аудандық газетте, 1951-54 жылдары «Әдебиет және искусство» журналында жарық көрген Мұқағали араға он шақты жыл салып, В.И.Ленин өмірінен «Аппассионата» атты үлкен поэмамен 1962 жылы поэзия әлеміне қайта оралады. «Ильич» деп аталатын поэмалар жинағы — тұңғыш кітабы 1964 жылы жарық көрді. «Жас ақын (М.Мақатаев) данышпан көсем жайында әрбір сөзін өлең жолын салмақты пайыммен, парасатты толғайды, белгілі жайттерді, мәлім фактілерді баян етсе де, кемеңгер көсемге лайық өзінше ойлы нақыш, сырлы сипат іздейді, әр шумақта тебіреніп, пікір тастап отырады», — деп, дуалы ауыз Қалижан Бекқожин 1965 жылдың өзінде-ақжақсы лебіз айтады. Содан кейін Мұқағали мерзімді баспасөзде жиі көрініп, «Армысындар, достар!», «Қарлығашым келдің бе», «Мавр», «Дариғажүрек» жинақтарын береді. Ол әлем әдебиетінің алыптары — ағылшын Шекспирдің «Сонеттерін», америкалық Уитменнің «Шөп жапырақтарын», «Италияның ұлы ақыны Дантенің «Құдіретті комедиясын» тәржімалады. Бірақ ақын туындыларының бағы жанған кезі кейінгі жылдары ғана. Қатты сырқаттанып, қайта-қайта төсек тартып жүрген тұста «Өмір-дастан» жарық көрді де, көз жұмған соң «Өмір — өзені», сәл кейінірек көлемі көңіл көншітерлік боп, қос томдығы шықты.

Енді қарап отырсақ, Мұқағали Мақатаевтың өзеке жарып айтар ойы — адам тағдыры, адамның тірлігі, мінезі мен құлқы, сезім мен түйсігі. Ақынның өзі айтпақшы, оның лирикалық «Мені» жалпы халық, қауым, заман, қоғам. Қай тақырыпқа барса да, не туралы жырласа да, бәрібір, астарында адамның ғұмыры, адамның тағдыры, дәуірдің ықпалы жатады. Тіпті алма-кезек ауысқан табиғат құбылыстарын қанық бояуын тауып қайырғанда да жүгінер тәңірі — АДАМ. «Адам окитын жырға адамды қатыстырмау — ессіздік!» деуші еді ол. Бұл оның — азаматтық кредосы, ақындық стихиясы.

Мұқағали өлеңдерінде «балалық ғұмыр кешпедік, бала дәуір басымызда болмады, ерте есейдік» дейтін

ойлы жолдары көп ұшырасып отырады. Бәлкім, оның поэзиясында жалыны жоқ жасанды оптимизмнің әлжуаз жылуынан гөрі, әріде жатқан жасырын мұнның желпіген самалының төркіні түңілу мен торығудан аулақ екені тағы белгілі.

Мұқағали өзі айтпақшы «лирика мен эпиканы егіз тегінен, екеуін де Пегасқа жапқан ер-тоқымының табан тірер үзеңгісі еткен» еді. Қайтейік, қайсыбірін айтайық...

Көңілге дақ салатын бір нәрсе, бүгінде Мұқағалиды таныған да таныған, танымаған да таныған, сонда және бәрі де қасынан табылған, егіздің сыңарындай екі елі ажыраспаған, артық сөзге барыспаған, достасып та көрген, қоштасып та үлгерген боп сөйлейді. Қиын кезде «тиын» бергендер тіпті көбейіп барады. Ал өмірінің соңғы жылдарында көрген қиындықтары, дәптер толы өлеңдері баспа жүзін дер кезінде көре алмай, жан қалтасында тозып, сарғайғаны айтылмай қала береді. «Аққулар ұйқтағанда», «Райымбек» поэмаларын бітіріп ап, бастыра алмай жүрген күндеріне куә болған біздің де ол емханада жатқанда, кеуіл сұрап бара алмаған нәмараттығымыз болғанын енді несіне жасырайық. Жұрт несіне жасырады. Әйтпесе: «Сағымменен сағым боп еріп барам, Көңіл сұрар пенде жоқ келіп маған» дер ме еді! Оу, жұрттың бәрі сыйлас, достың бәрі қимаса – бармас па еді бәрі де, бармас па едік біздер де! Бәріміз соның шылауында боп, қылау жұқтырмасақ, ол: «Достарым бірақ жоқ болдың, Жалғыздық деген құрғырға Бақ қонды-дағы тап болдым...» дер ме еді! Сырқат боп сарылып жатқанда, терезеге телмірген ақын: «Жан жұбатар дос та жоқ, Жауым да жоқ, әрине» демес еді ғой.

Әйтпесе: «Бал арадай шықпайтын айналамнан, Бауыр, жолдас, дос, құрбы қайда қалған?!» дер ме еді.

«Ертең басқа, бүгін жақсы көргенім,

Өз көзіме өзім

Ғажап!

Сенбедім.

Кесірткідей ауыстырған өңдерін

Түсінбеймін қылығына пенденің.

*Жылдар бойы бірге жүріп, бір күлген,
Жақыныңның жат боларын кім білген...»*

– дер ме еді?!

Немесе:

*«...Терезеге жабысам барам дағы,
Сендер күтіп тұр ма деп алаңдадым.
Айырылған жыртылып қалың досым,
Біреуіңді қайтейін таба алмадым,
Алдандым, барлығы да елес екен,
Бірі жоқ, шіркіндер-ай,
о несі екен?!»*

– дер ме еді!

Мейлі, «болары болды, бояуы сінді» Айтты-айтпады, Мұқағали да бұл өмірден ертелеу кетті. Ерте кеткеннен шығар-ау. Бұл өмірден суыт кеткен Төлеген Айбергенов, Жүмекен Нәжімеденов, олардың соңын ала о да асығыс жүріп кеткен Мұқағали шынымен-ақ шабыт буған, шарқ ұрған жарық жұлдыздар еді ғой. Енді кеп, жоқтаймыз да: «қадіріне жеттік пе , жетпедік пе» деп, өкінген боп жатамыз. Сонда, береріміз атақ па еді, тағарымыз алқа ма еді; қағазды бұрқыратып, шырқата мақтап, марапаттау ма еді – өкінеріміз сол ма! Жоқ. Шын ақын алар атағын халық көкірегінен іздемеуші ме еді! Ендеше, біздікі не? Өлгі үш ақынның үшеуі де қазір ел-жұртының аузында, жүрек төрінде, ой серік, сезім серігі боп бара жатқан жоқ па! Көз тірісінде күбідей күпсіген жел сөзді ести алмады-ау, алтынмен апталы, күміспен күптелген, мақтай жұмсақ ақ қағазға басылған қос-қос томдарын көре алмай кетті-ау, боздақтар, деп те өкінбекпіз бе! Олай десек, бүгіндері өздері баспа орындарын сағалап, немесе басшыларды жанталаса жағалап, әйтеуір, кітап шығару жөнінен айтқандарын істеп жүргендер армандарынан шыққан-ақ екен де, жүдә! Тіпті кейбір пысықай жазушыларымыз уақытша отырған біп-биік орындықтары арқасында сондай-сондай кітаптарын шығарып алған да жоқ па! Тіпті жылына кітап шығару былай тұрсын, бірнеше баспадан бірдей шығарап та жанталасқан «жақсылар» болды ғой. Тыным таппай безек қаққан

мансапшыл ондайлар әзірде де арамызда жүр. Баспаларға тек өз мақсатын көздеген адамдардың баруына тыйым бола ма, болмай ма – ол арасы тағы да біз айтатын сөз емес. Бірақ «ондай-бұндайлар» бәрібір халық көкірегінен орын таппақ түгіл, көз жұмар-жұмбастан-ақ көңілге жат боп кетерін ойламайтыны ғана жүрек сыздатады. Қазір беделді бір баспаның директоры өтінішпен барған бізді есігінен де сығалатпағанын бастан кешіргенде, ондай марғаудың алдына барып, арыз айтпақ болғанымыз үшін ғана енді қазір күн-түні өкінумен жүргенімізді айтқаннан не пайда! Ойлап отырсақ, айтқыш қазақтардың «Әй, дүниежалған-ай!» дейтіні де содан екен ғой. Бәрі де жоғарыда аттарын атаған үш ақынның тағдырынан шығып жатыр. Ерте кеткен, көптің құрметін енді көріп жатқан соларды армандарына жетпей кетті дей алармыз ба? Алтынмен апталып, күміспен шаптырған кітаптары шығар-шықпас, ал бірақ туған халқының, кейінгі ұрпақ – мол қауымның жүрегіне жол тауып алған олардың арманы жоқ қой, жоқ...

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Нұрғиса ТІЛЕНДИЕВ:

Мұқағали нені жырласа да жүрегіңе жеткізе, құлақ құрышын қандыра, жаныңды тербете жырлайды.

Бибігүл ТӨЛЕГЕНОВА:

Мұқағали асып-тасып, арнасынан төгіліп жүрмесе, артында қалың жұрт сүйіп оқитын өлеңдері қалпас па еді... Ақынды түсіну қиын...

Нұрғали НУСПИЖАНОВ:

Әннің — өзегі әннің сөзіне байланысты. Нұрағаңның сазына сөз жазғаннан бастап мен Мұқағалиды екінші қырынан таныдым.

Мұқағали МАҚАТАЕВ

ШАРШАДЫМ БІЛЕМ

Шаршадым білем,
 Жантая кеткім келеді.
 Миыңды жеген,
 Құрысын бүйткен өлеңі!
 Күйзеліп тапқан көңілімдегі көрікті ой,
 Аузымнан түссе, адыра қала береді.
 Өлеңі құрсын,
 Таппадым одан миятты,
 Жазбай-ақ қойдым,
 Жазғаным енді ұят-ты.
 Менсіз де мына ғаламат жырау - дүние,
 Өзінен-өзі жырланып жатқан сияқты.
 Өткізіп айлар,
 Өткізіп жылдар,
 Бекер күн,
 Болғансып ақын,
 Мұрнымды несін көтердім?!
 Өлмей-ақ жүр ғой,
 Өлең жазбаған адамдар,
 Өлеңсіз мен де,
 Өмірді бірдеңе етермін.
 Жанды да жансыз,
 Көрінген заттан сыр бағып,
 Өлетін болдым,
 Өзімнен-өзім ұрланып.
 Шаршадым білем,
 Жатпасам енді болмас-ты.
 Жұрт кетіп жатқан
 Қара теңізге бір барып...

Алдымызға көлденеңдеп бір сауал тұрады. Шындығында ақын болу деген не? Азап па, мұң ба? Арман ба, мұрат па? Қиын ба, оңай ма? Соған қарамастан ақындық көкжиектің сәресінен бәрі дәметеді. Бірақ олар әрбір ақын үшін даңқты ешқандай жолдың жоқтығын, сапарын бастаған әр өнерпаз тек қана тыңға түрен салатынын

біле ме, білмей ме, мәселе осы шындықты жан жүрегімен мойындауда болып тұр.

Мұқағали «Шаршадым, білем» деген өлеңінде бұл жайлы оның терең сипаттарын барынша ашып көрсетуге қисын іздей қойған жоқ. Оның қағидаларына сүйеніп, ой мен пайымды сарапқа салсаңыз, ақындық тағдырдың соншалықты қызықтырып, пендені ұшаққа шығара қоятын түгі де жоқ. Керісінше, сырттай да, іштей де өмірі бітпейтін толғаныс арпалысына түсіп, мазасыз күй кешеді екенсіз. Ағыл-тегіл табыс та, бірден аспандатып әкететін атақ та жоқ, әзірге олар тек көз ұшынан бұлдырап көрінетін елес нобайымен үміттендіреді. Сондықтан да Мұқағалы: «Шаршадым білем, жантая кеткім келеді! Құрсын бүйткен құныңды жеген өлеңі! Күйзеліп тапқан көңілімдегі көрікті ой, Аузымнан шықса, адыра қала береді» дегеніне сөзсіз және ешқандай дау айта алмайсыз.

Сонда әлгі, кейбіреулердің өлең төгіліп тұрады деген ғажайып теңеулерінің көңілді алып ұшыратын әсерлерін қайда қоямыз? Мына жырға ден қойсақ, бәрі олай емес секілді. Рахат күйді сезінуден гөрі жанға тыным бермеген мазасыздықтан безіну бар. Пәленбай кезеңдер көкейінде сақтап ұстаған өрнектерді қағаз бетіне түсіріп еді, онысы екінің бірі орындай алатын жадағай тіркес болып шыққанына күйініп шаршайтын тәрізді. Тіпті бір жерінде: «Өлеңі құрсын, таппадым одан миятты, жазбай-ақ қойдым, жазғаным ащы ұятты. Менсіз де мына ғаламат жырау дүние, Өзінен өзі жырланып жатқан сияқты» дейді.

Тағы бір жерінде: «Өлмей-ақ жүр ғой өлең жазбаған адамдар, Өлеңсіз мен де өмірді бірдеңе етермін» деп қарапайым қалыпқа түсіп, қарапайым тіршілік еткенді аңсап кеткені бар. Алайда, ақын сөзінің ішкі тініне үңілсеңіз мүлдем басқа мағынаны байқайсыз. Қаламды қарым еткен жыр дүлдүлі сөз әлеміндегі жауапкершілігінен тайсақтап отырған жоқ. Осы күйін шерту арқылы нағыз ақындықтың оңайға соқпайтын салмағын көрсетеді.

Ақын болып жаралудың туа бітті табиғатына баға береді. Ақындық ғұмыр қолдан туыңдатып, мойынға киіп жүре беретін жасанды құбылыс емес екен. Қаласаң да, қаламасаң да ол сенің пешенеңе жазылып, әрі қарай серігіңе айналған ажырамайтын қайратты періштең. Ендігі жерде өлеңнің киесін таныған таланттың маңдайынан күніне 5 рет тер төгуіне тура келеді. Және сол жолдағы шаршау, жай шаршау емес қасиетті шаршау. Осыған шыдай аласың ба, жоқ па? Мұқаң өлеңге ұмтылған әр қазаққа күлбілтелемей хас шындығын айтып отыр.

8 сағаттық, 10 сағаттық жұмыс мерзімінен кейін тыныстауға болатын шығар. Тек «Жанды да, жансыз да заттың бәрінен сыр баққан» ақын ғана сау кезінің бәрінде толассыз еңбек етеді. Ол да «Қара теңізге бір барар». Бірақ, өлеңмен тербелген жан от болып күйіп, жалындайды да отырады. Ешбір мекеме, ешбір бастық бұйрықпен, жарлықпен ақынға демалыс алып берген емес. Бере алмайды да. Олардың табиғи жаратылысының бізге белгісіз бола беретіні сондықтан ғой. Әрине, нағыз ақын шаршайды. Елінің, халқының болашағының шаршамауы үшін шаршайды.

Анна НОСКОВА

Павлодар қаласындағы педагогикалық университетінің оқытушысы. Филология ғылымдарының кандидаты. Ең бастысы, қазақ тілін жетік меңгеріп, осы тілде өзінің ғылыми еңбектерін жазып келеді. Сонымен қатар, Мұқағали өлеңдерін зерттеп, ондағы ғылымға қатысты пайымдарды жүйелей білген.

МАҚАТАЕВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Фразеологизмдер сөзді жандандырып, тілімізге өткірлік сипат, ұлттық ажар, эмоционалды-экспрессивтік бояу беретін стильдік мәні айрықша құрал болып саналады. Тұрақты сөз тіркестері аз сөзбен көп мағынаны білдіреді, тілдің стильдік сапасына арттырады.

Бейнелілік – тұрақты сөз тіркестеріне тән қасиет. Сондықтан ақын бейнелі сөз орамдарының орнын атуып, нақтылы, дәл қолданған. Мұқағали тұрақты сөз тіркестерін бір өлеңде бірнеше рет қайталап, өлеңнің эмоционалды-экспрессивтік бояуын арттырады. Фразеологизмдерді өзгертіп қолдану, фразеологиялық қайталама жасау суреткердің шеберлігін, даралығын танытады.

Мұқағали халық тілінің бар байлығын, сөз маржандарын өз жырларында шығармашылық тұрғыда қолдана отырып, өзіне тән стиль құрайды.

Тұрақты сөз тіркестерінің стильдік бояуы жеке сөзбен салыстырғанда әлдеқайда күшті, экспрессивті мүмкіншіліктері анағұрлым мол. Ол қасиеттеріне орай фразеологизмдер белгілі бір оқиғаны баяндауға, сөйлеген сөзге ерекше өң береді.

Фразеологизмдердің мағынасы кеңейіп, экспрессивтік бояуы айқындала түседі. Мысалы:

*Есіңде ме түндерің көз ілмеген?
Кезуде ойың өсірді, кезуде өлең.
...Өлең керек ұрпаққа, өзің, мейлі,
Көлеңкеде қалсаң қал көзге ілікпей!
(Өлең керек)*

немесе:

*Қыс жетіпті,
Сол баяғы кезіндей,
Қуырып жүр дүниені көз ілмей.
(Қыс келген күні)*

Бұл жерде “көз ілмеу” фразеологиялық бірлігі “ұйықтамау, ұйқыны қандырмау, ұйқысыздық” деген мағынаны аңғартады. Фразеологиялық бірлік мағына бірлігіне негізделеді. “В таких фразеологических единствах слова подчиняются общей образной системе языка, единству конкретного значения слова”. Мұнда “көз” және “ілмеу” сыңарлары өздігінен бейнелі мағынаға ие бола алмайды. Мұндай мағынаға бұл сөздер тіркескен күйінде, яғни бір бүтін тұрақты сөз тіркесі күйінде ғана ие болады. Бұл бұрын қарапайым болған тұрақты сөз тіркесінің кеңеюі арқылы әлеуметтік мәнде қолданылады.

Сонымен бірге, “көз ілмеу” фразеологизмінің жасалған эпифоралық қайталама өлеңдердің үзінділерін ажарландырып, ерекшелентіп тұрады.

Мұқағали өлеңдеріндегі әр түрлі заттардың, нәрселердің аттарын білдіретін, құбылыстардың ұғымдарын сипаттайтын зат есім мағыналы фразеологиялық қайталамалар кездесіп отырады. Мысалы, төмендегі өлеңде “еркекшора” деген зат есім мағыналы фразеологизм қайталанады.

*Шынымен еркекшора Ырысжан ба?!
Бауыр ма, батыр ма мол, туысқан ба?!
...Еркекшора!
Жаны да, сыры да ашық.
Еркелетер еді оны жылы халық.
Сендер әкім болсаңдар, өлмеспін, – деп
Жылқы бағып кеткен-ді құрық алып.
Еркекшора!*

Ол маған жалт қарады.

(Еркекшора)

Ақын анафоралық қайталама қолданып, оқырманның назарын “Еркекшора” деген өлеңнің атауына аударады да, Ырысжанның сипаттамасын жасауда оның сыртқы келбетін, ішкі жан дүниесін, мінезін, жүріс-тұрысын айқын, ашық суреттейді.

Кейде фразеологизмдер жалпы мағынаны білдіріп, зат пен құбылысты тек атап қана қояды. Мұндай тұрақты сөз тіркестері бейтарап қолданылатын фразеологизмдер деп аталады. Мысалы:

Күн аяз.

Қаңтарда ма, ақпанда ма,

Із кесіп, қансонарға аттанғанда...

...Қызыл түлкі қырқадан қылаң етсе,

Құмай тазы соңынан құйындаған.

Қанды басың бері тарт, бұйыр маған!

...Қансонардан қасқыр да емес, түлкі де

Қайтасың бірді-екілі қоян аулап.

“Қансонар” сөз тіркесін алатын болсақ, бұл тек заттың аты болғандықтан, оның экспрессивті бояуы да, бейнелегіштік қасиеті де жоқ. Осы бейтарап қолданылатын фразеологизмнің қайталануы арқылы автор өлеңді ерекшелеп отырады. Жалпы “қансонар” фразеологизмінің мән-мағынасы қазақ халқының аңшылық деген ескі кәсібімен байланысты. Жерге алғаш жауған қарды халқымыз “қансонар” деп атаған. Аңшылар осы “қансонарда” аңға шығады. Сондай-ақ өлеңде “қанды басың бері тарт” деген сикыр, арбау мағынасында айтылған тұрақты сөз тіркесі кездеседі. Бұның мәні де қазақ халқы дәстүрлерінің тамырында жатыр.

Кейде Мұқағалида екі есімнен жасалған зат есім мағыналы тұрақты сөз тіркестері қайталанатын.

“Мына қасқа” өлеңінде “тас жүрек” деген екі зат есімнен тіркесіп құралған фразеологизм бар. Бұл фразеологизмді қолданып ақын қатал, қатыгез, зәлім, жансыз, рақымсыз кейіпкердің түрін сипаттаған. Фразеологиялық анафораның қолданылуы өлеңге өзгешелік әкеледі.

*Сезгіштігін білдіріп алам ба деп,
Тас жүрегін жасырар қына басқан.
Аламын деп қасқаның тас қамалын,
Тас жүрекпен қашанғы тас боламын.
Тас жүрекке табынтып тастамағын,
Жүрегін бер, тәңірім, жас баланың!*

Сондай-ақ “тас жүрек” сөз тіркесі фразеологиялық тұтастық немесе сииома болып келеді. “Фразеологиялық тұтастықтар – семантикалық жақтан бөлініп ажырамайтын, біртұтас мағынасы құрамындағы сыңарларының негізгі мағынасынан басқа мағына беретін тізбектер”. Мағынасы жағынан алғанда “тас жүрек”, “су жүрек”, “жүрек жұтқан” деген фразеологиялық тұтастықтар өзін құрастырушы әр сөздің бірде-біреуінің мағынасымен байланыспайды, әнгіме жүрек туралы да, жүректі жатқандығы туралы да емес. Бұл фразеологиялық тұтастықтар бүтін қалпында “тас жүрек” – “кағал”, “су жүрек” – “корқак”, “жүрек жұтқан” – “өте батыл” деген мағыналада жұмсалады.

Қазақ тілінде етістік мағыналы фразеологизмдер өте көп қолданыста жүреді. Олар адамның қимылын, іс-әрекетін астарлап, бейнелеп суреттейді. Есім мен етістіктен тіркесіп құралған етістік мағыналы фразеологизмдер Мұқағали өлеңдерінде жиі ұшырасады. Олар мемантикасы жағынан да әр түрлі болып келеді. Осы ойімізді бірнеше мысал келтіре отырып, дәлелдей түсейік.

*Жұртты өзіндей қу көрген,
Шошып кеттім құлқыңнан.
Садаға кет бұл жерден,
Садаға кет жұртымнан!
Немесе: Садаға кет!
Садаға! Шуақты елден!*

“Садаға кет” – ислам тағылымына байланысты етістік мағыналы фразеологизм. “Садаға я садақа, қайыр” сөздері жетім-жесірге, қаріп-қасерлерге не дін жолына бағышталып берілетін құдайы деген ұғымды білдіреді. Садақа бері мұсылмандық белгісі. Ал Мұқағалида “садаға кету” – “құрбан ету, жанды қию, қатерлі іске бел буу” деген

мағынада қолданылған. Сондай-ақ бұл тұрақты сөз тіркесі жатқандықтан, ол сөйлеу тілінің фразеологизмі болады.

Анафоралық қайталама өленді ерекше көмкеріп тұрады, айрықша рен, экспрессивтік бояу береді, фразеологизмнің бейнелілігін күшейтеді.

Ақын келесі өлеңінде фразеологиялық эпифораны ұтымды пайдаланған.

Момын жұрттың арқа сүйер,

Азаматы біз едік.

Тұлпарлардан, тұрғылардан,

Қалған бір-бір із едік.

...Момын жұрттың арқа сүйер,

Азаматы біз едік.

“Арқа сүйер” – етістік тұлғалы болжалдық келер шақта тұрған фразеологиялық бірлік. “Арқа сүйеу /пір тұту/” – “пана, қорғанысқа ие болу, ештеңеден қорықпау” деген мағынаны аңғартады. Осыған орай “Сүйеушісі бар болса, сүйек жұтса да, қақалмайды” дейді қазақ халқы.

Фразеологиялық бірліктің негізгі қасиеті бейнелілік болып саналады. Фразеологиялық бірлік өзімен омонимдес еркін сөз тіркесінен бір бүтін бейнелі мағынаны білдіру қасиеті жағынан ажыратылады. Мұнда “арқа сүйеу” сөз тіркесі бейнелі мағынада фразеологиялық бірлік ретінде ұғынылса, тура мағынада еркін сөз тіркесі ретінде ұғынылады.

Ал келесі мысалдарда “барса келмес” деген екі етістіктен жасалған етістік мағыналы фразеологизм қайталанады.

...Қапелімде ой айдап, қиял қуып,

Барса келмес сапарға араластым.

Барса келмес сапарға араластым,

Ерді артыма бұрылып қарамасын.

(Жырлар жазам)

Жасыра алмай, тіл қаттым.

Барса келмес сапарында, түсім қашып түн қаттым.

(Мейірім бер, қымбаттым)

Мұндағы “барса” – шартты райдың, ал “келмес” – болжалды келер шақтың үшінші жағында тұрған етістіктер.

“Барса келмес” фразеологизмінің мәні – “қайта оралмау, құрып кету”. Осы фразеологизмнен жасалған анафора өлең мазмұнын дәлірек ашады, оқырманды қызықтыра түседі. Екінші өлеңде автор “тіл қату”, “түн қату” сияқты фразеологизмдерді шебер қолданған. “тіл қату” – “әңгімелесу, сөйлесу, тілдесу”, “түн қату” – “түні бойы ұйықтамау” деген мағыналады білдіреді.

М.Мақатаев өлеңдеріндегі тұрақты сөз тіркестері ой дәлдәгәмен, ықшамдылығымен, бейнелілігімен ерекшеленеді. Қазақ тіліндегі фразеологизмдерде халықтың сан алуан өмір құбылыстары қамтылған. Мұқағали өлеңнің шұрайын келтіру үшін, анафора мен эпифора тәсілдерін қолданып, фразеологизмдерді әрі орайлы, әрі дәл пайдаланып отырған. Ақынның жырларындағы “бас ию”, “бас айналу”, “қолынан келу”, “бас ұру”, “қол ұшу” секілді кейіпкерлердің мінезін ашатын, іс-әрекеттерін фразеологизмдер жиі қайталанады.

“Асығу керек” деп аталатын өлеңде автор өлеңнің көркемдік бейнесін арттыру үшін, өзінің айтайын деген ойын дәл жеткізу үшін фразеологиялық анафораны қолданған.

*Қолымнан келсе,
Қыста егін салуға әзірмін,
Келуін күтпей көктемнің.
Қолымнан келсе,
Уақыт деген өлшемді,
Жоқ қылып мүлде көрсем бір.
Қолымнан келсе,
Ойымның жылдамдығындай,
Жарықтың дағы тездігін тежеп,
Жеңсем бір.*

Осы өлеңде акын кейіпкердің болмысын, пейілін суреттегенде қажырлылық, еңбексүйгіштік, сабырлылық, менменсінушілік, қырсықтық сияқты қасиеттерді аша түсіп, дәріптейді.

“Қолынан келу” фразеологизмі “істі істей алу, жақсы орындау, істі істеуге шамасы жету” мағынасында

қолданылған. Сұлу суретті сөздер арқылы ұстамды, өзіне өзі сенген, табанды адам бейнесін көрсеткен. Ақын осындай жағымды бейнеден үлгі алуға үндеп отырады.

Фразеологиялық қайталамалардың біреудің белгілі бір көңіл-күйін, сезімдерін білдіру мақсатында да мәнерлегіш-көркемдік бояуы айшықты келеді. Мысалы:

*Жолың болсын, бара ғой, айналайын,
Айналайын қорғаушым, қарғадайым!
Кәсібіңе мен сенің басымды ием,
Басымды ием, несіне арланайын... немесе:
Күншығыстан алаулап таң атарда,
Қасиеттеп қараймын жан Отанға.
Сәлем берем бас иіп Жетісуға,
Сәлем берем бас иіп Алатауға.
Сәлем берем,
Сәлем берем,
Сәлем берем бас иіп Алатауға.*

Шумақтың екеуінде де “бас ию” деген фразеологиялық бірлік “құрмет, сый-сияпат, ризашылық, алғыс білдіру” мағынасында қолданылған. Фразеологизмдердің қайталануы арқылы автордың ойныа ерекше өң, мәнерлілік беріледі.

Бірінші шумақта Мұқағали болашақ дәрігерге алғыс, тілек білдірсе, екінші шумақта оның Отанға, туған жерге деген құштарлығын, махаббатын көркем түрде сездіріп, оқырманын тәнті етеді. Бұларды оқи отырып жаныңа рухани азық, эстетикалық, тәрбиелік әсер алып, ақынның жыр дүлдүлі екеніне сүйсінесің, әрі таңданасың да.

Көркем туындыдағы сезімге әсер туғызатын айшықты сөздердің қай-қайсысы да өлеңнің жалпы экспрессивтік үндестігін күшейтеді, эмоциялық бояуын әрлендіреді, күшті сезім туғызады. Ұғымды дәлме-дәл, жан-жақты бейнелеп жеткізуде фразеологизмдердің ұтымдылығы басым. Фразеологизмдердің осындай мүмкіншіліктерін ақын өз жырында кейіпкерлердің психологиялық күйініш-сүйініштерін, ой әсерлерін, рухани жан дүниесін нақты ды нәзік бейнелеуге таңдап, талғап жұмсайды. Мысалы:

Уақытта тоқтатар шамаң бар ма,
 Бәрі өтеді: дәуірлер, замандар да.
 Менің жаным ашиды мына өмірді
 Өтпейтіндей көретін адамдарға.
 ...Менің жаным ашиды барлығына:
 Таң нұрына, адамның тағдырына.
 Менің жаным ашиды өткендерге,
 Жаңа ғана өмірге жеткендерге...
 (Не келіп, не кетпеген бұл ғаламнан)
 Татамын деп сортаңды,
 Бас айналды, қол талды.
 ...Ойға келер түсті арман,
 Бас айналып, іш жанған.
 Сенен көрдім, қайтейін,
 Көрмегенді дұшпаннан.
 (Татамын деп сортаңды)

Жоғарыдағы мысалдарда автор фразеологизмдерді қолдана отырып, кейіпкерлердің жан дүниесін, тереңде жатқан нәзік сезімін суреттей алған. Алғашқы мысалда “жаны ашу” фразеологиялық анафорасы арқылы автордың өмірге, зымырап өтіп бара жатқан уақытқа, адам тағдырына жаны ашитындығы, қиналатындығы көрсетілген. Екінші “бас айналу” фразеологизмі арқылы кейіпкердің досына өкпе-реніші, жабырқауы суреттелген.

Фразеологиялық қайталамалар кейіпкерлердің психологиялық сәттегі сезімдерін, эмоциясын күшейтеді, көркем бейнені әсерлі де мәнерлі жеткізеді.

Мұқағалида осылар тәрізді экспрессивтік күші бар фразеологиялық қайталамалардың әрқайсысы бір-бір бейне. Экспрессиясы күшті өте бейнелі фразеологизмдер ақынды өзгелерден ерекшелеп, талантының тағы бір қырын танытады.

Мұң басқанда,
 Не жетсін сырды ашқанға,
 Келейінші бі барып сырлас жанға.
 ...Сырласқанға не жетсін мұң басқанда,
 Сырласатын менімен сырлас бар ма?!

(Мұң басқанда)

Сен қайтесің жаныңды мұң басқанда?

Өз-өзіңмен оңаша сырласқанда?

...Сен нетесің сондай бір сәттерінде?

Мұңның шаңы іліксе пәк көңілге?

(Сен қайтесің)

Ақында: мұңның шаңы, мұң басу (қайғыру) секілді логикалық сәйкессіздікті танытатын соны перифраз тіркестер бар. Бұл фразеологизмдердің әрқайсысы өте әсерлі бейне жасап, ақынның айтпақ ойын, идеясын дәл көрсетіп тұр.

Фразеологизмдер құрылымы жағынан үстеу мағыналы да боалды. Олар іс-әрекеттің, қимылдың, заттың сынының түрлі белгілерін білдіреді. Бірақ Мұқағали өлендеріндегі мұндай фразеологизмдер сирек кездеседі.

Қарға адым жерде тұр еді менің бақытым,

Ұстай алмадым,

Өткізіп қойып уақытын.

...Тұратын еді,

Қол созым жерде, қарға адым.

“Қарға адым жер” немесе “қол созым жер” фразеологиялық тізбектері “жақын жер, алыс емес” мағынасында қолданылған. “Фразеологиялық оралымның бұл түрі ерікті мағынадағы сөздің тіркесінен жасалып, өзінің даяр қалпында, тіркескен күйінде жұмсалады”. Фразеологиялық тізбектің құрамындағы ерікті мағынадағы сөз алуан түрлі сөздермен тіркесіп жұмсалуға икемді болса, фразеологиялық байлаулы мағынадағы сөз бір не бірен-саран сөзбен ғана тіркеседі. Мысалы, “қол созым жер, қарға адым жер” деген фразеологиялық тізбектің құрамындағы “жер” деген сөз әр түрлі сөздермен тіркесіп жұмсалса (мысалы: алыс жер, жақын жер, үлкен жер, кішкене жер), фразеологиялық байлаулы мағынадағы “қол созым жер, қарға адым жер” сөздері “жер” сөзімен ғана тіркеседі. Сонымен қатар мұнда фразеологиялық анафораның эмоционалды бояуын арттырып, суреттелетін затты әсерлі түрде бейнелейтіні айқын сезіледі.

Сөйтіп, қазақтың әдеби тіліндегі әсірелеу, көркемдеу тәсілінің ішінде фразеологизмдердің алатын орны да, ішкі мазмұны да, грамматикалық құрылысы да ерекше. Тұрақты сөз тіркестері авторлық ойға айрықша әр, мәнерлілік береді. Фразеологизмдер – өлең тілін жандандыратын, астарлай бейнелеп суреттейтін тілдегі ең қажетті құралдарының бірі. Бұлар – халық даналығына суарылған бейнелі ойлау тіл үлгісі. М.Мақатаев осы ұстанымға сүйене отырып, фразеологизмді барынша пайдалануға тырысқан.

Мұқағали өз өлеңдерінде жалпыхалықтық (садаға кету), экспрессивтік (мұңның шаңы, мұң басу), бейтарап / қансонар/ және контекстік фразеологизмдерден (жаны ашу, қолынан келу) анафоралық және эпифоралық қайталама түрлерін жасап отырады.

Ақынның жырларында фразеологизмдердің түрлеріне қарай фразеологиялық бірліктер, фразеологиялық тұтастықтар, фразеологиялық тіркестер қайталанатын, ал тұрақты сөз тіркестері құрылымы жағынан есім мағыналы (еркекшора, қансонар, тас жүрек), етістік мағыналы (арқа сүйеу, барса келмес, жаны ашу, бас ию), үстеу мағыналы (қарға адым жер, қол созым жер) болып кездеседі.

Қорыта айтқанда, автор поэтикалық туындыларында фразеологиялық анафора мен эпифораларын ұтымды, орынды қолдану арқылы кейіпкерлердің бейнесін, мінезін толық аша түседі және рухани жан дүниесін, психологиялық сезімдерін дәлірек суреттейді, өлең тілінің экспрессивтік үндестігін күшейтеді, эмоциялық бояуын әрлендіреді.

Құныпия АЛПЫСБАЕВ

Павлодар қаласындағы педагогикалық университетінің оқытушысы. Филология ғылымдарының кандидаты. Ең бастысы, қазақ тілін жетік меңгеріп, осы тілде өзінің ғылыми еңбектерін жазып келеді. Сонымен қатар, Мұқағали өлеңдерін зерттеп, ондағы ғылымға қатысты пайымдарды жүйелей білген.

«О, МУЗА! БІР ӨЗІҢЕ БАС ҰРАМЫН»

Өлең сөзді өнер биігіне көтерген өрелі таланттар жайлы сөз қозғағанда, алдымен ауызға ілігер даралардың бірі – Мұқағали Мақатаев.

Өткен ғасырдың екінші белеңінде, ерен екпінімен жыр өлкесінің жаңа қиырына бет алған соны көштің ту ұстаған тұлғаларының көрнектісі де – Мұқағали болды.

Кең дүние, төсінді аш, мен келемін,
Алынбаған ақым бар сенде менің, –
деуі бекерден емес еді.

Қарасазда қауырсын жайып, қазақ даласында қанаты катайған қыран таланттың өлеңмен өрнектелген өнеге-ғұмырында, адам болмысы мен халық тағдырының тіршілік тіні ақын түйсігімен зерленген.

Көркемдік қуаты көңіл көзінен арғыны болжады, суреткерлік ауқымы алыс пен тереңді тұтас қамти білді. Мұқағали жырларының өміршендік өлшемі – ұлт ұлағатымен айшықталған ғажайып көркемдігінде жатыр.

*Күпі киген қазақтың қара өлеңін,
Шекпен жауып өзіне қайтарамын,*

– деп толғаған дарабоз ақын жалаң ой, жайдақ сөздің нөпірінен оқ бойы озық кеткенін көрсетті.

Терең ой, тегеурінді тәмсіл, ізгі мақсат, ізетті пайымнан бастау алатын Мұқағали туындылары даналық дәнегінен

көктеген нәзік те, нәрлі қалпымен қазақ қауымының ойына орнықты, жадына қонды.

Мұқағали жырларындағы өміршеңдік өлшемдерінің екінші қыры, шыншылдық парасаты болатын.

*Әйтеуір кінә тауып бір жеріңнен,
Сынауға тіптен құмар кім көрінген.*

*Бір-ақ та,
Білесің бе, ей,
Кім көрінген.*

Айтсын деп ақиқатты тіл берілген!

Ол өзінің ақындық ғұмырында осынау биіктен ғана қарады және ешқашан аласарып көрген жоқ.

Нені жазса да, бәрін карапайым пайымға сиғызды, оған кара нардың жүгін артып, қай тақырыпты қаузаса да игеріп, меңгеріп, қуаты камал бұзар қайратты ойларымен дәлелдеп, дамытып, шегендеп отырады.

*Үрейді бір сәт ұмыттым,
Өзімнен өзім сыр ұқтым.
Өзіме-өзім сыбырлап,
Өсиет айтып тұрыппын,*

– дейді ақын.

Мұны – болмыстың боранды бекетін шыр айналған адам-пенденің бәрінің бірдей бойынан табыла бермейтін іріліктің белгісі деп қабылдасақ қателеспейміз.

Мұқағали өмір сүрген уақыт, бүгінгі күнің биігінен карағанда, пайымнан гөрі дайынға бейімделген. «Бар» мен «жоктың» арасын «ақылшылар» жалғаған жансебіл кезеңдер еді.

*Айтып өткен ақында арман бар ма?
Жүрегінің түбіне кір жасырмай,*

– деп ақынның өзі айтпақшы, бойдағы дарынмен үндескен ойдағы ұлы мұратты қаз-қалпында жеткізе беру мүмкіндігі де шектеулі болды.

Өз перзентіне өркениет өресінен дәм татқызып тұрып, өрешенің ішіне жансызын жасырған замананың кереғар кейпіне таңғалып өткен ақындардың бірі осы Мұқағали Мақатаев шығар.

Замана запыранын қанша жұтса да, қазақтың кара өлеңіндегі тас жарып, тамыр тескен қауқар қуатты шеберлікпен пайдалана білген дарабоз акынның бүгінгі биігі де сол, «жүрегінің түбіне кір жасырмай» айта білу шеберлігімен әспеттелсе керек.

*Мен жырлаймын,
Сырласамын.
Сыры бар замандаспен мұңдасамын.
Асыққан уақытпен,
Адымымды.
Абайлап анда-санда бір басамын...
...Не шығады бәрін де сүйем деуден?
Бәрі де сүйемін деп иемденген.
Бәрін де мен де сүйем,
Айтпан бірақ,
Отырып оңашада күйер кеудем...*

– дейтіні бір қарағанда қарапайым ғана көрінетін сияқты. Бірақ осынау шумақтарда өлең өнерінің өн бойына жан бітірер тереңдік пен пайым-түйсігі, парасат-парқы өз ортасынан өзгелеу өршіл рух жатқанын қапысыз байқар едіңіз.

Ол жоғарыда айтып өткеніміздей, өз уақытының өзегінен өніп шыққанымен, өзінің өз-шындығын өрнектей алған ақындық шеберліктің соны нұсқасы дейтіндей деңгейге көтерілді.

Мұқағали жырларының құндылығы күннен-күнге артып бара жатса, Мұқаң туралы жазылған өлең шумақтары том-томға ұласып жатса, Мұқағали рухымен сырласуды өзіне парыз санайтын жаңа бір сарындар легі дүниеге кең құрғатпай келіп жатса, оған таңғалудың жөні жоқ. Мұны – ұлттық рухтың қайта жаңғыруы, шын өнердің өркенінің өскені, қазақ өлеңінің қайта түлеуі деп бағалауымыз керек.

Өлең сөздің өміршендігі – ұлт санасының саралығына да тікелей байланысты. Қазақ халқының ақындық дәстүрі – ежелгі дәуірлердің қойнауынан бастау алады. Сол халықтың рухани өсуі мен таласуың, елдік үшін жан алып, жан беріскен күресін, рухани дамуын «хаттап» отырған ерекше құбылыс екені даусыз.

Арғы замандағы жазба тарихы кемдеу соққанымен, өлкеміздегі өршіл рух, өртенді сәттерді, яғни бүкіл бір ұлт тарихын дана халқымыздың дара перзенттері өлең сөздің өрнегіне салып, тарихи шежіренің дәрежесіне көтеріп кеткені – ерекшелік.

Қазақ акындары осындай «тарих» атты ұстаздан дәріс алып, дәрмені зор мектептен шыққан қауым.

Мұқағали Мақатаев өзінің жан дүниесін ең алдымен осындай құндылықтармен нәрлендірген, байытқан суреткер.

Акынның өзі осыдан ондаған жыл бұрын:

Қалай?!

Қалай?!

Қалқам, маған не дедің?!

Мен өзімді зерттей алмай келемін.

Өзім жайлы жалғыз ғана дерегім –

Өзгелерге түсініксіз өлеңім,

– деп толғанған екен. Ал, бүгін мерейтойлары мерекеге айналып, жауһар жырлары әнге айналып, иісі қазақ ие болып отырған Мұқағали ғұмыры – халқымыздың қашанда қанатты сөзге қамқоршы, аталы сөздің ат ұстары екендігінің белгісі деп бағалауымыз керек.

«Өлең – сөздің патшасы, сөз – сарасы», – деп толғаған ұлы Абайдың ойшыл дәстүрінен тағылым алған, табиғат суретін сөзбен өрнектеу жөнінде Илиястан кейінгі ірілердің қатарына қосылған, елдік пен ерлікті жырлауы Махамбет бабасының бабадүр жырларымен үндес келетін, тарихи тағылымның, ұлттық дәстүрдің өміріндегі кісілік келбетті қалыптастыратын қасиеттерін жазбай танып, жалықпай жырлаған Мұқағали мұрасы ұлтымыздың рухани құндылықтары.

Сөз өнерінің эстетикалық қуатымен айшықталған ой орамдарының тереңдігі рухани өсері жағынан ғажайып құбылысқа айналып, тірліктің аласапыран ағындарын қалаған бағытқа бұра алатын сыйқырлы сипатқа ие болатынын алғаш сезетін де акын жүрегі. Теңеу мен сипаттаудың, әсерлеу мен шендестірудің қарапайым тәсілдерінен туындайтын ұғым болмысының ұлағатты әлемі, түптеп келгенде, ол адамды – адам етер ұлы мұраттар биігіне бастайды.

Суреткер Мұқағалидың жырларын осы биіктен бағалар болсақ, оның мол мұрасындағы тау мен дала бейнесі арқылы айшықталған жалпы Табиғат-ананың болмыс-бігімі адами ұғымдармен астасып жатқан өзгеше бір әлем екенін аңдайсыз.

Жаратылыс заңдылықтарына қарама-қайшы келіп жататын тіршіліктің ара ағайыны іспетті, келісім өресіне бастар кемел ойлы ақын бейнесін де Мұқағали болмысынан танып, білуге болады.

Ақынның әлемдік поэзиясының алтын қорына именбей қосуға тұрарлық баға алған ғажайып туындыларының бірі де, бірегейі де – түпнұсқада «Өмір сүрейік алмасып» деп аталатын, ал оқырман қауым «Ақ қайың» деп айдар тағып, әспеттеп, әнмен әдіптеп шалқытқан шығармасы хақында толғайтын ой, әрине, аз емес.

Жапырақ – жүрек жас қайың,

Жанымды айырбастайын.

Сен адам бола бастасаң,

Мен қайың бола бастайын.

Келісесін бе жас қайың?

Ақын бірінші шумақтағы осынау бес жолмен-ақ адам санасын ұлы рухтар үндестігіне қарай жетелеп, басқа бір бейтаныс әлемнің, бейкүнә кеңістіктің табалдырығынан аттатады.

Өткен өмір, кешкен ғұмырдың жұлдызды сәттері мен жұтан өткелдерінен нені тауып, нені жоғалттық, адами құндылықтар құдіретінің қадірін біліп, қасиетін ұлықтап, киесін бағамдай алдық па? Өлең, сөз жоқ, оқырманын ойға батырады.

Көрінер, мүмкін, кімге ерсі,

Өміріңді маған бір берші!

Дүрбелең мынау дүниені,

Адам көзімен бір көрші.

Ақын әлемінің өн бойындағы арқауы үзілмеген ақаулы өткелдер мен өкінішті өртеңнен түскен өксікті жараның барлық түйінін соңғы екі жолға сиғызып тұрғандай сезінесіз. Мәселе, кімнің кім екендігінде емес, кімнің кімді қалай танытындығында жатса керек. Таным өресі тарылған тұста тәнге қуат, жанға толас іздеу заңдылығы белең алмаушы ма еді?!

*Қайың боп мен де бағайын,
Орманнан орын табайын.
Беймәлім мынау дүниеге,
Қайың көзімен қарайын.*

Қазақ поэзиясындағы үздік туындылардың туын ұстаған, көкейге қонып, жүректе жатталған шығармалардың бәріне ортақ жүктің бір батпанын батыл көтерісіп тұрған осынау өлеңнің өн бойында тұнып тұрған ерекше қуатты тарамдап талдап беру оңай емес. Пәнилік пайымдар мен поэтикалық ғұмыр – күрес, жарық пен жылу, тұрлаулы тіршілік пен тұрлаусыз тірліктің теңізіне құйылатын ыстық ағыстар. Алайда, көркемдік көлемі дөп пішілген кемел туынды:

*Өмірге өмір жалғасып,
Анамыз жерге жармасып.
Бірде адам, бірде қайың боп,
Сүрейік өмір, алмасып...*

– деп келетін керемет жолдармен түйінделіп барып, мағынасы мол көп нүктемен аяқталады.

Өлең парқын білетін жанның жарық дүниеде аз ғана аялдаған аяулы ақынның артында қалған мол мұрасын зерделей оқыған кезде, осынау жыр жауналарының бойында тұнып тұрған ізгілік иірімдері мен ірілік іздерінің көркем бейнесін жазбай таңуы хақ. Ақынның әсемдік пен сұлулыққа, иба мен имандылыққа көзқарасы да тұщымды.

Мұқағалидың махаббат лирикасы пенделіктің тыз етпе күйдім-сүйдімінен аулақ жатыр. Таза. Мөлдір. Асқақ. Ол сені қанаттандырады.

Тарпаң ғасыр тасыран мінез таныта бастаған талмауыр тұста, Мұқағали Мақатаевтың дуалы аузынан шыққан «Тоқта, балам! Атаң келеді артында!» дейтін аталы сөзі бүкіл қазақ даласын шарлап, сабылысқан сан алуан санаға сәулелі нұрын төгіп ала жөнелді. Өйткені, бұл қазақ ұғымындағы тәлімдік дәстүрдің көркем бейнесінің үздік нұсқаларының бірі.

Сөз басында тілге тиек етілген Мұқағали Мақатаев жырларының етенелігі, ұлттық ұлағаттан сусындаған сардарлығы да осындай сәттерде жатса керек.

Ол тұма талант ретінде, адамзат өркениетінің биік өресіне еркін құлаш сермеді.

Сөз өнерінің әлем мойындаған ұсталарының мол мұрасынан таңдап алып, Дантенің «Тамұғын» қазақ тілінде сөйлетті. Рухани үндестік пен шығармашылық шабыт сарыны өзінің өнер-тағдырымен киюласар тұстары мол осынау ұлы туындыға түскен акын таңдауына бүгінде таңданудың қажеті бола қоймас.

Мұқағали Мақатаев бұл сыннан да сүрінбей өтіп, аударма өнерінің сүбелі бір мұрасын қалдырды. Шағын мақалада әдебиетіміздің бір тұлғасына айналған акын туралы, оның соңында қалған рухани байлық туралы кеңінен әңгімелеп шығу мүмкін де емес.

Мұқағали сан қырлы, ол – драматург, Мұқағали – әдебиет сыншысы. Десек те, бұлар бөлек әңгіменің арқауы болуға татитын тақырыптар.

Ақынның «Қош, махаббат!» драмасы мен қазақ әдебиетінде жаңа жанр ретінде енген «Моцарт. Жан азасы» реквиеміндегі саз өнерінің құдіретін терең бойлап сезінуі, музыка тілімен сөйлейтін тылсым әлемді менгеруі өзінше бір құбылыс.

Ұлы Моцарттың әлемдік әдебиет тұлғаларының талайына тақырып болған тылсым тағдыры, әсіресе, оның атақты «Реквиемі» Мұқағали арқылы қазақ топырағында жаңа бір қырынан оқылып, жаңа бір түрге енгендей. Осы шығарма арқылы ақиық акын өзіне де өлмес ескерткіш орнатып кеткендей.

Шаң шығарып ізінен құйындаған,

Барасың ба, өмірім, қиындаған?

Сиын маған,

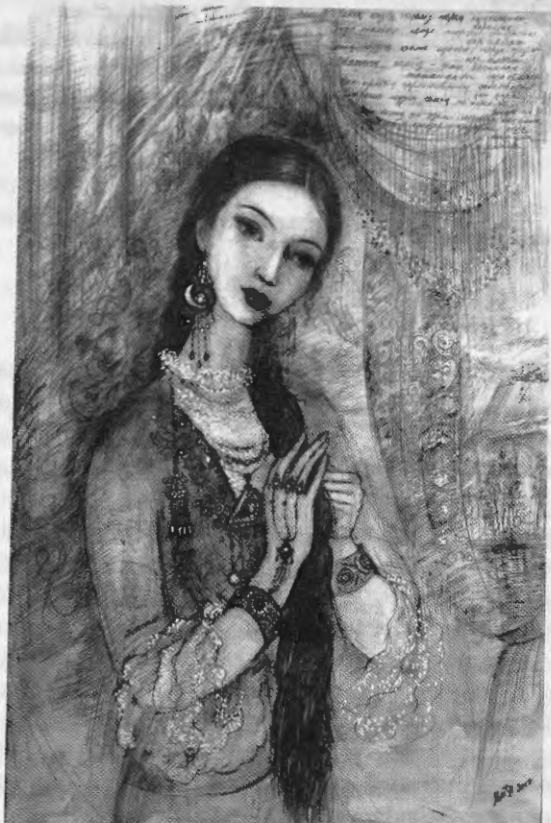
Сиыңды алам мен сенің бұйырмаған!,

– деп жырлағандай, өзекті ғұмырдың өлмес белесіне шықты.

«О, Муза! Бір өзіңе бас ұрамын» деп өзі айтқандай, ол бүкіл шығармашылық ғұмырында сол туған халқының амандығын тілеп, туған халқының адалдығына сеніп өтті.

Ол сенім ешқашан да жоғалмақ емес!

Поэзия дірілін қылқаламмен жеткізген

Павлодарлық суретші Майса Ықыласованың «Поэзия, менімен егіз бе едің?» атты сурет көрмесі Алматы қаласында өтіп, көрушілерді риза еткен. Көрмеге қойылған шығармалардың дені Мұқағали поэзиясына негізделген. Суретші қыздың ақын сырларымен ортақтасқаны көрініп тұрды. Сіздердерге суретшінің «Сенің көзің» атты шығармасын ұсынып отырмыз.

Баянғали ӘЛІМЖАНОВ

Көкшетау облысы, Степняк қаласында туған. Республикалық басылымдарда бірқатар қызметтер атқарған. Қазір Көкшетау қаласында тұрады. Айтыскер ақын ретінде де жұртшылыққа танымал. Ондаған кітаптардың авторы. Драматургия және кино саласында жемісті еңбек етіп келеді. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері.

«ӨМІРГЕ КЕЛГЕНІМ ЖОҚ БОСТАН БОСҚА»

Екеуі де автор қайтыс болғанан кейін жеткен, тапсырып жеткен аманаттай кейінгіні ойға қалдырып, аласалы-ран сезім толқынысына түсірген әрі өзгеше, әрі бір-біріне жақын дүние. Бірі – Қасым Аманжоловтың «Өзім туралысы» да, екіншісі – Мұқағали Мақатастың «Реквиемі».

«Өзім туралы» жазылғанына жиырма жылдан асып бара жатса да, мәні кемімек түгіл, күннен күнге қызуы артып барады. Әдебиетшілерді былай қойғанда, бұл өленді білмейтін оқырман жоқ деуге болады.

Осы ұлы тіршілік жырында ең өзекті мәселелердің бірі – өмір мен өлім күресі, өмірдің мәні қойылған. Ақын өлен, поэзия тілімен үлкен азаматтық, философиялық толғауында өмірге ой жүгірте отырып, терең түйіндер жасайды.

Өмірмен қоштасу, өлімнің ащы зарын да өзіне тән ерлікпен ашық жеткізген.

*Дариға, о дариға шіркін дәурен,
Басымнан таярмысың бір күн, дәурен.
Жалт беріп жоғалар ма нажағайдай
Жүзіңде шалқып тұрған күлкім, дәурен.*

Осы секілді жаныңды сыздатар жыр жолдары көптеп кездеседі; оларды тебіренбей оқу мүмкін емес, өйткені өзекті жанның бәріне де ортақ нәрсе бұл. Табиғат заңы –

тумақ бар да, өлмек бар; дүниеге келу – қуаныш, бақыт болса, дүниеден кету трагедия емес пе? Әлімсақтан белгілі бұлжымас қағида болғанымен, сезімтал жүрек езіле ауырып, буырқанады. Бірақ табиғат заңын өзгерте алмайсың. Ақын мұны мойындай отырса да:

*Бір күні от өмірім қалса өшіп,
Қайран ел туған жерден кетпес көшіп.
Торқадай жамылып ап топырағын
Жатырмын өз жерімде бір төмпешік,*

– деп өмірден түңілмейді. Ол өз өмірінің мәнін әділдіктен, адалдықтан іздейді, үмітін келешекке артады.

*Өкінбен мен де бір күні өлемін деп,
Өкінем ұқсата алмай келемін деп.
Күніне жүз ойланып, мың толғанам
Өзіммен бірге өлмесін өлеңім деп.*

Ақынның мәңгілікке ұмтылуы, рухының, өлеңінің өмеуіне, өлімді жеңуге ұмтылуы осы. Әрине, мұның бәрі бұрын айтылмаған сөз емес. Мәңгілікке, өлімді жеңуге талпыныс адамзаттың ежелден келе жатқан қасиеті. Мәңгілік мәселе, кез келген жүректі тебірентер, толғандырар мәселе. Ақын, сол толғанысын бізге өз үнімен жеткізіп отыр және қалай десеңізші! Әсіресе сезімнің күштілігі терең ойды діттеген жеріне жеткізеді. Образдары керемет – айна-қатесі жоқ ақынның өзі, өз жүрегінің лүпілі. Осы өлім трагедиясынан өмірдің жарқан жырын шығарады. Жырдың өнебойы әділдікке, адалдыққа құлшыныс әуеніне толы. Жан-жүрегіңді сілкіп-сілкіп алып, мына өмірдің қыр-сырына тереңірек үңілдіретін, тазартатын, жақсылыққа ұмтылдыратын қуат сонда қайдан келген? Бұндай адал сыршылдық, әрине, тек Қасымдай ақындық қуат-құдіретімен ғана келмек, оның түп тамыры, сайып келгенде, өмір мен өлімді тұтас, бір қайшылық тартысымен қоса қамтып, қасірет, қуаныш атаулыны мейілінше табиғи жырлай білуде жатыр. Жырдың қайғылы тұстарын алып тастаңызшы – не қалар екен?

Анық байқалатыны – өлеңінің жандылығы. Ол өзінің даладай дархан табиғылығымен, кең тынысымен жүрегіңді

баулап алады. Бұнда біресе қайғыру, біресе қуану, тағы да күдік, тағы да сенім бар; айна-катесіз өлеңге түсе қалған жан-дүние арпалысы, өмір жолындағы, өнер жолындағы ізденістің әр сәті, сол сәттегі жүрек лүпілі. Осы күйінде ол сені мына ұлы, кең өмірді аралатып алып кетеді; өмір мен өлімнің сырын шерте келіп, таудан құлаған қуатты селдей тіршіліктің жарқын жазығына алып шығады. Өлең аяқталмай қалғандай әсер етеді; бірақ ол дәл осы күйінде нағыз біртұтас, айтарын айтып, жеріне жеткізіп кеткен шығарма; бұлдыр тұманды жарып кең өмірге шыға келеді; ары қарай да өмір мен жырдың таусылмасын айқын сезініп, бойыңа қуат біткендей болады. Жігеріңді қайрап, қысылғанда күш береді, өмір салтанатын, жарқындығын жырлайды.

Иә, қазақтың Қасымы дүниеден өтті, бірақ құлаған жоқ; жарық дүниемен ғана қош айтысты, ал өлең-өнер өмірі үзілген жоқ. Өр ақын, өрт ақын соны біліп кетті, кейінгіге сенімін артып кетті.

*Дүниеге келер әлі талай Қасым,
Олар да бұл Қасымды бір байқасын.
Өртке тиген дауылдай өлеңімді
Қасымның өзі емес деп кім айтасың.*

Сондай Қасымдардың бірі – Мұқағали еді. Ақын творчествосы жөнінде әлі талай сөз айтыла берер, ал біздің тоқталғымыз кеп отырғаны – тек соңғы жыры.

Бұл жыр жарияланғаннан кейін кейбір жолдастардан әлдебір тосырқау, тіпті жабырқау сөздер естіліп қалды. «Өлімді жырлапты... Сезген ғой...» дегендей, өр ақынның өкініш, уайымы емес пе деп аяғандай. Солай ма екен? Алдымен ауру меңдеп ажалмен арпалысып жатқан ақынның көңіл-күйі, әрине, өлең болмысына қатты әсер еткен; сол жүдеу тартқан, жабырқаңқы кезіндегі жүрек сөзі бұл. Сарыуайымға салынып, дүниеден түңілген боркемік жанның мұңы емес, әрине. Жок-жок, бұл өр ақынының қыран қабақ, кең қанатты жан жыры. Моцарт музыкасына жүгініп, оны өзі айтып кеткендей қазақ ақынының көзімен көріп, көңілімен толғауы өз алдына бір жаңалық. Пушкиннің «Моцарт пен Сальериінде» Моцартқа

реквием жазуды тапсыратын қара киімді белгісізден басталып қоя беретін. Мұқағали жыры бірінші шумақтан-ақ терең қасірет лебін сездіреді. Міне, Моцарт рояльға отырады. Аза бойынды қаза қылып, музыка үні естіледі. Алыстан жеткен сарын әлдебір сыр аңғартқандай.

Тебіреніп, Моцартты тыңдап отырғандай әсер аласың, өнерді өнердің жаңғыртуы бұл.

Өмірді мынау азалы ауыр үн басты,

Күйзеліп, жайлап, өмір мен өлім сырласты...

«Реквиемнің» көкейкесті, өзекжарды мәселесі осы екенін бірден аңғарасын. Одан ары осы сырласу басталады. Бұның бәрі Моцарт музыкасын әншейін өленмен баяндау емес, Мұқағалидың өз жүрегімен қабылдауы, өз жүрегімен қайта бір толғауы; түптің түбінде өз үні, өз жыры.

Төбекүйқанды шымырлататын табыт үні – өлімнің ащы зары. Мұнда сұп-суық табыт, яғни өлінің өзі сөйлеп тұр. Әрине, бұл тірінің өлім туралы ойлауы, өлімді көзіне елестету, бірақ ақын соны тура өлінің атынан жеткізген. Керемет, сұмдық образ. Өлінің тірілерге сәлеміндей, тілдесуіндей, аманатындай естілетін мына жарық дүниеге деген сағынышын тебіренбей оқу мүмкін емес.

Мен сені сүйгем,

Жаныммен сүйгем, жарық күн!

Жатсам да сүйем тұңғиығыңда тамұқтың.

Ақ сәулең сенің аймалап мені.

Жарық күн,

Тұрған да болар, үстінде табыттың

Ғарыштан құйған ғаламаз ортақ шуағың,

Сезгемін, білем

Мен үшін бір күн тынарын.

Тастама мені,

Тастама мені, шырағым,

Шуағың түссін,

Шөп болып мейлі, шығамын.

Қабырғанды қайыстырар қасірет қой мынау! Бірақ дүниеден түңілу, лағнет айту ма? Жоқ-жоқ, өмірдеп үздіккен, «бір күндік сәулеге зарыққан ғашықтық, құштарлық қой.

Табыт үнінде тек осы құштарлық қана емес, тірілердің ойына от тастау да бар:

*Өлгеннен сұра дер едім
Тірі жандарға
Өмір дегеннің не екенін.
Өмір дегенге
Тірлікте сірә жетер ме ой.
Жарық сәуледен басқаның бәрі – бекер ғой.
Бекер ғой бәрі,
Бекер ғой бәрі, ботен ғой,
Өмір дененің – бір күндік сәуле екен ғой!..
Тамышыдай ғана нұрына, міне, зарықтым,
Өмір осы екен, сырыңа, міне қанықтым.
Жаса сен, мәңгі!..
Жаса сен, мәңгі!
Жарық күн!
...Табытпын, табытпын, табытпын...*

Осы оқып отырған сәтте-ақ көңілің алас ұрып, «Апырмай, өмірдің мына жарық күннің қадірін түсінбей жүрдім бе?» деп күдіктенесің, оның соншалықты ыстық, тәтті екенін жан дүниеңмен сезініп, қадірін ұғынғандай боласың, тірілікке ой жүгіртесің. Ары қарай «Жарық сәуледен басқаның бәрі бекер ғой» дейді акын. Бұл не сөз.? Тағы да сөзбе-сөз, жабайы түсінбей, акын сырына үңіле қарайықшы. Бұл арқылы күн сәулесінеи, яғни табиғаттан, табиғи тірліктен басқаның бәрі бекер деп тұрмаған болар. Жарық, сәуле дегенге акын үлкен, терең мағына сыйғызатын тәрізді. Жарық... Сәуле... Екеуі де жүрекке ыстық сөздер емес пе? «Жарық сәуле» – жарқындық, жақсылық дегенмен мағыналас жатыр. Бұған әсіресе «Жетімдер үйін» оқығанда көз жетеді. Өлгінде акын:

*Өмір дегенге
Тірлікте сірә жетер ме ой,
десе, мұнда:
Тірілікте біреуін біреу күндер
Бізге жат өлі кімдер –
Тірі кімдер.*

*Жиылып, жер шарының жетімдері,
Алдында Ақиқаттың бірігіңдер!*

Міне, ақынның позициясы, тірілерге айтып кеткен өсиеті. Бекер ғой, бөтен ғой дегені – өмірдің ласы. Жарық сәуле – жарқындыктан басканың бәрі бекер ғой!

Табыт үнінің аяғында «Жаса сен, мәңгі, Жарық күн!» – деген жолар ақын жүрегін жарып шыққан ұраны десе де болады: бұл ұлы өмірге қол соғу, тіршілік гимні. Сол сәтте-ақ «Табытпын, табытпын, табытпын» деген қайғы-мұң қоса жүр. Бұл «біттім, біттім, біттім» дегендей естіледі. Бұнда да өмірді кимау, қайғы бар.

Бірақ ақын рухы күйремеген.

Жоқ-жоқ, осынша қасіретке, сағынышқа, ғашықтыққа толы «Табыт үнінің» өзінде ақын рухы қалың мұң арасынан айдай айқын аңғарылса «Халық үні» бөлімі – оның өзіне-өзі күш беруі, болашаққа үмітін артуы. Ақын өз жырының өлмесіне сенеді.

*Болашақ дүниеге шыр еткенде,
Бір ұрнақ бір ұрнаққа іліккенде,
Аспалы көпір болып қаларсың сен
Жалғайтын жүректерді жүректерге.
Қайырымсыз қазаға елің бас ұрмайды,
Саған деген сағыныш басылмайды.
Табытыңды жасырса жер жасырар,
Ал уақыт өзіңді жасырмайды...*

«Өзім туралымен» үндесіп, сабақтасып жатқан осынау сенімге, ерлікке толы ақын сөздері, өзінен өзі айтса да, ақиқат екені аян. Ол өз көшінің, өлең көшінің «жер бетінде тоқтамасына», «Өлмес мәңгі жаңа сапарға жаңа аттағанына» сеніп кетті, кейінгіге сенімін артып кетті. Бұл тек ақынның өзіне-өзі күш беруі емес, халқының өнерді құрмет тұтарына деген сенім.

Келесі «Жесірлер үні», «Жетімдер үні» бөлімдері де трагикалық ойшылдығымен ерекшеленеді.

Дерт дендеген ақын өз жесірінің, өз жетімдерінің халін көз алдына елестетіп, қабырғасы қайыса егілген секілді. Алайда бұдан да жеке шаңырақпен шектеліп қалмаған,

өзіне тән машығымен мәселені жалпы адамдық дәрежеге көтерген.

Жалған да – жалған

Жалғанда

Жесірден мұңлық жан бар ма?

– дегеннен-ақ көз алдына шашын жайып жесірлер атаулы тұра қалады.

Ал жетімдер үнінен ақынның өзіне тән азаматтық үні мейлінше айқын естілген.

Біздер жетімдерміз!

Жетімдерміз,

Жетім болып жүріп-ақ жетілгеміз.

Дөңгелек жердің шарын допша қуып,

Мазасын тіршіліктің кетіргеміз.

Мәселені осылайша күллі адамдық жұлгеде қою тек Мұқағали сынды талантты ақынның ғана қолынан келмек. Бұнда жетім атаулыға, әлсіз атаулыға көрсетілген жәбір, әділетсіздікке жаны шыға шырқыраған ақынның нәзік жүрегі бар; бүкіл жер шарында, бүкіл адамзат бойында әділет пен ақиқаттың салтанат құруына ұмтылу бар; тірілерге айтып кеткен өсиет азаматтық үні бар.

Поэма – элегияның соңғы бөлімі «Бесік жырында» да мұң, табиғат заңына бойсұну көрінеді, бірақ өмірден түңілу жоқ.

Әлди, әлди, ақ пенде,

Тыныштық тауып жат менде.

Өмірді қандай сыйласаң.

Өлімді сондай жат көрме!

Бауырыма мәңгі сақтаған,

Әлди,

Әлди,

Ақ балам...

Әлди...

Әлди...

Әлди-ай!

Өмірге ғашық нар ақын осылай деп үзіліп кетті. «Әлди-ай» – соңғы сөзіндей, соңғы күрсінісіндей. Бала күннен, бесік жырымен, ана сүтімен қанымызға сіңген, қазақтың

қасиетті сөзі – «әлди-әлдиіне» ақын қаншама сезім, қаншама мағына сыйғызған!

Поэма өлеңдік құрылысы, жалпы композициясы жағынан өзгеше дүние. Бірақ ол ғайыптан келген нәрсе емес, Мұқағали творчествосының заңды жалғасы. Азаматтық өр үн бұнда да айкынестіледі.

Элегияны оқып шыққаннан кейін, ерте кеткен ақын тағдырын ойлап күрсінсек те, өлеңмен қазақ әдебиеті тарихында өшпес із қалдырған Мұқағали Мақатевқа өз сөзімен былай дегіміз келеді:

*Біз сенімен,
Сен бізбен қанаттандың,
Қанаттанып халқыңа нәр ақтардың.
Сенің көшің тоқтамас жер бетінде,
Өлмес мәңгі сапарға жаңа аттандың,
Әрине, суық қайғы, суық қайғы,
Көңілін халқың бірақ суытпайды.
Егер де халық өзін ұмытпаса,
Бақыл бол, халық сені ұмытпайды!*

Қасым мен Мұқағали жырын қатар оқып, екі туындыны ұқсас десек – бұл тегін емес. Осынау кесек тұлғалы екі ақынды бір-біріне теліп, тепе-теңдік белгісін тік сыза салу да мұрат емес.

Кез келген адам байқарлық бірақ нәрсе – екі жырдың өлеңдік құрылысы да, тіл бояуы да бір біріне мүлде ұқсамайды. Екеуі де екі басқа дүние, екеуі де екі басқа дүние, екеуі де өнердің екі түрлі озық үлгісі. Екі ақынның да айна-қатесі жоқ өз үн, Қасым – Қасым да. Мұқағали – Мұқағали. «Өзім туралы» өртке тиген дауылдай» болса, Мұқағали жырында «Өмір мен өлім күйзеліп, жайлап сырласады».

Бірақ бұл жырлардың үндестігі тереңнен тамыр тартады; көзге көрінбегенмен жүрекке барар қан тамырлары байланысып жатыр – қос жүрек бірге, бірдей соғып тұр. Жырлар сарыны ұқсас, өмір трагедиясынан үлкен оптимстік, ерлік қорытынды шығаруы ұқсас. Екеуі де өлімді өнерімен жеңуге ұмтылған өр ақын жыры, терең ойға қалдыратын өмірге ғашықтық жыры.

Шынында да, мына өмір кімнің басынан өтпеген? Біреуге ерте, біреуге кеш. Бесенеден белгілі осы ащы шындық екі жырды оқығанда көңіл көзіне айқын көрініп, өз салмағын сезіндіріп кетеді. «Жаспыз ғой»... «Алыста ғой»... деп жүрген ток көңілге қозғау сала ойландырады. Япырмау, бүгінгі тірлігің, қуаныш-күлкің... Қас-қағымдай өте шығар думанды өмірдің мәні неде сонда? Не үшін өмір сүріп, нені мұрат тұтамыз? Адам баласын мәңгілік толғандырар мәңгілік сұраулар өзінің бүкіл болмысымен, бүкіл жұмбаққа толы ұлылығымен алдыңнан тағы шығады. Аттап, елемей кете алмайсың – ол тек қас наданның ғана қолынан келмек. Тек өз өмірің емес, жалпы адам баласының, адазат тағдырының мәні неде? Сан ғасырлар бойы алға ұмтылып, қараңғылықпен күрескен, сол күрестерде өзінің арқауы ұл-қыздары дүниедегі ең қымбатты – өмірін құрбан етуге дейін барған адамзат мұраты не сонда? Ұлы революцияларда, кешегі соғыстарда өлімге қасқайып қарсы тұрған қыршын жастарды алға бастаған не? Тек өзінің ерлігін паш етіп, адам атын ақтап қою ғана ма екен? Бәрі дүниедегі әділ күрес атаулының бәрі да адамзат бақыты үшін, жарқын болашағы үшін, жақсылық, әділеттік үшін. Бүгінгі ізгі жүректі адам атаулының ұмтылары да, тілек-мүддесі де осы.

Қасым айтады ғой:

Ризамын туғанымға адам болып,

Өкінбен қаламын деп бір күн солып.

Адамзат сапарына жолаушымыз

Бір мезет жер бетіне кетер соғып.

Иә, өмір өтеді – ол табиғат диалектика заңы. Бірақ ұлы сапар – Адамзат сапары бар бақытқа, әділет кебет алған сапар. Сол сапар мәңгі. Ал жеке адам – сол сапардың бір өрісін іске асырушы. Оның өмірдегі белсенді күрескер екендігі айқын. Өзінің бүгінгі бақытын ғана місе тұтпай, жаңа жеңістерге алға ұмтылады. Озық ойлы біздің замандас осындай.

Қасым мен Мұқағали жырын оқығанда сан-сала ойға қалып, телегей теңіз сезімге шомыласың, өлгің келмей

кетеді, өмір саған ыстық болып көрінеді, алдында ұзақ өмір жолы барын ойлайсың. Рас, кез келген адамға ақын болуды жазбаған, бірақ әңгіме онда емес. Мейлі, сен ақын бол, мейлі шопан бол, мейлі шахтер, мейлі жұмысшы, мейлі ғалым – қай мамандық иесі болсаң, да өзіңнің адам атыңды ақтауға міндеттісің. Еңбегің мен де, адамгершілік арыңмен де.

Адамзат болашағы үшін, бақыты үшін күреске шақыру жақсылық үшін күрес рухы – гуманистик өнердің табиғатын, бүкіл болмысын айқындайтын ең басты белгісі. Тарих алдында өзінің ұлылығын дәлелдеген нағыз гуманистік бағытқа қарама-қарсы ізгілік атаулыға зәрін шашқан сан түрлі бағыттар да жетіп жатыр. Оларға тән белгі – адам өрлігін, ерлігін, адамдығын аяққа басу, өмірден безіну, күрестен қашып, бейжайлық, бейшаралықты жырлау. Бұл ретте сары уайымшылдығымен, қаратүнектігімен айрықша көзге түсетіні – капитализм елдерінде кең таралған экзистенциализм.

Олар дүниеге өлім поэзиясынан, көрден қарайды, адам қасиетін қор еткен, болашағы бұлдыр қоғамда тұйыққа тірелуден, торығудан туған тарығуды жырлайды.

Экзистенциализмнің қыр-сырын ашып, оны теріске шығарған ғылыми еңбектерді айтпағанда, социалистік реализм туындыларының өзі өмірді сүюше шақыратын ерлікке толы рухымен, бүкіл болмысымен бұл бағытқа қарсы тұр. Алайда тікелей өмір мен өлім күресін көтерген шығармалардың бұл бағытпен айтысқа түсудегі, оны теріске шығарудағы орны ерекше. Сондай туындылардың қатарынан Қасым мен Мұқағали жыры кастерлі орын алуға лайықты.

Екі жырды да біз тек өмір туралы, адам туралы толғау деп қана қарамай, жат көзқарасқа да қарсы соққы десек, бұл жасанды қарсы қою емес. Бұл көзқарастардың өз табиғатынан, қайшылығынан туып отыр. Және де осы айтыстартың зор өмірлік мәні бар, бір жағында күйрек, кара түнек экзистенциализм тұрса, бір жағында жарқын күрес, өмірдің мәні туралы ымыраға келмес көзқарас тартысы.

Қасым мен Мұқағали поэзия, өнер тілімен, ақындық өр рухпен олардың бас қаруы – адам өледі, сондықтан бәрі бекер деген пікіріні сол өлімнің өзін жырлау арқылы талқандап отыр. «Иә. Мырзалар, сіздер адам туралы былай дейсіздер, ал біз былай дейміз».

Рас, адам өледі, – дейді олар ерлікпен.

Бірақ,

«Өмірге келгенім жоқ бостан босқа,

Мен қайтіп босқа жасап, босқа өлемін!»

Басқа жауап болуы да мүмкін емес. Өмірде екі-ақ жол бар: не өмірді мән жоқ деп сары уайымға салынып, азып-тозу, не өр рухпен Адам атыңды ақтап жеңіске ұмтылу, жету. Алдыңғысы тұманды теңіз өрінде адастырып, жарға соғар жалған шырақ та, соңғысы өмірдің жарқын, бақыт жолына, шексіз ерлік көкжиегіне бастар жарық жұлдыз, Темірқазық.

Бұл жырлар тек қазақ әдебиетімен, бүгінгі күнмен ғана шектеліп қалатын дүниелер емес. Бұл – жалпы адамдық мәні бар жырлар. Кез келген адам, қай ғасырдың, қай ұрпақтың, қай халықтың адамы болмасын, осы екі жырды оқыған, сезінген сәтте жан-дүннесі бір сілкініп, өзіне, өмірге ой көзімен, ар көзімен бір қарар. Жауыннан кейінгі жасыл желектей тазарып, тіршілік қадірін, құдіретін тереңірек түсінер, сөйтіп Адам атын биік ұстар. Бұл жырлар жаттық, жатырқауы жоқ, кез келген ақ ниетті адамның жүрек сөзі, өз жыры. «Өзім туралысы» болуға лайық. Өйткені бұлар – мәңгілік өмір жыры

Тұрсынжан ШАПАЙ

*Әдебиет зерттеушісі, белгілі ғалым.
Абайтану бойынша тың ізденістер мен
еңбектер жазды. Қазақстан Жастар одағының,
Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауре-
аты. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері.
«Ой түбінде жатқан сөз», «Шын жүрек-бір
жүрек» зерттеу кітаптары оқырмандардың
жақсы бағасына ие болды*

«ҚАЗАҚТЫҢ ҚАРА ӨЛЕҢІ – ҚҰДІРЕТІМ»

Поэзиядағы ұлттық сипаттың кей сыры

Осыдан 70 жылдан астам уақыт бұрын Сұлтанмахмұт ағамы қазақшылықтың «шылығын» ғана әкетпей, қазақтың сән-сәулетін қоса ала кетеді деп түнілді. Сұңғыла жүрек, ұлы ақындық болмысқа біткен көріпкелдікпен өткен ғасырдың ортасында Лермонтов жердің космос кеңістігінен көгілдір болып көрінетінін болжағаны («Спит земля в сиянье голубом...»), Мұқағали дүниеден көшер күнін дәл көрсетіп, кітабына қолтаңба жазып қалдырғаны рас болса, Сұлтанмахмұттың да мазасыздануы тегін болмаған шығар...

*...Қасиетіңнен, қара өлең, айналайын,
Қазақтың дәл өзіндей қарапайым...*

Қарапайым... Ақын халықтың өз рухымен туысы бір, өзегі ортақ жырдың ұғынықтылығына, айқындығына меңзесе керек. Қара өлеңнің жаң-жүректі әлдилеп ықылымнан қанға сіңген қасиетті ырғағын, қазақ даласының барша бояуы мен үні, демі мен жұпары тоғысқан қоңыр әуен, қоңырау сазын, сикырлы суретін айтса керек. Қарапайым болатыны – соның бәрі әрқайсымызға-ақ жұтқан ауа, алған тынысымыздай табиғи, етене әлем ғой. Әр құбылыс, әр нақышы көкірегімізге балдай тұнып, жатырмамай сіңетін құтты несібе.

Көне күйдің күмбірі, көне аспаптың әуезі, өзіміз үшін, ең алдымен, рухани ләззат кеніші, санамыздың балаң, жан дүниеміздің балғын шағынан әлдилеген ұлттық рухымыздың алтын бесігі емес пе? Ескі жыр, бағзы мақам, арыда өткен ақын-жыраулар толғауы, ертегі, аңыз – ең қазынамыз – бүгінде дүниенің бар толқынымен жалғасып, қиырсыз айдынға айналған сол дария-рухымыздың о бастағы жылтыраған тұма-көзі, тек-төркіні еді ғой. Қай ұлттың да өзге еш халыққа ұқсамас дәстүрі, салт-санасы, өнері, т.б. этникалық өміршең сипаттары – қазіргі жаппай бетон қабырға, тегіс темір көлік, темір станокты өмірдің стереотип сұрғылт қалпына шырай бітіріп, темір ғасырдың тезінде сезімім – сірі, жүрегім – қасаң тартпасын деп жанталасқан адам рухының ізгі күресінде дәт, қуат беретін, жылдамдығы ересен, жаңалығы, дабыра-даңғазасы, мол, қаруы, қасіреті көп, аласапыран, қым-қуыт, қайшылықты-қадірлі заманда кез келген пенденің жүрегі мен жүйкесі көтере бермес салмақтан туатын рухани енжарлықтың «духовная депрессия» лай тоқтауын тұндырар, көл түбінен атқылаған кәусар бұлақтар іспетті. Өмірдегі, өнердегі ұлттық үрдіс-үлгілерге деген қауырт ынтаның, жаңаша ықыластың бір парасы, өз пайымымызда, осыған саймақ.

Дала!..

Халықтың дархан мінезінің, алыс тарихының, сапары шексіз келешегінің, жомарт пейілінің, қонақжай ықыласының, ұлан-ғайыр елдігі мен ерлігінің белгісіндей болып кеткен ұлағатты ұғым. Сол даланың өзіндей байтақ мағыналы, қай-қайсымызға да қадірлі, қастерлі сөз...

Қазақтың арғы-бергі поэзиясында үзілмей желі тартқан осы тақырыпты – дала дидарын бүгінгі бір алуан талантты ақындар тобы дәл осындай поэтикалық бірегей символ-тұтастыққа көтерді.

Рас, кезінде «дала, дала» деп жаңғырықша қайталап, талай ақын ілесе шапқан. Біразы сол шиырлы «даладан» шынжау тараптар ашып, өз дауысын көп жаңғырықтан ажыратып алды. Көбі қиқуға елігіп, дүбірге қызған беті әудем жер құр далбақтап тоқтады. Қайткенде де, осы көп әрекет,

көзсіз шабыс ізсіз кеткен жоқ. Бір нәрсе анық, қазірде «дала» десе-ақ санаңда қазақтың талантты жыр перзенттері қалыптастырған осынау қымбат, қадірлі ассоциациялар жарыса жамырап, жаңбырдан соңғы кемпіркосақша құбылып, сан бояу, шұғыла төгеді. Дала болса-ақ – кеңдік, дала десе-ақ – жомарттық, дала – ырыс, дала – дастарқан, дала – тарих, дала – казак... Рас, әнтек экзотикадан да құр алақан емес. Дала – фон. Дала – декорация.

Даланың байтақ құшағы, аулардың асқақ тұлғасы, халықтың биік рухы қанаттандырмаған қазақта ақын бар ма екен?! Сол қанаттылардың ішіндегі бір алыбы – Мұқағали Мақатаев поэзиясы кең тарағанына, ел махаббатына бөленгеніне карамастан, сыры мен сипаты, қадірі мен қасиеті әлі ашылуын, танылуын күтіп жатқан тұңғыш қазына. Тегінде, ірі талант атаулының қай-қайсысы да қалыпты өлшеммен қарауға көнбейтін, ерекшелігін екі ауыз сөзбен тұжырып тастайтын канондық сипаттамаларға сия бермейтін ішті, қыртысты, қиын жұмбақ, бөлекше бітім, күрделі құбылыс.

Мұқағалиды жалпак қазақ, жалпы жұртына табыстырған мың сан себептің бірі және бірегейі – оның поэзиясындағы уыздай тұнған ұлттық саз дер едік. Бүгінгі поэзия мәдениетінің биігіне шарықтап көтерілген ақын жырларының интонациясы, тыныс-дірілі, лирикалық «менінің» желпінісі, шалқыған дария көңілі, дархан мінезі, кең пейілі, ақынның шадыман шаттығынан «аһ» ұрып жалын ата күрсінгеніне дейін – бүтін жаратылысы, тұтас болмысы қазақы. Қазақ оқырманы өз бойында бар деп ойламаған, жаратылысындағы көп жақсылықтарды Мұқағали жырларынан танығандай, қайта тапқандай. Бұл қасиет үлкен таланттардың көбіне тән десек те, ұлттық мінездің ең жақсы қырларын, ұлттық ұғымдағы ұлағат-өнегенің қасиеттісін, қадірлісін тауып, талғап жырлаған Мұқағали творчествосының орны бөлектей көрінеді.

Бүгінде тұрмыс қалпы, тіршілік салтында, бүкіл мінез-психологиясында атом ғасырының таңбасы жатқан қазақ үшін, жаңа орта, өзгеше атмосферада, әлемдік мәдениет

қазынасынан еркін сусындай жүре, жағасы – жайлау, жаны – дала күллі адамдық, ақындық болмысымен кеңқолтық қазақ қалпында қала білген Мұқағали, белгілі дәрежеде, экзотикалық тұлға еді. Құбылыс еді.

Қазақтың қара өлеңіндегі еркін тыныс, желдірме екпін, табиғи интонация, түстеп тануға келмейтін әлдебір бекзаттық ақын поэзиясына қасиет болып сіңген. («Күпі киген қазақтың қара өлеңін, Шекпен жауып өзіне қайтарамын») Халықтың шын қасиеті, төл мінезі, сәбидің жүрегіндей таза болмысы, дәстүрлі ұғым-түсініктері оны жырларына жарық беріп тұрған күн нұрындай қуат көзі» («Ақынмын деп мен қалай айта аламын, Халқымның өз айтқанын қайталадым»).

...Сақалына орап өсірген

Қай жерде жүрсің, қарттарым?!

Ақын іздеген қарт, данагөй қария – оның творчествосындағы тұрақты, түйінді, желілі образдардың бірі. Ақынның қариясы – халықтың табиғатында, болмысында бар ізгі қасиеттерді, халықтың шежіресін бойға сіңірген, туған топырақтың дәстүрінің тірі бейнесі.

Арсыз күлкің тыйылмас, жылауың да,

Айтысың да баслымас, ылаңың да.

Араздасып ағайын кетер еді

Бір қария болмаса бір ауылда.

Қазақ салтына хас бір шындықты ақын қоспасыз, боямсыз ақиқат қалпында алдыңызға тартады. Шындығымен-кадірлі, ұлттық нақышымен-етене.

Сақалыңнан айналдым, қарт бабалар,

Ұрпағыңа не айтасың артта қалар.

О, тірі шежірелер, қалдырыңдар,

Қанеки, нелерің бар салтқа жарар?

Ақын Қариясына еркелейді, Қариясына өкпелейді («Бір түйір кәрі көздің жасы емес пе ем, Ұшында сақалыңның дамылдаған?!») Қарттарымды аяла дейді («Токта, ботам, атаң келеді артыңда...») Аумалы-төкпелі күндерден қажығанда, Атасына келіп жұбаныш табады. Қарттарын сағынады, Қариясын кимайды. Ақын зымыран заман,

жүйрік дәуірде өмір сахнасынан бірте-бірте көшуге тиіс, жай ұлттық реликт емес, аға ұрпақтың заманалар қатпарында қалыптасқан осы бір ерекше рухани типіне, олардың тағдырын шешер осынау шарасыз құбылысқа, катал заңдылыққа қатысты бүтін бір ұрпақ сезімін, ұрпақ сөзін білдірген.

Урбанизация... Өз жолымен, өз заңдылықтары шекарасында анықтап ақырын жылжып, жеделдеп желдей жүйткіп, қайткерде де қарыштап алға озған қоғамдық-әлеуметтік тоқтаусыз, тежеусіз даму... Осы құбылыстардың заңды барысына бақпай, оның, тұтастай алғандағы, барша прогрестік сипаттарын ой көзімен кең тұрғыда қорытпай, өз тұсында тарихи-әлеуметтік миссиясын атқарған, ендігі өмір қалпына сиыса бермейтін бірді-екілі жайлар жөнінде де үзілді-кесілді кейбір көңілсіз тұжырымдар жасау – бері салғанда, білімсіздікке саяды. Даму шартын түсінбеу, мойындамау, қайсыбір қаймағы бұзылмаған көне дәстүрлерген көзсіз табыну – әсіре әсемпаздық. Қазақтық дегенді ендігі жерде салқын самал, саумал бұлақты ен жайлау, жайлаудың төріне, көк майсаға тіккен алтғы қанат ақ отау, күрпілдей пісілген саба, сабадағы сары қымыз, сары қымыздың жүздің шырайы, беттің қызылы боп тепкен қызуы, қыз қуу, бәйге, көкпар... шырышы бұзылмаған табиғат... қоңырқай момын ауыл... деп түсіну – тек солай түсіну – құр экзотика қуған тоғышарлық.

Соңғы жылдар поэзиясындағы моральдық-адамгершілік ізденістерімен астастыра ұлттық қайнарларға үңілу белгісі – табиғатқа деген іңкәрлікте де жатыр. Табиғат және «темір-бетон»... Түптің түбінде өзара «қарым-қатынас» гармониясын түзуге тиісті осы кереғар екідай-егіз жаратылыс адам санасында дәл қазір толық жарасымын таба қойған жоқ. Ақындық қиялы өткен мен болашаққа, бүгінгінің бедерлі беткейлеріне кезек самғап, дүнеи кеңістігінің барша тараптарына шарықтаған Мұқағалидың да кейіпкері өмірден шаршаған, тірліктен қағажу көрген шақтарында баз бір сәт туған табиғат аясына, «қой бағуға» қашып кеткісі келетіні, туған ауыл құшағын аңсайтыны да содан болар, бәлкім.

Кейіпкерді өз қиялындағы таза табиғат құшағына, ата кәсіп басына жеетктеген – жеңіл жеңсік, әуесқой желік емес, жүдеген жанына, қажулы көңіліне дәт, дауа іздеген үміт. Өлең – қымыз ішіп, Күрең мінуді аңсауға емес, ішкі жан драмасын ашуға құрылған. Экзотикаға, жаңағы айтқан тоғышарлыққа айналып кету қаупі бар детальдармен ақынның қуатты шабыты, құдіретті қаламы мүлде тосын өрнектер сызады. Шынайы торығыс, жанға жақын, көңілге етене суреттерді еске алудан туған шын серпіліс, тегеурінді тебіреніс көкірегіңдегі өзгеше бір шапағатты сәулелеріңді оятқандай. Шыншыл сезім бояулары көз қарықтырған экзотикалық детальдардың өзіне өмір дарытқан, бүгіндік, реалиятік тынысын ашқан.

Қазіргі көп ақындарымыз үшін табиғатпен қатар ауыл да – ұлттық қанық бояулар кеніші есепті. Бұл түсінікті де. Ұлттық таным бастаулары, салт-сана, дәстүр іздерінің сорабы, қалайда ауылға бастайды. Халықтың о бастағы адамгершілік, ізгілік турасындағы түсінік-пайымдарының нақты көрінісі, сыртқы ықпалдарға көп алдырмаған, маңызын, мәйегін сақтаған қордалы ұясы да ауыл. Ауылдың қарапайым тіршілік шылауындағы қарапайым адамдары.

Жусан иісі, тау самалы, дала аптабы... Туған топырақ, туған ауыл – адам баласының осынау беймаза тіршілікте, мәңгілік дамудың дәл бүгінгі күрт жеделдеген қарқынында өмір күресінен сәл қаймыққан, әнтек босаңсып кеткен сәттерінде, аптыққан алапат ағын ішінен қол созар жағадағы жалғыз тал, шөліркеген жанға сусын, көкірекке сәуле құйып, дәт бекітер, медет табар рухани алтын мекен...

Қасқа бұлақ, қасыңнан неге кеттім?!

Не деген жел айдаған көбелекпін.

Еркіндік, еркелікті місе тұтпай,

Тасқа әкеп өзімді өзім шегелеппін.

Ауру мендеп, дерт қажытқан ақынның шарасыз күйініші. Соңғы талпынысы... Қасқа бұлақ – туған мекенге деген ақырғы сағынышы. Өзін атудың ерке тағысына балаған, «темір-бетонмен» риясыз жарасып кете алмаған ақын-жүректің бір кезек сыртқа шыққан арыз-арманы...

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Шерхан МҮРТАЗА:

*Мұқағали жалғандықты, мұлағайм
жағымпаздықты, әдебиеттері
саудагерлікті, жалақорлықты,
бәлекорлықты жан-тәнімен жек
көрген ақын*

Мұхтар ҚҮЛ-МҮХАММЕД:

*Мұқағали поэзиясы талай
жүрекке от берді, бозбаланың
жыры, бойжеткеннің сыры болды.*

Дәрікелбай ШОҚПАРҰЛЫ:

*Қазақтың хас өнері бәлек екен,
Хас өнердің бастауы өлең екен.
Мұқағали ұстасы асыл жырдың,
Ұсталар — ұсталарға керек екен.*

Мұқағали МАҚАТАЕВ

ТОҚТА, БОТАМ

Тоқта, ботам!

Атаң келеді артыңда!

Бұр мойныңды қалжыраған қарт ұлға.

Сенің сәби сәттеріңнің мысқалын

Айырбастап ала алмай жүр алтыңға.

Тоқта, ботам!

Атаң келеді артыңда!

Жүзе жүріп, жүз құбылған сағымда,

Жастық дейтін көктеменің шағында,

Өскен едік сенің атаң екеуміз

Осы қарттың мәпелеген бағында.

Қарттың бағын жайлайтынбыз ен тегін,

Тыңдайтынбыз алуан-алуан ертегін.

Жинап алып жүрер еді жарықтық

Күллі ауылдың елтеңі мен селтеңін.

Ей, болашақ!

Қарт келеді зиялы,

Кейімесін ата-қыран ұялы.

Сен сыйласаң, сәби шақтың бір сәтін,

Атаң саған ұзақ өмірін қияды.

Ақылына айырбаста күлкіңді,

Қайтесің сол күлкі дейтін шіркінді?!

Бейқам күліп өспеген соң өз басым,

Бос күлкіні ұнатпаймын біртүрлі...

Тоқта, ботам!

Атаң келеді артыңда,

Дария шалқар даналығын ал, тыңда!

Сенің сәби сәттеріңнің мысқалын

Айырбастап ала алмай жүр алтыңға.

Тоқта, ботам!

Атаң келеді артыңда!

«Тоқта, ботам! Атаң келеді артыңда». Ақын осылай дейді. Бір қарасаң, бұл өлең соншалықты ұғынықты сияқты. Не айтылғанын жете түсінетін секілдісің. Қарапайым ғана қағиданы негізге алып, оны кәдімгі төгілген ақындық шабытпен оп-оңай орындап тастағандай болып көрінеді. «Осы шумақтарды менің де лекілдете жазуға шамам толық келеді екен ғой» деген қиялға беріліп кетуіңіз де мүмкін. Ал, жырдың ішкі тініне, философиясына, көркемдігіне үңілетін мүмкіндік тапсаңыз, манағы пенделік райдан қайтып, дүние сырының терең түкпірлерін бойлап кеткеніңізді өзіңіз де аңғармай қаласыз. Нағыз ақындықтың ерекшелігі де дәл осы тұстан көрініп, қылаң береді.

Ақын азаматтық ұсынысын, тілегі мен өтінішін басқаға емес, балауса жасқа неге арнап тұр деп ойланып көріңізші. Және оған ең алдымен, артыңа бұрылып қарауды ешқашан ұмытпа дегенді меңзейді. Біріншіден, ақын буыны қатпаған бұтақтың түзу өсуі үшін бағбандық міндетін өз тіршілігінің басты парызы санап тұр. Халықты тәрбиелеу — баланы тәрбиелеуден басталатынын жүрегінің үні арқылы ишарамен ұқтырады. Екіншіден, ертең кім болатындығы кешегі кім болғандардың мектебімен ұштастыру арқылы сабақтайсың дегенді тыңдай білетін құлаққа құйып тұрғандай әсер береді.

«Бұр мойныңды қалжыраған қарт ұлға!». Ақын дұрыс айтады. Қазақ болып туғаның рас болса, ата сыйлаудан, ана сыйлаудан артық қандай имандылық бар?! Оны ұмытқан пенде, өмірдегінің бәрін мансұқтайды. Құдайым, Алаш баласын сондай кісәпірліктен сақтасын! Ақын жанын мазасыздандыратын түйткіл де осындай гәптермен үнемі түйінделіп жатыр емес пе?

Атаның нарқын білу — ағамдықтың парқын білу. Оның себебін ақын тағы да өзі айтады: «Өскен едік сенің анаң екеуміз, Осы қарттың мәпелеген бағында.» «Жинап алып жүрер еді жарықтық, Күллі ауылдың елтеңі мен селтеңін». Ата бойындағы қайраткерліктің

өлшемін сіз де енді дұрыстап таразылаған шығарсыз деп ойлаймыз. Қолыңда билігі болмаса да, сол аталар бигің жүгін көтерген. Сондай қасиеттің жоғалып кетпеуін енді сен қамтамасыз ет, балам, деп ұрпағына үміт артқан ақынның өсиетінде тек қана тазалық бар.

Ақынның сомдап отырған образ кейіпкері тек қартайған адам ғана емес, ол образ – қария. «Ей, болашақ! Қарт келеді зиялы» дейтіні сондықтан. Ал, нағыз қария дегеніміз өмірдегі байлықтың сипатын басқа қырынан таниды. Ақкөзденіп, қомағайлана ақша жинау оның болмысына әлімсақтан жат. Байлық деген – өмір. Ұрпақтың, ұлттың бір-бірімен ұштаса тамыр жайып, одан әрі жапырақтауы. Міне, олардын түйіні. Осы үрдіс бұл дүниеде тоқтап қалмаса екен деп толғанады ақын. Сол себепті, «Ақылына айырбаста күлкіңді, Қайтесің сол күлкі дейтін шіркінді» деп оқырманға жасырмай, өте әдемі толғаныспен сыр шертсе, оның несі сәкет?

«Сенің сәби сәттеріңнің мысқалын, Айырбастап ала алмай жүр алтынға». Екі кезеңді бір сәт салыстырып көріңіз. Салыстырғанда ғана пайымдайсыз, тіршіліктегі ең қымбат нәрсенің не екеніне ақын көзіңізді біржолата жеткізеді. Бұдан кейін түйсігі бар пенденің сабырға келіп, сабасына түспеуі мүмкін емес қой. Нағыз өлең деген осы. Ол ешкімді бей-жай қалдырмайды.

Ең бастысы, мынаны ұмытпауға тиісті екенбіз. «Атаң келеді артыңда!».

Тұрсын ЖҰРТБАЙ

Филология ғылымдарының докторы. Білгір әуезовтанушы. Қазір Гумилев атындағы Еуразия мемлекеттік университеті жанындағы «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының директоры. Қазақстан Жазушылар одағының «Алаш» және Жансүгіров атындағы, әдеби сыйлықтарының лауреаты.

«О, СҰМ ДАУЫС!..»

Оның мүсіні өзінің тауым-тағдырым дейтін Хан-Тәңірдің ұшар биігіне қонған ертегідегі гажайып құс - сфинкс сияқты. Сфинкс пе... дәлірек айтқанда, ақ сұңқар тәрізді. Шың басынан бауырға жанарын тік қадап, бір сәт қабағын түйіп, ойға шомғандай. Шалқасынан кайырылған қара шашы дудырай бөлініп, оқыс бұрылатын әдеті бар еді ғой. Нақ сол қалпынан аумайды. Мүсінші сол тұлғасын тасқа қашапты. Жарықтық, өзі де еңселі еді-ау, тіршілігіндегі араласқан пенделерінің көбіне биіктен қарап үйренген ғой. Жансыз жатып та, отты рухы суынған шағында да, бір қыраттың топырақ көрпесін жамылғандардан биік жерден қоныс бұйырыпты.

Кеңсайға іліккенде, төбенің басына қонған ақ сұңқардай мүсінің көзге оттай басылады. Сенің кабіріңе тағзым етуге барған сайын, мен қасиетті Фудзиямаға көтеріліп, бойымдағы пендешіліктен арылып, рухани тазарып кайтқандай күйге ұшыраймын.

Міне, тағы да келіп тұрмын. Жалғыз да емеспін. Сен айып етпе, Телқара! Менің сен туралы естелік жазуға да, айтуға да хақым жоқ. Соны білсем де, рухым мен өзіңе деген махаббатым мәжбүр етті. Тіршілігінде үзеңгілесін де, өзекжарды өркенің де бола алмадым. Ең құрығанда, ащы сумен алдарқататындардың да бақыты бұйырмады. Бірақ жаным мен арым таза, сенің өмірің емес, өлеңің

ғұмырымның бір ажырамас бөлшегіне айналды. Сол сезімді өшіргім келмей сан рет жалғыз өзім тағзым етіп қайттым. Сен де жалғыз тұратын ең. Бұл жолы...

Жалпы, сен өзіңнің өлгеннен кейінгі өлең-өміріңнің ұзақтығын, қадір-қасиетіңнің артатынын, сенсіз ұлтыңның сөз өнерінің жетімсіреп тұратынын көріпкелдерше нақты және орынды болжадың. Сендің де. Әрине, жұртына сендің. Сондықтан да «Жаназасында» (ол сенің өзіңе-өзің өлеңмен жазған жоқтауың ғой): «Егер де халық өзін ұмытпаса, Бақұл бол, халқың сені ұмытпайды», – деп едің-ау. Бұл шумақ құлпытасына кашалатынын да сезген шығарсың, мүмкін! Бұл жолы сол халқың, сенің ел-жұртың. Телқара, мені ертіп келді. Қиыр шеттегі «Қаныштың хат таныған» Жезқазғанның бұйра бас шахтері мен мінезі тас жаратын талантты «бәтшағар» ізбасарын... Бақталайың ашылып, шынайы бақытың енді басталды. Өзің жер басып жүргенде жеке-дара бірен-саран кісі ренжіткен шығар, бірақ, халқынның алақанында еркелеп өттің. Сол асылық та жасады ма, қайдам?

Бұл жолы... тағдырдың тоғыстыруын қарашы. Құлпытастың үстінде қалампыр гүлге екі жас ойлана қарап, үнсіз отыр. Ол сенің сүйікті перзентің, қызың Алма екен. Қасындағы өзіңнің Қарасазындағы бозбала бауырың.

(Сол сәтте сен маған бетінді шығысқа бұрып: «Ей, бала, Қарасаздан, кәдімгі менің Қарасазымнан келдің бе?» деп Құлжа жолына ұзақ қарап тұрғандай болып елестедің).

Жасыратын не бар, Телқара, дәм-тұзымызды алып, дастарқан жайдық. Әр адам тостағандағы шарабын сен туралы естелік айтып барып ұртайтын болды. Олар тірі жүргенде, мен жер астында едім, мен үстіне шыққанда, екеуі жер астына түсіпті. Сондықтан да танысыш үлгермедім. «Ал,» – деді де, бұйрабас кенші әуелі сенің, содан соң Төлегеннің, қайыра сенің өлеңдеріңді оқыды. Алма көзіне жас алды. Жанарына мөлдір тамшы тұнып, кірпігіне ілінді. Ақынға осыдан; «Рақмет» деп күбірлегендей, сенің кабіріңнің үстіне тамды. Ақынға осыдан артық дұғаның да қажеті жоқ және болмайды да.

Ойлап қарасам, өзіңді аз да, көп те білгендеймін. Талай

адамнан естідім. Біразын ет пен терінің арасындағы желіктен аса алмаған, сенің жаныңның толқынының бетіндегі көпіршігін ғана қалқығандай қалыппен қабылдағанмын. Шынында да сен олар айтқандай дөрекі де, өжетте, бақытсыз да емес ең. Әр сөзіңнен еркелікпен астасқан нәзік сезім мен мұңлы әуен есетін. Тым бақытты болатынсың. Бірақ өзің де, өлеңің де қанағаттанбаған сезіммен қарайтынсың. Өйткені «уызға жарымай өскендіктен» тіршіліктің қызығына шөлің қанбады. Өмір сүргін, өмір болғанда жалғанды жалпағынан жарылқайтын, адал адамдардың ортасында ғұмыр кешкің келетін. Бар медетің мен пірің: сол адалдығың еді. Мен бұл сөзімді де айта алмадым. Оны түсінуге де, түсінбеуге де болатын. Білгішсінген қызыл сөз ғой деген де ой қалдыратын. Ақыры іштей өзімді-өзім азапқа салып, оңашада сенімен сырласуды мақұл көрдім.

Мәңгілікке өзіммен ала кеткен,

Менің нәзік жанымды кім түсінер? – деп өзің айтқандай, шынында да, аз күнгі сирек те қас-қағым сәттегі ұшырасуларда жан-сырыңның тынысын, лебін түсіне алдым ба?

Өмірдің мәні неде? Өзгені білмеймін, дәл сен үшін өлең болатын. Қаршыға мінезді шабыт үнемі жүрегіне қонақтап, қанатын қомдап, шамырқанып, жыр төгуге дайын тұратын. Жасанды тебірене алмайтынсың. Сол қасиетіңмен сүйкімді көрініп, сол қасиетіңмен әлде кімдерге тікендей қадалдың. Болмысыңда табиғилық мол, тіпті, туыстас едің. Тебіренісі тереңнен шымырлап, тұла бойыңды қалшылдатып, өзегінді өртеп, бауырыңды езетін. Иә, жүрегіңнің шырынын жырғып тамшылаттың. Өміріңнің қысқалығы да содан шығар. Бар ауыртпалық жүрегің мен бауырыңа түсетін. Сенін жылағаныңның өзі табиғи, жарасымды еді-ау...

Есінде ме, ерте көктемде, кешқұрым «Алатау» кинотеатрының алдында тұңғыш ұлыңды тағатсыздана күткенің. Жүрегім дауаламады, ту сыртыңнан айналып өтіп, ішке беттедім. Француздың «Ватерлоо көпірі» атты фильмі көрсетіліп жатқан. Балпаң-балпаң басып, кеуенді тік ұстап, арлы-берлі ойқастап жүрдің.

Бөгет жасағым келмеді. Кенет... Әйнектен назарың маған ауды да: «Әй, бала, келші!» дедің. Өмірімде сендей сыпайы, бала тілді нәзік еркекті көргенім жоқ. Өкінішке орай, қазір бұл мінезді әйелдердің өздерінен табу да қиындау. «Вознесенский – эксперимент, ал Евтушенко – қызық, қарасөз сияқты, о..., осы «Бұлбұлды» сен тапқансың. Бізде ол жоқ» дедің. Сонда бір беделді мекемеде «Бұлбұлдын» өзіндігін дәлелдей алмай, орныңнан атып тұрып: «Мен солай түсінем» деп шығып кеткенің есіме түсті. Ұлың келмеді. Менің билетімді алдың да, бұрышта қара көзі мөлдіреп, жаскана қараған ауыл қызына ұсындың. Жер астындағы буфетке бардың. «Сен ішпейсің, мен де...». Лимонад алдың. Қолымда Пушкин мен Лермонтовтың таңдамалысы еді. «Мен Мишаны мойындамаймын. Пушкиннің жаңғырығы» дедің.

...Экранда атақты император Наполеон солдаттарымен қоштасып тұр. «Балаларым менің, қанаттарым, жүрегім!». Француздың майда тілімен сөйлеп, әр тынысына ерекше мұң жүктеп, көңілінді тебірентеді. «Сәбилерім-ау, қош болындар!» дегенде... Император да, солдаттар да күңіреніп кетті. Сенің иығың дір-дір етеді. Жалт қарасам: пісте мұрның қусырылып, көзіңнен жас моншақтап, парлай ағып жатыр. Жан-тәніңмен егіліп, беріліп жыладың. Өксігің ұзаққа дейін басылмады. Көңілшектіктен бе?

Жоқ. Сен бір нәрсені пір тұтатынсың. Ол – кара бура, бура болғанда шудасы желкілдеген ойсыл қара. Жануар сенің киең еді. Жанталас күндерде, қиын шақтарда, сырқаттанған сәттерінде, түсіне сол кара бура кіретін. «Блғи да қысылып, сергелдеңге сабылғанда, дерт меңдегенде бастығырылып ұйықтаймын. Сонда, әуелі, кара бура мойнымен жаншыңқырап басады да, сосын бауырына тартып, қымтап алады. Ертеңінде ісім оңғарылады, не сырқаттың беті қайтады» дейтіңсің. Есіл жануар-ай, соңғы кезде ол да сені жебей алмаған-ау. Бірде: «Япырым-ау, десеңші, түсімде, сенесің бе, ием мені тастап, тарпаң қағып, боздап, батысқа қарай кетіп барады. Кара бураны айтам. Ол мені жалғыз қалдырып, даланы басына көтеріп, боздайды жануар. Мені іздейтін сияқты. Шақырсам да мойнын бұрмайды. Секемденем. Қош

бол, кош, бала. Артығы жоқ. Жаманға жорымаймын. Бірақ, киеннің де безгені не жақсылық» дегенің есімде. Бұл соңғы ұшырасуым екенін сездім де, сенбедім де.

*Бір ботаның сондағы боздауын-ай,
Не басына күн туды, боздағым-ай.
Ұмыт болған уайым, мұңды әкеліп,
Алпыс екі тамырды қозғауын-ай!
Осы екен ғой ботадай боздау деген,
Естімен ем, естідім... Қозды-ау, денем.
Боталардың боздауы тозбапты әлі,
Адамдардың боздауы тозғанменен.*

Расында да, үш айдан соң өзіңнен, қазақтың бура пішіндес, бура мінздес ойсыл қара – азаматынан айырылып, боздап қалдық қой, боздап қалдық.

Сеи өзіңді де, өзгені де күніренте алатынсың. Мәжбүр жасамайсың, бірақ коса күрсінбеске шараң да қалмайтын. «О, сұм дауыс!» деп күніренгендегі үнің құлағымның түбінде күнгірлеп, мәңгілікке тұнып қалды. Жақсы көруіңнің өзі ғанибет-тін.

Жасыратыны жоқ, ол сенің өз еркінді өзің билей алмай, қызығы да, қытымыр қырсығы мол салбурын сергелдеңге берілген кезің болатын. Соның салқыны бауырыңды шалып, шын тән дертіне ұшыратты. Қар қылауланып, көбелектей қалықтай ұшып, жерге қонып жатты.

Опера театрының шығысындағы демалыс гүлзарын ара-лап өтіп, кафенің тұсындағы баспалдақпен түсіп келе жаттың. Неге екенін қайдам, үйіне қайтуға асықпадың. «Гармошкадан» оншақты адам шықтындар. Ешқайсысы қоштаспады да, лезде көзден ғайып болды. Ең ақырында Шәмші иіліп қолын ұсынып, елпілдей басып барады. Жаныңа тақадым. «Қарашы, бәтшағардың жүрісі де музыка!» деп күбірлей теңселдің. Өз ошағына жеткізіп салуды парыз санағам. Міне, бірсағаттан асты. Опера театрын оншақты рет орай айналдық. Сырқатыңның меңдеген тұсы жүрек пен сол жақ аяғың екен. Сүйрете бастың, сендіре түсу үшін бала сияқты сылттып: «Қарамайсың ба, міне» дей бердің де, кілтгі тоқтадың. Жалт бұрылып театрға қарадың. Қабағың түйіліп, жанарыңды мұң торлап, басыңды шайқап-

шайқап қойдың да, іштегі бар ыстық жалыныңмен демінді сыртқа шығара күңірене, иә, күңірене күрсініп: «О-а сұм-м-м дауыс! О, сұм дауыс!», дедің.

Бір сиқырлы әуен ауада сынғырлап, дүниені, мынау әлемді баурап, ғажайып әлемге жетелеп, өзіне тартып әкетті. Бұрын қалай аңғармағанмын шынында да, мынау сазды әуенге ерекше бір құдіретті күш, жаныңды тебірендетін нәзіктік, тұла бойыңды шымырлататын тұңғиық сыр бар екен. Әрі мұңды, әрі ыстық, әрі салқын леп еседі. Соншама қасиеттің бір адамның даусынан табылуы, адам жанының тылсым тереңдегі күйзеліс пен күйініштің, наз бен өкпенің араласып үн қатуы; сол сезімнің дауыс арқылы сыртқа шығуы қай жүректі де тітіркендіріп, шамырқандырып, көңіл тостағанына мұңлы шырынмен тамдырып, дүние мен ғұмыр, жарық пен қараңғы, пендешілік пен тіршілік хақында толғандырып, күңірендетін. Бұл әуеннің сыңғыры мен әсерін «О, сұм дауыс!» деген жалғыз тіркес ғана нақты және толық жеткізе алатын.

Сен соны дәл айттың. Бұл сөзге сенің сағынышың да, уайымың да, ренішің де, еркелеуің де, жақсы көруің де, сөйте тұра наразылығың да сиятын. Осы әуен сені өмір бойы тебірендіріп өтті. Сол дауыс саған соншама жақын, соншама жат еді. Сені өмірден түңілтетін де, өмірге ынтық қылатын да сол дауыс. Кейін Көктөбенің баурайында радио қабылдағыштан осы дауыс естілгенде, жасыл шалғынға жата кетіп, оңды-солды аунап: «О, сұм дауыс! О, қалмадың-ау! Нен бар менде! Бауырымды тілгілеп жатыр, бауырымды. Шырқа, шырқа! Тілсін, періштем сол!» дегенінді қалай ұмытармын.

Сол дауыс – өмір дауысы, сенің ғұмырыңның нысанасы екен ғой. Ғашықтық! Өмірге ғашық болатынсың. Жарық сәуле, күн шуағы сен үшін тіршіліктің символы болатын. Ал жаңағы дауыс та саған жүрегіңе, қан тамырыңа нұр шұғыласын құятын. Содан өмірдің мәнін түсінгің келетін. Сиқырлы дауыс нақты өмірдің қызығы мен қасіреті, мұңы мені назы, ойнақы да өзгермелі, ешімді де алдамшы өмірдің өзіндей көрінетін. Маған: «О, сұм дауысын», «О, өмір» дегендей сезілетін. Мүмкін солай да шығар. Бір күнгі тіршілік те – бір күнгі шуақ, бір күнгі әуен емес пе. «Дариға – жүректі» сол дауыстың

әсерімен беріле, қиялдай отырып жазғаның аян. Сенің ең ұлы поэмаға дайындалып жүргеніңді, оның «О, сұм дауыс – өмір» аталатынын жүрегің сезетін. Амал қанша... Оны тек жанарыңа тұнған соңғы күн сәулесі «Өмір өзеніндегі» мына бір бес шумақтан ғана түсініп, іштей күрсінеміз.

*Сұмдығы-ай, осы біреу сұм дауыстың,
Шыға алмай көкіректе тұнған ұшқын,
Күй тартып көкіректе боздатады,
Іздеп мені айға да ұштым, қырга да ұштым.
Сұмдығы-ай, осы біреу мұң дауыстың.
Осы бір боздау үнді естігенде.
Ән болып көкейімде есті жел де.
Ойыма ойран салып осы бір үн,
Бауырымды ұстарамен кескілеуде.
Ойпырым-ай, қайдан шықты, қайдан келді,
Астан-кестен сапырды айран-келді.
Адамдар, айтыңдаршы әлгі бір үн,
Апырау, қай маңда еді, қай маңда еді?!
Толқытты-ау, көңілімнің айран-көлің,
Жүрегім жетімсіреп қалды-ау менің,
О, құдірет, әлдебір алдау ма едің?!
Тұлпардың құлынындай бұла дауыс,
Тұтқындап, жан-жағымнан алды-ау, мені.
Үн біткен бұлай емес тегіс неге?
Қайта орал, сиқырлы үн көріспеген.
Апыр-ай, әлгі бір үн қайдан шықты,
Адам ба, ақ қанатты періште ме?!*

Мұңды сезім сәуленің жанталасы, аласұруы, шарасыздығы мен шабыты өзектес өрілген. Тағдырдың жазмышы жырға айналып, қайыңның қабығынан тамшылаған тұнық шырын іспетті, жүрегіңнен сорғалаған.

«Расында да, жалған екен-ау, бұл жалған»... Осылай сен ғана айттың. Қысқа ғұмырында азап пен бақытты таразылап, жүрегіңнің сүзгісінен өткізе білдің. Ең шипалы шырыны шуақты шумақ боп тізілді. Міне, мен сен хақында осыдан асырып ештеме қоса алмаймын. Бар жан-тәніммен құлай берілгенде адам ретінде тебіренткен жалғыз сәтің, соңғы көрініс.

Мүсініне тағы да карадым. Көзіме оттай басылды. Биік қырқаның басынан қабағың түйіліп, қасық қарлығаш қанаттанып, жанарыңнан ұшқын атып: «О, сұм дауыс!» деп Алматыға кадала қараған сияқтысың. Қатуланып, жұқа ерніңді жымқырып, келесі сәтте күңірене күрсінетіндей көрінесің. Менің де со мезетте: «О, сұм дауыс!» деп күңірене дауыстап жібергім келеді. Бірақ үндемедім. Дәтім де, қуатым да жетпеді. Көңілім дауаламады. Тағдырдың бар бақыты – сенін осы тұғыр-тасың өзіңе де, өлеңіңе де ортақ құрмет ретінде орнатылды. Енді ешкім де «О, сұм дауыс!» деп күңіренбейді. Бақытсыздық деген де сол шығар. Бар қосарым...

*Қырқа бар Алматының шығысында,
Жатыр сонда жақының, туысың да.
Бұл галамды місе етпес қайран жүрек,
Қайтіп жатыр аядай қуысында.
Өмірлі кереметтей жыр қылсақ та,
Кейімеске дауа жоқ бұл бір шақта.
Біраз күн алдандырып, ауыстырар,
Адамды бір құрсақтан бір құрсаққа.*

Сен басқа құрсаққа, Жер-Ананың құрсағына ауыстың. Мәңгілік бесікке бөледің. Топырақ бесікте тербетіліп жатып, өзіңнің өмір бесігінде де мәңгілік із қалдырғаныңды сездің бе?! Енді сән, философиялық категория бойынша, «Мәңгілік» атты ұғыммен өлшенетін, мәңгілік және бақилық өлшеммен...

Ымырт үйірілгенде тұғыр-тасыңмен қоштасып, ойға түстік. Алманы таксиге отырғыздық. Сонда төбе құйқам шымырлап, бір орнымда тұрып қалдым. Өмірімізде қаншама рет қатар жүріп, алыс сапар шексек те, не одан оралсақ та, бірде-бір жолы сені таксиге мінгізбеппін-ау! Көзі тірісінде көрсетуге тиісті құрметті балана жасап, сол арқылы кінәмді жуып, жүрегімді жұбатамын.

Ай сәулесіне шағылысқан ақ мүсін қырдың басында ақ сәулеге шағылып, барған сайын биіктеп, қалықтай ұшатын ақ қаршыға сияқты қомдана түседі.

Темірхан МЕДЕТБЕК

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, ақын Темірхан Медетбек өзіндік үнімен, ұлтжанды мінезімен оқырманын риза етіп келе жатқан қаламгер. Көктүріктер сарының XXI ғасырдағы ұрпақтарына жалғастыру үшін оны жаңаша жаңғыртып, өмір мен қоғамның ақиқат суреттерін көрсете білді.

ОЛ - ҰЛЫ АҚЫН, КЛАССИК!

– Мұқағали ақынмен қаламгерлік әріптес ретінде сырласқан, кездескен, мұңдасқан сәттеріңіз болды ма?

– Мен Мұқаңмен тонның ішкі бауырындай боп қоян-қолтық араластым деп айта алмаймын. Олардың әдебиеттегі есімдері әбден бабына кеп күркіреп тұрған кезінде Маңғыстауға кетіп қалдым. Рас, Маңғыстауға кетпей тұрғанда аздап болсын кездесіп сөйлескендеріміз болған. Бірақ ол кездесулерді сырласу, мұңдасу деп айтуға болмайды. Өйткені онда біз сарыауыз балапандармыз ғой. Яғни ол кісілердің бізге сырын айта қоюы мүмкін емес қой.

Тек бірде Мұқаң мен Жүкең екеуі (Мұқағали мен Жүмекен) бірігіп соғымға бір жылқыны тұтас алып келіпті. Сол жылқыны екеуіне, (әрине, олар қай жерден қалай шабу керек екенін айтып тұрды), бөліп бергенім бар. Кейіннен бірер рет кездескенде Мұқағали ағамның “Әй, бала, сенің біздің үйде дәм татып кететін сыбаған бар. Келмейсің бе?” – дегені бар.

Содан кейін Маңғыстаудан келіп Жазушылар одағында бір шаруамен жүгіріп жүр едім, сонадай жерде бір топ ағаларымның ішінде тұрған Мұқаңның “Әй, қараңдаршы, мына жүгіріп жүрген бала Темірхан Медетбековтен аумайды екен” деген дауысын естіп қалдым. Бұрылып сәлем бермеді дегені ғой. Ал менің бұрылуға мұршам жоқ. Өйткені Одақтың бір басшысы қағазынды қазір әкелмесең

кетіп қалам деген. Ертеңіне Маңғыстауға жол жүруім керек. Не керек, қағазыма қол қойдырып төмен түссем Мұқағали ағам екі- үш адаммен тұр екен. Ол кісілерге: “Ассалаумағалейкум” деп сәлем бердім. Сәлемімді алған Мұқаң: “Әй, бала, жана ғана екінші қабаттан сенен аумайтын біреуді көрдім” дегені. Бұрылып сәлем беруге жарамадың деп астарлап айтқан назы ғой.

Мен жағдайымды айтып, айыбымды жуып-шаю үшін “Қаламгерге” шақырғаным бар... Ол кісімен кездескендегі осындай бір эпизодтар ғана есімде қалыпты.

Ал ол кісінің поэзиясын өте жоғары бағалайтын адаммын. Мұқаңның баспасөзде жарияланып жататын өлеңдері мен дастандарын қалт жібермей оқитын едім. Ықыласым да, ылтипатым да болды дей аламын. Содан ба, ол кісі қайтыс болғанда, сонау қиыр алыс Маңғыстауда жүрсем де, қабырғам қайысып отырып өлең жазып “Лениншіл жасқа” жіберген болатынмын. Бірден жарияланды. Бұл жерде ол өлеңді тұтастай келтіре кеткенді жөн көріп отырмын.

Мұқағали қайтқанда

*Келді бүгін ажал- сұмның кезегі.
Өрт боп жанды өлең- жырдың өзегі.
Ақпай қалды, ағып жатқан бұрқырап
Жетісудың тағы да бір өзені.*

*Қала алмассың мұндай күні опынбай,
Әр жүректе “Қайран Мұқа”, ойпырмай.
Ақындардың жыр оқитын кешінде
Бір керемет өлең қалды оқылмай.*

*Тағы мұны қала алмассың түсінбей,
Жүрек жылап, боран соқса ішіңде.
Сырахана үстелінің үстінде
Бір саптыаяқ сыра қалды ішілмей.*

*Жаңа үнменен қарсы алатын әр таңды,
Жек көретін өсек пенен жалтаңды,*

*Ақыным жоқ бүгін енді ортаңда
Жалақысыз еркін кешкен жалғанды.*

*Галстуксіз айқара ашық омырау,
Туы—Алатау,
Көкірегі – Атырау,
Болған емес онда өтірік көлгірсу,
Болған емес онда қайту, тоқырау.*

*Елемейтін,
Ескермейтін ептіні,
Тастайтұғын бетінен ап беттінің.
Өлең етіп ызғарлы түн, от күнін
Жол қозғалыс ережесін елемей
Көшелерді кешіп келе жататын
Мұқағали Мақатаев жоқ бүгін.*

Мұқағали Мақатаев поэзиясына деген сол ықылас, сол пейіл әлі де сол қалпында. Қазір ол ұлы ақын, классик!

– Мұқанның “Фаризаға” деген өлеңі бар. Сіз де талай рет оқыған шығарсыз. Осы өлең неге Фаризаға арналды? Кейде найымдау денгейлеріне қарай бұл туралы әркім әртүрлі болжам жасайды. Ал, сіздің пікіріңіздің қорытындысы қалай?

– Кезінде Мұқағали ағамыз, «кім не десе, о десін,» теперішті көп көрген ақын. Тұрмыс жағынан да, жұмыс жағынан да! Ондай кездерде адам жалғыз қалады. Көп-көп адам сырт айналады. Кешегі достарың сені көргенде көшенің келесі бетіне шығып кетеді. Ондай жағдай бірер жыл менің де басымнан өткен. Сондықтан білем... Ондай кездерде адам мұңын шағатын, сол мұңынды түсінетін адам іздейді. Кешегі достардың келбеті әлгіндей: теріс айналған. Ал, Фариза қаншама ер мінезді дегенмен, әйел ғой. Жаны нәзік, жүрегі жұмсақ. Содан да ол Фаризаға мұңын шаққан, жүрек сырын ақтарған. Менің пайымдауым осы.

– Мұқағалидың мұңы дейміз, ол қандай мұң? Тұрмыстық жетіспеушіліктен қозғалған мұң ба, әлде қоғамдық дерттің науқасын дәл аңғарын буырқанған

толғаныстардан туған жан күйзелісі ме? Бұл мәселеге сіз қалай баға берер едіңіз?

– Екеуі де бар. Бірақ ақынның жеке басындағы мұң қоғамдық, әлеуметтік, адамзаттық тіпті бүкіләлемдік мұңдармен бірге өрілмесе, оның өресі тым пәс, ауқымы барынша тар боп қалады. Мұқанның «Емханада» деген атакты өлеңі бар. Соны оқып көрейікші.

Өкінішті...

Мына құрғыр сырқаттың беті күшті.

Жүрегім көтеріліс жасап жатыр

Бұзбақ болып кеудемде бекіністі.

Өкінішті.

О, Жүрек!

Менің алтын қазығым- ау!

Қайтейін қажсыдың- ау.

... Қытықтаған бауырдың “назы” мынау,

Қажсыдың- ау, байғұсым, қажсыдың- ау!

Не істемекпін!

Жаным- ау, саған шипа істемек кім?!

Жаралғанда бүтін ем, үш бөлекпін:

Жүрегім – Африка, бауырым – Кипр,

Миым – Мұзды Мұхиттай...

Не істемекпін?

Міне, осы өлеңде ақынның тұла бойын жайлап алған дерт қана емес, әлемнің дерті жатыр ғой. Өз дертін әлемнің дертімен салаластырып, сабақтастырып жіберген. Кезінде осы өлең туралы былай деген екем: “Бір-ақ өріліп, бір- ақ құйылған тұтас өлең. Жеке жолын, жеке шумағын бөліп алып қарастыруға келмейді. Оны өлең табиғаты, өлең архитектурасы көтермейді. Өйткені ақын айтылар сөзін бір- ақ ақтарған. Өлеңнің әлденеше жеріне қойылған үш нүктелер ақынның айтылмай кеткен сөздері емес, ақын өзегін өртеп шыққан қасірет күрсінестері. Бұл өлең-метафора болғанда да, образды метафора. Бұл өлеңде нағыз азамат ақынның болмыс-бітімі жатыр. Жүрегін Африка-

ға, бауырын Кипрге, миын Мұзды Мұхитқа теңеу белгілі бір ұғымдардың сыртқы ұқсастықтарын дәл басқан сөз бейнелілігін ғана емес, белгілі бір ұғымдардың ішкі драмасы мен трагедиясын ашқан ақын ойының масштабтылығын, ақын ойының ірілігін көрсетеді. Бұл өлеңнен ақынның жеке басының дертті демі ғана емес, Африка қасіреті, Кипр трагедиясы, Мұзды мұхиттың көрдей суық лебі ұрады. Ақын басына түскен өз қасіретін дүние қасіретінен бөлек қоя алмапты. Дүниеге алпыс екі тамырымен сініп кеткен ақын ғана осылай сөйлесе керек.” Осыдан артық не айта алам. Тек қосарым, Мұқағали Мақатаев осы бір өлеңімен-ақ Адамзаттық деңгейге көтерілген. Ал мұндай өлеңдер онда жетерлік.

– Мұқағали “Махандар жоқ, Махандардың сарқыты Мұқағали Мақатаев бар мұнда” дейді. Осындағы “Махаң” деген сөздің мағанасын сіз қалай талдап бере алар едіңіз?

– “Махаң” деген сөзден адамның ойына бірден халықтың бостандығы жолында басын құрбандыққа шалған, қайтпас қайсар тұлға Махамбет түсетіні сөзсіз. “Махандар” деп тұрғаннан кейін бұл ұғым көп мағананы мегзеп тұруы әбден мүмкін. Яғни тағы бір ұлттың ұлы перзенті Мағжан бейнесін де танып білуге болады. Тіпті Махамбет, Мағжан сияқты елі мен жері үшін қайғы мен қасіретке батқан, жан-жүректері мұң мен зарға толы барлық ардақтыларымызды камтуы да кәдік.

– Сіздің қатарласыңыз, жазушы Марат Қабанбаев Мұқағали туралы ағынан ақтарылып жазғанда “миына ұлттық коды жазылған ақын” деген керемет теңсуге жүгінеді. Осының мәнісін оқырмандарға қалай ұқтырар едіңіз?

– “Код” деген сөз, жалпылама тілмен айтқанда шартты белгілер жүйесі деген мағынаны береді ғой. Дипломатиялық, коммерциялық, әскери кодтар болатыны белгілі. Оның шешуі – жұмбақ. Оны белгілі бір адамдар ғана шеше алатынын бәріміз жақсы білеміз. Сонымен бірге генетикалық та код болады. Енді бұл, табиғи код, жараты-

лыс бітімінде болатын код. Марат осыны, генетикалық, яғни ақынның болмыс-бітімін ұлттың рухани табиғатымен бір қарастырып отыр. Бір сөзбен айтқанда Мұқағали табиғаты ұлттың құпия бір тылсым табиғи құбылыстарымен тамырлас деп отыр. Мен бұл бейнелі сөзді осылай ұқтым. Ол тылсым құпияны шешу біздің, және болашақ ұрпақтардың міндеті.

– Мұқағали “Абай жаққан бір сәуле сөнбеуі үшін” деп еңбек етті. Солай деп ұлы мұратты көздеді. Сол сәуле маздап тұр. Сол сәулені әрі қарай сөндірмеу үшін не істеу керек деп ойлайсыз?

– Абай өзінің бүкіл ілім-білімін, ой-өрісін, қуат-күшін қараңғылықпен күреске жұмсаған адам. Бұл күресте оның қаптаған қалың қолы болған жоқ. Мыңмен жалғыз жүріп алысты. Халқының жүрегіне сәуле құйғысы келді. Сол сәуле жарығымен халқын қараңғылықтан алып шығатын жол іздеді. Әрине, ол азапты күрес еді. Құдай- ау, “Ит көрген ешкі көзденіп, Елерме жынды сөзденіп” кететіндермен күресу оңай болып па? Бірақ күресіп бақты. Бәрібір ол өзінің мақсат- мұратына көзі тірі кезінде жете қоймаса да, түптің- түбінде жетті. Өйткені Абай жаққан сол сәуле көп-көп адамдардың санасында, жаны мен жүрегінде жанып тұр. Мұқағали ақын сол сәулені сөндіріп алмайықшы деп тұр. Ал ол сәулені сөндіріп алмау да ұлы күрес. Заман да, қоғам да қазір тоғышар боп барады. Ал ондай тоғышар қоғам мен заманда адам бойындағы рухани отты сөндірмеу оңай шаруа емес. Ол үшін күрес, рухани күрес керек.

– “Мұқағали” журналының жарық көруіне қалай қарайсыз? Ол туралы сіздің ой- пікіріңіз, жеке көзқарасыңыз қалай?

– Әрине, дұрыс қараймын. Бірақ бұл журналдың бүкіл бағыт-бағдарына жан-жақты мінездеме бере алмаймын. Өйткені ол журнал қолыма анда-санда ғана түседі. Ал журналдың тұтас кескін-келбетін көрмегеннен кейін кесімді пікір айта қою қиын. Бірақ қолға түскен нөмірлері ұнады. Ол нөмірлерден Мұқағалидың рухын, Мұқағалидың мақсат-мүддесін, Мұқағалидың арман-тілегін танып-білуге болады.

– Сіз де Мұқағали ағаңыз секілді ата-бабаның жан дауысын анық естігендей күй кештіңіз. Және оны қайта жаңғырттыңыз. Ол үн өзінің ежелгі ұлттық бояуын сақтай отырып түрленін, түлеп жаңаша естіле бастады. Бұл әдіс пе, тәсіл ме, жоқ әлде сіздің бойыңызды кернеген табиғи құбылыс па?

– Бұл – әдіс те, тәсіл де, сондай-ақ, жаңа ғана айтып өткенімдей, менің табиғи болмысымның сол сарынмен үйлесім мен жарасымдылық табуынан болуы мүмкін. Оның себебін шамалы тарқатып кейін айтам. Алдыңғы сұраққа орай, мен ізденіс пен эксперименттің ақынымын деп айтып өткенім бар ғой. Сол кезде, эксперименттер жасап жүрген тұсымда, бір көз жеткізген нәрсем, қандай бір болмасын, тіпті сәтті деп ойлайтын эксперименттеріңіздің өзі, егер ол ұлттық дәстүрмен, ұлттық рухпен өзінің күре тамырымен жалғасып жатпаса, өлі дүние болып шығатынына көзім жетті. Ал ғасырлар қойнауында жатса да көк түріктер сарыны біздің қанымыз бен жанымызда бар ғой. Сондықтан бұл сарынды жұртшылық, ұлттық рух үніне құлағы тосаң боп қалғандар болмаса, бірден қабылдады.

– Адам қартаяды. Ол болмыстың заңы. Ал көкіректегі ақындық қартая ма? Өмір тәжірибеңізге сүйенін не айтар едіңіз?

– Біліп отырмын, мені қартайып қалдың демесең де, соған жақындап қалдың деп отырсың ғой. Қайтесің, оның рас. Қартаю болмыстың заңы екені де рас. Бұрынғыдай күш-қайрат жоқ, бұрынғыдай тасып-төгіліп жататын ой арпалысы да, сезім бұлқынысы да жоқ. Бірақ оның есесіне сабыр бар. Көпті көрген тәжірибе бар. Не нәрсеге де саралап қарайтын, сарабалдық танытатын пайым бар. Менің ойымша, әр жастың өзінің артықшылығы бар. Әркім сол жасқа лайықты өмір сүру керек деп ойлаймын.

Менің жасымды кешегі Мұқағали, Жұмекен, Төлеген, Кеңшілік, Жұматай, Жарасқандар көрген жоқ. Өкінішті. Тіпті көбісі елуге де келе алмай кетті. Мен бұл жерде Мағжан бастаған ағаларды тіпті ауызға да алып отырғам жоқ. Сондықтан осы жасқа келгеніме шүкіршілік деймін.

Ал енді ақындыққа келетін болсақ, әлі де көңілдің суы тартылып, бойдың қуаты сарқылып қалған ештеңесі жоқ. Әрине, бұрынғыдай екпін болмаса да, Құдайға шүкір серпін бар. Ең бастысы, өлең – менен, мен өлеңнен суыған жоқпыз.

– “Ақынның ақындығы – арда ғана” деп еді Мұқағали. Шығармашылықтағы ар, намыс деген ұғымды қалай ұстанып келе жатырмыз? Бұл туралы сіздің ұстанымыңыз қандай?

– Бұл сұрақ – ең үлкен, ең басты сұрақ. Өйткені ақындықтың ақындығы, Мұқағали айтқандай, арлылығында. Арлы ақын ғана ұлттың үні, елдің намысы бола алады. Арлы ақын ғана әділдік пен шындықты айтады. Ал әділдік пен шындықты айту оңай шаруа емес. Оған батылдық керек. Қазір, құдайға шүкір, арлы ақындар жоқ емес, бар. Бірақ олар тым аз. Аз екен деп күйінуге де болмайды. Өйткені олар қай кезде де аз болған.

Әңгімелескен
Жақыпжан НҮРҒОЖАЕВ.

Мұқағали және Муза

Мұқағали жырлары ақынның жерлестеріне айрықша әсер еткені белгілі. Оны нарынқолдық суретші Алмас Сырғабаеттың шығармалырынан көруге болады. Суретшінің Алматыда өткен көрмесіне жиналған қауымның көп болғаны соның дәлелі.

Алмас Мұқағали поэзиясының тереңдігіне, сұлулығына зейін салып қарауға барынша ұмтылған. Көрмеге қойылған шығарманың бірі «Мұқағали және Муза» деп аталады.

Оразақын АСҚАР

Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты. Мұқағалидың «Жалын» баспасынан шыққан төрт томдығына редактор болған. Мұқағали мұраларын жинауда, зерттеуде бар ынтасымен жұмыс істеп келе жатқан қаламгер. Ондаған жыр жинақтарының авторы.

АЗ ДА БОЛСА САЗ, САНАУЛЫ БОЛСА ДА САПАЛЫ АУДАРМАЛАР

Мұқағалидың аудармамен айналысуға о баста өз өлеңдерін жазудан онша қолы босай қоймаған сияқты. Әйтсе де аудармада да өз күшін сынап көруді, «Отыздан асып барамын» деп өмірінің өтіп бара жатқанын өзгелерден бұрынырақ еске алып, өкініш білдіре бастайтын кезінен кейін, кімнің несін аударуды ойластырғандай. Аудармаға да әншейін жүрдім-бардым қол созбай, мұқият ойланып толғана кіріскендей. Орыс классик акындарын Абайдан бастап біраз акындар меңгере тәржімалағанын ескеріп, ол салаға аялдамаған. Не де болса тыңнан түрен салуды мақсат етіп, «Жығылсам нардан жығылайын» деп білек сыбанған көрінеді. Сөйтіп Американың Нобель сыйлығын алған ұлы акыны Уолт Уитменнің өлеңдерін, ағылшынның данышпан драматургі Уильям Шекспирдің сонеттерін, Италияның кеменгер акыны Алигьери Дантенің «Күдіретті комедиясының» «Тамұқ» атты бірінші бөлімін аударды. Түгел қазақшалау арманын ерте келген ажал орындатпағаны өкінішті-ақ! Енді кім Мұқағалиға тән шұрайлы тілмен, Дантемен өнер жарыстыра отырып, «Күдіретті комедияның» құнын асқақтата аударар алар?!

«Қазақстан радиосы» басшыларының бірі Аманкелді Кеңшілікұлы Мырзабеков мырза осы тақырып төңірегінде радио бағдарламасына сай әңгіме-дүкен құруға шақырғанда, ойлануға мұрсат сұрай отырып, бұл тың тақырыпқа қозғау салуды мақсат етіп келісім берген едім.

Дантениң өмірі мен шығармашылығы туралы деректермен танысып, Мұқағалидың аудармаларын қайта қарап шығып, бұл жайында білгендерімді оқырманмен бөлісуге кұлшына түстім. Мұқағалидың аудармалары аз. Аз да болса саз. Санаулы болса да сапалы. Ең алдымен айтарым шығарманың аты туралы. Дантениң шығармашылық жағынан, қоғамдық көзқарас, дүниетаным жағынан да әбден кемелденген кезінде, 35 жасында ХІІІ ғасырда жазған бұл шығармасына өзі қарапайым ғана «Комедия» деген ат қойған екен. Кезінде сан алуан пікір туғызып, тіпті қарсылыққа да ұшыраған бұл шығарма, бергін келе, яғни ХVІ ғасырда, демек 300 жыл өткеннен кейін бүкіл дүние жүз әдебиет әлемінде танымдық, тәрбиелік, эстетикалық жағынан алдына ешбір туынды түсе алмайтын жоғары дәрежеге жетіп, «Құдайдың қолымен жазылғандай» деген бағаға ие болып, «Комедия» атауына «Құдайлық» деген анықтауышты халық қосып, «Құдайлық комедия» деп атап кеткен. «Құдіретті комедия» деген атты «Құдай» деген сөзді ауызға алдырмайтын кеңестік кезде Мұқағали амалсыз алған сияқты. Сыншы Аманкелді Мырзабеков те осы пікірде екен. Екеуміздің ойымыз бір арнада тоғысты. Аудармашымен келісе алмайтындықтан амалсыз бұрынғы атын қолдана береміз.

Бұл шығармаларды аударуға Мұқағали неліктен бел байлады?

Бірінші себеп, әлі ешкім қазақшаға аудармаған тың туындыны, әлем таныған ең үздік шығарманы аударуды мақсат еткенін жоғарыда айттық.

Екінші, алдымен Уолт Уитменді неге аударғанын Мұқағалидың ол аудармаға жазған өз алғысөзінен аңғаруымызға болады. Онда былай дейді: «Уитмен – классик. Алайда аспандағы күнді де аңғармайтындай, онын

классик екенін байқағысы келмейтін жалғыз ел Америка болуы ғажап-ақ» депті Бернард Шоу. Иә, Америка Уитменнің отаны. Ол Американың ақыны. Өз Отанын жан-тәнімен сүйіп өткен, жырлап өткен. Өзінің қарапайым отандастарын ақиқат пен адамгершілікке, адал демократияға үндеген... Міне, сонысы үшін де Американың билеуші топтары Уитменді өз халқынан қалай да алыстатып баққан». Бұл үзіндіні оқи отырып Мұқағалидың мына өлең жолдарын еріксіз еске аламыз:

Бірі итеріп кеудемнен, бірі шалып,
Тастағысы келеді күресінге.

Міне, осындай өмірлік ұқсастықтар Уитменді аударуға жол ашқандай.

Ал, Шекспирді бұрын да аударып жүргендерге көңілі толмай, шеберлік жарыстырғандай.

Дантенің «Құдіретті комедиясын» оқып танысу барысында, бұнда қамтылған оқиғалар Мұқағалиға бала кезінен етене таныс, ата-анасынан, молдалардан, өзі оқыған діни кітаптардан егжей-тегжейлі білетін дүниелері болып шығады. Құран кәрімнің негізгі өзегі де бастан-аяқ осы оқиға. Құранда «Өлі едіңідер, сендерді тірілтті. Тағы өлтіреді. Соңыра қайта тірілтеді. Сонан соң қияметте Алланың алдында есеп бересіндер» делінген. (23-бет, «Құран» Алматы, 1990 ж Халифа Алтай аудармасы).

Қияметте адамзат қайта тірілгеннен кейін, алдымен қылкөпірден өтеді. Күнәсі жоқтар еш бөгетсіз жүгіріп өтіп, арғы жағадағы пейішке кіреді. Олардың барлығын балғын жас, сүйкімді қор қыздары құшақ жая қарсы алады. Жайнаған гүлдер, сайраған құстар, жанға жайлы салқын самал, жұпар иісті пәк ауа, сылдырап аққан мөлдір бұлақ, көк майсалы жасыл құрақ, бал шәрбат, шырын шарап, оларды қанша құшса, қанша ішсе өз еркінде. Қысқасы, баки дүниенің тіл жетпес, таң-тамаша рахатына, қам-қайғысыз жан ләззатына мәңгілік бөленеді де қалады...

Ал, күнәң болса қылкөпірге аттап басқаннан-ақ төмендегі құзарға құлап бара жатасың. Онда қарақошқыл түтінді,

кызыл тілдері сумаңдап, жалындап жанған, өршіген өрт, бұрк-сарк қайнап, көпіршіген, ыстық қанды, қапырық ащы су. Шырылдаған, шыңғырған, өкірген, жан түршіктірер үрейлі үндер... Қысқасы азабын айтып тауысуға тіл жетпейтін, жаныңды сәт сайын жаһаннамға жібере қинар, жын-шайтан, дию-пері қаптаған тозақ тұңғығы.

Егер күнәң аз болып, қылкөпірден тәлтіректеп, құрдымға құларман болып, зәре-құтын қалмай әзер өтіп бара жатсан, пәниде яғни жалған дүиеде қайыр-зекет көп беріп, әр жылы құрбан шалып отырған болсан, солардың көмекке келіп, құрбан шалған қошқар, бұқашаларын кезекпе-кезек үстілеріне мінгізіп, қылкөпірден шапқылап алып өтеді.

Міне, осындай мұсылман қауымына ежелден белгілі жайттар кеңінен суреттелген шығарма. Өзін құдайдың құлы, Мұхаммедтің үмбетімін деп сезінетін, дінге тыйым салған кенес өкіметінің қаһарынан қаймықпай, ислам діні тақырыбында өлеңдер жазып жүрген Мұқағалиға «Құдайлық комедия» жат көрінбей аударуға құлшына кіріскен сияқты.

Дантениң бұл ұлы шығармасын жазуда құранды барынша басшылыққа алғанының дәлелі ретінде «Құдіретті комедиядан» нақтылы мысалдар келтіре кетейік:

Қанымызбен қара жердің қабырғасы жылыған,

Түнектеміз өте алмаған қияметтің қылынан, – дейді «Тамұқ» бөлімінің «Бесінші жырының» 88-шумағында. (88-шумақ деп шартты түрде алдық. Негізінде өлеңнің әр жолы нөмірленген. Сондықтан 88-ден кейін 91 келіп тұр. Кей оқырман арадағы екі шумақ аударылмаған екен деп қалауы үшін ескертіп отырмыз). Міне, жоғарыдағы айтылған айнақатесі жоқ қияметтің қылкөпірі.

Ал, «Төртінші жырдың» 55 шумағында:

Адам ата мұны кешкен тәнір алғаш жаратқан,

Адам ата адал ұлы Әбіл мұнда зар атқан.

Нұқ пен Мұса кешкен мұны тәнір ісін таратқан.

Мұндағы Адам ата – кәдімгі өзіміздің Адам ағамыз. Оның Әбіл, Қабыл атты екі ұлы. Ал Нұқ пен Мұса –

пайғамбарларымыз. Бұлар бізге, Мұқағалиға қайдан жат болсын. Ақынымыз жеріне жеткізе сүйсіне аударды, біз қызыға, мейірлене оқимыз. Автордың Әбілді «Адам атаның адал ұлы» деуінде де нақтылы шындық бар. Ол Адам атаның тілін алған, сол жолда құрбан болған нағыз адал ұл. Ал оның сыңары Қабылдың жоғарыда аттары аталған пейіштегілердің қатарында болмауында да тарихи шындық жатыр. Ол әке тілін алмай, өз бауырын өзі өлімге қиған, адамзат атаулыда алғаш адам өлтірген канды қол, жауыз. («Құран хикаялары» 12-бет, «Жалын» 1992 ж.)

Жоғарыдағы Данте жырында осы шындықтың сәулеленуі тіпті таңғаларлық.

Осы сәтте әлдеқалай біреу кенет ақырды:

«Ең жоғары мәртебелі құрметтеңдер ақынды!

Әнеки ол, ақ елесін аппақ нұрға матырды».

Сонда көрдім бізге қарай ақындардың көркемі,

Келе жатыр, құдіретпен, маңғаз басып төртеуі,

Жүздері тек жайдары емес, қатал да емес, өр, тегі.

Анау – Гомер, барлық елдің жыршысының құдайы,

Ал, Гораций жат қылықты осқылаған ұдайы.

Овидий, Лукан – бәрісі де поэзия, күн, айы.

Сылдыр бұлақ – сыңғыр күлкі, жердегідей түрге енген,

Жеті қақпа арасында ашылды бір айналасын гүл көмген.

Міне, бұл байқап отырғандарыңыздай пейішке барған ақындар. Бәрі де бұл өмірде болғандар. Сол сияқты тозаққа түскендер де бұл өмірде болған, күнәлары ел-жұртқа мәлім адамдар болып келеді. Шығарманы кезінде оқығандар «Мынау біздің пәлен ғой, мынау түген ғой» деп танып, біліп, авторды құптап отырған. Сондықтан да бұл шығарма кезінде кейбіреулерге жақпаған.

Келтірілген осы дәлелдерге қарап, Дантенің бұл шығармасын тек Құранға еліктеген, былайша айтқанда соның өлеңге айналдырылған көшірмесі екен деп қарауға болмайды. Інжіл, таурат, забурлардан да пайдаланғандығы байқалады. Католик дініне байланысты жайттар да жиі кездеседі. Дінді көбінше пәни – уақытша, жалған дүние, бақи – мәңгілік, шыннайы өмір – деп қаралып, пәни дүние тек құдайға құлшылық

етіп, бақи дүниеге жетуге дайындық көрер уақытша өмір ғана деп есептейді. Ал, Дантенің «Күдіретті комедиясы» пәни мен бақиды бір-біріне қарама-қарсы қоймайды, бақидағы пейішті жер бетінде де орнатуға болады деп дәлелдейді.

Бұл шығарманың тууына осы айтылған діндік төрт кітаптан басқа, ежелгі орыс әдебиетіндегі «Богородицаның азапты сапары», XII ғасырдағы араб ақыны Абенарабидың пейіш пен тозақ туралы туындысы, антикалық ақын Вергилидің «Энеида» атты шығармасы негіз болғаны анық. Бұның ішіндегі Абенарабидың туындысы Дантенің тұсында өзге тілге аударылмағандықтан одан Дантенің хабары жоқ деген пікір айтылады. Бірақ ол туындыны түпнұсқа тілінде оқи алатын кісілердің ауызекі әңгімелеуі арқылы да Дантеге жетуі мүмкін ғой. Пәни мен бақи – екі дүние туралы ислам дінінің ұғым-түсінігін Данте барынша түгел, жан-жақты армансыз пайдаланған. Батысқа беймәлімдеу бұл ұғым Дантенің данқын асыра түскен. Дей тұрсақ та аздаған айырмашылықтар да бар. Жоғарыда айтқанымыздай, бұл жалған дүниеден баз кешіп ол дүние үшін, мәңгілік өмір үшін ғана күн кешуді Данте мүлде керісінше пайдаланып тозақты да, пейішті де осы өмірге алып келеді. Ислам дінінде тозақ 7, пейіш 8 болса, мұнда тозақ 9 қабат, пейіш 10 қабат болып суреттеледі. Тозақ жердің астында болғанымен, «Тазару» бөлімі жердің үстінде Ғарасат тауында өтеді. Ал пейіш Ғарышта – Ай, Меркурий, Шолпан, Күн, Марс, Юпитер, Сатурн, қимылсыз жұлдыздарға күнәсіз адамдар, күнәсіз тазарғандар өмірдегі орны, дәрежесіне қарай орналасады. Мәселен, Марста – ақиқат үшін алыскандар, Шолпанда – ғашықтар, Сатурнда – ғұламалар деген сияқты. Осының бәрінен хабардар, білімді Мұқағалидың бұл аударма нағыз оң жамбасына келгені айқын.

Үшінші, Данте мен Мұқағалидың өміріндегі өзара кейбір ұқсастықтар, Алигбери Данте 1265 жылы Флоренцияда туған. Ежелгі дворян әулетінен. Ортағасырлық мектепте сауатын ашып, француз тілін өздігінен үйрену арқылы әлем әдебиетін игерген. Ал Мұқағали орта мектепті бітіріп, орыс тілін өздігінен үйрену арқылы мектепте

орыс тілінен сабақ берген. Ауылда тұрып-ақ Мәскеуден кітаптар алдырып, дүние жүзі әдебиетінен өздігінен оқып, білімін жетілдірген. Данте 15 жасында өлең жаза бастаса, Мұқағали 10 жасында-ақ майданда жүрген әкесін сағынып өлеңдер шығара бастаған. Данте қоғамдық істерге ерте араласып, Гвельф пен Ақтар партиясына мүше болып, саяси күрестерде қайраткерлік көрсетіп, шет елге жер аударылып, өмірінің ақырына дейін көп қорлық көрсе, Мұқағали ешқандай партияға мүше болмай-ақ өзінің шығармалары арқылы, өзі өмір сүрген қоғамға іштей наразылығын танытып, қаламы арқылы күреседі.

*Көргенім ылғи өгейлік,
Қуанам неге тоқсынып.
Жыл өткен сайын кедейлік,
Жыл өткен сайын жоқшылық.
Кедейдің көңілін жасытып,
Мұң басады екен мұндайда.
Дәулетімді тасытып,
Бақытқа бөлер жан қайда?*

Бұл үзінді 1963 жылы жазылған «Жылдарым менің...» атты өлеңнен. («Жалын» шығармалар, 1-том, 2001 ж. 167-бет»). Кеңес одағында социализмнің нағыз дәуірлеп тұрған, коммунизмге қарай қарқындап өрлеп бара жатқан кезде «Өгейлік көрдім» деу, кедейлік, жокшылық туралы айту, ол аз болғандай, коммунистік партия және оның ұлы көсемдері тұрғанда «Бақытқа бөлер жан қайда?» деп әлдекімдерді іздеу нағыз жүрек жұтқан ерлік, күрескерлік емес пе?

*Өзіммен өзім жүз жыртып,
Өзіме өзім мұз бүркіп,
Өзімнен өскен балуанға,
Өз мойнымды үздіртіп,
Табандатқан мені тағдыр-ай
Өзгеге көзді сүздіртіп.*

Бұл «Өзіммен өзім» деп аталатын өлең. («Жалын», шығармалар, 2-том, 2001 ж. 110-бет»). Қаранызшы, бодандықтың айна-қатесіз бейнесі емес пе? Бұл да күрескерліктің көкесі.

Мұқағали тектес ақын-жазушылардың бірде астарлап, бірде әшкере айтып астыртын әзірлеген көкейкесті әрекеті 1986 жылы желтоқсанда шегіне жетіп, көтеріліс бұрқ ете түсіп айдай әлемді дүр сілкінтті.

*Белгісіз элементтер миымда ойнап,
Миым қайнап барады, миым қайнап.
Белгісіз ғалымдарға мекен болып,
Өз денеме өз басым бұйырмай ма?!*

– дейді 1970 жылы «Басымнан қорқам» деп аталатын өлеңінде («Жалын» шығармалар, 2001 ж 6-бет»). Мұқағали айтқан сауал «Қазақ халқына қазақ басшы!» деген ұранға сол желтоқсан көтерілісінде ұласты емес пе?

Міне, бұл Дантениң күрескерлігімен Мұқағалидың шығармашылық күрескерлігінің өзара ұқсастығы. Данте өз елінен қуғын көріп, жер аударылып, шет елде жүріп азап тартса, ол азабы тәжік халық рубаиында:

*Гүл болып кетіп, тікен болып оралдым,
Азып-тозып, сарғайған да болармын.
Тозақта боп, кім шет елде болмаса,
Тозақ емес көргендері олардың,*

– деп айтылғандай тозақтан да жаман болып, ақыр аяғында «Құдіретті комедияны» тозақтан бастап жазуына тура келсе, Мұқағали қорлықты өз елінде жүріп-ақ көріп күнделігінде, «Жан азасында», тағы да басқа шығармаларында жазып кетті. Соның бірін ғана мысалға келтірейік:

«Бәрі маған жат, жексұрын, жиіркенішті! Кімнің дос, кімнің қас екенін ұғудан мен баяғыда-ақ қалғанмын. Жок! Менің достарым жок. Мен тек айналамнан өзіме қарай жылжып келе жатқан сегіз аяқты, жеті басты айдаһарды ғана көремін. Қорғана аламын ба, білмеймін. Мені бұдан тек бір керемет қана құтқара алады. Ал, мен кереметтерге қатты сенемін. Кереметтер болуға тиіс!!!

Қазірше мені қарусыз қалдырғылары келеді. Дұшпандарым тоқтаусыз шабуылдауда. Олар мені құртып жіберуге де дайын. Егер біреу қолыне мылтық беріп, ат десе, қайсысы болса да қолы қалтырамастан, бүкіл адамзатты сүйген, ешкімге зияны

тимеген мені сол заматта-ақ атып жіберуге әзір... Менің ішімде әлдене өлген, оны енді қайта тірілту мүмкін емес... Бәрібір соңғы сөзді мен айтам. Қалай болғанда да ақырғы әнімді айтып бітуге тиіспін.

Ей, безгелдектер! Сендер емессіндер маған баға беретін! Нағыз бағалаушылар әлі алда. Жылдар өтеді, жана ұрпақтар келеді, біздің әрқайсымызды өз орнымызға солар қояды. Ежелден солай болып келген, солай болады, бола береді де. Мен өзім жайында мынаны айтам: мен ХХІ ғасыр ұрпақтарының құрдасымын. Бәлкім одан әрідегі ұрпақтардың туысымын да... («Жалын, шығармалар, 2002 ж. 380-бет»).

Данте «Флоренцияның саяси өміріне белсене араласты «Ақтар» партиясында болды. Оны «Қаралар» партиясы жеңеді де, Дантені отқа өртеу, дүние-мүлкін тәркілеу туралы үкім шығарады. Осыдан кейін Данте бүкіл Италияны шарлап қашқын болып, өмірінің соңғы 6 жылын Равеннада қорлықта, қуғында жүріп, өмірінің ең басты шығармасын жазумен өткізеді». (ҚЭ. 1973 ж. 3-том, 483-бет). Мұқағали да бұл шығарманы өмірінің соңында аударып бастап, өзін жұбататын ұқсастықты содан тауып, бірінші бөлімін ғана аяқтап үлгерді.

Кезінде өз замандастары Дантені сынап та жатты. Сонын бірі оқымысты филолог Джованни дель Вирджилио деген сыншы «Данте өз шығармаларында қарапайым халық тілін өте көп қолданады» деп кінәлайды. («Шет ел әдебиетінің тарихы» М. 1987 ж. 148-бет»). Ал, ХХ ғасырда өмір сүріп, ХХІ ғасырда «Ғасыр ақыны» атанған Мұқағалиды бодандықтың соңғы, тәуелсіздіктің алғашқы ақыны деп айтуға әбден болады. Ол тәуелсіздікті көрмесе де болатынына сенген, сол үшін шығармалары арқылы күрескен акын.

Білемін бір керемет күн туады,

Жан-жағым жаннаттайын құлпырады.

Шықпақ болып шындыққа ұмтылады,

Құлпыдағы жүрегім бұлқынады.

1974 жылы 11 маусымда жазылған «Болашаққа» аты өлеңдегі осы бір ғана шумақтың өзі бұл пікіріміздің айғағы. Бұндай жол, шумақтар акын өлеңдерінде баршылық.

Сөйтіп, Мұқағали Дантениң өмірінен өз тағдырын, шығармасынан өз ой, мақсат-мүддесін танып-біліп құлшына аударуға ден қойған сияқты.

Дантениң аталмыш шығармасын орыс тіліне аударған М.Л.Лозинскийге 1946 жылы осы аудармасы үшін I-дәрежелі Мемлекеттік сыйлық беріледі. Осы шығарманы аударған Мұқағали да өзге шығармасына, о дүниелік болғаннан кейін алса да Мемлекеттік сыйлық алды. Жанама болса да бұл да бір ұқсастық.

«Тамаша мемлекет орнатуға апаратын бірден бір бастаманы Данте тыныштық, бірлік деп есептейді». (2-12 жырға берілген анықтаманы қараңыз. Шығармалар 4-том. 381-бет). Бұл біздің Қазақстан Республикасының дәл қазіргі ұстанып отырған жолы емес пе?!

Мұқағали Мақатасвтың бұл аудармасы Мұхтар Әуезовтың «Отеллоны», Қуандық Шаңғытбаевтың «Евгений Онегинді» аударғанындай қазақ әдебиетінің аударма жанрындағы шоқтығы биік сирек құбылыс.

Бұл әлі талайсын-зерттеулердің, докторлық диссертациялардың айтулы өзегіне айналады.

Сөз соңында айтарымыз, Данте өзінің бұл мәңгілік шығармасын неге «Комедия» деп атады екен? Оның жауабын әркімнің өзінің патша көңілі білсін.

Нұрлытай ҮРКІМБАЙ

Республикалық «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас алаш») газетінде қызмет атқарған. Мұқағалидың «Күнделіктерін» алғаш рет іздеп, тауып осы басылымға жариялаған қаламгер. Мұқағали мұраларына қатысты ұдайы қалам тербеп келеді. Бүгінгі таңда «Азаттық радиосының» Прага қаласындағы орталығында жұмыс істейді.

ЖЫРЛАРЫ ДЕРТКЕ ДАУА

Жыл сайын ақиық ақын Мұқағали Мақатаевтың туған күніне орай қарапайым оқырмандар жыр кештерін өткізуді дәстүрге айналдырған. Әсіресе жас ақындар қауымы осынау біртуар талант рухына өз өлендерін арнап, әрі Мақатаев жырларын жатқа оқып жатады. Әр жолы Мұқағалының жырлары қайта түлей түсетіндей...

Биыл да солай болды. Алматы қаласы студент жастарының Мұқағали поэзиясына арналған мүшәйрасы өтті. Өрімдей жастардың «Мұқағали аға менің ұстазым...» деп тебіренгендерін көрсеніз ғой! Осы бір ғана мүшәйрада оқылған арнау жырлардың өзінен бір топтама жинақ шығаруға болатындай. Ал мұндай жыр кештері, жылдағы дәстүрмен Қазақстан Жазушылар одағында, сондай-ақ еліміздің өзге де қалаларындағы сандаған әдеби, мәдени ошақтарда болып өтті. Енді осындай әрбір поэзия кешінен бір-бір жыр кітабын жинақтауға болады десек, жыл сайын Мұқағалының рухына арналған қаншама өлең кітаптарының жарық көруі мүмкін екенін есептей беріңіз.

«Уақыт парақтарында аударылып кетпестен, қайта жыл сайын Мұқағали поэзиясы әсер-күшінің ұлғая түсуінің сыры неде?» деп сүйсіне сауал тастайды аса мәртебелі қарапайым оқырман. «Немене, Мұқағалидан басқа ақын жоқ па, неге оны қайта-қайта айта бересіңдер?» деп өкпе аралас сауал жолдайды бірлі-жарым қаламгер. Қандай сауалға жауап іздейтіні әркімнің патша көңіліне байланысты да.

Ал менің жүрек төрімде осы тақілеттес сауалға орай жауабым бұдан 23 жыл бұрын-ақ әзір болғандай еді. Әңгімені басынан бастайын...

Сананы сілкінткен жылдар

Жалпақ қазақ даласын дүр сілкінтіп қоймай, кезінде іргесі мәңгіге бетондалып тасталғандай көрінген, кеңестік қызыл империяны да түбірімен шайқалтып өткен Желтоқсан көтерілісінің сол кездері миллиондаған саналарда түбегейлі жарылыстар жасағаны ақиқат қой!

Іле-шала басталып кеткен зорлық-зомбылықтар мен өсек-аяндарға толы қуғын-сүргіндер ызғары жүректерді тілгіледі-ақ. Әсіресе, мерзімдік басылымдар айналасындағы журналистерге ауыр тиді. «Бұл нашақорлар мен ішкіш жастардың ғана бүлігі болды» деген идеяны коммунистік партия бұқаралық ақпарат құралдары арқылы саналарға аяусыз тықпалады-ақ. Ол жылдары республикалық «Лениншіл жас» газетінде жұмыс істейтінмін. Идеологиялық сүзгі деген асқан қаталдықпен жүріп жатты. «Қазақ өнері, қазақ тілі, қазақ спорты» деген сөздерді қолданудың өзі қауіпті болған заман. Домбыра ұстаған қазақтың суреті мен «Қайрат» футбол командасы жайлы мақала жариялағандары үшін жігіттердің оңбай «таяқ жегендері» есімде. Жұмысымызды анау-мынау емес, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің бөлім меңгерушісінің өзі бақылайтын болған. Жастар басылымына «көрсетілген» неткен «құрмет» десеңіші!

ҚазТАГ-тан күнделікті суреттер келеді. ЦК-ның нұсқауымен, әрине, гитара, балалайка ұстағандардың суретіне таласамыз газет-журнал қызметкерлері өзара. Қазақ ұлт аспаптары бейнеленген суреттерден ат-тонымызды ала кашамыз. ҚазТАГ-қа да жан керек. Ұлттық мазмұндағы суреттерді өздері де жібермейді. Қайтсіи-ай, енді?

Теледидарда жұмыс істейтін досым Ұлбосын Айтөленге телефон шаламын. Не істеп жүргенін сұраймын.

– Дружба-Достықты түсіруге бара жатырмын, – дейді ащы мысқылмен.

– Ол не тағы? – деймін аң-таң қалып.

– ЦК-ның арнайы бұйрығымен орыс-казак достығы көрінісін түсіреміз. Яғни көшеде кетіп бара жатқан бір орыс, бір казакты ұстап аламыз да, жалынып-жалпайып, оларды казак жерінде өсіп тұрған «орыс шыршасының» фонына тұрғызып, өзара қол алысқызып, құшақтатқызып, теледидарға түсіріп аламыз. Күнде көрсететініміз сондай хабарлар, – дейді ол ашу-ызасын әзер іркіп.

Ал біз болсақ институттар мен университеттерден топ-тобымен жазықсыз шығарылып жатқан студенттер тағдырына куә болып, мәжбүрлі түрде сол жиналыстарға қатысып, жүрегіміз қан жылауда. Бұл аз болғандай, Желтоқсан оқиғасының алғашқы күндерінен бастап-ақ казак ұлтын жікке бөліп, бірін-біріне қарсы қоймаққа әрекет еткен Мәскеуден келетін орталық басылымдардың әзәзілге, өсекшінің құралына айналғаны жанды қинайды.

Тұтас халқыңа «ұлтшыл» деп жала жауып, ұлттық құндылықтарыңды аяққа таптағысы келетін дүлей күш қолынан келгенінше рухты жаншиды-ақ. Әділетсіздіктер тасқынынан жапа шеккен ой-санам түбегейлі жауап іздеп шарқ ұрады. Тіпті түн баласы ұйықтай алмайтындай халге жеттім. Жүрегім лықсып келіп, көмейіме тығылатындай. Дәрігер берген дәрі-дәрмек күші де тек санаулы сағаттарға ғана жететін. Кәдімгі сырқат бір халге түстім.

Жаратушының жетегінде жыр кешкен

Өзімше рухани ем таппаққа ұмтыламын. Көңілге медеу іздеп, жайшылықта шығармаларын өзім сүйсіне оқыған, ақын-жазушылардың кітаптарын парақтаймын. Кейбірінен жаным сәл тыншығандай болады. Алайда уақытша ғана.

Енді бір сәт қолыма Мұқағали Мақатаевтың 1982 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрген «Соғады жүрек» атты қос томдығын алдым. Міне, ғажап! Жайшылықта «тұшы-

нып оқыдым» дегенім бос сөз екен. Жандүниен бейдауа күйге түскен сәтте, тек мәңгілік биігіндегі дүниелер ғана көңіл көкжиегіңді серпілтетін боп шықты.

Желтоқсан көтерілісі күндері және одан кейінгі айлар мен жылдарда асқан қатігездікпен жүргізілген қызыл кремльдік саясаттың әрбір қадамынан жүрегімде сансыз түйіндер пайда болып, тұтас болмысыма қылбұрау салынғандай еді. Енді міне, Мұқағали ақынның әрбір жырын оқыған сайын жандүниенің сонау бір алыс түкпірінен лықси толқып, бір леп сыртқа беттейтін сияқты. Оқыған сайын осынау жақұт жырлар құдіретіне қайран қала «Аһ» деймін. Кәдімгідей даусым шығып кетеді. Өз үнімнен өзім тіпті шошып кеткендей боламын. Одан әрі іштей ойға берілемін «Қандай керемет! Осыншалықты терең айта білген ақын қандай бақытты» деп. Бір танқаларлығы, жандүниемнің осындай тебіреніске тап болған әрбір сәтінде жүрегімдегі бір түйін жазыла түсетіндей. Оңашаларда Мұқаңның жырларын өз-өзіме дауыстап оқимын. Жаным керемет жай тауып қалады. Сөйтіп жүріп жүрегім едәуір сауыққандай болды.

Содан бастап «Ақынның анасы бұл өмірде қазір бар ма екен?» деген сауал да мазалай бастаған болатын мені. Көп өтпей-ақ Нағима апаны тауып та алдым. Көл-көсір бір даналық дариясы дерсің. «Беу дүние-ай, Жаратушы Ием айрықша дарын берген ақынның кейбір қасиеттері осы кісіден бастау алған екен ғой» деген ойға да қалдым.

Мұқаңды тіршілігінде көрген емен. Алайда, алмағайып кезеңде рухани емшіме айналған жыр жолдарын оқи отырып, кезінде Мұқаңның жанын жүдеткен жайттарды және ол кісінің сол рухани дерттерінен сауығуына себеп болған негізді түсінетін сияқтымын.

Менің ойымша Мұқағали Мақатаевтың әрбір адуынды жырлары, айбынды сөздері 18 мың ғаламды мүлтіксіз басқарып тұрған құдіретті Күштің пәрменімен дүниеге келген айрықша белгілер. Бір мен емес, Мұқағали жырларын жүрегіне сіңірген әрбір оқырман осындай ой түйсе керек. Салыстырмалы түрде «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» деп қабылданған кезеңнің өзінде де Мұқағали

ақын өзі дүниеден өткеннен 10 жыл кейін туған елінде ұлт-азаттық көтерілістің болатынын болжап, білгендей. Сол тұтас ұлттық дүр сілкінуді басып-жаншудан зардап шегетін іні-қарындастарына арнап ұлттық сауықтыру жырларын жазып кеткендей. Жаратушының бұйрығымен талай оқырманын рухани жүдеуден осылайша аман алып қалған Мұқағали Мақатаевтың шығармашылығы жайлы көзқарастарымды сол жылдары, шамамның келгенінше республикалық басылымдар арқылы оқырман қауымға жеткізуге тырысып жүрдім.

Содан кейінгі жылдарда да, сәл киналып, торықсам болды Мақатаев жыр жинақтарына жармасатынымын. Әр жолы сардар ақын Мәңгілік пен Биіктікке шақырған жырлары арқылы қолымнан жетектеп, небір тұйықтардан мені алып шығып жүргендей көрінетін.

Сөйтіп жүріп, 1989-90 жылдарға да жеттік, әйтеуір. Сол жылдары Көктен Нұр төгілгендей болып, қасиетті Құранның кейбір сүрелері газет-журналдар беттерінде жариялана бастады. Алғаш рет «Қазақ әдебиеті» газеті бетінен «әл-Фатиха», «әл-Бұхлас» сүрелерін оқыған сәтімде жүрегімде ерекше бір көктем орнап, көкірегімде сәулелі ай туғандай әсерде болдым. Сүрелердің қазақша мағыналарына ә дегеннен-ақ еркін бойлап кеткендей едім.

Кішкентай ғана жүрегімнің осынау мәңгілік құндылықтың алғашқы хабарларын жатырқамастан қабылдауының көп себептерінің бірін айқын білетіндеймін. Ол осынау ұлы дүниеге менің жан әлемімнің жатсынбай қадам басуына жағдай жасаған, аса қамқор, ерекше мейірімді жаратушымыз айрықша талант берген, Мұқағали поэзиясының қуат-күші еді.

Тәуелсіздік қарсаңында «Лениншіл жас» газетінде ақынның Ислам тақырыбына арналған топтама өлеңдері жарияланды. Мен сонда ғана Мұқағалидың ақындық ұлылығының төркінін дәл түсінгендей болдым. Топтамаға енген бұл өлеңдер діни наным-сенім, сөз бостандығы берілген тәуелсіздік жылдары жазылған болса таң қалмас едім.

Ал ақынның 1976 жылы дүниеден өткенін ескерер болсақ, атеизмнің қылышынан қаны тамып тұрған дәуірде,

Мұқаңның қаламынан бір Алланы шексіз сүю мен одан ғана медет тілеуге шақырған жырлардың туындауы тегіннен тегін құбылыс емес еді. Демек, ерекше мейірімді жаратушымыз бізге арнаған бұйрықтарын, кеңес үкіметі сияқты сөз сүзгісі қатаң заманда Мұқағалидай сырбаз ақынның, сырттай қарапайым көрінетін, жырларына орап жолдаған екен ғой.

Әлхамдулилла! Ислам құндылықтарымен жете танысқан сайын менің жүрегімде беймаза, торығысты ойлар атаулыға орын қалар емес. Айналамда және өзімнің жандүние әлемімде болып жатқан өзгерістер мен құбылыстардың барлығын дерлік «бір Алланың шексіз қамқорлығымен жіберіп жатқан сынақтары, мүмкіндіктері» деп қабылдауға бейілмін.

Ал енді бір сәт бағамдап қараңызшы! Егер қазақта жырлары дертке дауа Мұқағалидай ақын болмаса, Желтоқсан ызғарынан санасы сарсыраған мен сияқты бейшара бір пенде қасиетті аяттар жариялана бастаған сол 1990 жылдарға рухы әлсіреп жетпес пе еді? Мұның өзі осынау ақиық ақынның жырлары арқылы кең пейілді Алланың мендей құлына жасаған шексіз рухани қамқорлығы деп білемін. Себебі Мұқағали сияқты сүйген пендесіне айрықша талант сыйлаған сол жаратушымыз екені талассыз шындық қой! Бәрі де аса қамқор, ерекше мейірімді бір Алланың қолында, әрине!

Қасиетті Құранда «Ақындар» атты сүре бар. Онда имандылықтан жұрдай ақын жырларының жын-ойнақ, яғни шайтан лағнатулланың жолына қызмет ететінін баса айтылған.

Сондай-ақ, иманды ақындардың қоғам алдындағы міндеттері турасында өзге де Ислам әдебиеттерінде айқын көрсетілген. Ақиқатын айтар болсақ, Мұқағали жырлары имандылық пен адамды сүю идеяларына тұнып тұр емес пе? Демек иманды ақын жүрегінен төгілген иманды жырлар ғана оқырманын рухани биіктерге дәйім жетелей береді екен.

Мұқағали жырларынан мен соны ұққан болатынмын.

Ұлы ақынға — ұлағатты пікірлер

Стахан БЕЛГОЖАЕВ:

*Мұқағали табиғатына тартып
туған, аспантауларындай асқақ,
тау өзеніндегі екпінді, бұлағындай
тұнық, даласындай дархан ақын.*

Нұрғожа ОРАЗ:

*Мұқағали — әдебиетіміздің
халықтығын, алаштың жүрек
лүпілін түсінген өмірге ғашық ақын.*

Сабырхан АСАНОВ:

*Мұқағали бүгін — аңыз. Мұқағали
бүгін — ақиқат. Бүкіл халық болып
бас алмай оқып жатырмыз.*

Мұқағали МАҚАТАЕВ

ТУАДЫ, ТУАДЫ ӘЛІ
НАҒЫЗ АҚЫН

Туады, туады әлі нағыз ақын,
Нағыз ақын бал мен у тамызатын.
Жесірдің айырылмас сырласы боп,
Жендеттің көзінен жас ағызатын.
Туады, туады әлі нағыз ақын!

Жыр сөздері жай болып атылғанда,
Атылғанда, аспаннан оқылғанда,
Мылқауларға тіл бітіп, керең естіп,
Жанар пайда болады соқырларға.

Мұқағалидың қайсы өлеңін оқысаңыз да, көңілден шықпай қалғаны жоқ. Ойыңыздан озып, алдыңызды орап отырады және ең алдымен, оның бәрінде өлеңге тән ерекше көркемдіктер тұнып тұр. Сіздің де ақын жырларын жақсы көріп, тәнті болатыныңыз сондықтан. «Құдай-ау! — дейсіз, — ойдың, сезімнің суреттерін тілмен, онда да, өзіңді туған қазақтың тілімен тамылжытып тұрып дәл жеткізуге болады екен ғой. Ақын мен өлеңшінің айырмашылығы осы жерде таразыланады. Тілді қасиеттеген Мұқағалиға халқы қалай разы болмайды?!». Біз солай десек те, ақынның арманы да, көркемдік өлшемі де өте биік. Жеттім дегені — жетпегені, астым дегені — аспағаны сияқты болып көрінеді. Құдды Абай апасы сияқты. Ол кісі де әлемдік ақыл-ойдың ұшар басына шығып тұрып: «Қолымды мезгілінен кеш сермедім», — деп, бітіргім мен тындырдымды айтпайды. Бұл — тек өзін-өзі қайрауы емес, ұрпақтарына өнер көкжиегінің шексіз екендігін нұсқалағаны емес пе?

Мұқағали да небары екі шумақтан тұратын өлеңінде қабылдайтын құлаққа көп нәрсені аңғартқан. Бір буын, екі буын толқынының талғамы бір бөлек те, тұтастай

алғандағы уақыттың талғамы екінші бөлек. Нағыз мықтылыр ғана уақыттың сынына төтеп бере алады. Әдебиет пен өнерге бет бұрған екенсің, енгеше осындай өмір қағидасын мойындауға және оған жүгінуге тиістісің дейді. Қалам ұстаған қазақтың өнерпаздық болмысы сондай болса екен деп тілейді де.

«Туады, туады әлі нағыз ақын, Нағыз ақын бал мен у тамызатын». Міне, өлшем! Болсаң осындай бол. Ондай хас таланттың ерекшелігі мынада: ол — «жесірдің айнымас сырласы болып, жендеттің көзінен жас ағызады». Нағыз жыр дәрі болып емдейді, емдегенде тәннен бұрын жанды емдейді. Ондай шипагерлік тек нағыз ақынның қолынан келеді. Оның жырлары қатыгездің өзін тәубесіне келтіріп, өзгертіп жібереді. Адам санасын ағарту жолында ұлы ұстаздық қызмет атқарады. Енгеше, өнердің жолы әрі кең, әрі жіңішке.

Нағыз өлең найзағайдай жарқылдаған ғаламат құбылысқа айналады. Жандарды жаулаған сол ұшқындарды сол күйінде, қасиетін кетірмеген күйінде ақ қағазға түсіретін кім? Әрине, нағыз ақын!

Мұқағали сол құдіреттің бар екенін және оның болатынын нық сеніммен көрсете алған. Нағыз өлеңнің әсері дегеніңіз сұмдық! Ол «мылқауларға тіл бітіріп, кереңнің құлағын естіртіп, соқырлардың көзіне жанар пайда ете алатын» тылсым күшке ие. Солай екеніне енді бәріміз де шүбәсіз сенеміз.

Ақын келер ұрпақтың арасынан ғажайып дарындардың туғанын қалады. Соны үмітін жалғап отырып, зарығып күткен секілді. Шіркін—ай, дүниеде таланттылардың озатын атын қуаныш ететін халге жетсек, барлық істің тек жақсылықтарға қарай оңғарылатыны анық қой.

Құл-Керім ЕЛЕМЕС

Бірнеше жыр кітаптарының авторы. Шығармалары оқырман қауымына кеңінен таныс. Ол қалам мен домбыраны қатар ұстайды. Ашық дауысты, кең тынысты әнші. Қазір «Балдырған» журналында қызмет істейді.

Мұқағалидың дінге байланысты жазған өлеңдерінің мазмұнын ашу барысында еңбектеніп жүр.

ЕКІ ҒАСЫРДЫҢ ЕКІ АҚЫНЫ

Абай «Мыңмен жалғыз алыстым, кінә қойма» десе, Мұқағалидың еншісінде қалғаны, «Жазылар естеліктер мен туралы». Бұл – сенім. Мұқағалиша сенім. Алдында тірегі – Абайы бар алапат неден қорқады? Айтты. Өзіне сеніп айтты. «Ылдида тұрып өр менікі, есікте тұрып төр менікі» дегіш, Мұхтарға (Әуезов) да төр бергісі келмеген мендердің көбік көкіректерін күйдіре, «Ей-й, Таулар, ығысындар!» деді. Олар ығыспады. Намыстанды. Ығысып Мұқағалиға орын беруге олардың дәрмендері жетпеді. Қазір солар қайда? Жоқ! Неге?... Өйткені, шын орын шын дарындардікі. Шын қуаттылардікі. Халық – Ана шын дарындарын бір ғасырда бір-ақ рет туады.

Демек, Абай ана ғасырдың, Мұқағали мына ғасырдың жарық жұлдызы. Абай қазақтың – ақылы. Мұқағали – тілі!

Қалың елім, қазағым, қайран жұртым,

Ұстарасыз аузыңа түсті-ау мұртың.

Жақсы менен жаманды айырмадың,

Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртың. (Абай)

Абай қазақты ашынып жазды. Бірақ, сүйді. Шын сүйді.

Ең бірінші бақытым – Халкым менің.

.....

Ал, екінші бақытым – Тілім менің.

.....

Бақытым бар үшінші – Отан деген... (Мұқағали)

Ал, бұл Мұқағалиша сүю. Абайша сүюдің екінші түрі. Тәттілеу көрінгенімен Абайша сүюдегі кермек дәм мұнда да бар. Бірақ жасырын. Екі ақынның, екі тұлғалы жырпоздың жырларының діңі бір. Кіндіктерінен байланған алтын қазық біреу. Ол, Халық – ана – қара Жер!

Тілімен емес жанымен, тұтас тұлғасымен халық болып сөйлеу үшін халықтың рухынан туу керек. Ол дегендік, халықтың шерін жұтып, сорын жалау деген сөз. «Бар бақытым үшеу ғана» деп – Халқын, Тілін, қара Жерін (Отанын) ессіз сүйген егей ақын Мұқағали жырларының да ертеңге жетуі содан.

Халық атауы – Құдіретті Жаратушы Аллаһ Тағаланың Әл-Халиқ (Жаратушы) деп аталатын мың бір сипат есімінің бірі. Былайша айтқанда, ақын халқын сүйді деген сөз – Ұлы Аллаһын бір қырынан, Оның Жаратушылық қырынан, Жаратушылық сипатынан сүйді деген сөз.

Күні-түні ойымда Бір-ақ Тәңірі.
Өзіне құмар қылған Оның әмірі.

Өзгені (жаратылғандарды) ақыл ойға қондырады,
(бірақ)
Біле алмай бір Тәңіріні болдырады.
(Абай)

Құдайдың құлымын мен – Мұсылманмын.

Аллаһ есімі – жүрегім жұдырықтай. (Мұқағали)

Міне осындай Аллаһты сүйген, таныған жүректің айтары кашан да ақиқат. Жыры кашан да есті.

Аллаһтың Өзі де рас. Сөзі де рас!

Рас сөз ешқашан да жалған болмас!

(Абай)

Бәрі рас айтқанының ақ Алла(һ)ның.

Құм менен топырақтан жаралғамын. (Мұқағали)

«Біз сендерді ту баста топырақтан жараттық» Құран (22 сүре – 5 аят).

Иә, бұл біздің кейде түсініп, кейде түсінбей айтып қалатын – кемелділік биігі. Аллаһтың пендесіне нәсіп еткен танудың шегі – Өзі – Аллаһ. Ал, Оның (Алаһтың) ілімі шексіз. Оны Абай: «Аллаһ ішімді айтқызбай біледі» десе, бұл ақиқат Құранда: «Аллаһ шынында көкіректегіні толық біліп тұрады.» (31–23) делінген. Ал, Мұқағали оны: «Я, Аллаһым. Жаратушы Жалғыз Ием!» деп дәлелдеді.

Абайдың заманы еркін, Илаһи заман. Оның Аллаһты танып өсуі әбден занды. Ал, Мұқағали заманы – құдайсыздық идеясы құтырына өршіген, «Адамға табын Жер, енді!» заман еді ғой. Сонда оны бұл биікке – Аллаһты тану биігіне бастаған кім? Туған елі ме? Жоқ! Туған табиғаты ма? Жоқ! Ендеше, бұл жайлы Иеміз – Аллаһ Өзі не деді екен? Ол Құранда: «Аллаһ қалаған пендесін Өзі тура жолға салады» (2–272) депті. Түсінікті болды. Әлгі, біздің көпті көрген қазақтың «Аллаһ берсе, пендесі қыңқ демейді» дегені осы болды. Аллаһ тағы: «Сендер Мені еске алсаңдар, Мен де сендерді еске аламын» (2–152) деген.

Демек, Өзін үнемі еске алудан жалықпаған, жырларына арқау еткен Абайға да, Мұқағалиға да дарынды, оқшау танымды Аллаһ берген. Ағынан берген. Сондықтан екі ақын ең соңғы түйін – Оны, Хақ Аллаһты тануда түйіскен. Тілдескен. Үндескен. Тенескен. Біреулескен. Оның дәлелі міне. Оқыңыз:

Аллаһтың Өзі де рас! Сөзі де рас!

Аллаһ мінсіз әуелден, Пайғамбар хақ.
(Абай)

Аллаһ – ақиқат!

Аллаһқа сеніп өтем!

(Мұқағали)

Жалпы жан иесі тануға міндетті Бір-ақ Ұлы Күдірет бар. Ол – АЛЛАҒ! Басканың бәрі ұлы емес, Оның – Аллаһтың құлы. Жаратқандары. Абай да сол. Мұқағали да. Демек, жаратылған Жаратқанмен тең емес. Жаратылғанның Жаратқанның сипатын алуы да жоқ. Олай болу мүмкін де емес. Тіпті, олай ойлаудың өзі қасірет. Қасірет болғанда да

Хақтың қаһарын шақыратын қасірет. Мұнда тағы Аллаһты тану кез-келгеннің еншісіне бұйырмаған. «Аллаһ» деп кім де болса айта алады. Немесе,

Аллаһ деген сөз жеңіл.

(бірақ,)

Аллаһқа ауыз жол емес! (Абай)

Демек, Аллаһты тұтас ынты-шынтысымен кіршіксіз тану ғана шын тану болмақ. Мәселен, оқыңыз:

Құдайдың құлымын мен! (Мұқағали)

Міне бұл – шын тану. Оны – Аллаһты міне осылайша, Мұқағалиша құлы болып шын, кіршіксіз танығанның рухы (бізше жаны) мен тәні нұрланады. Жүрек көзі ашылады. «Аллаһ кімді тура жолға салуды қаласа, оның жүрегін Исламға ашады» Құран (6–125).

Жүректің көзі ашылса,

Хақтықтың түсер сәулесі.

Іштегі кірді қашырса,

Адамның хикімет кеудесі. (Абай)

Көзі ашылып, Хақтың сәулесі түскен жүректің сөзі нұрлы. Хақшыл. Иманды.

Алсын Тағалам,

Ант етем, ант етемін,

Аллаһ есімін кеудемнен ұшырған күн. (Мұқағали)

Міне, осындай, шынайы «Аллаһ» деген жүректен ғана ақыл, өнер шығады.

Дененің барша қуаты,

Өнерге салар бар күшін.

Жүректің ақыл сауаты,

(Тек,)

Махаббат қылса Тәңірі үшін! (Абай)

Абай мұнда өнер де, бәрі де махаббат, сүйіспеншілік атаулының тек Аллаһқа арналуынан пайда болатынын көкірекке шұқып айтты. Бұған да нанбайтындар жыртылып-айырылады. Өйткені, Құранда: «Аллаһ кімді адастырғысы келсе, оның көкірегін тарылтып қояды» (6–125) деген. Көкірегі тардың көретіні басқа. Шындық емес, жалған. Себебі, Аллаһ олардың күпірліктері үшін «Жүректерін

және құлақтарын бітеп қойған. Көздері перделенген» Құран (2-7).

Демек, Аллаһты танымаған, Оның нұрымен нұрланбаған өнерлі де, өнер де адасады. Адасқан өнердің ақиқаты жоқ. Ғұмыры келте.

Ал, Абай мен Мұқағали неге адаспады? Олардың жырлары неге ғұмырлы болып қалды? Себеп біреу ғана – олар Аллаһтың адал құлы бола білді. Оның (Аллаһтың) алдында тазара білді. Одан шын тілей білді. «Ақиқатында Аллаһ тәуба (райдан қайту) етушілерді ұнатады» Құран (2-222).

Патша Құдай, сүйендім, Тура баста Өзіне?!

Аллаһтың рахматын, Жар тұтып әр неге.

Осындай шапхатын, Ұмытам мен неге?

Зарығып тілеймін, Рахматын Аллаһтың!

Құдай-ау, көңілім, Күн бар ма бір тынар?!

Жүрегім суылдап,
Сүйегім шымырлап,
Аллаһтан тілеймін,
Құпия сыбырлап!

Я, Құдай бере гөр, Тілеген тілекті?! (Абай)

Ұлы Жаратушы Аллаһ алдында шын ділгір, дәрменсіз, шапағатқа зәру Абайды аяйсын. Аяйсын да, «Әзиз тілегін бере гөр?» деп тілейсің Аллаһтан. Құранда: «Сендерге Аллаһтан өзге панагер, жәрдемші жоқ» (2-107) деп жазылған. Абай оны біледі. Одан зарыға күтетіні сондықтан. Аллаһ алдында міне осындай кіші де кішіпейіл, ділгір, құл Абай өнерде алынбас қамалға айналды.

Адамды сүй,
 Аллаһтың хикіметін сез,
 Не қызық бар өмірде онан басқа?!
 (Абай)

Бұл – өсиет. Абайдың бұл өсиетін орындаған жалғыз ақын Мұқан, Мұқағали Мақатаев.

Я, Жаратушы Аллаһым,
 Қолдай гөр!
 Сүйей гөр мені, сүйей гөр!
 Қолдары да, қорғаны да жоқ жан ем.
 Жасаған Ием,
 Құлап барам, сүйей бер,
 Пенделерге табына-табына болған ем!
 (Мұқағали)

Пендешіліктен ада-күде айығып, ақиқатқа, Хаққа, Хақ Аллаһқа бет бұру, тәуекел ету, иман келтіру (сену) – бұл. Тіпті, Мұқағали иманға уызында-ақ жарыған. Дәлел керек пе? Оқыңыз:

Сатпаймын!

Сатқан емен дінімді мен! (Мұқағали)

Әуелден дініне берік, «Аллаһ» деп өскен арлы жан, иманын сатқан сабырсыз ортасынан қаяу көрген, кірлеген кейбір тұстарында, «Қандай сәби едім?» («Күнделік») деп өзінен пәк, кіршіксіз, иманды, бала Мұқағалиды іздейді. Табады. Табады да таубасына келеді. «О, Тәңірім, түйсік бере гөр?!» («Күнделік») деп үздіге, үзіле түйсік Иесі (бәрінің де иесі) Тәңіріне жалбарынады. Жүгінеді. Жүгінеді де санасын сабырға шақырып:

«Я, Аллаһ,

Жарылқай гөр, жалғыз Ием!

Көнейін, көндігейін тапшылыққа!» – дейді.

Міне осындай сабырдың, иманның, Илаһи тазалықтың арқасында тұрмыстағы тапшылық пен михынатты «Тағдыр ісі» деп білу, мұқалмау Мұқағалиды да өнердегі өлшеусіз биікке, Абай көтерілген биікке көтерді. Бұл туралы Құранда: «Аллаһ шыдамды қайсарларды жақсы көреді» (3–146) делінген. Бұл Илаһи анықты Құран нұрымен нұрланған

Абай: Ыждағатсыз, михынатсыз,
Табылмас ғылым сарасы.

– деп шегеледі. Ал, қасиетті Құранға тағы қайта жүгінер болсақ, мұның бәрі Аллаһтың ыхыласы ауған пендесіне жасаған сынағы еді. Оқыңыз: «Аллаһ (сынақ үшін) кейбіреудің рыздығын тарылтады» (2–245). Демек, әрқандай іс Аллаһтың әмір сызығы бойынша болады да қалады. Сеніңіз.

Дүние әуелі баянсыз. Баянсыз дүниенің өзгеріп, жаңарып, түрленіп, құбылып отыратыны шындық. Бірақ, оны жай пенде өзгерместей, өшпестей, ұзақ қиырға балайды. Сөйтпесе пенденің пендешілігі қайсы? Оның бәрі кеменгер, бәрі дүниенің сырын білетін ақылды, кенен болып тууы әуелден жоқ. Олай болуы мүмкін де емес. Өмір міне осындай ала-құлалығымен құнды. Мәнді. Құдіреті күшті Аллаһ Тағала Өзі жаратқан он сегіз мың ғаламдағы ақылға саятын бұл ғажайып қағиданы Өзінің пайғамбарлары, әулиелері, әнбиелері, данышпан ақыл иелері арқылы толықтырып отырады. Мұндағы мақсат та – пенделеріне Өзін, Өз Құдірет күшін таныту. Өйткені, «Аллаһ бәрін білгіш хикмет иесі» Құран (22–53).

Бір Құдайдан басқаның бәрі өзгермек.

Адамзат бүгін адам, ертең топырақ.

Аллаһ өзгермес, адамзат күнде өзгерер.

Күллі мақұлық өзгерер, Аллаһ өзгермес.

Тағдыр көрмей қоймайды бұққанменен. (Абай)

Көрдіңіздер ғой, Аллаһ бәрін жаратушы, әуелі де, соңы да жоқ, өзгермейтін хақиқат, ал, басқаның бәрі сәт сайын өзгеріп отыратын Оның (Аллаһ) жаратқандары екенін дана Абай ғұмырында қаншама рет дәлелдеп, қаншама рет растаған?

Ол аз десеніз:

Мекен берген, Халик қылған (Жаратқан),

Ол лә мәкан (Өзі мекенсіз),

Түп Иесін (Аллаһты) танымай бола ма екен?
(Өйткені, түбі «Барлығың Сол Аллаһтың алдына
қайтасыңдар» Құран. 2–245),

Оны (Аллаһты) ойламай,
Өзге мақсат ақылға қона ма екен?

(Сондықтан,)

Басты байла (Аллаһтын) жолына, малың түгіл!

– деді Абай.

Ол аз десеніз:

Қаны аққан қайран менің мұсылманым,

Осы ма екі ортада қысылғаның?

Бейіштің ақ қанатты ақ құстарын,

Айырып ұясынан ұшырғаның?!

Бірігіндер,

Әлемнің мұсылманы,

Құрбан болсын Құдайым үшін жаның!

– деді Мұқағали.

Құранда: «Аллаһ қалаған адамына хикмет бағыштайды. Кімге хикмет бағышталса, оған қыруар игілік берілген болады» (2–269) делінген. Сөз жоқ Ұлы Аллаһ адал құлдары Абай мен Мұқағалиға хикмет барген. Оны олардың соңына қалдырған даналық мұралары дәлелдеуде. «Абай ақиқат қой, ал, Мұқағали-й» деп күмілжімей-ақ қойыңыз. Көзі кеткеніне ширек ғасыр болғанына қарамастан, сөзі әр қазақтың төрінде дана Абаймен бірге малдас құрғанына шүбәңіз жоқ шығар? Жок, әрине!

Осы мен, сірә да, өлмейтін шығармын?

Сәлл ғана мызғап ап, қайтадан тұрармын!

(Мұқағали)

Қызық, бір тұрып, оны әулие ме дерсін? Иә, ол, сол өзі айтқандай «Сәлл ғана мызғап алды да, қайтадан тұрды». Тік тұрды! Оның тұрысы мен болашақты аралап «жүрісі» әсем. Сымбатты. Айқын да айбарлы. Ғажап!

Өлсе өлер Мұқағали Мақатаев,

Алай да өлтіре алмас өлеңді ешкім! (Мұқағали)

Бұл – сенім. Бұл – азаматтық, ақындық сенім. Бұл – жүрегінде Аллаһы, алдында Абайы бар Мұқағали сенімі.

«Аллаһ расында барлық нәрсені естиді» Құран (22–61).

Жаратушы жалғыз Ием, шуақ бер?

Өзіме де, өзгеге де төгейін!

– деп шын тілеген Мұқағалиға Аллаһ шуақ берді. Нұр берді. Абайға бергені сияқты имани өнердің нұрын берді. Ол нұр оның бағын жандырды. Сөйтіп ол, өнердегі Абай секілді ең-ң қуатты ақынға айналды. «Аллаһ кімге нұр берсе, соның нұры болады» Құран (24–40). Болды да! Шүкір!

Демек, айтарында Аллаһы, иманы жоқ нұрсыз өлең, нұрсыз әдебиет жансыз, ғұмырсыз өлең, ғұмырсыз әдебиет. Ал, енді Абай мен Мұқағали өлеңдерінің қуаттылығы дегенге келсек, ол, олардың жырларының өзегіне сіңірілген Имани нұрлылығында, Илаһи имандылығында дер едік.

Әуелі Аят, Хадис – сөздің басы.

Қосарлы бәйітсымал келді арасы.

Қисынымен қызықты болмаса сөз,

Неге айтқан Пайғамбар мен оны Алласы?!

Бұл, өлеңге, өнерге, «Аллаһ мінсіз әуелден, Пайғамбар хақ!» деп білген Абайдың Құран, Хадис биігінен карауы емей немене? Дәл солай!

Көңілге шек, шүбәлі ой алмаймын.

Сонда да Оны (Аллаһты) ойламай қоя алмаймын!

– деп отырған кіршіксіз Абайдың:

Дүниеге ынтық,

Мақшарға (О дүниеде есеп беру үшін жиналатын алаң) амалсыздың (ғибадатсыздың),

Иманын түгел деуге аузым бармас.

– дегенін оқығанда жүрегің тас төбене шықпай ма? Шығады! Себебі, Абай дәл қазіргі иманның емес, дүниенің құлақ кесті құлы болып отырған бізді айтып отыр. Оны аз десеңіз,

Мүмін болсаң, әуелі иманды бол!

– дейді Абай.

Осы орайда, иман туралы түсінік бере кеткеннің артықтығы жоқ секілді. Иман (сенім) – «(1) Аллаһтан басқа ешбір Тәңірі жоқ. Мұхаммед соллоллаһи ғаләйһи уә сәлам Аллаһтың құлы әрі елшісі екеніне. (2) Аллаһтың

періштелеріне, (3) Аллаһтың кітаптарына, (4) Аллаһтың елшілеріне, (5) Тағдырға (жақсылық пен жамандық бір Аллаһтан деп білу), (6) Қиямет күніне, (7) Өлгеннен кейін қайта тірілуге сену. (Бұл жетеуін жинап «Әмәнту» деп те атайды). Осылардың ішінен тек біреуіне ғана шүбә келтіргеннің иманы толық саналмайды» («Ислам дінінің негіздері». Анкара).

Ендеше, Абайдың «Әуелі иманды бол» дегені осы имандағы жеті шартқа шүбәсіз сен дегені. Өзі имансыздың басқаға «Иманды бол» деп айтуға, бұйыруға еш қақысы жоқ. Демек, Абай иманды. Иманды Абай өзі ұнатпаған, көзі жетпеген істі халқына «Істе» деп айтпасы, зорлап таңбасы анық. Біз оған (Абайға) сенейік. Сенейік те, біз де Оның Аллаһы болған әрі бәріміздің де Жалғыз Иеміз болған бір ғана Аллаһқа иман келтірейік! Өйткені, «Аллаһ иман келтіргендердің Иесі» Құран (2–257).

Жасыратын несі бар? Біз ғасыр бойына Абайды иманынан «арашалап» ұстап келдік. Ондағы мақсатымыз, оны өзімізге жақындату еді. Бірақ, неге екені «белгісіз» Абай бізден алыстай берді. Алыстай берді. Сөйтсек, Абай бізден алыстай бермепті. Керісінше, біз (Мұқағалидан басқамыз) Абайдан алыстай беріппіз. Дәл солай. Сөйтіппіз. Тағы да Моласындай бақсының, Жалғыз қапты, ол, тап шыны! Иә, Сөйтіпті Абай.

Кім жүрер тіршілікте көңіл бөлмей?

Бахи қоймас фәнидің мінін білмей. (Абай)

Бү дүниесі (фәни – жалған) баянсыздың, О дүниесі (бахи – шын) қаран. Жаратылысында пенде атаулы (әулие болса да) Бү дүниеге әуелі Аллаһқа құлшылық, сосын рухына О дүниелік иман жинау үшін келеді. Сол иманды жинау барысындағы Құдайға құлшылық нәтижесі, ілімі, өнері соңғылыққа көз, жолшырақ, өнеге мен үлгі, сөз болып қалады. Абайдікі де, Мұқағалидікі де – сол. Сөзіміздің айқындамасы міне мынау: «Егер Аллаһ сендерге медет берсе, сендерге тең келер ешкім болмайды» Құран (3–160).

Әмәнту (Аллаһқа иман) оқымаған кісі бар ма?

Уә, кутубийи (кітаптары) дегенмен ісі бар ма?

(Абай)

Бұл түйінге мән берсек, Абай заманында Аллаһқа иман келтірмеген (сенбеген) кісі болмаған. Бірақ, Оның (Аллаһтың) кітаптарына ден қойып, ілім іздеген пенде некенсаяқ немесе жоқ болған. Ал, біз қазір, Аллаһтың кітаптарын зерделелеу түтілі, Оның Өзіне Абай замандастарындай иман келтіріп немесе сеніп жүрміз бе? Жоқ! Неге? Дәлеліміз бар. «Заман солай болды». Онда Мұқағали-шы? Тіпті, біздіңше, ол ішіп өтті ғой өмірден. Ендеше, Мұқаға иман, Хаққа құлдық танымы қайдан келді? Бұған оның өз сөзімен жауап берер болсақ, былай:

Мұхаммедтің үмбеті – Мұсылманмын! (Мұқағали)

Бұл жәй, әшейін айта салған сөз бе? Біздіңше, жоқ. Өйткені, шын мұсылман, шын Құдайдың құлы ғана Мұхаммедке (сғс) үмбет бола алады. Әрі Құдайға құл, Мұхаммедке үмбет болған адам әсте жамандық істемейді. Бір пендешілік жасап қойған күннің өзінде, ондай адам тез, табанда таубасына келеді. Мұсылман – ол, тек жақсы адам. Жақсы адам бола алмаса, ол адамның шын мұсылман да бола алмағаны. Демек, Мұқағали – «Мұсылманмын» деді. Әлхамдулиллә! Ендеше, Мұқағали да сөзсіз жақсы адам. Немесе сөзсіз жақсы адам болған. Ал, ондай жақсы адамдарға Құранның берген серті, жауабы мынау: «Кімде-кім өзін Аллаһқа тапсырып, жақсы іс істей білсе, оның сауабын Аллаһ алдынан алады» (2–112). Міне, Ол (Мұқағали), олар (Абайлар) алды. Олар Аллаһ алдынан Алғандарынан бізге де қалдырды. Қазақша айтқанда, езулерінен енші беріп кетті. Өйткені, олар жақсы адамдар еді. Олар жақсы адамдар болғандықтан да, олар – Аллаһ Тағаланың сіз бен біздің рухымызға жағып қалдырған рухани шырақтары болды. Олардың біздің жүрегімізде жанып тұрғаны да, жана беретіні де сондықтан. Бірақ,

Бойда қайрат, ойда көз

Болмаған соң, айтпа сөз! (Абай)

Өкінішті. Біздің заман Аллаһтан бізді, діннен ілімді бөліп тастады. Медицина ғылымының жаи (рух) жайлы жақ ашпай, тапқанымен тәнді емдейтіні соған мысал. Қасиетсіздік, қабілетсіздік, аспан асты «Бір мендік» соның жемісі деп жұртты сеидіріп көрші қазір. «Е-е!» дейді де

қояды. Сенгенсиді. Бірақ, сенбейді. Болмаса Аллаһсыз дін, дінсіз ғылым жоқ екені Әл-Мисақтан дәлелденген ақиқат еді. Құранда: «Мұны тек ақыл иелері ғана біледі» (3–7) делінген. Сол ақыл иелерінің бірі Мұқағали осы дін мен ғылым жайлы:

Дін – ғылымның анасы.

Дін – ғылымның атасы.

Ғылым – діннің баласы.

Дін – ғылымның көкесі.

.....

Қол қусырып Құдайға

Ғылым мен дін бірге бар!

– деп қағидаласа, Адам Ата ұрпақтарына Аллаһ тарабынан ескертілген ендігі – От (Топырақ пен Топансу апаттары болып өткен) апатының білтесі саналатын. «Қасиетті іс қыламын» деп, қасіреттің оғын дайындауға себепші болған ғұлама ғалым А. Эйнштейннің өзі Аллаһ ақиқатына көзі жеткенде: «Дінсіз ғылым көр. Ғылымсыз дін ақсақ» деп бекітті. Бұл сөзінің түбінде, оның атом құпиясын ашуға бара жатқан жолында Аллаһты танымағаны, бірақ болары болған соң барып Оны танып, бармақ тістеген өксікті өкініші жатыр. Бұл, бір жағынан, оның бізге, «Мен кателестім, енді сендер де кателесіп қалмаңдар» дегені. Қасиетті Құранда бұл туралы: «Аллаһ сендердің өз бастарыңнан мысал келтіреді» (30–28) делінген. Сол мысал міне осы – А.Эйнштейн. Немесе оның атом жаңалығын ашудағы тапқырлығы.

Ақылдағы көзсіздік (дінсіздік) – Аллаһты, имани ілімді танымаушылық. Аллаһты танымаған, ақылы көзсіздің ғылымға баруы ғылымдағы көзсіздікке тірейді. Ал, ғылымдағы көзсіздік, айналып келгенде күллі адамзатты құртып-жоюдың себепшісі болып шыға келеді. Ондай ғылым А.Эйнштейн айтқан ғылымдағы дінсіздіктен туған КӨРлік болмай немене? Бұл жайлы Абай:

Сөзді ұғар көкірегі болса көзді.

– деді. Мұндағы (және жалпы) Абай сөзі – Құран сөзі. Құраннан нәр алған, Құран ақиқатымен ақиқаттанған,

каруланған хақиқи сөз. Оқыңыз. Құранда Аллаһ Тағала: «Негізінен көздер соқыр емес, көкіректегі көңіл көзі соқыр» (22–46) деген.

Демек, Аллаһсыз, дінсіз ғылым жоқ. Дінсіз ғылым адамзатқа бақыт әкелмейді. Біздің бұл пікірімізді француз ғалымы, доктор Лекомт де Ньюи: «Білімнің дамуы рухани дамумен параллель болмайынша, адамзат ешқашан бақытты бола алмайды. Өмірде бірер (тек бірер ғана) ғылыми жаңалық табуға (Ол да Аллаһтың ғылымы әрі Оның нәсіп етуімен) болады. Бірақ, бәрібір, адамға бақыт және міндет беретін нәрсе руханият (дін)» деп растайды. Ал, ендеше, біз қай бағытты ұстанудамыз? Ойланайық!

Мойындау ізденістің басы. Демек, біз әлі,

Максұтым – тіл ұстартып, өнер шашпақ.

Наданның көзін қойып, көңілін (жүрек көзін) ашпақ.

– деп, жүз толғанып, мың толысқан Абай дітінің, танымының, мақсатының артында, айдаласында жүрміз. Оған жақындау, тану, жете түйсіну үшін бізге Мұқағали ізденісі, Мұқағали танымы (Дін – ғылымның атасы) керек. Оның Абайды тануы – Аллаһты бұрынғысынан да жете тануына себеп болған. Құранда Аллаһты тануда себеп жоққа шығарылмайды. Қайта дәріптеледі. Мысалы, пайғамбарлар адамдардың Аллаһты тануына бірінші ескертушілер. Себепкерлер.

Мұқағали: «Пушкин мен Абайға айналып соға берем» депті. Пушкин жайлы сөз басқа (ол да Аллаһты танып, 12 өлең жазған). Абайға шын айналып бір соққан ақылы ояудың әуелі Аллаһты Абайша танып (Аллаһтың Өзі де рас! Сөзі де рас!) шықпауы мүмкін емес. Егер көкірегі көзді (дінді) болса. Өйткені, Абай тұтас тұлғасымен, болмысымен діндер. Өз шындығын жасырғысы келмейтін ізденушінің Абай жайлы бұл ақиқатты мойындамауы да мүмкін емес. Кезінде яһудилер Тауратты бұрмалағаны секілді, Абайды, дұрысы Абай идеясын біз қанша құдайсыз (атеист, буддист, кришнаит) деп бұрмалағанымызбен иманды, мұсылман Абай Абай күйінде қала береді. Кетсек біз кетеміз бұ дүниеден осы, оны (Абайды, Абай таныған Аллаһты) танымаған күйімізде...

Демек, Аллаһ ақиқатын танымаған пенде адамдар арасында да ескерілуісіз қалады. Мұқағали эне соны білді. Білді де Тәңірін таныды. Дұрысы оған да Аллаһ Өзін тануды нәсіп етті. Оқыңыз: «Ол – Аллаһ Жалғыз» Құран (112–1).

Жаратушы Жалғыз Ием, қуат бер?! (Мұқағали)

Оның тіпті, Фәни мен Бақиды тұтастырып жатқан «Моцарт – Жан азасы» ақыл-ойға сыймайтын ішкі рух әлемінің сөзге айналған тұтас бір тұлғасы еді. Ол биікті топырағымызда Мұқағали жалғыз игерді.

Жарық сәуледен басқаның бәрі бекер ғой.

Өмір дегенің – бір күндік сәуле екен ғой. (Мұқағали)

Бұл – тану. Бұл – иман нұры. Арғы тегі – Аллаһ. Ақылға сыймас Аллаһ нұры. Мұқағали көп ретте Аллаһ жайлы ашық кетпегенімен, оның жыр – ділінің түбінде жылтырап иман нұры жатады. Ол нұрды да имани діті бар адам ғана діттей алмақ.

Адам Ата (адам баласы демекші) өлмесін!

Ақыр заман келмесін!

Мекенім Ніл дәрия – Меккем менің.

Келеді мәңгілікке мекендегім.

(Ол мұнда Хақтан – Жәннатты тілеп тұр)

Дәриға-ай, Зулфыхарды (Зурфыхарды емес, Бурақты) ерттеп мініп,

Көрмеген мекеніме кетер ме едім?!

Семсерін Хазірет Әлі ескек етіп,

Жерорта теңізінен өтер ме едім?! (Мұқағали)

Бұл мысалды келтірудегі мақсатымыз, Мұқағали Ұлы Жаратушы Аллаһ Тағаланы тану жолында жалпы діннен, оның ішінде хақ дін – Исламнан, Ислам тарихынан толық білімдар екенін көпке ескертіп өту.

Құбылаға бет алып, кол қусырып,

Сәждеге бас қоятын қайда күнім?! (Мұқағали)

Аллаһтың адал құлы, адамның алапат ақыны Мұқағали мұнда тазалықты, тақуалықты қалай аңсап өткен? Қандай ділгірлік? Өзіне ғана емес-ау халқына, қасиеті қашып, (ол

өмір сүрген тұста) иманы ірі бастаған қазағына арнап аңсау
гой бұл.

Түсіндім!

Түсінбейтін өреке екем.

Қалай мен адамдардан бөлек кетем?

О, менің сүттен аққан қос бұлағым,
Айтыңдар, нем бар менің бөлек, бөтен?

Құттықтап құстар сайрап сөйлеседі,

Құдайдан келген әлде дерек пе екен?!

Айтыңдар, мазасы жоқ бұл ғаламға,

Алысып аспан мен жер тулағанда,

Адамнан бір құрбандық керек пе екен?

.....

Мың сәлем!

Құдыретке жеткізіндер,

Құрбандық керек болса шалсын мені!

Әлем тыныш болса екен арт жағымда! (Мұқа

Бұған, бұл берілуге, бұл өтінуге бір сенбесі

соң қайта тірілуге («Біз шынында өлгендерді тірілтеміз». «Олар Сүр (сырнай сияқты аспап) үрленген замат қабырларынан тұрып, Раббылырына қарай жүгіреді» (36 – 12, 50). «Ақырғы орын – Аллаһтың алды» Құран (3–28) сенбейтін, өлімді «Бірақ құрып-жоғалу» деп, Аллаһтың Құран арқылы білдірілген ақиқаттарын «Аңыз» («Біздің аяттарымызды тек опасыз кәсірлер ғана мойындамайды» (31–32). Олар: «Бұл (Құран) тек бағзы замандардан қалған аңыз» дейді» (6–25) деп білетін, иманнан хабарсыз, көкірек көзі жабық, өмірді дұдамал сүріп жүрген дүниеқор ғана сенбейді. Және келіп, жаны жалған, тілі шын, жүрегіннің шындығын бір де рет айтып, жазып көрмеген екі беті бар жазғыш сенбейді. Өйткені, ондайлар басқаларды да өз айналасынан іздейді. Ондайлардың еркі өзінде. Дегенмен, ойланған жақсы. Құранда: «Аллаһ бір адамның көкірегіне екі жүрек жаратқан емес» (33–4) делінген.

«Пышағыңызды әбден өткірлеп қайраңыз да, бауыздауды дәл тауып, бір тартқаннан қалтырмай, сеспей қатыратын болыңыз» («Құран хикаялары»). Міне бұл, Сымайыл

пайғамбардың Аллаһ жолына өзін құрбан шалғалы тұрған әкесі Ибраһимге (ғ.с) айтқаны.

Туған елдің маңдайының кырсығын,
Арылтуға керек болса бір шығын,
Жаным әкем!

Құрбандыққа мені шал,
Қамықпағын, қиылар деп кыршыным. (Байрон)

Бұл – ұқсастық. Үшеуі де құрбандыққа тәуекел. Бұл – ділдегі, танымдағы ұқсастық. Шындардың айтатын шынырауындағы ұқсастық. Шындық. Ақиқатты тану. Хакқа құлдық. Аллаһқа, инабатты, иманды іс жолына өзін арнаудың соңы – бұл. Ағынан жарылудың мұнан асқаны болмайды. Десе де, Байронды қайдам, өйткені, бұл өлең «Эпбай қызының монологы» ғой. Ал, Мұқағалидың Аллаһқа ант беріп, ұлылықпен – Смайылмен (ғ.с) үндескені шексіз. Шүбәсіз.

Дүниедегі жауыздық біткенді

Артындар маған, көтерем.

(Егер)

Жауыздық біткен менімен ғана бірге өлсе,

Қазыр-ақ өліп кетер ем! (Мұқағали)

Және бір ойландыратыны өлім жәйлі Мұқағалидан көп жазған ақын жоқ. Әрі бағалап жазды. Бұл өмірдің жалған, ол – ахирет өмірінің шындығын сезді. Құранда Аллаһ: «Дүниенің пайдасы аз. Аллаһтан қорыққандар үшін ахирет қайырлы» (4–77) десе, оны Мұқағали:

Жер!

Сенің «есігінді» қағып тұрмын.

Асылып жауыр қылған арқаңнан да,

Қойының әлдеқайда қымбат маған!

–деп, Ұлы Раббының алдына ертерек кетуге бел буды. Аллаһ Тағала болса Бұ дүниеде Өзін танып, тек қана игі іс істеген жақсылар үшін О дүниенің қайырын онан ары айқындап, «Тақуалар үшін Раббының қасында іргесінен бұлақтар ағып жататын, мәңгілік тұрақ болатын ұжымақтар бар» (3–15) екенін сездірді. Бұл – Аллаһ Сөзі – Рас Сөз!

Бірақ,

Рас Сөздің (Аллаһ Сөзінің) кім білер қасиетін?! (Абай)

Жоқ, дегенмен Құдайға шүкір, Мұқан білді. Дұрысы, Мұқағалиға бұл ақиқат ақиқат Иесі Аллаһ тарабынан білдірілді.

Абай өлеңдерінің қай бірін оқысаңыз да негізін Құран аяттарынан немесе Пайғамбар хадистерінен алғанын жазбай танысыз. Мұның біразына мақаламызда көзімізді жеткізсек керек? Сенбейсіз бе? Оқыңыз. Салыстырып, сабырмен оқыңыз. Әрине, бұл «Абай көшірмесі» деген жаңсақ ұғым тудырмаса керек?

Құран аяттары пенденің сөзі емес. Аллаһтың сөзі.

Көптің камын әуелі Тәңірі ойлаған.

— деп Абай айтпақшы, ол (аяттар) — Ұлы Жаратушы Аллаһ Тағаланың Адам ата ғалаиһис сәлам ұрпақтары болған күллі адам баласына адасып, күнәлі болмаулары, шындықты танып, Тура жолмен (Ислам) жүрулері үшін Пайғамбарымыз (сғс) арқылы жіберілген аяндары еді. Немесе «Құранды шайтандар әкелген жоқ» (27–210). «Құранды расында Біз түсірдік әрі Біз оның қорғаушысымыз» (15–9). Демек, «Құран — күллі жаһан халқына уағыз — насихат» Құран (6–90). Немесе,

Құран — Рас, Аллаһтың сөзі дүр ол! (Абай)

Ол — Сөз емес, нұр-тұғын! Ақылы оянып, жан жанары ашылған, ең парасатты пенденің (Абай мен Мұқағали сияқты) одан енші алуы әбден заңды. Жалпы оған (Құранға) кім жұғыса кетсе де жарқырап, нұрлап сала бермек. Берекеті артып, шынданбақ. Әрі Тура жолға түспек. Дейтұрғанмен Аллаһтан, Аллаһ Сөзінен асып айту, сөйлеу әуелден жоқ. Өйткені, «Аллаһ сөзі ең жоғары сөз» Құран (9–40). Тіпті, бұлай айтуымыз түгілі, ойлауымыздың өзі асқан күпіршілік. Астаңфируллаһ! Соидықтан,

Ақылға симас Ол — Аллаһ! (Абай)

Абай сіз бен бізге оқ жетпес болғанымен, Ұлы Жаратушы Аллаһ Тағала алдында — құл! Пенде. Жай пенде. Оның алдында реті бойынша — Пайғамбарлар, әулиелер, әнбиелер, шайыхтар мен шейттер, сосын барып Абай мен

Мұқағали сияқты даналар тұрады. Демек, олардың бәрі де Раббы алдында ең әуелі құл. Олар түгілі, он сегіз мың ғалам құл! Сондықтан Құранда: «Көк пен жердегілердің барлығы Аллаһы дәріптейді» (57–1) делінген. Демек, жаратылыс атаулы (біз де соның ішіндеміз) түгелімен өзін жаратқан Раббысын мадақтап, растап, зікір (еске алып) етіп тұрады. Абайдың,

Тағдыр етсе Аллаһ,
Не көрмейді бәндә?!

– деуі осы тылсым құдыретті сезгені.

Сөзімізді қортар болсақ, бізде, соңғы екі ғасырда Құранға сүйеніп, Аллаһтың нұрымен нұрлана отырып, шынайы нұрлы сөз айтқан ақын екеу. Олар – Абай мен Мұқағали. Қызығы біз Абай мен Мұқағалиды танимыз. Олар таныған, сиынған Жалғыз Жаратушы Аллаһты танымаймыз. Неліктен? Өйткені, шын Абай Абай емес – діндәр Ибраһим еді де, шын Мұқағали Мұқағали емес – құл Мұхамедғали еді. Ал, біздің танитынымыз, казірге дейін танығанымыз ақындықтағы діндәр Ибраһим мен құл Мұхаммедқалиға барар жолдағы жай Абай мен жәй Мұқағали ғана. Сондықтан діндәр Ибраһим мен құл Мұхаммедғалиды тану енді басталады. Ол үшін Абайдың емес Ибраһимның, Мұқағалидың емес Мұхаммедғалидың мынадай жүректі нұрсыздықтан, ақиқатсыздықтан, ашығы дінсіздіктен жұлқа оятар Илаһи да нұрлы жан дауыстарын және де бір рет шын, жанымызбен тындап көрелікші, қане!

Мұрат БЕКЕЙ

Қарақалпақстанның Беруни ауданында туған. Қазір Оңтүстік Қазақстан облысында тұрады.

Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі. Бірнеше жыр жинақтарының авторы. Сарыағаш ауданындағы Төлеген Айбергенов атындағы әдеби бірлестікке жетекшілік етеді. Жыр мүшәйраларының жүлдегері.

АҚЫННЫҢ СЫР САНДЫҒЫН АҚТАРҒАНДА

ЖЕТІМКӨЛ – ЖҮРЕК

“Аққулар ұйықтағанда” поэмасы туралы

Мұқағалидың таңдамалы өлеңдер мен поэмалар жинағы жарық көрді дегенде, сыншы Асқар Сүлейменов: “Оның таңдамалы емес шығармасы бар ма екен?” деп шамданған екен. Дегенмен, әр қаламгердің сәтті туындысы деп санайтын жанына жақын шығармасы болады. Өз шығармасының көркемдік деңгейін, өміршеңдігін, поэзиясында алатын орнын, поэтикалық қуатын, басқа да жетістіктерін бағамдайтын ең алдымен автордың өзі. Қалған бағасын халық, сыншылар береді. Бірақ, бұл – тек шынайы дарындарға ғана тән қасиет. Орташалар мен таланты кемшін жандарға мұндай қасиет бұйырмаған. Өзінен емес, “талантын қадірлемеген әдеби ортадан, түсінбеген халықтан” көреді. Ондайлар әдебиетте бұрын да болған, бұдан соң да бола береді. Әдебиеттің әр ғасыры шығармаларды елеп-екшеп, келесі ғасырға тек татымдыларын ғана өткізіп отырады. Бүгінде өзі тірі жүргенмен, туындылары өткен ғасырда “өліп қалған” жазушылар қаншама.

Мұқағали = өз қарым-қуатын білген акын. “Аққулар ұйықтағанда” поэмасы жарық көргенде достарына: “Аққуларымды ұшырдым, енді өле берсем де болады”, - деп

айтады екен. Демек, ол поэманы жазғандарының ішіндегі ең шоқтығы биік шығарма деп бағалағаны ғой.

Табиғат жаныңызды арбап, жанарыңызды балалатар тылсым сұлулыққа бай. Сол сияқты хас таланттың қаламынан туған көркем туындыда да қайта-қайта үңілуге мәжбүрлейтін сиқыр, тылсым, илаһи құдірет болады. “Аққулар ұйықтағанда” осындай жыр жауһарларының санатынан. Соңғы жылдарда мектеп оқушылары мен ұстаздар концерттік бағдарламаларына осы поэманың сюжеті бойынша сахналанған көріністерді енгізуден қойып жүр. Бұл жерде, әрине, олар тікелей поэманың мазмұнына, тәрбиелік әсеріне мән береді. Алдымен тамылжыған табиғат көріністері, көл айдынына көрік қосқан аққулар суреттелген әсем шумақтар оқылады.

... Аққулар...

*Аққу мойын, сұмбе қанат,
Алаңсыз тарануда күнге қарап.
Айдынның еркелері, білмей тұрмын,
Етермін тағдырыңды кімге аманат?!*

*Жаны сұлу ақ еркем, ары сұлу!
Бір мамығы майысса ауырсынып,
Тарақ етіп тұмсығын, тарайды кеп,
құм тұрса да бір түйір ауырсынып,
Жаны сұлу ақ еркем,*

«Ары сұлу».

Сұлулықты сезінудің, аялай білудің, мейірім мен қайырымның жаратылысқа, өмірге деген махаббаттың Мұқағалилық үлгісін бір тамашалап алып, негізгі сюжетке көшеді.

*Бала жатыр төсекте күйін-жанын,
Баласының ана отыр күйін бағып...*

“... Мана, күндіз, тәуіп шал не деп кетті?!
әлде өтірік, әлде шын демеп кетті...

*- Аққуменен баланы аластаңдар,
Деді дағы жәйімен жөнеп кетті... ”*

Ана жаны екі ұдай хәл кешуде. Қасиетті құсқа қалайша

оқ атады? Бір ойы: “Айналайын аққудың канатынан, қайтеміз, ол да адамға бола туған”, - дейді. Күйеуі айтқанына көнбейді:

- *Апыр-ай, қалай барам, қалай барам?!
Атармын аққу құсты қалай ғана?!
Айдынның аққулары ұйықтағанда,
Өрген мал, өскен шырша абайлаған,
Барлығы қасиетке қарайлаған,
Оқ атам қасиетке қалай ғана?..
Бармаймын, бара алмаймын, қалай барам?!*

Перзент үшін жаны шырқыраған, сай-сүйегі сырқыраған қайран ана Жетімкөлге түн жамылып, өзі аттанады...

- *Жалғыз ұлдан артық па, жалған бәрі!
Балам өлсе бақыттың керегі не?!
Топан су басып кетсін қалғандарын
... Мылтықты әке!
Атты ертте!
Жалған бәрі!*

Айдында ұйықтаған аққулар, жағадағы мылтық ұстаған ананың жағдайы, шүріппенің басылуы, аққудың жайрауы – осының бәрі өлең тілімен қалай әсерлі баяндалғанын сезіну үшін поэманы оқып шығу керек. “Жетім көлдің қайғысын бастан кешкен, көріп-біліп, таныпты тастар да естен”. Тастарды да естен танғызған осындай канқұйлы көрініс, ана басындағы трагедиялық жағдай көпті көрген жылқышы қарияның мына сөздерімен күшейтіле түседі.

- *Әй, балам!..
Болмады ғой, болмады ғой..
қасиет кетті көлден, сорлады ғой.
Тәуіптің айтқанының бәрі өтірік,
Атқа мін, ауылға қайт, олжаны қой!..
Мін атқа, қайт ауылға тағат қыл да,
... білмеймін, сор аттың ба, бақ аттың ба?!
Аққуға кезенерде ырым жасап,
Тым құрыса саусағыңды қанаттың ба?*

Тау басында жылқы баққан дана шал дұрыс айтыпты. Ана үйіне оралғанша, бала бұл дүниемен қош айтысқан.

Мектеп оқушылары қойып жүрген көрініс осымен аяқталады. Мұндағы мақсат жастарға экологиялық тәрбие берумен шектеледі. Табиғатты аяландар, сұлулықты бағаландар, қасиетке қол көтермендер дегендей... Иә, бастапқыда жұрттың бәрі поэманы осылай қабылдады. Поэма сондықтан да жарық көрді. “Қазақтың кара өлеңі – күдіретім, онда бір сұмдық сыр бар естілмеген”, - деген еді Мұқағали “қара өлең” атты жырынды. Байқаған адамға сол “Сұмдық сыр” оның бүкіл шығармашылығының, соның ішінде осы поэманың да алтын арқауындай.

Өз басым Мұқағалиды алғаш таныған күннен бері қарай осы поэманы әлсін-әлсін қайталап оқуды әдетке айналдырғанмын. Бірде сөзбен суреттелген табиғат сұлулығына сұқтансам, бірде рухани байлыққа тұнып тұрған шетсіз-шексіз мәдени мұрамыздың бір саласы – ұлттық салт-санамыз, халықтық игі дәстүрлеріміз, қасиетті құндылықтарымызбен табысамын.

Оқып қараңыз:

*Қайсы бір қиын-қыстау ай, күндерде,
Шойырылтып, түссе-дағы қайғым – белге,
Алаңсыз аққуымды атпасын деп.
Жатқа да дастарханды жайдым төрге,
Аққулар ұйықтағанда айдын көлде...*

*Ұрпақтан ұрпақ алып жалықпастан,
Сондай бір дәстүр бар-ды қалыптасқан.
Заманнан заман өткен, жаңарған жұрт,
Аққуын айдын көлдің налытпастан
Дәстүрін аттамаған, анық басқан.
Сондай бір дәстүр бар-ды жарық шашқан,
Бір ұрпақ бір ұрпаққа алып қашқан.*

Мұқағали өмір сүрген, қалам тербеген өткен ғасырдың орта шені – коммунистік идеологияның әбден пісіп жетілген, дамудың шырқау шыңына жеткен, ұлттық құндылықтарымызды жермен-жексен етіп, әбден аяққа таптаған, қасиетті дінімізді қорлаған, ділімізді адам танғысыз дәрежеде өзгерткен, тілімізді шұбарлаған, тіпті

одан айыруға шақ қалған бір кезең еді. Осыны көзімен көріп, жүрегі езілген ақын қазақ қоғамының бар қасіретін (трагедиясын) поэзия тілімен осылай өрнектеді және оны өз атымен “қасиет” деп қаймықпай атады:

Қасиет!..

О, қасірет!

Осындай ма ең?!

Сорымның қалыңдығы шашымдай ма ең?!

Қасиет!..

Қасиеттер ұшып кетті,

Қасірет!..

Қасымдағы досымдай ма ең!...

Қасиет... қасірет...

Қасірет... қасиет...

Мұндай сөздерді айту (сол кезеңде) тек Мұқағалидың қолынан ғана келді. Оның ұлылығы осында. Ол кезде “қасірет” деп айғайлау түгілі, қайғы-мұң жайлы өлең жазудың өзі қиын-ды. Мұқағалидың әдеби ортадан шеттетілуі кездейсоқ жағдай немесе “ішкіштігіне”, “еркелігіне” байланысты емес. Біз әлі күнге осының байыбына бара алмай қала беретініміз рас. Ол сол кездегі қоғам үшін “қауіпті элемент” болатын. Әсіресе, жастардың санасына ықпалы өте зор-тын. Егер Мұқағали ұран салып “лидерге” айналса, бүкіл студент жастар қауымы оның ізінен ойланбай ерер еді. Билік, міне, осыдан өлердей қорықты. Кейде ойлаймын, ақынды қоғам назарынан жырақ ұстау, оған “ішкіш”, “бұзық” деген атақ тағу әдейі ұйымдастырылған тірліктер емес пе екен? Ақын күнделігін оқығанда, осылай ойламауға шараң да қалмайды. Қасында бірге жүрген қаламдастарының өзі әлі күнге ақынның ішкені туралы айтумен шектелетініне таң қаламын.

“Аққулар ұйықтағанда” поэмасынан қылаң беретін тағы бір сыр – отызыншы жылдарда басымыздан кешірген қанды нәубет. Аққуларынан айырылған “Жетімкөл” маған сол кезеңнің жанды бейнесіндей елестейді. Жетімкөл – сол кездегі қасіретті қазақ елі болса, көлдің қасиетіндей аққулар — қазақтың озық ойлы зиялылары, ұлттың бетке

шығар қаймағы – Алаш азаматтары емес пе екен?!

Поэманың эпилогына назар аударсаңыз, акын дәл осыны мензегенін емеурінмен түсіндіріп тұрғандай...

... Сол кеткеннен мол кеттім, оралмадым,
Жерді аңсаймын...

Жалғыз-ақ сол – арманым.

Қиын екен кимасың екі бірдей,

Көз алдында ғайып боп жоғалғаны...

Көрдің бе бір-біріне дөп келуін,

Бір қырсық бір қырсықпен шектелуін?

Балам-ай, мына өмір-дарияның,

Білмейсің қайда екенін өткелінің.

Сыр “Сол кеткеннен мол кеттім, оралмадым” деген қатарда жатыр. Аққу – зиялыларымыздың атылғаны атылып, сүйектері қайда қалғаны белгісіз болса, Мұстафа Шоқай сияқты азаматтар шетел асты. Сол кеткеннен оралмады. Олардың аянышты тағдыры “Жерді аңсаймын... жалғыз-ақ сол арманым” дейтін қатарда тұр. Егер автор поэмадағы оқиғаны өз атынан баяндаған болса, туған жеріндегі “Жетімкөлге” барып қайту қиынға соқпас еді. Ал кейіпкердің бұған қолы жетпейді. Қала берді ол эпилогтағы сөзінде көлді емес, “жерді аңсаймын” дейді. Ал “жер” деген сөз “ел” деген сөзбен мағыналас. Адам өз Отанын “елім” деп те, “жерім” деп те айта береді.

Акын жанын өмір бойы өртеген күйікті арман мына шумақта жүр:

... Оралмады аққулар осы маңға,

Жылдар өтті байғұстар шошынған ба?

“Жетімкөл” жетімсіреп қала берді,

Арман-ай, аққуымен қосылар ма?!

Байқағанға Мұқағали жырларында “шөлдедім” деген сөз жиі кездеседі. Ақынның Жетімкөл – жүрегі елдік қасиеттерімізге, мейірімге шөлдеп өтті ғой. Бірақ, сол жүрек оптимизмге толы. “Күрең күз” атты өленіндегі мына шумақ соның дәлелі:

Жыртылып жатыр күрең жер,

Күрең жер – тозған кілемдер.

*Күрең тау анау, күрең бел,
Күрең бел – жиган кілемдер.
Жаз келер және жаз-жасыл,
Жасауын жердің түгендер.*

Әдебиет мұғалімдерінен поэманы осы тұрғыдан түсіндіруді өтіне отырып, мақаламды аяқтаймын.

МҰҚАҒАЛИ ӘЛЕМІ

Мұқағали әлемі... әлем дегеннен шығады, тек данышпан, ақын-жазушы, ғұлама ғалымның ғана емес, бұл жарық дүние есігін інгәлап ашқан әрбір пенденің өз әлемі бар. “Адам деген – ардақты ат”, – депті пролетариат жазушысы М. Горький. Дегенмен, жұрттың бәрі бірдей сол атты ардақтап та, ардақтатып та жүрмегеніндей, әр адам өз әлемінің де түрін толық түстеп, байыбына терең бара бермейтіні де ақиқат. “Адамды заман билемек, заманға жаман күйлемек, замана оны илемек” – деген ұлы бабамыз Абай сөзінің төркініне үңілсек, қай заманда да “адамның басы Аллаһтың добы” болғандығын мойындамауға лажың жоқ. “Зар заман ақындары” – деп жүрміз ғой, бірақ қай заманның да ақын үшін, данышпан жандар үшін жай заман болмағанын, қаншалықты қой үстіне бозторғай жұмыртқалады дегенмен, сол заманның өзіне тән зары мен ауыртпалығы болғандығын жоққа шығара алмайсың. Осы зар, осы мұң қашан да ақын жүрегі арқылы өткен. Еліміз егемендік алып, тәуелсіздік таңы атты, өркениет биігіне өрлеп барамыз дегенімізбен, бұл заманда да ойыңды ойсыратар, санаңды сансыратар сан тарам сайқымазақтың, құбыжық құбылыстардың куәсі болып жүргеніміз өтірік емес. Кешегі түпке шөккен күл-қоқыс бетке шықты, ұры-қары байлықтың буымен бусанып, тіл мен ділдің, зиялылықтың кәдірі кетті. Жаузақын қызың – жезөкше, балауса ұлың – қатігез. Атаның аузынан – дуа, әженің аузынан – әлди кетті. Жырың – тақпақ болды, шығарман – шатпақ болды. Аталы сөздің қиюы кетті, тентекті тезге салып тыйуы кетті. Бақтан бұлбұл кетіп, қарға қаркылдады.

Айта берсең – бір түнге таусылмайтын әңгіме. Тек ақырын берсін, жақсылығын жақын қылсын деңіз. Осының бәрін жүрегінен өткізген ақын қалай, қайдан шабыт шақырсын?! Осыларды айтып Ысрайыл ақынға (Сапарбай) шағынғанымда, ол маған былай деп кеңес берді: “қай заман да оңай болмаған. Жамандықты қаузамай берсең, бірте-бірте тұңғиығына батып, шыға алмай қаласың. Біздің міндетіміз – түнектен де нұр іздеу. Қараңғы кеуделерге сәуле түсіру.

Жылап келіп, келмейді жылап кеткім,

Ол ғұмырды келеді бір-ақ тепкім.

Жамандық жақсартып,

Жақсылықты

Онан сайын келеді қуатты еткім”,

– дейді ғой Мұқағали. Жамандықтар жаныңды жаныштамас үшін, одан биік тұрған ләзім. Ақын өз әлемінде жасағаны дұрыс. Иә, өз әлемінде... Ол әлемді өзін жасап аласың. Науаны да солай еткен. Өмір бойы үйленбей, жарсыз өткен ұлы ақын Гули сынды қиялындағы әсем бейнені таңдап алып, соған өлердей ғашық болған. Содан ұрпақтан-ұрпаққа мұра болған ғажап жырлар туған. Сол жырлар арқылы шыбыны бардың жүрегіне сезім сәулесін түсірген. Төлеген Айбергенов те кеңестік идеологияның тепкісіне қыңбай, ой-арманыңды асқар биікке жетелейтін оптимистік жырлар жазған, қазаки рухты асқақтатқан”.

Мұқағалидың да өз әлемі бар, бірақ бұл әлем жоғарыда біз айтқан әлемге мүлде ұқсамайды. Мұқағали әлемі – мұн әлемі.

Жүргенім жоқ қайғының жүгін артып,

Ер сүрінсе еңкеймес, жығылар тік.

Бөліп, жарған қайсыбір қуаныштан,

Ойландырған оңаша мұңым артық.

Ақын мұңы – күнделікті күйбең тірліктен пәндауи сыбағамызды айыра алмаған біздің күйкі мұңымыздан басқашалау мұң. Бұл мұң адамзаттың арманымен астасады. Ал, адамзаттың арманы – “Адам деген ардақты атты” өз биігінен көру. Мұқағали мұңы бір ғана ХХ ғасырдағы өмірмен, кеңестік идеологияға көңілі толмаумен ғана

шектелмейді. Оның мұны әділеттің, шындықтың “Жан азасына” ұласады. Мұқағали мұны – өмірдің өзі, оның теңдесі жоқ терең пәлсапасы.

Мұқағали әлемі – зұлымдық пен жауыздықтан, қараулық пен пенделіктен ада, биік, пәк әлем. Біз әлі бұл әлемнің бір пұшпағын ғана толық зерттей алғанымыз жоқ. Мұқағали биігінің етегінде, баурайында жүрміз. Оны өзіміз де сезінеміз, мойындадық та. Сондықтан оған ескерткіш орнаттық. Сондықтан “Мұқағали” дейтін журнал аштық. Сондықтан да “Мұқағалитану” дейтін ғылым тарауына негіз салып жатырмыз.

Көрмеймін! – дейсің,

Көрмесең, мейлің, көрмегін!

Көретін көктен Тәңірім емес сен менің.

Көрмедің, мейлің, көңіліңді маған бөлмегін,

Мен-дағы қарап өлмедім,

Түсіңнен, бәлем, шошытар,

Мендегі леп, мендегі үн.

Міне, бұл – алып-қосары жоқ Мұқағали мінезі. Ол тірлігінде ешкімге: “Мені көр, мені түсін, мені бағала” деп кішірейген жоқ. Айтпағын тек тұспалмен, емеурінмен ғана білдірді. Бірақ, біз оны ұқпадық, ұғуға тырыспадық та. Ол біздің ұғуымызды керек те етпеді, беретін бағамызға түкірген де жоқ. Себебі, ол бізге беймәлім өз әлемінде жасады, сол әлемге кіруге біздің әліміз де, өреміз де жеткен жоқ. Біздің өреміз Мұқағали өлеңдерін сынауға жетті. Өлеңдері “көкжасық, жылауық” дедік. “Кеңестік жарқын, ғажап өмірді жырламайды” дедік. “Пессимист ақын” дедік. Өзін “маскүнем, берекесіз жан” дедік. Мұның бәрі Мұқағали әлемінің жанында көк тиынға тұрмайтын әсіре пенделік болатын. Кеңсенің жұмысы қолынан кетсе күнкөрісі қараң қалатындай, бастығына жағынып күн көрген кейбіреудің ұсақтығы, өмір бойы Жазушылар одағына мүше болуды армандап, бола қалса қазақ әдебиетінің бір пұшпағында жүргеніне шүкірлік ететін кейбіреудің өлермендігі, мұның бәрі – Мұқағали өз әлемінің тазалығына бола тәрк етіп кеткен нәрселер.

*Маған жат құр қуаныш, арам қайғы!
 (Біліп тұрмын, білгішім жамандайды...)
 қалай шалсам екен деп ескі досым,
 Күні-түні тыныштық таба алмайды.
 ... Айта келіп адам мен заман жайлы,
 - Ақын өлді, өлді, - деп хабарлайды.
 (Кандидат боп сапарын тәмамдайды...)
 Өз әлінше әркім де самғап қалар,
 Өз әнімен әркім де сарнап бағар.
 Жаман өлең көп менде, қауіптенбе,
 Жаманда да, ақыңды ал, әу, бәтшағар...*

“Жамандайды”... “Кандидат боп сапарын тәмамдайды...” қандай ауыр сөздер. Міне, Мұқағали көрген сынның сиқы, ғылымның мұраты! Осыдан кейін “қазақ әдебиетінде сын бар ма?” – деген сұраққа жауап іздеп бағыңыз. Бұл тұрғыдан тереңдей берсек, айтыла-айтыла жауыр болған әнгіменің арнасына түсіп кетеміз. Мұқағалиды да, басқа дарындарды да алдымен әріптестері мойындаған жоқ, халық мойындады. Тәуелсіздік таңында елдің әнұранына байқау жариялағанда, жүздеген ақын өз туындыларын ұсынды ғой. Соның ішінен Жұмекен мен Шәмшінің “Менің Қазақстаным” атты әні дайын әнұран ғой дейтін бір мәрт табылмады. Әркім өзінікі өткенін қалады. Басқа мәтін қабылданды да. Бірақ, халық қабылдамаған соң пайдасы не? қай жиынды да халық “Менің Қазақстаныммен” аяқтады. Сол сияқты, Мұқағалиды да халық көтерді, жастар пір тұтты. Жазғыштар ішкіштігі туралы баса айтуға, сендіруге тырысқанымен, ақын поэзиясына табынатындар оған шан жұқтырмады, арамдардың арандатуынан арашалап алды. Оның ішкенін де, жоқшылықпен өткен жұпыны өмірін де, қоғамнан көрген қағажуын да “ар жолындағы құрбанға” (орысшасы “мученик”) теңеді. Және өте дұрыс істеді.

Мұқағали өз кемшілігін өзі білмейді дейсіз бе?
 Мәселен:

Туған халқым!

Қатемді кешір менің.

Сенің арқаң – сескенбей, есіргенім.

*Егерде жырың болмай, ұлың болсам,
Алақанға саласың несін мені.*

Немесе:

*Сый сұрағам жасыңнан,
Мейір күткем қартыңнан,
Еркелеп ем сендерге,
Емін-еркін шарқ ұрғам.
Екенмін гой антұрған,
Сөз өргізіп артымнан,
Арыла алмай келемің,
Бала күнгі қалпымнан.*

Немесе:

*Айтыңдар
Қайсысың бар ардақтаған,
Таразыға тең қойып салмақтаған?
Басылған маңдайына қарғыс таңба
Қарауға жан батпаған.
Жапалақ емеспін мен жалбақтаған,
Қыранмын екі көзін қан қаптаған.*

Иә, Мұқағали дүниеден пәк, сәби күйінде өтті. Мына өлеңдері өзі өлген соң жарияланған.

Ол осы пенделік өмірге өз әлемінің биігінен қарады. Сәби, періште көзімен қарады. Бес күндік жалғандағы пенделердің пасықтығын, қараулығын, күншілдігін, сатқындығын түсіне алмады. Арзан атакты, арзан қызықты, әсіре мақтанды малданбады. Барлық адамды өзіндей көрді. Өзгелерден де соны күтті, іздеді, бірақ таба алмады. Көп нәрсені кеш ұғынды. Амал қанша!

*Жүре-жүре мен өмірге қанықтым,
Өмір сырын жаңа біліп, жаңа ұқтым.
Қызбатптық күндерімді ұзатып,
Енді, міне, әке боп та қалыппын.*

*Енді, міне, ұлым маған қарайды,
Өткір көзін өңменіме қадайды.
Көп қателік жіберіппін, амал не?
Кешір, ұлым, мойындадым, жарайды!*

Дегенмен, ол қателік жіберген жоқ. Шын мәнінде әркім осылай өмір сүру керек. Ұлы адамгершілік таным-түсінік, мұрат, адами, ұлттық құндылық тұрғысынан қарағанда солай. Бірақ, өмірдің аты – өмір. Бес саусақ бірдей емес. Өзін ар, адамдық жолында құрбан еткен тұлғалар болмаса, адамзат өмірі азғындық тығырығына тірелер еді. Иса “крестке” шегенделмесе, Мұхаммед дүние ләззатынан баз кешіп, құранды уағыздамаса, Иассауи қылуатке түспесе, Мағжан, Қайраттар атылмаса, асылмаса, зұлымдық үстемдік құрып, ақырзаман аранын ашар еді. Құдай бәрін көріп тұр ғой. Мұқағали да алдымен құдайға, содан соң халқына сенді.

*Сананы сары уайым сарқылтқанмен,
Тынысты тұйық тұман тарылтқанмен.
Үзбеймін күдерімді жарықтан мен,
Үзбеймін күдерімді халықтан мен.*

*Қақым жоқ тағдырыма қалтылдарға,
Қақым жоқ болашаққа салқындарға.
Сенемін, түспек емес нарқым дауға,
Сезетін жүрегімді халқым барда.*

Әулие ақынның айтқаны келді. Халқы сенімін актады. Ол 80-ге толады. Тоқтамұрат Қайыпов сынды қариялар жырын жатқа оқып жүр. Қандай бақыт! Мұқағали әлеміне әркім бір қадам жақындаса, ақырзаманның ауылы бір қадам алыстай түсер еді-ау!

Сол күн келер ме екен?!

Мақатаевқа ден қойған орыс қызы Мария

Алматылық суретші Мария Пальчикова Мұқағали шығармалары бойынша сериялы графикалық туындылар жасаған. Ақынның «Зов души» атты өлеңдер жинағын мұқият түсініп оқып шыққан. «Менің байқағаным, ол Мұқағали философиясын ұғынуға тырысқан», - дейді Марияның ұстазы Т.Қожағұлов.

Сериялы туындылардың бірі «Қыз деген құрғыр сағыныш» атты шығармасын назарларыңызға ұсынып отырмыз.

Сағатбек МЕДЕУБЕКҰЛЫ

Әдебиеттанушы, өнертанушы ғалым. Жетісу әндері мен күйлерінің шығу тарихын және ел шежіресін кеңінен зерттеп жүр. Көдек ақынның мұрасын жинауға, оны кітап етіп құрастыруға еңбек сіңіргендердің бірі. Қазір де шығармашылық ізденістер үстінде.

ҚазҰУ-дың журналистика факультетінің кафедрa меңгерушісі.

ӘР ӨЛЕҢІ ӘНГЕ АЙНАЛҒАН

Қазірде ұлы ақынның әр өлеңі әнге айналып бара жатыр. Мұны еш қазақ жокқа шығара алмайды. Бір қызығы, ол көзі тірісінде әнге өлең шығарсам, әнмен бірге өлеңім елдің аузында жүрсе, сөйтіп атым, атағым жұртқа жайылса деп жанталаспаған. 1974 жылы «Жазушы» баспасынан жарық көрген «Әншырқайық» деген ән мәтіндері жинағынан оның бірде-бір өлеңін кездестірмейсіз. «Тағы бір жиырма жыл, Жиырма жыл – шынымен қиын ба бұл?» деп алпысқа келуді армандап жүргенде өлшеулі өмірінің сағаты жақындағанын сезді ме екен, 1975 жылы қаңтар айында Нұрғиса ағасына: «Нұраға! Мен осы уақытқа дейін әнге өлең жазып көрмеген ем. Биыл Жеңістің 30 жылдығы ғой. Ауруханада жатып неше түрлі ойға батамын. Өткенді еске түсірсем, сонау дүлей соғыстан жалғыз баласын күте-күте күрсініп, ақырында көре алмай, қайғыдан көз жұмған бойдақ аналардың талайын көріп едім. Соларға арнап «Сөнбейді, әже, шырағын» деген мына бір өлеңді жазып едім. Егер көңіліңізден шыкса, осыған ән жазып көрерсіз, ұнамаса, өкпе жок», – деп хат жолдапты. Нұраған інісінің бұл тілегін қабыл алады да, ән шығарады. Одан басқа тағы бір ән шығарып, мәтінін Мұқана жаздыртады. «Болмасын соғыс, болмасын» деген осы ән мәтінінің 14 нұсқасын жазып көріпті, Мұқан жарықтық. Әнге, әннің мәтініне

деген жауапкершіліктің ғаламат үлгісін Мұқан осылай көрсетіп кеткен.

Сол жылы қасиетіңнен айналайын Нұраған, тау тұлғалы талантты інісін үйіне шақырып алып, шығармашылық жұмысқа бірлесе кіріседі. Қайталанбас қос алып бір бөлмеде отырып, мәңгі өлмес мұраларды өмірге әкеледі. «Мейлі наныңыз, мейлі нанбаңыз, сол жолы Мұқағали екеуміз тура 30 күн бойы біздің үйде өндіре жұмыс істедік. Мен отыздан аса ән шығардым. Ал ол сол әндердің бәріне мөлдіретіп тұрып өлең жазып шықты», – деп еске алады кейін Нұраған.

Бірге соққан қос жүректен сол күндерде туған әндердің қатарында «Саржайлау», «Сөнбейді, әже, шырағын», «Кел, еркем, Алатауыма», «Домбыра – досым», «Болмасын соғыс, болмасын» секілді біртуар туындылар бар. Талантты жүректер тоғысынан туған ол шығармалар қазақ музыка өнерінде де, қазақ поэзиясында да әнге мәтін жазудың, мәтінге ән шығарудың ғажайып үлгілері ретінде әр санада күн сайын қайта жаңғырып естіледі бүгін.

Отырар ауданы Балтакөл ауылының перзенті Қыдырбай Аманжолов деген ауыл шаруашылығы ғылымының кандидаты елуден асканда ән шығарумен айналысты. Біраз әндері Н.Нүсіпжанов, С.Нұрмағамбетова, Р.Стамғазиев, С.Қалымов секілді әншілердің орындауында эфирге шықты да. Ол аз десеңіз, Қыдыкөңнің 3 жылда 3 ән жинағы жарық көрді. Сол кісі бір күні: «Маған өлең кітап берші, ән шығарайын» деді. Басқа кітаптардан бұрын Мұқағали ағамның жинағы қолыма түсіп, соны ұсындым. Бірнеше күннен кейін барсам, Қыдыкөң Мұқағалидың бір емес, бірнеше өлеңіне ән шығарып тастапты. «Қалай?» дейді. Мен музыка сыншысы емеспін. Ән бағасын әдетте халық береді. «Жаман емес» дедім көңілжықпастан. Бір-екі аптадан кейін тағы да ұшырастым. «Мұқағалидың тағы да елу шақты өлеңіне ән шығардым», – деп қарап тұр. Мен таңғалдым. Қыдаған одан кейін де Мұқағали өлеңдеріне ән шығаруды жалғастыра берді.

Мен бірде:

– Қыдаға, басқа ақындар өкпелеп жүрмесін, – дедім.

– Оу, Мұқағалидың әр өлеңі ән сұрап тұрса қайтемін, – дейді.

Ойланып қалдым. Шындығында да, Қыдырбай өз атын Мұқағалидың қасына жазып, тарихта қалдырғысы келсе, бір-екі ән де жетпей ме? Демек, Қыдырбайды магнитше тартып, санасы мен сезімін жетелеп алған Мұқағали өлеңдерінде ұлы тартылыс күші бар. Ол күштің қуатын ешкім ешқандай заттық өлшеуішпен өлшеп бере алмайды. Ең басты өлшеуіш – Мұқанның халқына құлай берілген махаббаты, өмірге деген құштарлығы, жаратылысқа ынтызарлығы, адамзатты алаламай, жақсы көруі:

Барлығы да менікі,

Мына дәуір, мына өмір,

Мынау аспан, мына күн,

Мына мұхит, мына жер –

Мына менің тұрағым,

Барлығы да менікі.

Жұлдыздардың шырағы –

Жердің ұшқан сыңары.

Еділ, Жайық, Дон, Дунай,

Қарасаздың бұлағы, –

деп бүкіл жұмыр жерді жүрегінде, бар ғаламды бауырында әлдилеген ақынның әр өлеңі ән сұрамай қайтеді?!

Сондықтан да ұлы композитор Нұрғиса Тілендиевтен талантты сазгер Тұрсынжан Шапайға дейінгі жұмыр жердің бетінде ән шығаруға қабілеті бар қазақтың бірдебірі Мұқағали поэзиясына соқпай өтпейді. Осы ақиқатты мойындаған адам мына шындыққа да келіседі: Мұқағалидың поэзиясына барлық ән шығаратындар ғана емес, бүкіл ән тындаушылар ынтық.

Сол ынтызарлықтың, яғни Мұқағали мәтіндері мен ән шығарушы һәм тындаушылар арасындағы ұлы тартылыс күшінің қайнар көзі қайда? Оқушы қазақ былай тұрсын, құлағы тесік кез келген тындаушы қазақты өзіне баурап

ала қоятын Мұқағали мәтіндерінің сиқыры неде? Бәлкі, ол ән мәтінін іштей әндетіп отырып шығаратын шығар? Кім білсін, сөйтсе, сөйткен де болар. Бірақ үнемі әр өлеңің сондай бір өзіндік тәсілмен дүниеге әкелді десек, ақынның мың сәтін бір сәтіне айырбастап жіберген болмаймыз ба? Гәп басқада. Гәп – Мұқағали жөргегінде табысқан, уызында жарыған казактың кара өлеңінде. «Қара» деген «ұлы», «үлкен», «қасиетті» деген мағына беретінін бәріміз білеміз. «Қара өлең» тіркесінде ондай ұғымдармен бірге «жұрттың бәріне ортақ, екiнiң бiрi бiлетiн өлең» деген де мағына бар екенін ескерген жөн. Демек, Мұқағали сол екiнiң бiрiнiң жүрегiне жол ашар «күпi кiген казактың кара өлеңiн шекпен жауып өзiне қайтарғандықтан» да бүгiнде казактың бәрі Мұқағали мәтiнiне жазылған әннiң кез келгенiн, ол мейлi ойлауық, мейлi зарлауық, толғауық, мейлi бойлауық болсын, қандай сапада шығарылса да ең әуелi сөзiне құлақ түредi. Өзiнiң басындағы бар сырды, көңiлiндегi мұнды көредi. Жүрек түбiндегi екiнiң бiрi дөп баса бермейтiн перненiң үнiн естидi. Санасындағы өмiр салған соқпақтың iзiн табады. Мұқағали танымы мен тыңдаушының түйсiгi сол мәтiндерде жарк еткен бiр нүктеде тоғысады.

Мұқағалидың мандайына ән шығару жазылса, ол сөз жоқ, ұлы композитор болар едi. Өйткенi, оның қанында сонау ата-бабаларынан келе жатқан фольклорлық мұраларға тән синкреттiлiк ағыны, яғни бiрнеше өнердiң тоғысы (музыка мен поэзия тоғысы) бар едi. Заманына қарай Алла тағала Мұқағалидың бойындағы көнеден келе жатқан музыка толқынын қанында қалдырып, жүрегiнде жыр тасқынын тулатқан. Сондықтан да Мұқағали шығарған кез келген ән мәтiнiнiң өзегiнде музыка ырғағы толқып жатады.

Мұқағали қайтыс болғаннан кейiн Нұрғиса аға қаты күйзеледi. Жүрегi әлсiреп, екi айға жуық ауруханада жатады. Арада екi ай өткен соң жұмысқа киетiн бешпеттiң қалтасынан хат шығады: «...Аға, мен ғой. Дертiм қозып барады, не боларын бiлмеймiн. Мынаған назар аударып көрерсiз», – дептi. Ол – «Есiңе менi алғайсын» деген өлеңi едi...

Батық МӘЖИТҰЛЫ

Нарынқол және Шелек аудандық газеттерінде, республикалық «Ақиқат» журналында, «Егемен Қазақстан» газеттерінде қызметтер істеді.

Қазір республикалық әдеби-мәдени, танымдық «Мұқағали» журналының бас редакторы.

МОНОЛОГ

Мұқағали ақынның рухымен сырласу

Ассалаумағалейкум, Мұқағали аға! Өткен күнде тоқтау жоқ.

Егер тірі болсаңыз, сақал, шашы ағарған көсегелі қарияны көрер ме едік? Осылай деп, көзіме елестетуге тырысқанмен, түк қисыны келмейді. Менін ойымдағы бейнеңіз баяғы калыпта.

Бусанып, буырқанып, шалқып та толқып, иыққа түскен қылаусыз қара шашыңызды артқа қарай бір сілкіп, ақыл дарыған ай маңдайыңызды жарқыратып, қыран жанарыңызбен дүние болмыстың құпиясын сүзіп, өмір-өзеннің ағысына қарсы қайсарлана жүзіп және ол сіздің табиғатыңызға ғана жарасып, Алматының көшесінде кетіп бара жатқандайсыз.

Алты алаш сізге бекер тәнті болған жоқ. Жырларыңызбен біте қайнасты. Мәселен, мынау өлеңдердің иесі сіз болғанмен, ондағы ой мен сезім біздікі. Сондықтан жатырқамадық. Өз-өзінен жатталып, көкейімізге орнықты.

Себебін айтып көрейін. Талантының аз-кемдігіне қарамай, адамның толқыныс күйі бірдей ғой. Бірақ, қаншалық қуансақ та, қаншама мұңайсақ та, сағынып-сарғайсақ та, қалтырап тоңып, немесе күйіш жансақ та – сезім дірілінің ырғағын сіз секілді баяндап жеткізе

алмаймыз. Сондықтан шерткен жырыңызды бәріміз кәдеге жаратып пайдаландық.

“Рахмет саған, айналайын, ақын! Керегімді өлеңдеріңнен таптым. “Тілсіз тілді” сөйлеттің. Менің жүрек сырларымның үні ғой мынау. Оған өзім де сендім, өзгені де сендірдім”, – деп қуандық.

Шынайы ақындық қуаттың тылсым күші өзгеше. Бойды баурады, ойды жаулады. Жалпақ жұрт соны қапысыз аңғарды. Ондай шығармаларға лайықты бағасын берудің өзі бақыт. “Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын”. Десек те, соның сәті тірі кезіңізде түспей-ақ қойғаны. Өзіңіз туралы ақиқаттың айтылғанын өзіңіз естіп үлгерген жоқсыз. Оның алғаш рет қазанама сөйлемдерінде баяндалғаны қандай өкінішті!

Аға! Сіз өмірден озған сол бір азалы сәт ерекше есте қалды. Сүйікті ақынын соңғы сапарға шығарып салуға келген жұрттың санында шек жоқ. Қала студенттері бір күн сабақтарына бармады. Қаралы көшке ілесіп, Кеңсайға қарай беттеген, сізді жоқтаған мындаған оқырмандарыңызды көріп таңырқадық.

Кейде, “Әттең, менің насихатым жоқ, насихатталғанда ғой, әлдеқашан атақты болатын едім” деген секілді күйгелек сөздерді естіміз. Мына күймен салыстырып карасақ, ол да бір татымы жоқ нәрсе екен. Нағыз ақын үшін насихаттың көкесі – өлеңі. Өлеңі қандай биікке көтеріледі, тұғыры тура сол жерде. Қызғаныштың қызыл итін мың жерден ырылдатса да, оны итеріп ешқашан төменге құлдилата алмайды. Сондықтан ғой сіздің: “Өмір сахнасына алған заңды билетім бар, Заңды орныма таласамын”, – дегеніңіз.

Талантты – талант таниды. Тірі кезіңізде адалынан баға беріп, өрелі пікір айтқан Әбіш Кекілбаев болды. Алдымен 1969 жылы “Лениншіл жасқа” “Жүректен-жүрекке” деген әдемі мақаласын жариялады. Содан кейін 1971 жылы “Жұлдыз” журналында “Өлеңнің көкжиегі” атты зерттеу сипатындағы очеркін жазды. Сонда төрт ақынды даралап, бөлек-бөлек атады. Олар – Қадыр Мырзалиев, Жүмекен Нәжімеденов, Мұқағали Мақатаев, Төлеген Айбергенов.

Автор сіздің “Қарлығашым, келдің бе?” атты жыр жинағыңызға ерекше сүйінді. Абыздай толғанып, өлең кереметін саралады. Ішінде жақсы шығармалары көп жинақтар, әрине, бар, арасында бірде-бір жаман шумақ кірмеген кітап та болады екен. “Осындай сиректің біреуі”, – деп Әбекең “Қарлығашым, келдің бе?” кітабын атады. Үшінші кітабыңызбен-ақ дуалы ауыз қаламгердің шынайы ықыласына бөлендіңіз. Осыдан кейін назар аударып, сыншылар дүрілдететін шығар деп күттік. Бірақ, “көрмес түйені де көрместің” керін келтіргендей әдеби әлем жұмған аузын ашқан жоқ. Мән бермегендей, елемегендей сынай танытып, өзінің дағдылы жұмыстарын жалғастыра берді.

Аға! “Алайда өлтіре алмас өлеңді ешкім”, – дегеніңіз риясыз шындық. Нағыз жыр қайта туғандай түлейді екен. Сіз қалдырған әр шумақ ән сұрап тұрғандай. Өзім қатысқан думан-тойдың сізсіз өткенін көрген жоқпын. Соның мысалына тоқталайын. Жақында бір топ қазақтармен танысып қалдым. Өскемен өңіріне құдалыққа барыпты. Не болды дейсіз ғой, қызық! Құдалары ауылдың алты ауызы ретінде өлеңдеріңізді домбыраға қосып кезек-кезек шырқайды. Әншейіндегі орысшалау дағдының ұмытылатынын да сонда көрген. Нағыз поэзия ұлттық рухты асқақтатады.

“Ендігі кезек сіздердікі және оны Мұқанның өлеңдерінен бастайсыздар”, – деп қолқа салғаны. Ақын ағаны құмартып оқығанмен, оны жаттап алуға құнтымыздың болмағаны еске түсті. Мандайдан тер бұрқ етті. Қателіктің орнын толтыру үшін қорытынды шығарып жатырмыз” – деп күлді елуді алқымдаған отағасы. Аға, менің таңқалатыным: Қазақстанның қай түкпіріне барсақ та, сізді білмейтін алаштың баласын көрмедім. Және туған күніңіз 9 ақпанды баспасөз ешқашан елеусіз қалдырмайды. Жыл сайын мектептерде “Мұқағали күніне арнап” әдеби кештер өтеді. Бұл жайында жарлық шығарып, шешім қабылдап, нұсқау беріп жатқан ешкім жоқ. Бәрі де оқырманның өз еркімен ұйымдастырылатын шара. Сізге деген халықтың суымас махаббаты.

Ғаламат даңқын сыйлаған тағдыр, екінші жағынан сараңдық та жасады. 45-ақ жыл ғұмыр кештіңіз! Сұмдық кой!

Жақында бір туысқан менің жасымды сұрады. “Мұқағалидың ағасымын” – дедім қалжыңдап. Әрине, жас жағынан мөлшерлеп айтып отырғаным.

Ал, не тындырдық, деген сауалға жауап издесек, сіздің шенейіңізге келу қайда?! Бірақ пенденің аты пенде. “Мұқағалидан қай жерім кем?” – дейтіндер де табылады. Сіздің кітаптарыңыз бен өзінің кітаптарының санын салыстырып соған-ақ көңілі тоғаяды. Ақиқат таразысына өлшегенде, салмағының қандай болатынында шаруасы жоқ. Атақтар мен марапаттарды аямай-ақ түгендеп, деңгейлесу жайын тек содан іздеп жүргендер де бар. Алайда өзгеріп кеткен ештеңе жоқ. Оқырман өзі сүйетін кітаптарды ғана сатып алып жатыр.

Әрине, адам жарысуға хақылы. “Жүйріктен жүйрік озар”... Өмір – бәсеке. “Өлеңге әркімнің де бар таласы”. Бірақ, соның “ұлық болған сайын, кішік болатын” парасатты сипатта қалыптасқанына не жетсін!

Аға! Сіз бойдағы Құдай дарытқан киелі талантты тынымсыз еңбектің терімен суарып отырдыңыз. Осы арқылы өлеңге қызмет жасаудың ғұмырлық мақсатын дәлелдедіңіз. “Жырдан басқа халқыма не беремін, жырдан басқа халқыма не керегім?!” – деп өнер сарайының керегесіне каланар өз орныңызды дәл таптыңыз.

Қарасазда туған, қатарласып жүріп бірге өлең жазған Еркін Ібітанов деген ініңіз бар. Сол кісі маған бір әңгіме айтты. “Мұқаң онда Қарасазда мұғалім. Ауылдың қарапайым ғана тұрғыны. Бірақ әдебиетке қызығуында тоят жоқ. Ұлттық мұраларды түгелге жуық зерттеп бітті. Бұдан кейін, орыс классикасына ауысты. Әлемдік дәрежедегі ұлы қаламгерлердің шығармаларын іздеп жүріп оқыды. Кітап сатып алудан қаржысын аяған емес”, – деді.

Бұл – үлгі алатын нағыз ұлағат. Шалғай ауданның шалғай ауылында отырып-ақ күллі дүниемен тілдестіңіз. Және шығармаларды жай ғана қызықтап оқыған жоқсыз.

Өрнектерінен үйреніп, ой санасына тоқыдыңыз. Әлдеқашан академиялық білімге қол жеткізіп қойған сізді, дипломсыз деп айтуға ауыз бармайды.

Мына сипатыңыз кейде Абай атаңызға ұқсас. Мәселен, жазушы Марат Қабанбай “Ана тілі” газетіне жариялаған бір естелігінде, сіздің оқымысты ғалым қариямен әңгімелескеніңізді келтірген. Сонда әлгі кісі: “Тұң! Өзіңмен биіктігі бірдей көзқарастағы адаммен сырласқан да ғанибет қой!” – деп жадыраған екен.

Орыс тілін ана тіліндей меңгердіңіз. Зиялы адамға тән сауаттылықпен көп тіл білуді де армандадыңыз. Осы жайында Қазақстанға еңбек сіңірген мұғалім Жүнісхан Құлмұханбетовтың қозғаған бір сөзі бар. “Елуінші жылдары. Орта мектепті бітірген соң Мұқағали екеуміз студент болсақ деп Алматыға аттандық. Мамандыққа байланысты шешімді Мұқаң айтты: “Жүнісхан, еліміздің бүгінінен ертеңі биік. Мәдениетті адамдар солай етеді. Бір шет тілін білуге міндеттіміз. Екеуміз неміс тіл факультетіне барайық”, – деді. Дұрыс таңдауға қалай уәж айтасың. Келістік. Мұқан емтихандардан сүрінбей өтіп шықты. Балым жетпей қалған маған: “Француз тілі факультетіне барасың”, – деді. Мен сонда кеттім”, – дейді.

Аға! Кез келгеннің еншісіне бұйырмайтын осыншалық біліммен, аялы таныммен орынтаққа ұмтылсаңыз, ең кемінде бір ауданды басқарып, оның руханиятын да, экономикасын да өркендетіп жіберер едіңіз-ау деп ойлаймын... Айтпақшы сіз, ауылдық кеңесте хатшы, институтта комсомол ұйымының жетекшісі де болдыңыз. Аз дегенмен, биліктегі қызметтің дәмін осылай ештеп татып көргеніңіз бар. Бірақ бәрібір сізді өлең патшалығы өзіне тартты да тұрды. “Мен өмірді жырлау үшін келгенмін”, – деп кесіп айттыңыз. Соның нәтижесіндей, әдеби ортаға “қартайып” қосылған жас ақын айналасы он-он бес жылдың ішінде ұлы дәуірмен нықтасып шыға келді. Таңдауыңыздың құнын сонда түсіндік.

“Өз жүрегінің сағынышына қарыздар” (Т.Айбергенов) болған ақындық парызды өтеу жолында Абай атаңызбен

үндестіңіз. “Мен өленді жазбаймын ермек үшін”, – ұлы акын айтса, сіз “Өлең жазу біреуге ермек шығар, Акын болу не деген қиын еді”, – дедіңіз. Абай: “Жүрегімнің түбіне терең бойла”, – десе, сіз: “Менің нәзік жанымды кім түсінер”, – дедіңіз. Мұндай ұқсастық кездейсоқ туа бермейді. Менің ойымша, сіз де Абай көрген биікті байқаған сияқтысыз. Соидықтан ғой: “Қалам тартқан қазақтың бәрі де акын, Абай бірақ қайтадан тіріле ме?!, немесе, “Біз де өленді жазбаймыз ермек үшін, Жаздық үлгі жастарға бермек үшін, Абай жаққан бір сәуле сөнбеу үшін”, – дегеніңіз.

“Өмірде акындардың бәрі жалғыз”. Абайды құлазытқан жалғыздық айналып келіп сізді де тапты. Тұсауға көнбеген асаудай бұлқындыңыз. “Туады, туады әлі нағыз акын!”, – деп келешек көкжиегіне зарығып тұрып көз салдыңыз. “Сол акын бәлкім, Мұқағалидың өзі шығар”, – деп Сағат Әшімбаев болжам жасаған. Айтқаны айдай келді.

Әлі есімде, 1975 жылдың күзі. Алматы филармониясының залында композитор Нұрғиса Тілендиевтің есепті концерті болды. Онда негізінен сіздің өлеңдерге жазылған әндер орындалды. Бибігүл Төлегенова “Кел еркем Алатауыма”, Нұрғали Нүсіпжанов “Сарыжайлау”, Бақыт Әшімова “Сөнбейді әже, шырағың” әндерін айтты. Екі үлкен дарынның шығармашылық бірліктегі ғажайып жеңісіне куә болдық. Толқымаған адам қалмады. Жүйе-жүйе босап жанарлардан жас тамғанын сездік.

Өлең мен әуеннің рухы бірігіп кеткен. Кейін естідік Нұраған екеуіңіз бір ай бойы ешнәрсеге алаңдамас-тан тынымсыз еңбек етіпсіздер. Ол нәзік сезімдер мен терең ойлардың қауышқан нұрлы сәті екен. Шабытты шабыт биіктетіп, жеті қат көкке көтерілгендей әсерге бөленгенсіздер. Өнер – тағдыр деген осы. Отызыншы күні “Сарыжайлаудың” мәтінін жылап тұрып жазғансыз. Үйден қалай шықаныңызды сазгер байқаған жоқ. Бұл – жыр-ғұмыр мен ән-ғұмырдың мәңгілікке ұласуы еді. Сізді халық өмірі көзінен таса еткен жоқ. Көргісі келетін, білгісі келетін. Айналаңыздан шықпайтын. Ресми емес кездесулерде толас жоқ еді. Мұндай ілтипаттарды тоқтату

мүмкін бе? Кафеде отырып-ақ өлеңдеріңізбен құлақтардың құрышын қандырдыңыз. Бүгінгі Несіпбек Айтовтар сізден бата алғанына әлі күнге дейін қуанады. Өлең боп өткен сол дүбірлі сәттерді қазір қанша іздесем де көре алмаймын. Ұқсатып, қайталап көреміз десек жараспайды. Өлең әлеміне көзсіз ену сіздермен келіп, сіздермен бірге аяқталған сияқты ма, қалай?

Өлең жазғанның бәріне ақын деп айдар тағып жатамыз. Белгілі көрсеткіші жоқ осы құбылысты қалай нақты бағалауға болады? Алтыны қайсы, мысы қайсы? Оған көңіл күйге байланысты айтылатын сан алуан сәттік пікірді қосыңыз. “Абайдың өлеңін қазір аудандық газет те баспайды”, – дейтіндерді көрдік. “Құдайдан қорықпағаннан – қорық”. Мынандай дүмбілез сөзден шынында қорқасын. Нағыз ақын деген ұғымға анықтама таба алмай аңырып тұрғанда, сіз былай дедіңіз.: “Дейсіндер-ау, Қасымның несі Қасым?! Ақынмын деп қопандап жүргендердің, Әммасынан Қасымның десі басым”. Енді түсінбейтін не қалды?

Аға! Сіз ұлы қаламгерлердің әрқайсысына құрметпен қараудан таныған емессіз. Бұл ықылас – “көп айтса көнді, жұрт айтса болдыдан” мүлде бөлек. Жүрек парасатымен, ақындық түйсікпен оларды дара таныдыңыз. “Қарадым сенің қола мүсініне, Қоланы да болады түсінуге”, – деп Пушкинмен сырластыңыз. “Әй, Сергей, Сергей! Сергей! Сергей! Сергей! Түстім-ау, сергелденге мен де сендей”, – деп Есенинмен мұндастыңыз. Өйткені, солар естіген дыбысты сіз де естідіңіз.

Біреулер: “Немене, біз сонда, кереметіміз бе?!” – деп дау айтар. Бауырым-ау, сені саңырау деп отырған ешкім жоқ. Сабыр сақта. Құбылыс құпиясын әліміз жеткенше саралап көрейік. Кейде тыңдаған әннің өзін нәшіне келтіре алмай, әтуерін кетіретініміз бар. Осындай қылықпен: “Құр айқай бақырған құлаққа ән бе екен?!” – деп Абайды да күйіндірдік. Сөйтсек, мәселенің бастысы, жан дауысын тыңдауда екен.

Сағыныш пен арманның тілмен айтып жеткізе алмас сазы, қанша тырыссаң да қағазға түспей қинайтын ырғағы

сол жан дауысында жатыр емес пе?! Осы үнді естіген бабалар жыры бізге де жетті. Бір ғана “Елім-айды” алайықшы. Қазақтың қасіретін, күйініші мен күресін, қуғынға түскен тағдырын бірнеше шумақ өлеңге сидырып, өлмес мұраға айналдырған. Бұл – күдірет емей немене?!

Сондықтан сіз әлемдік классиканы қанып ішумен қатар, ұлттық ерекшелікті сақтап, оны жаңа заманға сай әрлеп, түлетуге қатты көңіл бөлдіңіз. “Қасиетіңнен кара өлен айналайын”, – деуіңіз әншейінгі қызбатап тебіреніс емес. “Ақынмын деп қалайша айта аламын, Халқымның өзі айтқанын қайталадым”, – деп кішіпейілді ұлдай сүйкімді сөйледіңіз. Егер ізденіс, білім, пәленбай үйрену – ұлтына қызмет етпесе, оның құны кара бақыр. “Күпі киген қазақтың кара өлеңін, Шекпен жауып өзіне қайтарамын”, – деуіңіз өте орынды түйін.

Мықтылардың ұғым, түсінігі де мықты ғой. Абай, Мұхтар, Мағжандар орыс тілін үйренгенде, орыс болайық деп үйренген жоқ. Өзінде жоқты басқадан ала отырып, қазақтың әдебиетін классикалық биікке шығаруды мақсат тұтты. Егер кара сөзге, кара өлеңге оскырынса, қазақ мінезін бұлдіріп алатынын білді. Сол шаруаны сіздің де жан салып жалғастырғаныңызға тәнтіміз. “Қалқам, мен Лермонтов, Пушкин де емен, Есенинмін демедім ешкімге мен. Қазақтың кара өлеңі күдіретім. Онда бір сұмдық сыр бар естілмеген”, – деп едіңіз, ұлылар сізге түк ренжіген жоқ. Қайта мақұлдап, бас изеп жымыды. Өзімен тең дәрежеде сөйлесе алатын біртуар өрелі талант оларға да керек.

Сіздің сүйіспеншілігіңізде шекара жоқ. Туған жеріңіз Қарасаз болса да, тұрған жеріңіз Қазақстан. Алатау, Алтай, Атыраудың бірде бір пұшпағын қалдырмай иемдендіңіз. “Барлығы да менікі, Қарт Оралдың қойнауы, Қарқараның жайлауы”, – деп кең тыныспен демалдыңыз. Оны айтасыз, “Мекен-жайым жер менің, Жерде жүрген ақын деген пендемін”, – деп өзге әлемге үн қатқандай, арқанызды алып планетаға тіредіңіз. Бұдан кейін сіздің артыңыздан шөп ертіп, ұсақ-түйекті бықсытуға әй, ешкімнің де дәті бара қоймас.

Ата көрген елдің баласындай, қазақ әдебиеті алыптарын қадірлеп, қасиеттеудің парқына жеттіңіз. Олардың өздеріне лайық теңеуін тауып мәртебеледіңіз. “Сізді көрсем, жомарт бір күзді көрем”, – деп Ғабитке қарадыңыз. “Абай-далам, көңілің жабықпасын, Мұхтар болып даңқыңды анықтасын”, – деп Семейге ғашық көзбен назар салдыңыз. “Тізгінін тежемеген Ілияс-жыр”, – деп поэзия құлагеріне таңдандыңыз. “Өзің бе?.. Өзің ғажапсың! От кешкен алғаш азатсын”, – деп Сәкен ағаныңға қызықтыңыз. “Қазақтың Бальзагі”, – деп Сәбитті атадыңыз. Айта берсе теңеу көп.

Сіз Мағжан туралы жыр жазбадыңыз. Оған мүмкіндік болды ма? Жазғызбасын жазғызбас. Бірақ, оған табынғаныңызды бәрібір естігенбіз. Соның дәлелі ретінде, курстас досым Серікқали Байменшенің бір әңгімесін есіме түсірейін. “Қайынағаммен Мұқағали аға қатты сыйласты. Екеуін табыстырған Мағжанның мұрасы. Біреуі арап карпіне еркін. Екіншісі орталық кітапхананың сирек қолжазбалар қорынан қисынын тауып, Мағжан өлеңдерін алдырады. Қайынағам оқиды, Мұқаң тыңдайды. Одан кейін көздерінен алты тарам жас ағып, егіліп, өксіп үйлеріне қайтады... Кейін қайынағам сұмдық жалғызсырады. Оның Мұқағали әлеміне біржола сүнгіп кеткенін аңғардық”, – деді маған.

Мен Төлеген Айбергенов жайлы жазылған өлеңдердің талайын-ақ оқыдым. Оны ұнатқандар әр қырынан келіп, ықылас ниетін аңғартып жатады. Бірақ, сіздің “Төлегенге” деген жырыңыздың жөні бөлек. Маған ол ақындық тағдыр туралы еңіреп тұрып орындалған кішкентай дастан сияқты көрінеді. “Бармандар ақынды жұрт жерлегенге”, – деу өлмейтін дүниеге топырақ салуға тартынғандай, тежеулі бір сынай байқатып, соған шыдамай періште жүрек сыңар аққудай сыңсып, бебеулейтін сияқты. Жылағаныңыз – сүйгеніңіз

“Жаксы-жақсыны, баксы-баксыны көре алмайды” деген бар. Осының мысалын кейбіреулер жазушылар арасынан іздейтін. Сондай ойы болды ма, бір студент сізге көлденең сұрақ қойды. Ол: “Мұқа, Қадыр Мырзалиевке

көзқарасыңыз қалай?” – деді. Күткен жауабының не екенін аңғардық. Сіз оған: “Шырағым, халық мойындаған адам тегін болмайды”, – деп сөзді келте қайырдыңыз. Бір-біріңізді керемет құрметтейді екенсіздер. Сіз туралы жоқтау айтқанда, Қадыр ақын да егілді. Жараланса да жығылмай, шабуылдан танбаған ержүрек жауынгерге теңеді сізді. Бұл – “қазақтың өлген соң жаманы жоқтықтан” емес, сыңарын жоғалтып алғанын білген қайраткерлік өксу.

Аға! Тірі болсаңыз көрер едіңіз, қазіргі қазақтың көбі өкпелегіш боп барады. Баяғыда ағайынға назданса мықтағанда Іленің арға жағына көшетін. Енді қызметінен түскендер шетелге кететінді шығарды. Басқа мемлекетке барып шер тарқататындар да шығып жүр. Солардың көкейін тескені – орынтақ. Әйтпесе, қысылып, қымтырылған түгі жоқ. Тұрмыс жайы ханның дәрежесіндей. Ал сіз ше?

Мен сіздің қазаққа, Қазақстанға шек келтірген бір жол сөзіңізді жолықтырған емеспін. Отанның оттай ыстық екенін жырыңызды оқыған сайын сезініп отырдық. “Мен оның күнін сүйем, түнін сүйем”, “Пай! Пай, Пай! Киелі неткен жер.

“Туған өлке тәтті екен ғой, тәтті екен!”, “Ең бірінші байлығым – халқым менің” дегендей, елдің амандығын, жұрттың ырыс-бағын тіледіңіз. Қазақтың өзегін жарып шыққан ұрпағы болғандығыңызға мақтандыңыз. Еліңіздің ешкімнен кем еместігіне шек келтірмедіңіз. “Оңай сөз ғой Отанды сүйем деген, Не тындырдың басымды ием менен”, – деп баршаны ойландырдыңыз. Бәрі ниеттің ақтығы, пейілдің кендігі.

Егер, соны жеке бастың қол жеткен нәпақасымен өлшеп, тұрмыстық жағдайдың дәрежесімен таразыласа, қуанып тақияны аспанға атпауға да болатын еді. Неге? Ескі пәтерде өмір сүргеніңізді көрдік. Кітаптарыңыз шығып тұрғанмен, оның таралымы сол кездегі орта көрсеткішке жете бермейтін. 1973 жылдан кейін құзырыңызға тиянақты қызмет те тимеді. Тіршіліктегі жалғыз жүлдеңіз – “Лениншіл жас” газетінің “Менің атым – жиырма бес!” атты өлеңдерге жариялаған бәйгесіндегі алған екінші орын екен.

Ал, радио мен теледидардың алтын қорында сізге байланысты мұра жоқтың қасы. 1981 жылы елу жылдығыңызда алашапқын боп жатып, “Большевиктер” поэмасын оқыған дауысыңызды әрең таптық. Баяғыда Талдықорғанда жас ақындардың кеңесі өтіпті. Сондағы көптің арасындағы бір бейнеңізді жылт еткізген кадрды экраннан байқап шүкіршілік жасадық. Сіз секілді бір елдің үлкен ақыны жайында жинақтағанымыз осындай. Не күлерімізді, не жыларымызды білмейміз.

Марқұм Әнуарбек Байжанбаев ағамыз: “Егер, Мұқағали диктор болып жүре бергенде, менің атақ, даңқым, осыншалық шығанға шықпайтын еді”, – деп өнеріңізге асыра баға бергенін талай естідік. Ұлы диктор оны бекерге айтқан жоқ. Сол дауыстарды енді шырақ алып іздесек те таппаймыз. Мәдениеті жоғары елдер мұндайға ұқыпты. Бізден де бір ұқыпты қазақ шықанда, қазір сақтаған мұрасын алтынға айырбастайтын еді.

Қандай жағдайда да сіз елге, халыққа өкпелеген емессіз. Ол жайындағы ұғым, түсінігіңіз тұнық та мөлдір. “Ақын жүрегіне кек тұрмайды, кек тұрса – қақ тұрғаны. Ондай асылдан сыңғырлаған үн шықпайды”, – деген Ғабит Мүсірепов сипаттамасы сізге де арналған сияқты.

Ақын мінезі – батыр мінезі. Біз осының қадіріне жеттік пе? Әй, білмеймін! Егер жетсек, “Мұқанның өзінде де бар, тыныш жүрсе ғой, қанжығасы олжадан босамайтын еді”, – деген дағдылы қарабайыр қалыбымызға салып тақылдап, біржақты ғана күстаналауға жол бермейтін едік. Мәселен ұлы Пушкиннің де тәртібін “бес” деуге болмайды. Ол кісі кезінде кімдерді жекпе-жекке шақырмады. Ерегеске ерегеспен жауап қайтарып отырса, артына бүгінгі ұлы мұраларын қалдыра үлгермес те еді. Бұл жерде орыс қауымы өзінің даралығын танытқанын мойындамасқа лажымыз жоқ.

Белгі ережелерге бағына бермейтін, бірақ, зиянсыз ақын мінезі жайлы сіз де айттыңыз. “Ей, ақынның жырлары! Ақын деген табиғат қой, Қысы, күзі, жазы бар, Көктемі бар шуақты...” Демек, табиғатты аялайтындар сияқты

жанашырлық, шынайы қамқорлық оған да керек екен. Әлде, ер мен әйелдің міндеті мен құқын теңестірген қызыл заман ақын мен ақын еместерді де теңестіргісі келді ме? Не болса да содан ақындық үнемі жапа шегіп отырды. Бәлкім сонда “Той көрмей-ақ өтейін. Қаламымды берші маған бәйбіше, Болашаққа арыз жазып кетейін, – деп жазбас па едіңіз? Ана мейірімін күту ақынға тән қылық.

Досыңыз Тоқаш Бердияров та “шеңберге симаған”. Бірақ, Келестің жұрты ер екен. Көзінің тірі кезінде Тоқана той жасады. Ол кісіге арналған аудандық газеттің тұтас бір нөмірін біз де оқыдық. Мәселе ат мінгізіп, шапан жабуда емес, көңілде ғой. Әрине, елеусіз қалған да жоқсыз. “Сыр елі Мұқанды кездесуге шақырды. Ол оқырмандарымен дидактасу ғанибетіне бөленді. Сол сапардан ақиық таланттың керемет қанаттанып қайтқанын көрдім”, – дейді ақын Шөмішбай Сариев бір сөзінде. ЦК-ға, обкомға қисынын тауып алдын ала телефон шалдырып барсаңыз ғой, бәрі қоғадай жапырылатын еді. Бірақ өйтіп арзандасаңыз Мұқағали боласыз ба?

1967 жылы Нарынқол ауданы Шұбартал деген жайлауда үш ұрпақтың кездесуін өткізді. Бұл әңгімені соған қатысқандардан естігем. Баяндамадан кейінгі жарыссөз сіз күткендей шықпаған-ау. “Мынау ақындар елінде, беташар сөзді неге ақын бастамайды?!” – деп қарсы сұрақ қойыпсыз. Мұны естіп үлкен бастықтардың қабағын бакқандар “Қап, сценарий бойынша тыныш өтіп жатқан жиналысты мынау тентек ақын бүдіретін болды-ау” – деп демін ішіне тартқан. Бірақ бәрі керісінше шықты. Сіз мінбеге көтеріліп, туған жер туралы өлең оқыпсыз. Өлең күдіретімен тебіренген көпшілік сатырлатып қол соққан. Ақындықтың мысы әкімдіктің десін басқандай бір көрініс болған.

Бірақ әлдебіреудің тыжырынғанына бола, туған жерден безген жоқсыз. Тек назыңызды жыр етіп шерттіңіз. “Кіндігімді байлаған қазығым-ай, Сен болмасаң бұл маңды көрмес едім?”, немесе “Сый білмес аға мен бе едім, Сыйламас іні сен бе едің, Су берші маған, інішек, Су берші маған, шөлдедім!” – астарладыңыз.

Қазіргі естелік жазғыш “батырлардың” арасынан сүбелі азамат шығып, сізді хан көтеріп алса, өкіметтің қоржынына қол салмай-ақ, берекелі заманда өз малының есебінен-ақ қаржы жұмсап дүрілдетіп, есте қалатындай етіп, ел-жұртпен қауышқан кездесуіңізді ұйымдастырса, қандай ерлік болатын еді! Бірақ, бәрібір сіздердікі жөн. Біріншіден, туған жер алдында міндетсіп көрмепсіздер. Екіншіден, осындай жүрістің пайдасы да бар. Мәселен, ел-жұртқа биіктен ғана қарамай, ауылдың шаңына аунап, құрбы-достармен, аталармен, апалармен шекара шектеусіз араласып, әрқайсысын бір-бір қазына ретінде зерттеу – шығармаларыңыздың құнарын арттыруға септігін тигізді.

Ұзақ жыл қой баққан Мұхаметжан Іліпбаев қария сіздің малды ауылға келетін сапарларыңызды әлі ұмытпайды. “Өз басым Мұқаштың бөтен мінезін бімеймін. Тоқаш досын қасынан тастамайтын. Кешке қарай екі ақынның сөзін тыңдау үшін айналадағы малшылар түгел біздің киіз үйге жиналады. Суыртпақтап отырып олар бәрімізді сөзге жетелейді. Бір кезде қалай ақтарылғаныңды байқамай қаласың. Оларды біздің де жібергіміз келмейді. Таласып жүріп қонақ жасаймыз.

Жұмыс жағдайымен малшылар ерте тұрады. Десек те, Мұқағали бәрібір бізден бұрын оянады. Өзімен өзі болып, табиғатпен сырласып толғанғанын талай байқадым.

Біз отырған жайлаудың төрінен аудан аймағы алақанға салғандай тұтас көрінеді. Кейін білдік, “Атамекен” дастаны осы сапарда туыпты”, – деді.

Аға! Сіз қалдырған жыр мұрасына қарап отырып, мынандай сырды аңғарамын. Шығармаларыңыз мықты болып басталған, мықты күйде аяқталған. Жас ақын қайсысын жазды, кемел ақын қайсысын жазды – ажырата алмайсың. Оқырманыңызды әуреге түсірмепсіз. Әдебиетке “қартайып” келудің мәнісі де содан шығар. Өзіңізге өзіңіз сыншы болып, аяусыз сүзгіден өткеніңіз көрінеді де тұрады. Киелі әдебиет есігін мол дайындықтан кейін, нық сенімен ашқансыз.

Сол кезде аудандық газетте редактор болып істеген Әлнұр Мейірбеков айтқан әңгіме еді. “Алпысыншы жылдың басы. Әлдебір шаруамен редакцияға ерте келдім. Есіктің алдында Мұқағали тұр. Таң атқанша ұйықтамағаны анық.

– Аға. Дастан жаздым. Нүкте қойып келіп тұрғаным осы. Аты “Аппасионата”. Осы шығарма ақындық жолымды ашатын шығар деген үміттемін. Болмаса, өзімді де, оқырмандарды да мазаламаспын, – деді.

Мен де, жігіттер де шығармаға өте жоғары баға бердік. Қасымызда жүрген Мұқағалидың мүлде биіктеп кеткенін де аңғардық. Өлең дереу Әбділдә Тәжібаевтың атына жолданды. Он күннен соң қаладан телефон соғылды. Әбекеннің: “Мұқағали, Алматыға кел, сен ұлы ақын боласың”, – деген дауысы әлі құлағымнан кетпейді”, – деді.

Неге “Ильичті”, неге “Большевиктерді”, неге “Маврды” жырлады деу жараспас. Ол – заманыңызға лайықталған сенім. Бүкіл бір дәуірді қамтыған тарихты жоққа шығару күпірлік. Сол саяси тақырыптардың өзін лиризммен құлпыттыңыз. Ақын тақырыпқа емес, қайта тақырып ақынға бағынатынын білдік.

Қоғамдағы тоқырау белгілерін лақ еткізіп ақтару мүмкін бе? Азуы алты қарыс цензура ондайды қазық етіп қағып жіберер. Жаңағыдай тақырыптармен алдарқатып отырып, талай дүниені меңзеп үлгердіңіз. Әйтсе де құлашты кеңге жазғанға не жетсін! “Айтып өткен ақында арман бар ма?!” – деуіңіз сондықтан ғой. “Алматы – қазақтың астанасы, орыстың баспанасы...” сияқты ауызша ел арасына тараған тіркестеріңіз күні бүгінге дейін жетті. Кейде көзқарасыңызды аудармаға сіңіріп жіберіп, шер тарқатқан секілдісіз. Осыған байланысты Оралбек Шамырхановтың естелігін айтайын.

“Мұқаң екеуміз түскі шайды мейрамханадан іштік. Кенет, ол биліктегі шенеуніктердің кемшілігін сынайтын өлеңді дауыстап тұрып оқығаны. Айылын жияр емес. Зәрем ұшқан мен байғұс жалтандап жан-жағыма қарай беремін. Бізге таяу жылмағай шал отырған. Сол құлағын түретін сияқты.

Бір кезде қасымызға кезекші милиционер келіп тұр. Мен шырылдап қоя бердім. Мұқаң сасатын емес. Бөлімшеге кіргенде манағы жылмағай шал бізді қасқыр ұстағандай бас салды. “Сондай өлең оқығаныңыз рас па?”, – деді капитан. Сонда Мұқаң қалтасынан суырып алып, өзі аударған Уолт Уитменнің жұқа кітапшасын көрсетіп: “Мықты болсаңдар, мына ақынды көрден суырып алып соттаңдар!” – деді. Екеуі үнсіз отырып қалды. Біз шығып жүре бердік”, – дейді. Мұндай парадокстар басыңыздан аз өтпеген шығар.

Абай ағамыздың музыкаға тәнті болған дағдысы сізге де тән. Тау мен даланың ғажайып сазын былай қойғанда, Бетховен мен Моцарт симфонияларының рухын бүкіл азаматтық санамен қабылдадыңыз. “Осының бәрі Мұқаңның еуропалық білімге, еуропалық танымға өресінің биіктігі”, – дейді жазушы Ахат Жақсыбаев.

“Күдіретті комедияны” аударып Дантені қазақша сөйлету оңай емес. Дегенмен, ол қанша қиын болса да – өлең. Ал, Моцарттың “Реквиемін” жыр тіліне келтіріп, оны қағазға түсіру менімше сізден басқа ешкімнің қолынан келмес еді. Сөйтіп, қазақ поэзиясында бұрын болмаған құбылыс жасалдыңыз.

“Реквием” – “Жан азасы” – Ә.Тәжібаев айтқандай “оптимистік трагедия”. Ол – әруақтың дауысы. Жалғанды жалпағынан басып жүрген қаперсіз пендеге мұң арқылы өмір сырын айтады. Бұл шығарманы оқыған соң түйсіксіз жанның өзіне тың сезімдер пайда болатын шығар деп ойлаймын.

Алтынның, ақшаның нарқын білмейтін кім бар? Алайда, жарық дүниенің қадірін сондайлық білеміз бе? Бұл – осы сауалдарға жауап беретін шығарма. Өлімнің қаралы күйін ғана айтып күніренбейді. Жерде жүргендердің ар алдындағы, құдай алдындағы жауапкершілігін сезіндіреді. “Өмір дегенің бір күндік сәуле екен ғой”, – дейді. Адамның адамдығы – жылтырақ дүниені комағайлықпен жинай беруде емес, мына жарқыраған сәуленің жүзіне кірбін түсірмеуде. Осыны санамызға құйдыңыз.

Адам және табиғат. Оның тұтастығын сұңғыла философтарға тән түйсікпен ұғындыңыз. Белгілі суреттерден белгісіз сырларды аңғардыңыз. Жануарға жаны

бар деп қарадыңыз. Мәселен, “Тау өзені” деген өлеңіңізде бала шопаннан таяқ жеген серке ата шопанның артынан карап маңырамайды. Ол бекер маңырап тұрған жоқ. Адам мен табиғаттың арасы алшақтанып барады. Алшақтаудың соңы дүлейлік психологияға ұрындыруы мүмкін. Содан қорықтыңыз.

Сондықтан да қайыңдарға “Өмір сүрейік алмасып”, – деп өтіндіңіз. Бәлкім, сол қайыңдар шынында да адам шығар. Сізді оқығаннан кейін аялап, ағаштардың жапырағын сипалағымыз келеді.

Жүректің дірілі, жүректің қасіреті, жүректің сыры – сіздің шығармаңыздың өн бойында өріліп отырады. Жүрек сөйлесе – сағыныш сазы шалқиды. Жүрек сөзі – әділет, ақиқаттың толғамы. “Әрбір жыры ақынның соңғы жыры, Соңғы жырды жазуға жүрек керек”

Сондықтан, соғыстың қасіретін айту үшін жүректі тыңдадыңыз. “Дариға – жүрек” дедіңіз. Жауыздық салған жара әлі сыздап тұр. “Сағынып жүрсің бе әлде қадірлім-ай, Сонау бір жастығыңды майданда өлген?!” Сырты бүтін, іші түтін. Өмірлік өксік.

Дариға-жүрек! “Жылайтын еді бірдемде, Күлетін еді бірдемде”. Баладай сенгіш, сәбидей таза. Қу соғыс соны да лайлады. Егер, қос аққу өмір айдынында қатар жүзсе, пенделік жаратылыстың табиғаты адамды ондай ғаріп халге түсірмейтін еді-ау! Әніңнің сұлулығы – жаныңның сұлулығы.

Сен мәңгілік сұлусын, Дариға жүрек! Бірақ, әлденеден секемденген, бір сәт әдеміліктен жиіркенген бала жүрек: “Ән емес, осы екен ғой аңсағаны”, – дегенде оқырман біздің де жанымыз қанжылап, шырылдап кетті ғой.

Соғыс есенгіреткен Дариға – жүрек арын арашалаудың жалғыз жолын таңдады. Ол – “өлімнен ұят күшті” екенін дәлелдеу. Солай етті де. “Өте алмай қалдым, жете алмай қалдым ар жаққа, Дариға-жүрек ұшты да кетті аулаққа”, – деп сауға сұраған бала жүректің дауысы бүкіл дүниені жаңғыртып жібергендей. Ақыры құмарлық пен ерліктің айқасында өзінің ару жанын құрбандық ету арқылы, Дариға-

жүрек пенделікті жеңіп шықты. Жалған дүниенің тағы бір құпиясын осылай ашты. “Дүниенің мынау, қабағын бағып тұратын, Дариға-жүрек, өмірге берді бір ақын”. Соғыс жайындағы күллі өлеңдеріңіз бір төбе, осы дастаныңыз өзінше бір төбе.

Сіз ақындық түйсікпен бәрін алдын-ала болжадыңыз. Мәселен, тандамалы “Өмірдастан” жинағыңызға қолтаңба қалдырғанда оның аяғына “1976 жыл 27 март” деп жазғаныңызды газеттен оқыдым. Өмірден қайтар күнінiзді алдын ала қалай білдіңіз екен. “Сәл ғана мызғып ап, қайтадан тұрармын”, – дегеніңіз де сол қалпында келді. “Жазылар естеліктер мен туралы”, – дедіңіз, ол да әне жазылып жатыр. “Өшеді өлең немесе көшеді өлең”, – дедіңіз ақиқаты осы, орташа өлең, орташа ақын деген болмайды екен.

Сол сияқты, бір кезде еліңіздің тәуелсіздік алатынын сездіңіз-ау деймін. Әрине, сездіңіз. Хандардың, батырлардың, билердің, шешендердің – халқы өз орнына отырғызған тұғырға қайта көтерілетініне сендіңіз. Кең тынысты “Райымбек! Райымбек! дастанын бекерге жазған жоқсыз. Және оны болашақтың еншісіне қалдырдыңыз.

Мен сізбен өмірімде бір рет әрі соңғы рет емен-жарқын әңгімелестім. Қоярда-қоймай үйіңізге ертіп апардыңыз. Лашын жеңгем де жадырай қарсы алды. Сонда жоғарыда аталған дастанның қолжазбасын көрсетіп, оны диктор болған інінiз Бақытжан Атагелдиев нәшіне келтіріп оқыды. Разы күйде балқып, суып-ысып отырып тыңдадым.

“Бұл – мен өлген соң шығатын поэма. Солай бауырым, артында мұра қалмаған ақын – ақын емес”, дедіңіз. Сол сөзді айтқанда, 45-те ғана, тіпті, жап-жас екенсіз ғой.

“Райымбек! Райымбек!” – 1981 жылы 26 қарашада “Лениншіл жас” газетінің үш-төрт санына түгел жарияланды. Ол – он жылдан кейінгі елімізде бақ боп қонар жақсылықтың жоралғысы еді. Шығарманы жариялауға Сейдахмет Бердіқұлов ағам бекерге күш салмапты. Тарих ғылымдарының докторлары Х.Арғымбаев пен К.Нұрпейісовке дәлелдеме жаздырып, қиыннан бұрып әкеліп қисынын әрең келтірген жұмыс.

Сол оқиға жайында “Лениншіл жаста” бөлім меңгерушісі болған Жанболат Ауыпбаев маған былай деген: “Дастан газетке шыққанының ертеңінде Сейдахмет аға сондай қанаттанды. Бір өзі залға симай теңселді. Қуанғаны – біріншіден, акын мұрасын бүлдірмей халқына жеткізуді қамтамасыз етті. Екіншіден, 1981 жылы Райымбек туралы шығарманы жариялау ерлік еді. қас қылғанда, елден рахмет айтқан бір телефонның соғылмай-ақ қойғаны”. Басқаны қайдам, менің екі бетім ду ете түсті.

Жасалуына “миллион сомнан аса ақша кеткен” мұражайыңыз анда, Қарасазда. Сіз – Алматыда жатырсыз. Өз көшеңіздің бойында ел-жұрт арылмайтын бір мекен – мұражай болса, қандай ғанибет! “Әттегене-айлар” көп. Бәлкім, еліңіз аман болса, мемлекетіміз байып, енсеміз тіктелеген кезде ол шаруа да өз-өзінен реттелер. Құдай үмітті жоғалтпасын.

Аға! Сіздің теңіздей терең шығармашылығыңыз жайында айтып тауыса алмаймыз. Бір өлеңіңіздің өзінен-ақ диссертация қорғауға негіз бар. Өйткені, онда ой көп, түйін көп. Сикырлы сыр көп. Бірін байқасақ, бірін байқамаймыз. Енді сіз туралы жадағай естеліктер дәуірі аяқталып, нағыз мұқағалитану ілімі басталатын күн туған шығар.

Мен сыншы да, ғалым да емеспін. Мына жазғандарым оқырманыңыз ретінде жадымда қалыптасқан пікір. Барлық қайшылықтарына карамастан “Құрметтендер жиырмасыншы ғасырды” деп едіңіз, әрине, құрметтейміз. Алашқа сіз секілді акын ұл берген дәуірді қалай қасиеттемейміз. Сіз – жыр перзентісіз.

АҚЫН АТЫНДАҒЫ БАСЫЛЫМ –

МҰҚАФАЛИТАНУ БАСТАУЫ

Мазмұны

С.Үмбетов. Алаштың аяулы ақыны	3
Ә.Кекілбаев. Айтып өткен ақында арман бар ма	17
М.Мақатаев. Сіздер алпысқа келдіңіздер	31
Н.Оразалин. Құдіретті жырдың құндағы	34
М.Жолдасбеков. Мұқағали қазақ поэзиясының бағын жандырды	50
Б.Мұқаев. Жұлдызы жарық асыл	66
А.Нысаналин. Жыр дариясын шалқытқан	69
М.Мақатаев. Ей, ақынның жарлары	82
Ж.Аулбаев. «Райымбек! Райымбек» дастаны	85
Ғ.Есімов. «Дін - ғылымның анасы»	90
Б.Кәрібаева. Мұқағали жырларындағы психологиялық иірімдер	98
Ш.Беркімбаева. Туған жер деп ақыным тіл қатады	124
М.Мақатаев. Өмір жайлы	129
Б.Нұржесев. Мұқағали қазаққа мәңгі қызмет жасайды	131
А.Егеубаев. Өмірі өлеңге айналған ақын	138
К.Үшбаев. Жүрегі ғашық еді азат таңға	161
Т.Токбергенов. Көкірегі - көктем жыр	165
М.Мақатаев. Шаршадым білем	179
А.Носкова. Мақатаев шығармаларындағы фразеологизмдердің қолданылуы	182
Қ.Алпысбаев. О,Муза! Бір өзіңе бас ұрамын	192
Б.Әлімжанов. Өмірге келгенім жоқ бостан-босқа	200
Т.Шапай. Қазақтың кара өлеңі - құдіретім	211
М.Мақатаев. Токта, ботам	218
Т.Жұртбай. «О, сұм дауыс!»	221
Т.Медетбек. Ол - ұлы ақын. Классик!	229
О.Аскар. Аз да болса саз, санаулы болса да сапалы аудармалар	238
Н.Үркімбай. Жырлары дертке дауа	248
М.Мақатаев. Туады, туады әлі нағыз ақын	255
К.Елемес. Екі ғасырдың екі ақыны	257
М.Бекей. Ақынның сыр сандығын ақтарғанда	275
С.Медеубекұлы. Әр өлеңі әнге айналған	288
Б.Мәжитұлы. Монолог	292